

**UCHWAŁA NR LIV/764/22
RADY MIASTA BIAŁYSTOK**

z dnia 23 maja 2022 r.

w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Białegostoku na lata 2022-2025”.

Na podstawie art. 18 ust.2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. z 2022 r. poz. 559 z późn. zm.¹⁾), art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2021 r. poz. 710 z późn. zm.²⁾), uchwala się co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Białegostoku na lata 2022-2025”, zaopiniowany pozytywnie przez Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Prezydentowi Miasta Białegostoku.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Podlaskiego.

PRZEWODNICZĄCY RADY

Łukasz Prokorym

¹⁾Zmiana tekstu jednolitego wymienionej ustawy została ogłoszona w Dz.U. z 2022 r. poz. 583.

²⁾Zmiana tekstu jednolitego wymienionej ustawy została ogłoszona w Dz.U. z 2021 r. poz. 954.

Załącznik do uchwały Nr LIV/764/22
Rady Miasta Białystok
z dnia 23 maja 2022 r.

**GMINNY PROGRAM
OPIEKI NAD ZABYTKAMI
MIASTA BIAŁEGOSTOKU
NA LATA 2022-2025**

SPIS TREŚCI

1. Wstęp	6
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	7
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	8
3.1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku	
3.2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami	
3.3. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym	
3.4. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1998 r. o gospodarce nieruchomościami	
3.5. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane	
3.6. Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych	
3.7. Inne akty prawne	
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	22
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	22
4.1.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	
4.1.2. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013 oraz Uzupełnienia Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2020	
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa	30
4.2.1. Program opieki nad zabytkami województwa podlaskiego	
4.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego	
4.2.3. Strategia rozwoju województwa podlaskiego	
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	39
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy	39
5.1.1. Studium historyczno-urbanistyczne	
5.1.2. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego	
5.1.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego	
5.1.4. Strategia rozwoju miasta Białegostoku	

- 5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy z uwzględnieniem zabytków o najwyższym znaczeniu 62
- 5.2.1. Charakterystyka dziedzictwa kulturowego na tle zarysu historii miasta
- 5.2.1.1. Uwarunkowania środowiskowe osadnictwa na obszarze Białegostoku
- 5.2.1.2. Zarys historii obszaru Białegostoku z charakterystyką dziedzictwa kulturowego
- 5.2.1.2.1. Osada i miasto Białystok, dwory Raczkiewiczów i Wiesiołowskich oraz rezydencja Branickich
- 5.2.1.2.2. Młyn wodny Antoniuka i osada Antoniuk
- 5.2.1.2.3. Wieś i dwór Bacieczki
- 5.2.1.2.4. Wieś Bagnówka
- 5.2.1.2.5. Wieś Białostoczek
- 5.2.1.2.6. Wieś Bojary
- 5.2.1.2.7. Wieś i dwór Doinowo
- 5.2.1.2.8. Wieś i dwór Dojlidy
- 5.2.1.2.9. Wieś Krywłany
- 5.2.1.2.10. Młyn wodny Marczuka
- 5.2.1.2.11. Osada Ogrodniki
- 5.2.1.2.12. Wieś Pieczury
- 5.2.1.2.13. Wieś Skorupy
- 5.2.1.2.14. Wieś Słoboda
- 5.2.1.2.15. Wieś Starosielce
- 5.2.1.2.16. Dwór Wysoki Stoczek
- 5.2.1.2.17. Wieś Zawady
- 5.2.2. Budynki mieszkalne
- 5.2.3. Obiekty sakralne
- 5.2.4. Pałace
- 5.2.5. Budynki użyteczności publicznej
- 5.2.6. Architektura obronna
- 5.2.7. Zabytki techniki i przemysłowe
- 5.2.8. Zabytkowe cmentarze
- 5.2.9. Parki i ogrody

5.2.10. Miejsca pamięci	
5.2.11. Zabytki ruchome oraz zabytki w zbiorach muzealnych	
5.2.12. Zabytki archeologiczne	
5.2.13. Dziedzictwo niematerialne	
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	158
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	164
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	167
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego miasta. Analiza szans i zagrożeń	170
7. Założenia programowe gminnego programu opieki nad zabytkami	173
7.1. Priorytety programu opieki	
7.2. Kierunki działań programu opieki	
7.3. Zadania programu opieki	
8. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami	179
9. Zasady oceny realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami	181
10. Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami	183
11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków	209
Aneks 1. Wykaz obiektów zabytkowych z terenu miasta Białegostoku objętych ochroną prawną przez wpis do rejestru zabytków województwa podlaskiego	213
Aneks 2. Wykaz obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków, z wyłączeniem obiektów objętych wpisem do rejestru zabytków	231
Aneks 3. Wykaz stanowisk archeologicznych z terenu Białegostoku	247
Aneks 4. Wykaz pomników i miejsc pamięci z terenu miasta Białegostoku	252
Aneks 5. Wykaz zabytków ruchomych objętych ochroną prawną przez wpis do rejestru zabytków ruchomych województwa podlaskiego	261
Aneks 6. Wykaz krzyży i kapliczek z terenu miasta Białegostoku	274
Aneks 7. Prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane planowane do realizacji przez Miasto Białystok	277

1. Wstęp

Celem opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami miasta Białegostoku na lata 2022-2025 jest określenie i planowanie kierunków działań inicjowanych i podejmowanych przez władze Białegostoku w zakresie ochrony zabytków oraz dziedzictwa kulturowego występującego w jego granicach administracyjnych, zgodnie z przepisami ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2021 r. poz. 710 ze zm.). Program został opracowany zgodnie z wytycznymi Poradnika Metodycznego – Gminny Program Zabytków, przygotowany przez Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie.

Najistotniejszą przesłanką uzasadniającą powstanie programu jest zachowanie dziedzictwa kulturowego miasta oraz upowszechnienie wiedzy o nie wśród mieszkańców oraz turystów. Funkcję tę można realizować między innymi poprzez edukację, począwszy od poziomu podstawowego oraz pobudzanie rozwoju turystyki. Działania te mogą przyczynić się do przyspieszenia rozwoju społeczno – gospodarczego miasta. Nieodzownym elementem tego typu działań jest budzenie w społeczeństwie świadomości istnienia zabytków i potrzeby ich rewitalizacji, jak również zwrócenie uwagi na istniejącą wspólnotę kulturową. Aby to osiągnąć należy pobudzić świadomość właścicieli, użytkowników i jednostki samorządu terytorialnego, skłonić te grupy do współdziałania, wzbudzić ich odpowiedzialność za właściwy stan zachowania obiektów historycznych oraz aktywny udział w zakresie opieki nad zabytkami.

Niniejszy program jest trzecim dokumentem tego rodzaju opracowanym dla miasta Białystok. Postanowiono, że w programowanym okresie, tj. w latach 2022-2025 podejmowane będą zarówno działania określane jako „miękkie”, tj. o charakterze nieinwestycyjnym jak też prace renowacyjne obiektów będących własnością miasta. Celem działań zaplanowanych w niniejszym programie jest przede wszystkim promocja miasta i jego dziedzictwa kulturowego, jak również edukacja dotycząca opieki nad zabytkami połączona z wydarzeniami o charakterze historycznym.

2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawą prawną obowiązku wykonania gminnego programu opieki nad zabytkami miasta Białystok na lata 2022-2025 jest ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U. z 2021 r. poz. 710 ze zm.):

Art. 87. 1. Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.

2. Programy, o których mowa w ust. 1, mają na celu, w szczególności:

1. włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
2. uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
3. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
4. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
5. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
6. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
7. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

4. Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

5. Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Obiekty zabytkowe – zabytki nieruchome i ruchome, podlegają na terytorium Polski ochronie prawnej na mocy wielu aktów prawnych:

3.1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku

Obiekty zabytkowe są objęte ochroną prawną określoną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela:

Art. 5. Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolność i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

Art. 6. Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.

3.2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (j.t. Dz. U. z 2021 r. poz. 710 ze zm.). Dla niniejszego programu zasadne jest przywołanie poniższych artykułów tej ustawy:

Art. 3. Użyte w ustawie określenia oznaczają:

1. zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
2. zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;
3. zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;
4. zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;

5. instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami - instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
6. prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
7. prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
8. roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
9. badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
10. badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
11. badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
12. historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
13. historyczny zespół budowlany - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
14. krajobraz kulturowy - przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze;
15. otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Art. 4. Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Art. 6.1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,

e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r. poz. 1479),

f) instrumentami muzycznymi,

g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,

h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,

b) cmentarzyskami,

c) kurhanami,

d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Art. 7. Formami ochrony zabytków są:

1) wpis do rejestru zabytków;

1 a) wpis na listę Skarbów Dziedzictwa;

2) uznanie za pomnik historii;

3) utworzenie parku kulturowego;

4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Art. 16.1. Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Art. 17.1. Na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:

1) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;

2) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;

3) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;

4. składowania lub magazynowania odpadów.

2. W razie ograniczenia sposobu korzystania z nieruchomości na skutek ustanowienia zakazów i ograniczeń, o których mowa w ust. 1, stosuje się odpowiednio przepisy art. 131-134 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska.

Art. 18.

1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Art. 19.

1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) parków kulturowych.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Art. 20. Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

Art. 21. Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Art. 22.1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Art. 89. Organami ochrony zabytków są:

1. minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
2. wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Szczególnie ważną rolę ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami przypisuje właścicielowi lub posiadaczowi obiektu zabytkowego. Należy podkreślić, że dysponowanie zabytkiem powoduje – z jednej strony – obowiązki ciężące na właścicielu/użytkowniku, z drugiej jednak strony przysługują mu liczne prawa.

Art. 5. Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Art. 25.

1. Zagospodarowanie na cele użytkowe zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru wymaga posiadania przez jego właściciela lub posiadacza:

- 1) dokumentacji konserwatorskiej określającej stan zachowania zabytku nieruchomego i możliwości jego adaptacji, z uwzględnieniem historycznej funkcji i wartości tego zabytku;
- 2) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem zabytków programu prac konserwatorskich przy zabytku nieruchomym, określającego zakres i sposób ich prowadzenia oraz wskazującego niezbędne do zastosowania materiały i technologie;
- 3) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem zabytków programu zagospodarowania zabytku nieruchomego wraz z otoczeniem oraz dalszego korzystania z tego zabytku, z uwzględnieniem wyeksponowania jego wartości.

2. W celu spełnienia wymagań, o których mowa w ust. 1, wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany nieodpłatnie udostępnić do wglądu właścicielowi lub posiadaczowi zabytku nieruchomego posiadaną przez siebie dokumentację tego zabytku oraz umożliwić dokonywanie niezbędnych odpisów z tej dokumentacji.

Art. 26.

1. W umowie sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, stanowiącego własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, przy określaniu sposobu korzystania z tego zabytku należy nałożyć, jeżeli stan zachowania zabytku tego wymaga, na nabywcę lub dzierżawcę obowiązek przeprowadzenia w określonym terminie niezbędnych prac konserwatorskich przy tym zabytku.

2. Przepis ust. 1 stosuje się odpowiednio do decyzji o oddaniu w trwały zarząd zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru.

Art. 27. Na wniosek właściciela lub posiadacza zabytku wojewódzki konserwator zabytków przedstawia, w formie pisemnej, zalecenia konserwatorskie, określające sposób korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także zakres dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku.

We wniosku należy wskazać zakres planowanych prac, ze wskazaniem zaplanowanych do zastosowania materiałów budowlanych i rozwiązań technicznych.

Art. 28.

Niezależnie od obowiązków wynikających z opieki nad zabytkami, określonych w art. 5, właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;
- 2) zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Art. 31.

1a. Osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować:

- 1) roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo
- 2) roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego – jest obowiązana, z zastrzeżeniem art. 82a ust. 1, pokryć

koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków.

2. Zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych, o których mowa w ust. 1a, ustala wojewódzki konserwator zabytków w drodze decyzji, wyłącznie w takim zakresie, w jakim roboty budowlane albo roboty ziemne lub zmiana charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, zniszczą lub uszkodzą zabytek archeologiczny. 3. Egzemplarz dokumentacji badań, o których mowa w ust. 1, podlega po ich zakończeniu nieodpłatnemu przekazaniu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

W przypadku podejmowania uzgodnionych w organem ochrony zabytków działań przy obiektach zabytkowych, przy wyborze wykonawcy tych prac należy kierować się rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz.U. z 2021 r. poz. 81). Ponadto, cytowana ustawa nakłada na obywateli obowiązki wynikające z przypadkowych odkryć stanowisk archeologicznych.

Art. 32.

1. Kto, w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, odkrył przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, jest obowiązany:

- 1) wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot;
- 2) zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia;
- 3) niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

2. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) jest obowiązany niezwłocznie, nie dłużej niż w terminie 3 dni, przekazać wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjęte zawiadomienie, o którym mowa w ust. 1 pkt 3.

3. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany w terminie 5 dni od dnia przyjęcia zawiadomienia, o którym mowa w ust. 1 pkt 3 i ust. 2, dokonać oględzin odkrytego przedmiotu.

4. Jeżeli w terminie, określonym w ust. 3, wojewódzki konserwator zabytków nie dokona oględzin odkrytego przedmiotu, przerwane roboty mogą być kontynuowane.

5. Po dokonaniu oględzin odkrytego przedmiotu wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję:

- 1) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot nie jest zabytkiem;
 - 2) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot jest zabytkiem, a kontynuacja robót nie doprowadzi do jego zniszczenia lub uszkodzenia;
 - 3) nakazującą dalsze wstrzymanie robót i przeprowadzenie, na koszt osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej finansującej te roboty, badań archeologicznych w niezbędnym zakresie.
6. Roboty nie mogą być wstrzymane na okres dłuższy niż miesiąc od dnia doręczenia decyzji, o której mowa w ust. 5 pkt 3.
7. Jeżeli w trakcie badań archeologicznych zostanie odkryty zabytek posiadający wyjątkową wartość, wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję o przedłużeniu okresu wstrzymania robót. Okres wstrzymania robót nie może być jednak dłuższy niż 6 miesięcy od dnia doręczenia decyzji, o której mowa w ust. 5 pkt 3.
8. Po zakończeniu badań archeologicznych, o których mowa w ust. 5 pkt 3, wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję pozwalającą na kontynuację przerwanych robót.

Art. 33

1. Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).
2. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) jest obowiązany niezwłocznie, nie dłużej niż w terminie 3 dni, przekazać wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjęte zawiadomienie, o którym mowa w ust. 1.
3. W terminie 3 dni od dnia przyjęcia zawiadomienia, o którym mowa w ust. 1 i 2, wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany dokonać oględzin znalezionej przedmiotu i miejsca jego znalezienia oraz, w razie potrzeby, zorganizować badania archeologiczne.

3.3. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym

Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów. W art. 7 ust. 1, pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2022, poz. 599 ze zm.) zostały określone zadania własne gminy:

Art. 7.1. Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy:

9. kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

3.4. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz.U. z 2021 r. poz. 1899) reguluje m.in. zasady zmiany własności obiektów zabytkowych.

Sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 13 ust. 4).

Sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 13 ust. 5).

Jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie (art. 29 ust 2).

W przypadku nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, w decyzji o ustanowieniu trwałego zarządu można nałożyć, w miarę potrzeby, na jednostkę organizacyjną obowiązek odbudowy lub remontu położonych na tej nieruchomości zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w decyzji (art. 45 ust. 2a).

Podziału nieruchomości dokonuje się na podstawie decyzji wójta, burmistrza albo prezydenta miasta zatwierdzającej podział. W odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków decyzję, o której mowa powyżej wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości (art. 96 ust 1 i 1a).

Gminie przysługuje prawo pierwokupu w przypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości (art. 109 ust. 1 pkt 4).

3.5. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane

W ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2021 r., poz. 2351) uregulowane zostały zasady użytkowania oraz prowadzenia prac budowlanych w obiektach zabytkowych.

Art. 5, ust. 1 pkt 7 oraz ust. 2 tej ustawy wskazuje, że obiekt budowlany należy użytkować w sposób zgodny z jego przeznaczeniem i wymaganiami ochrony środowiska oraz utrzymać w należytym stanie technicznym i estetycznym, nie dopuszczać do nadmiernego pogorszenia jego właściwości użytkowych i sprawności technicznej, w szczególności w zakresie związanym z wymaganiami ochrony obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

Katalog działań budowlanych w stosunku do których należy uzyskać pozwolenie budowlane, a które podlegają zgłoszeniu organowi budowlanemu określają art. 29, 29a, 30 i 31 ustawy Prawo budowlane. W stosunku do zamierzeń, które wymagają jedynie zgłoszenia zgodnie z art. 30 ust. 7 ww. ustawy właściwy organ może nałożyć w drodze decyzji obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub spowodować m.in. pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków.

Art. 30, ust. 2:

W zgłoszeniu należy określić rodzaj, zakres i sposób wykonywania robót budowlanych oraz termin ich rozpoczęcia. Do zgłoszenia należy dołączyć oświadczenie, o którym mowa w art. 32 ust. 4 pkt 2, oraz, w zależności od potrzeb, odpowiednie szkice lub rysunki, a także pozwolenia, uzgodnienia i opinie wymagane odrębnymi przepisami. W razie konieczności uzupełnienia zgłoszenia właściwy organ nakłada, w drodze postanowienia, na zgłaszającego obowiązek uzupełnienia, w określonym terminie, brakujących dokumentów, a w przypadku ich nieuzupełnienia – wnosi sprzeciw, w drodze decyzji.

Art. 39

1. Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

2. Pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków.

3. W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

4. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w sprawie wniosku o pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektów budowlanych, o których mowa w ust. 3, w terminie 30 dni od dnia jego doręczenia. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych.

3.6. Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych

Zgodnie z ustawą z dnia 12 stycznia 1991r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz.U. z 2019 r. poz. 1170 ze zm.) zwalnia się od podatku od nieruchomości grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji, zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej (art. 7 ust. 1 pkt 6).

3.7. Inne akty prawne

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się także w innych obowiązujących ustawach, przede wszystkim:

- ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2022 r., poz. 503),
- ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2021 r., poz. 1973 ze zm.),
- ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020 r., poz. 194 ze zm.),
- ustawa z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury (Dz.U. z 2019 r. poz. 1591),

- ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. z 2020 r. poz. 1057 ze zm.),
- rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz.U. z 2004 r., Nr 30, poz. 259),
- rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz.U. z 2004 r., Nr 71, poz. 650),
- rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz.U. z 2011 r., Nr 89, poz. 510),
- rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie w sprawie odznaki "Za opiekę nad zabytkami" (Dz. U. z 2004 r., Nr 124, poz.1304),
- obwieszczenie Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 20 listopada 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 r., poz. 56),
- rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r., Nr 212, poz. 2153),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 marca 2016 r. w sprawie uznawania praktyki zawodowej do wykonywania zawodów konserwatora zabytków ruchomych, konserwatora zabytków nieruchomości, konserwatora zabytkowej zieleni oraz archeologa (Dz.U. z 2016 r. poz. 414).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zostały określone w:

- ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2022 r., poz. 385),
- ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r., poz. 1479 ze zm.).

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy:

- ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz.U. z 2020 r., poz. 164 ze zm.).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

4.1.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Art. 84 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego obowiązek sporządzenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Celem krajowego programu jest stworzenie warunków niezbędnych do sprawowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. W krajowym programie zostały określone cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunki i sposoby finansowania planowanych działań oraz harmonogram ich realizacji. Zadaniem głównym polityki państwa w dziedzinie ochrony zabytków jest stworzenie w najbliższej przyszłości mechanizmów, które dostosowałyby tę sferę do warunków gospodarki rynkowej. Planowane działania dotyczą sfery legislacyjnej, zmian organizacyjnych obejmujących konieczne rozszerzenie zakresu działań instytucji odpowiedzialnych za ochronę dziedzictwa kulturowego w Polsce oraz zmian w strategii i organizacji ochrony dóbr kultury. Założenia do programu krajowego określiły cele i kierunki działań oraz zadania, które powinny być podjęte w szczególności przez organy i jednostki administracji publicznej w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Celem programu krajowego jest wzmocnienie ochrony i opieki nad tą istotną materialną częścią dziedzictwa kulturowego oraz poprawa stanu zabytków w Polsce. W założeniach program ma również uporządkowanie działań w sferze ochrony zabytków poprzez wskazanie siedmiu podstawowych zasad konserwatorskich:

1. zasady *primum non nocere* (po pierwsze nie szkodzić),
2. zasady maksymalnego poszanowania oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych),
3. zasady minimalnej niezbędnej ingerencji (powstrzymywania się od działań niekoniecznych),
4. zasady, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco,
5. zasady czytelności i odróżnialności ingerencji,
6. zasady odwracalności metod i materiałów,
7. zasady wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

Wymienione zasady dotyczą postępowania konserwatorów – pracowników urzędów, restauratorów dzieł sztuki, architektów, urbanistów, budowlanych, archeologów, właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019–2022 został przyjęty uchwałą nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. (M.P. z 2019 r., poz. 808). Wygasa z końcem 31 grudnia 2022 r.

Przyjęto w nim następujące cele, priorytety i kierunki działania:

Cel szczegółowy 1: Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego.

Kierunek działania 1.1: Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym:

1.1.1. Zadanie: Szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami. W ramach tego zadania planuje się, oprócz aktualizacji materiałów szkoleniowych wypracowanych w ramach realizacji Programu 2014–2017, w tym podręcznika stosowanego w szkoleniach z zarządzania dziedzictwem dla gmin „Dziedzictwo obok mnie – poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach”, przygotowanie dodatkowych materiałów informacyjnych dla samorządów. Kolejnym działaniem będzie organizacja szkoleń z zarządzania dziedzictwem, na które zapraszani będą przedstawiciele władz samorządowych. Ostatnim przewidzianym działaniem będą przeprowadzone w 2022 r. badania ewaluacyjne, sprawdzające wpływ szkoleń na lokalne podejmowanie działań związanych z zarządzaniem dziedzictwem przez władze gmin i lokalnych liderów.

1.1.2. Zadanie: Budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym realizowane będzie przez rozbudowę portalu internetowego <http://samorzad.nid.pl>, którego celem jest dostarczenie samorządom gminnym fachowej wiedzy i informacji na temat dziedzictwa, jego ochrony oraz możliwości jego wykorzystania dla dobra gminy z uwzględnieniem problematyki dostępności dziedzictwa dla osób z niepełnosprawnościami.

1.1.3. Zadanie: Merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach będzie realizowane w ramach czterech kierunków interwencji. W ramach pierwszego kierunku interwencji planuje się stworzenie w wybranych Oddziałach Terenowych Narodowego Instytutu Dziedzictwa centrów kompetencji ds. uwzględniania dziedzictwa kulturowego w procesach rewitalizacyjnych. Drugim kierunkiem interwencji będzie pilotaż szkoleń przedstawicieli wybranych gmin prowadzących lub planujących rewitalizację zasobu dziedzictwa kulturowego. Trzecim kierunkiem interwencji będzie wsparcie gmin tworzących

lub aktualizujących gminne programy rewitalizacji lub zmieniających podstawę prawną prowadzonej rewitalizacji z lokalnych programów rozwoju na gminne programy rewitalizacji przez wspólne przeprowadzenie procesu identyfikacji dziedzictwa, szacowanie jego wartości i wskazanie właściwych sposobów jego ochrony i zagospodarowania w procesach rewitalizacyjnych. Czwartym kierunkiem interwencji będzie konkurs „Twój dom – dialog z tradycją”, z myślą o wsparciu procesów harmonijnego rozwoju i poprawy krajobrazu kulturowego. Celem konkursu będzie znalezienie i popularyzacja nowych wzorców zabudowy jednorodzinnej będących kontynuacją i nawiązaniem do form tradycyjnego budownictwa. Projekt konkursowy ma być przygotowany dla co najmniej trzech województw. Przed 2018 r. pilotażowy konkurs został z powodzeniem zrealizowany w województwie warmińsko-mazurskim.

1.1.4. W ramach zadania: Konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrożenie programu opieki nad zabytkami planuje się opracowanie założeń, a następnie coroczną organizację konkursu skierowanego do samorządów gminnych. Celem jest promocja i upowszechnianie najlepszych wzorców, przede wszystkim w zakresie opracowywania i wdrażania gminnych programów opieki nad zabytkami, rozumianych jako dokumenty strategiczne w kontekście ochrony i zarządzania dziedzictwem i krajobrazem kulturowym oraz kształtowania ładu przestrzennego przez samorząd lokalny

Kierunek działania 1.2: Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym.

1.2.1. W ramach zadania: Wspieranie rozwijania kompetencji zawodowych przez pracowników służb konserwatorskich planuje się realizację nowej formuły programu stałych szkoleń pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków, ich delegatur oraz przedstawicieli samorządowych służb konserwatorskich. Szkolenie dedykowane będzie przede wszystkim osobom rozpoczynającym pracę w administracji konserwatorskiej, służąc im w zdobyciu niezbędnej wiedzy z wybranych obszarów tematycznych. W dalszej kolejności szkolenie to adresowane będzie do pozostałych pracowników służb konserwatorskich oraz do pracowników Narodowego Instytutu Dziedzictwa. Szczegółowy zakres tematyczny szkoleń będzie ustalany na bieżąco w oparciu o zgłaszane zapotrzebowanie. W szczególności nacisk położony będzie na wprowadzane zmiany w zakresie prawa ochrony zabytków lub postępowania administracyjnego, mające wpływ na pracę organów ochrony zabytków, z uwzględnieniem wybranych szczegółowych zagadnień prawnych dotyczących prawa ochrony zabytków lub stosowania procedur administracyjnych na poziomie zaawansowanym, a także w zakresie opracowanych i wdrażanych do stosowania zaleceń i wytycznych Generalnego Konserwatora Zabytków dotyczących postępowania konserwatorskiego.

1.2.2. W ramach zadania: Ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich planuje się kontynuację niezrealizowanego w całości kierunku działania nr 3 „Wypracowanie jednolitych standardów działania konserwatorskiego w odniesieniu do wybranych typów i kategorii zabytków zgodnie z obowiązującą doktryną konserwatorską” celu szczegółowego nr 1 „Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce” realizowanego w ramach Programu 2014–2017. Uzupełnieniem, niezrealizowanego w Programie 2014–2017 kierunku działań, będzie opracowanie standardów dostępności zabytków dla osób z niepełnosprawnościami.

1.2.3. W ramach realizacji zadania: Wsparcie działań dokumentacyjnych zespołu zabytkowego planuje się działania prowadzone w trzech aspektach. Pierwszym jest wypracowanie zaleceń dotyczących waloryzacji zabytków i dokumentacji wartości zabytków wpisanych do rejestru zabytków oraz włączenie do zbioru kart ewidencyjnych informacji o wartościach i ich materialnych nośnikach dla wybranych zabytków. Priorytetową kategorią objętą działaniem byłyby zabytki techniki. Drugim aspektem zadania jest kontynuacja kierunku działania nr 1 „Zwiększenie efektywności zarządzania i ochrony zabytków przez wdrażanie infrastruktury informacji przestrzennej o zabytkach” celu szczegółowego nr 2 „Wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków” realizowanego w ramach Programu 2014–2017. Planowane jest zawarcie umów pomiędzy Narodowym Instytutem Dziedzictwa a wszystkimi wojewódzkimi urzędami ochrony zabytków określającymi zasady i wzajemne zobowiązania w zakresie współtworzenia cyfrowego repozytorium dokumentacji rejestru zabytków – obejmującego zabytki nieruchome, ruchome oraz archeologiczne. Na poziomie technicznym niezbędnym elementem współpracy jest współtworzenie przez wojewódzkich konserwatorów zabytków treści zawartych w bazie danych zarządzanych za pomocą aplikacji Narodowego Instytutu Dziedzictwa ScanManager. Następnie planuje się umożliwienie i nawiązanie stałej, sformalizowanej współpracy wojewódzkich konserwatorów zabytków z Narodowym Instytutem Dziedzictwa w zakresie prowadzenia geoportalu.

Trzecim aspektem zadania jest uzupełnienie i ujednoczenie systemów ewidencyjnych zabytków archeologicznych oraz wzmocnienie ochrony i opieki nad nimi.

1.2.4. W ramach realizacji zadania: Powołanie Centrum Architektury Drewnianej planuje się pozyskanie nieruchomości na siedzibę Centrum Architektury Drewnianej, remont, modelowo przeprowadzoną konserwację oraz adaptację na potrzeby biurowe. W ramach centrum zostanie zorganizowany punkt kontaktowy wspierający opiekunów architektury i budownictwa drewnianego we właściwej opiece nad tym wymagającym szczególnej troski zasobem zabytkowym. Działalność centrum będzie koncentrować się na opracowywaniu i szerokim

udostępnianiu poradników i podręczników dobrych praktyk dla właścicieli i opiekunów zabytków architektury oraz budownictwa drewnianego, organizowaniu szkoleń dla właścicieli oraz kursów rzemiosła tradycyjnego podnoszących kompetencje rzemieślników w zakresie zapewniającym właściwą konserwację zabytków drewnianych, z uwzględnieniem regionalnej specyfiki technik rzemieślniczych oraz konstrukcji architektury drewnianej.

Cel szczegółowy 2: Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.

Kierunek działania 2.1: Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.

2.1.1. W ramach zadania: Upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych (wybór zasobów, wypracowanie zaleceń dla opiekunów zasobu zabytkowego dotyczących metod konserwacji, adaptacji, dokumentacji badań, upowszechnianie przez bazę wiedzy) planuje się stworzenie i wdrożenie internetowej bazy wiedzy standardów, zaleceń i wytycznych konserwatorskich dotyczących działań i prac przy różnych kategoriach zabytków. Zadanie obejmie upowszechnienie standardów dostępności zabytków dla osób z niepełnosprawnościami. Planuje się także opracowywanie materiałów informacyjnych promujących stosowanie wytycznych i standardów postępowania konserwatorskiego wśród właścicieli zabytków, inwestorów i wykonawców prac przy zabytkach. Zadanie jest merytorycznie i czasowo uzależnione od realizacji zadania 1.2.2.

Kierunek działania 2.2: Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.

2.2.1. W ramach zadania: Podniesienie bezpieczeństwa zabytków ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje planuje się:

- a) szkolenia dla policjantów z zakresu przeciwdziałania przestępstwom przeciwko zabytkom, we współpracy z wyspecjalizowanymi instytucjami kultury zajmującymi się ochroną dziedzictwa kulturowego,
- b) realizację we wszystkich województwach, w porozumieniu z komendami wojewódzkimi policji, z wykorzystaniem organizacji pozarządowych współpracujących z komendami policji, wojewódzkich urzędów ochrony zabytków oraz wyspecjalizowanych instytucji kultury, projektu rejestracji zabytków ruchomych na wypadek kradzieży, przez wykonanie aktualnej dokumentacji fotograficznej, znakowanie przy pomocy dostępnych środków technicznych, a także weryfikację wiedzy o zabytkach znajdującej się w zasobach wojewódzkich konserwatorów zabytków ze stanem realnym w wybranych dwóch powiatach w każdym województwie w ciągu roku.

Cel szczegółowy 3: Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

Kierunek działania 3.1: Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości.

3.1.1. W ramach zadania: Kampania społeczno-edukacyjna w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami planuje się stworzenie profesjonalnego planu, identyfikującego najważniejsze grupy docelowe, a następnie przeprowadzenie kampanii budującej świadomość społeczną w zakresie ochrony krajobrazu kulturowego i przywracania ładu przestrzennego oraz profilaktyki i ochrony dziedzictwa przed działaniami przestępczymi (m.in. wandalizmem, dewastacją, nielegalną rozbiórką zabytkowej architektury, grabieżą stanowisk archeologicznych, kradzieżą i przemytem zabytków ruchomych). W kampanii zostanie uwzględniona tematyka zwiększenia dostępności do zabytków dla osób z różnego rodzaju niepełnosprawnościami.

3.1.2. W ramach zadania: Tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w celu zwiększenia świadomości potrzeby poznania i ochrony dziedzictwa kulturowego przez młode pokolenie, planowane jest poszerzenie działań podjętych w ramach Programu 2014–2017 przez tworzenie nowych, bardziej zróżnicowanych materiałów edukacyjnych dla szkół oraz prowadzenie warsztatów edukacyjnych dla młodzieży.

Kierunek działania 3.2: Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

3.2.1. Program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego skierowany będzie do podmiotów należących do społeczeństwa obywatelskiego. Program będzie wspierać proces identyfikacji, dokumentacji i szerokiego upowszechniania dziedzictwa kulturowego oraz jego wartości, a także sprzyjać społecznemu zaangażowaniu w proces ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym, w tym nad zabytkami. Efektem programu będzie także wzmocnienie kapitału społecznego, stanowiącego jeden z czynników rozwoju nowoczesnych społeczeństw obywatelskich, przez animowanie wspólnego działania różnych lokalnych interesariuszy na rzecz szerokiego społecznego rozpoznania i zachowania dobra wspólnego, jakim jest dziedzictwo kulturowe i związane z nim wartości.

Program dotacyjny w ramach Programu 2019–2022 uwzględniać będzie dotychczasowe doświadczenia w zakresie wspierania wolontariatu w obszarze dziedzictwa kulturowego, mając

na celu zapewnienie, po okresie pilotażowym, stabilnych i bardziej zróżnicowanych mechanizmów finansowania.

4.1.2. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013 oraz Uzupełnienia Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2020 (dokumenty wyznaczające kierunki polskiej polityki kulturalnej)

Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” na lata 2004-2013 jest elementem opracowanej w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2013. W 2005 roku MKiDN przygotowało uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020. Narodowy Program Kultury określa politykę rządu wobec zabytków i dziedzictwa kulturowego. Celem strategicznym programu jest intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie kompleksowa poprawa stanu zabytków nieruchomych. Zawiera ona również ogólne wytyczne do konstruowania programu gminnego

Przyjęte zostały następujące priorytety:

1. Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe.

Działanie: 1.1. Wzmocnienie ośrodków dokumentacji zabytków oraz budowa nowoczesnych rozwiązań organizacyjno-finansowych w sferze ochrony zabytków. W ramach działania zostaną zaproponowane zmiany instytucjonalne, prawne i funkcjonalne w sferze dokumentacji i ochrony zabytków oraz procesu oferowania zabytków na rynku.

Celami częściowymi Działania 1.1 są:

- poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w sferze dokumentacji i ochrony zabytków,
- zrównoważone urynkowanie zabytków,
- wykształcenie zachęt dla przedsiębiorców i osób fizycznych do inwestowania w zabytki.

Działanie 1.2. Kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne. W ramach działania formułowane będą projekty rewaloryzacji zabytków i ich adaptacji na cele społeczne. Projekty muszą odznaczać się znaczącym wpływem ekonomicznym na rozwój regionalny, w tym przyczyniać się do wzrostu dochodów i zwiększać ilość miejsc pracy. Program wymienia projekty:

- Program „Polskie regiony w europejskiej przestrzeni kulturowej”, którego głównym celem jest przygotowanie potencjalnych wnioskodawców do opracowania kompleksowych projektów do funduszy strukturalnych.

- Program „Promesa Ministra Kultury”, którego celem jest dofinansowanie wkładu własnego beneficjentów do projektów realizowanych w ramach funduszy strukturalnych i innych funduszy europejskich.

Działanie 1.3. Zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych Działanie będzie realizowane poprzez programowanie i wdrażanie kompleksowych programów dotyczących markowych produktów turystyki kulturowej w Polsce.

2. Edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego.

Działanie: 2.1. Rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego Działanie będzie realizowane poprzez:

- podnoszenie wykształcenia kadr zatrudnionych w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego;
- podnoszenie zainteresowania społeczeństwa problematyką ochrony zabytków;
- powołanie zespołu naukowego zajmującego się badaniami naukowymi w sferze wpływu, zachowania i rewaloryzacji dziedzictwa kulturowego na rozwój społeczno-ekonomiczny regionów;
- promowanie zachowania dziedzictwa kulturowego wsi poprzez aktywizacje społeczności wiejskich.

Działanie: 2.2. Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturalnego przed nielegalnym wywozem, wwozem i przewozem przez granice.

Dokumentem służącym wdrożeniu Narodowej Strategii Kultury w sferze materialnej spuścizny kulturowej Polski jest Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego”. Program ten jest zgodny z Narodowym Planem Rozwoju oraz z Krajowym Programem Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na Lata 2014-2017. Podstawą do sformułowania Narodowego Programu Kultury „Ochrona Zabytków i dziedzictwa kulturowego” jest uznanie sfery dziedzictwa za podstawę rozwoju kultury i upowszechniania kultury, a także za potencjał regionów, służący wzrostowi konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa

4.2.1. Program opieki nad zabytkami województwa podlaskiego

Dokument ten jest w przygotowaniu.

4.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego został uchwalony przez Sejmik Województwa Podlaskiego uchwałą nr XXXVI/330/17 z dnia 22 maja 2017 r. Wskazuje on obowiązujące cele polityki przestrzennej, zasady ich realizacji oraz kierunki działań polityki przestrzennej w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego.

W sferze kulturowej obejmującej system ochrony dziedzictwa kulturowego przyjęto zasady kompleksowości działań ochronnych i rewaloryzacyjnych, łączenia ochrony środowiska kulturowego z ochroną środowiska przyrodniczego oraz promowania regionalnych walorów dziedzictwa kulturowego.

Podstawowe cele polityki przestrzennej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego, zapisane w planie zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego dotyczą:

- zachowania dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń poprzez ochronę i rewaloryzację istniejących zasobów, ze szczególnym uwzględnieniem ochrony tożsamości kulturowej regionu przed zagrożeniem jej wytracenia w konfrontacji z europejskim uniwersalnym modelem życia w sferze kultury materialnej i jej unikalnej specyfiki etnicznej i religijnej;
- uwzględnienia potrzeb współczesnego społeczeństwa w procesie ochrony i kształtowania zasobów dziedzictwa kulturowego,
- harmonijnego współistnienia zasobów dziedzictwa kulturowego z zasobami środowiska przyrodniczego – jako filarów rozwoju turystyki krajowej i międzynarodowej,
- tworzenia warunków kompleksowej ochrony obszarów o walorach zabytkowych i kulturowych, takich jak: strefy ochrony konserwatorskiej, parki kulturowe, rezerwy kulturowe i obszary krajobrazu historyczno – kulturowo – przyrodniczego,
- priorytetu ochrony walorów dziedzictwa kulturowego o randze międzynarodowej i krajowej,
- wykorzystania unikalnych zasobów dziedzictwa kulturowego do krajowej i międzynarodowej promocji województwa.

W planie omówione zostały główne zasoby dziedzictwa kulturowego województwa. Zdiagnozowano również podstawowe problemy związane z jego ochroną:

1) Przemiany cywilizacyjno-kulturowe niekorzystnie wpływające na stan dziedzictwa, to w szczególności:

a) wyludnianie wsi i zmiany w gospodarce rolnej powodujące zanikanie tradycyjnego krajobrazu kulturowego wiejskiego,

b) nasilanie się lokalnego i ponadlokalnego ruchu kołowego na obszarach zabytkowych, skutkujące pogarszaniem stanu zabytkowej zabudowy i modernizacjami historycznych układów komunikacyjnych kosztem ich zabytkowych wartości,

c) przekształcanie funkcjonalne historycznych centrów większych miast cechujące się: odpływem części mieszkańców na przedmieścia, przenoszeniem handlu do centrów handlowych, „zamieraniem” części przestrzeni publicznych poza godzinami pracy urzędów i banków oraz starzeniem i pauperyzacją mieszkańców, zaś w mniejszych miastach zanikaniem drobnego handlu przy historycznych rynkach z powodu budowy na przedmieściach sklepów wielkopowierzchniowych, prowadzącym do deprecjacji i degradacji zabytkowych układów urbanistycznych,

d) agresywna komunikacja wizualna (szyldy, reklamy, bilbordy itd.) powodująca dezintegrację miejskiego krajobrazu, w tym obszarów zabytkowych,

e) redukowanie znaczenia dziedzictwa kulturowego do roli atrakcji turystycznej skutkujące tendencją do nadmiernego „uatrakcyjniania”, a jednocześnie do standaryzacji przestrzeni staromiejskich i zabytków, bez zrozumienia dla ich swoistości.

2) Niesprawność procesów administracyjno-regulacyjnych służących ochronie dziedzictwa, w tym:

a) brak zainteresowania ze strony samorządów tworzeniem parków kulturowych,

b) niedostatek planów miejscowych zapewniających ochronę przestrzeni kulturowej, przy presji inwestorów o niskiej świadomości znaczenia ochrony dziedzictwa kulturowego, skutkujący inwestycjami zacierającymi autentyczność zabytków oraz ingerencją w tradycyjne funkcje i relacje przestrzenne układów zabytkowych i krajobrazu kulturowego,

c) niedostateczna współpraca pomiędzy organami ochrony zabytków a organami administracji samorządowej (w tym m.in. w zakresie spójności gminnych i wojewódzkiej ewidencji zabytków, czemu zresztą nie sprzyjają zmieniające się i nie do końca jasne regulacje prawne, oraz przestrzegania obowiązku i trybu uzgodnień),

d) ograniczone i nazbyt pragmatyczne podejście do ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego związanego z krajobrazem kulturowym, a służące zachowaniu jego tożsamości

(historyczne nazwy, miejsc, miejscowości, ulic i placów, upamiętnianie postaci i wydarzeń historycznych).

Wiele uwagi autorzy planu poświęcili konieczności tworzenia parków kulturowych jako instrumentów ochrony miejsc i obszarów o wartościach wyjątkowych, nacechowanych bogactwem form krajobrazu i dziedzictwa kulturowego, z zachowaną historyczną strukturą przestrzeni z zabytkami charakterystycznymi dla miejscowej wielokulturowej i wielonarodowościowej tradycji. Obszary o priorytetowych wartościach kulturowo-przyrodniczo-przestrzennych predestynowane do objęcia formą ochrony krajobrazu kulturowego – Parku Kulturowego – określi ustawowy audyt krajobrazowy. Ze wstępnej oceny wynika, że jako przedmiot takiej ochrony mogą być rozpatrywane:

- a) zespół osadniczo-obronny Szurpiły,
- b) Kanał Augustowski z otoczeniem,
- c) grodzisko wczesnośredniowieczne w Rajgrodzie,
- d) Grodzieński Rejon Umocniony,
- e) Twierdza Osowiec, Brzeski Rejon Umocniony, fortyfikacje odcinka „Osowiec”,
- f) zespół osad i grodzisk Wizna,
- g) Fort Piątница i kompleks osadniczy Starej Łomży,
- h) osada wielokulturowa Grądy-Woniecko,
- i) zespół zabudowy mieszkaniowej „Bojary” w Białymstoku,
- j) Kurowo, „Fort Koziołek”,
- k) osiedle kolejarskie w Łapach – Osse (27 budynków, ul. Kolejowa – Warszawska),
- l) wsie Soce, Trześcianka, Puchły (Kraina Otwartych Okiennic),
- m) wieś Plutycze,
- n) Forty Pozycji Granicznej.

W omawianym planie przyjęto następujące priorytety ochrony i kształtowania dziedzictwa kulturowego oraz rekomendacje do uwzględnienia w dokumentach polityki przestrzennej i programach rozwoju gmin:

- 1) Zasady ogólne – wynikające zwłaszcza z procesu integracji europejskiej:
 - a) szczególną ochronę tożsamości kulturowej regionu, przed zagrożeniem jej wytracenia w konfrontacji z europejskim, uniwersalnym modelem życia, w sferze kultury materialnej i jej unikalnej specyfiki etnicznej i religijnej,
 - b) uwzględnianie potrzeb współczesnego społeczeństwa w procesie ochrony i kształtowania zasobów dziedzictwa kulturowego,

- c) harmonijne współistnienie zasobów dziedzictwa kulturowego z zasobami środowiska przyrodniczego – jako filaru rozwoju turystyki,
- d) tworzenie warunków kompleksowej ochrony obszarów o walorach zabytkowych i kulturowych, takich jak: strefy ochrony konserwatorskiej, parki kulturowe i obszary priorytetowego zabytkowego krajobrazu kulturowego,
- e) priorytet ochrony walorów dziedzictwa kulturowego o randze międzynarodowej i krajowej,
- f) wykorzystanie unikalnych zasobów dziedzictwa kulturowego w krajowej i międzynarodowej promocji województwa.

2) Zasady ochrony i tworzenia nowych wartości kulturowych w reprezentatywnych obszarach tożsamości kulturowej województwa podlaskiego, określonych w pkt 3.8.2.2. uwarunkowań, w tym:

- a) kształtowanie krajobrazu historyczno-kulturowo-przyrodniczego regionu poprzez ochronę unikatowych lub specyficznych walorów krajobrazowych jednostek osadniczych i ich otoczenia,
- b) kształtowanie form architektonicznych i gabarytów nowej zabudowy zharmonizowanych z walorami kulturowymi istniejącej,
- c) stosowanie materiałów, wystroju i kolorystyki obiektów budowlanych oraz zagospodarowania ich otoczenia, nawiązujących do tradycji lokalnych.

3) Zasady ochrony i rewaloryzacji obszarów zabytkowych, w tym:

- a) zachowanie historycznych założeń urbanistycznych, a w szczególności: rozplanowania przestrzeni publicznych (np. ulic, placów, skwerów itp.), osi kompozycyjnych i widokowych, rozmieszczenia dominant, gabarytów i sposobów zabudowy oraz form architektonicznych,
- b) zapewnianie ekspozycji całych zespołów zabudowy i najwartościowszych jej elementów,
- c) twórcze kontynuowanie tradycji konstrukcyjnych, materiałowych, wystroju i kolorystyki obiektów oraz zagospodarowania ich otoczenia,
- d) lokalizowanie funkcji użytkowych niekolizyjnych z historycznymi funkcjami obszarów, zapewniających podstawy ekonomiczne utrzymania dobrego stanu technicznego zabudowy i zagospodarowania oraz atrakcyjność turystyczną,
- e) eliminowanie funkcji użytkowych i obiektów kolizyjnych pod względem sanitarnym i estetycznym z walorami kulturowymi obszarów zabytkowych,
- f) harmonijne wkomponowywanie nowej zabudowy w historyczną panoramę jednostek osadniczych,
- g) poprawianie dostępności komunikacyjnej i systemów parkowania pojazdów oraz eliminacja uciążliwości ruchu drogowego, zwłaszcza tranzytowego towarowego;

- h) poprawianie warunków ochrony przeciwpożarowej,
 - i) poprawianie standardu cywilizacyjnego zabudowy w zakresie wyposażenia w systemy kanalizacyjne i niskoemisyjne systemy energetyczne.
- 4) Zasady ochrony i utrzymania dobrego stanu technicznego obiektów zabytkowych, z priorytetem obiektów o randze krajowej i regionalnej, w tym:
- a) zapewnienie funkcji użytkowych stosownych do lokalizacji i form architektonicznych obiektów gwarantujących ich utrzymanie w dobrym stanie technicznym i racjonalne wykorzystanie dla potrzeb społecznych,
 - b) obowiązek uzgadniania z Podlaskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu oraz uzyskania pozwoleń dla projektów budowlanych dotyczących rewaloryzacji i modernizacji obiektów zabytkowych i ich otoczenia.
- 5) Zasady ochrony przed dewastacją obiektów archeologicznych i określenie warunków ich udostępnienia zwiedzającym oraz sposobów postępowania w przypadkach natrafienia na przedmioty mogące stanowić zabytki archeologiczne w trakcie prowadzenia robót ziemnych, w tym:
- a) zapewnienie sposobu zagospodarowania i eksponowania terenu stanowiska archeologicznego zabezpieczającego go przed dewastacją i degradacją,
 - b) obowiązek zawiadamiania stosownych służb archeologicznych o każdorazowym natrafieniu na przedmioty mogące być zabytkami archeologicznymi w trakcie prowadzenia robót ziemnych i przerwania ich do czasu przebadania stanowiska,
 - c) ustalanie dokładnej lokalizacji zabytków archeologicznych w planach miejscowych, w tym typu stanowiska archeologicznego i jego zasięgu oraz zasad i sposobów dopuszczalnego zagospodarowania,
 - d) wskazanie zabytków archeologicznych do bezwzględneho zachowania, tj. z bezwzględnym zakazem prowadzenia prac budowlanych, oraz zabytków archeologicznych, dla których dopuszcza się inne zagospodarowanie terenu po przeprowadzeniu badań archeologicznych.
- 6) Zasady tworzenia wartości kulturowych w nowych i rewaloryzowanych zespołach zabudowy, w szczególności poprzez:
- a) kształtowanie przestrzeni publicznych o zindywidualizowanych formach urbanistycznych, w tym: ulic, placów, pasaży i ciągów pieszych, skwerów, zieleni parkowej i sportowo-rekreacyjnej,
 - b) interesujące formy architektoniczne aranżacji otoczenia przestrzeni publicznych,
 - c) wykorzystanie w kompozycjach urbanistycznych szczególnych cech środowiska przyrodniczego – stosownie do jego predyspozycji, dla potrzeb terenów sportowo-

rekreacyjnych i turystycznych, a konfiguracji terenów dla kształtowania sposobu ich zagospodarowania i zabudowy,

d) rozmieszczanie akcentów i dominant przestrzennych, twórczo kontynuujących istniejące założenia urbanistyczne,

e) stosowanie zindywidualizowanych form architektonicznych poszczególnych obiektów lub ich grup, z zachowaniem harmonijnych gabarytów całościowych zespołów i sylwety przestrzennej jednostek osadniczych,

f) harmonizowania gabarytów zabudowy plombowej z gabarytami otaczającej (z wyjątkiem dominant przestrzennych i akcentów urbanistycznych wynikających z całościowych koncepcji urbanistycznych).

Kierunki działań dla ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego

1) Integracja działań społeczno-gospodarczych dla opieki nad zabytkami, w tym:

a) opracowywanie i realizacja kompleksowych programów rewitalizacyjnych terenów z zasobami zabytkowymi, zwłaszcza historycznych miejskich, przemysłowych i powojkowych, w tym, między innymi, wdrożenie projektów rewitalizacji:

- zabytkowego, XVI-wiecznego Rynku Miejskiego w Knyszynie,
- XVIII-wiecznego Ogrodu Branickich oraz zabytkowego parku Planty,
- centrów miast oraz innych obszarów zdegradowanych w Łomży i Suwałkach,
- centrum miasta w Grajewie wraz z zabytkowym dworcem PKP,
- starego rynku w Kolnie,
- centrum miasta Zambrowa,

b) opracowywanie i realizację lokalnych strategii rozwoju obszarów wiejskich, wykorzystujących miejscowe tradycje i zasoby zabytkowe,

c) przygotowywanie ofert na najlepsze zagospodarowanie i użytkowanie publicznych obiektów zabytkowych, służące zaangażowaniu sektora gospodarczego w opiekę nad zabytkami (m.in. na inkubatory przedsiębiorczości, instytucje otoczenia biznesu, centra usługowe, infrastrukturę turystyczną),

d) wspieranie inicjatyw wykorzystujących obiekty zabytkowe do tradycyjnych form działalności gospodarczej, w tym rolnictwa ekologicznego i tradycyjnego przetwórstwa oraz reaktywacja ginących zawodów,

e) wspieranie rozwoju infrastruktury publicznej, zwłaszcza turystycznej, wykorzystującej miejscowe tradycje, w tym, między innymi, wdrożenia projektów:

- „Szlaku Wodnego im. Króla Stefana Batorego”,

- budowy infrastruktury turystycznej i zagospodarowania Szlaku Wodnego na odcinku miasta Nowogród,

- rekonstrukcji grodzisk jaćwieskich na ziemiach polskich,

f) propagowanie zabudowy i zagospodarowania terenu nawiązujących do form tradycyjnych, zwłaszcza w obszarach kulturowych.

2) Konserwacja i adaptacja zabytków, obejmujące:

a) wspieranie zagospodarowania terenów przemysłowych, powojaskowych i zdegradowanych poprzez nadanie im nowych funkcji, z priorytetem obiektów zabytkowych i charakterystycznych krajobrazów kulturowych, poprzedzone opracowaniem programów rewitalizacji, między innymi w Białymstoku:

- kompleksu powojaskowego „Węglówka” m.in. na cele Muzeum Pamięci Sybiru,

- obiektu byłej elektrowni na cele ekspozycyjne.

b) wspieranie zagospodarowania, konserwacji i adaptacji (w tym rewitalizacji, rewaloryzacji i ekspozycji) obiektów zabytkowych wraz z otoczeniem, także archeologicznych, m.in. w formule partnerstwa publiczno-prywatnego oraz projektów trans-granicznych, w tym:

- remontu w Teatrze Dramatycznym im. Aleksandra Węgierki w Białymstoku,

- remontu dworku w Grabowie i stworzenie w nim centrum kultury i wypoczynku,

- konserwacji i remontu zabytku wpisanego do rejestru jako „Pozostałości Zespołu Pałacowego w Dowspudzie”,

c) wspieranie kompleksowych programów konserwatorskich ochrony zabytków drewnianych znajdujących się w skansenach i w miejscach ich pierwotnej lokalizacji, w tym:

- projektu modernizacji i rozwoju infrastruktury dziedzictwa kulturowego dla potrzeb edukacji regionalnej w Muzeum Rolnictwa w Ciechanowcu, obejmującego między innymi: budowę centralnego magazynu zbiorów, modernizację obiektów ekspozycyjnych, restaurację budynków i budowli zabytkowych, rewitalizację parku przypałacowego,

d) przeciwdziałanie niszczeniu stanowisk archeologicznych, w tym zachowanie zabytków archeologicznych, dokumentowanie i opracowywanie wyników badań nieinwestorskich i ratowniczych,

e) wspieranie renowacji i konserwacji małej architektury, w tym sakralnej oraz miejsc pamięci i martyrologii,

f) wspieranie budowy, odbudowy i renowacji infrastruktury kulturowej w miejscach o symbolicznym znaczeniu dla historii regionu oraz służących opiece nad zabytkami,

g) unowocześnianie infrastruktury technicznej oraz poprawę estetyki obiektów zabytkowych, w tym wdrożenie projektów:

- rewaloryzacji zabytków Muzeum w Tykocinie (synagogi i Domu Talmudycznego) oraz odbudowy kramnic,

- rewaloryzacji kompleksu pałacowo-parkowego Muzeum Wnętrz Pałacowych w Choroszczy.

3) Kształtowanie obszarów zabytkowych i krajobrazów kulturowych, poprzez:

a) wspieranie konserwacji, rewitalizacji, renowacji, rewaloryzacji i ekspozycji zabytkowych centrów miast i wsi, zabytkowych terenów zieleni, w tym cmentarzy, obszarów fortyfikacji i budowli obronnych, obiektów archeologicznych mających własną formę przestrzenną, w tym, między innymi, projektów rewitalizacji:

- miasta Zambrów (zespół koszar),

- Fortu II „Zarzecznego” Twierdzy Osowiec,

b) sukcesywną realizację iluminacji zabytków,

c) propagowanie wykorzystywania tradycyjnych form zabudowy i zagospodarowania terenu oraz detalu architektonicznego dla harmonijnego kształtowania krajobrazów,

d) wspieranie tradycyjnych form gospodarowania, w tym rolnictwa ekologicznego, tradycyjnych technik budownictwa, rzemiosła i przetwórstwa, zwłaszcza w obszarach priorytetowych krajobrazu kulturowego,

e) tworzenie parków kulturowych w celu ochrony kulturowych krajobrazów historycznych oraz wytyczenie szlaków kulturowo-historycznych w celu promowania walorów kulturowych województwa (pkt 3.8.3.3),

f) ustanawianie nowych parków krajobrazowych, obszarów chronionego krajobrazu, zespołów przyrodniczo-krajobrazowych, przede wszystkim na obszarach o zachowanych regionalnych cechach krajobrazu kulturowego, w tym: budowę arterii ekologicznohistorycznej „Natura i historia Doliny Narwi” w gminach Nowogród i Zbójna, oraz Parku Kulturowego Korycin – Milewsczyzna, g) rozwój systemu ścieżek edukacyjnych przyrodniczo-kulturowych, między innymi poprzez wspieranie realizacji projektów:

- przebudowy 35 km Carskiej Drogi przebiegającej przez BPN na odcinku Strękowa Góra – Osowiec, jako edukacyjnej trasy przyrodniczo-krajobrazowej,

- budowy ścieżki rowerowej na odcinku Tykocin – Krypno – Knyszyn,

h) wspieranie poprawy standardów ochrony środowiska i bezpieczeństwa publicznego w centrach miast i wsi przez, między innymi, spowolnienie lub eliminację ruchu samochodowego, racjonalizację gospodarki odpadami, modernizację i rozbudowę sieci kanalizacyjnych, energetycznych, teleinformatycznych i „cichej” infrastruktury ulicznej.

4) Przechowywanie zbiorów zabytków, ich ekspozycja i udostępnianie. Zwiększenie możliwości gromadzenia zbiorów zabytków ruchomych i poprawa jakości ich przechowywania, ekspozycji i udostępniania może nastąpić w wyniku:

a) budowy i remontów obiektów przechowywania i udostępniania zbiorów, umożliwiających nowoczesne sposoby ich opracowywania i przechowywania, w tym:

- zaplecza magazynowego oraz powierzchni wystawienniczych etnograficzno-archeologicznych Muzeum Podlaskiego,
- nowoczesnego Muzeum Historycznego w Białymstoku,
- II etapu Muzeum Wigier,
- „Muzeum Hańczy” – odbudowa młyna wodnego na Czarnej Hańczy w Turtulu,
- muzeum przyrodniczo-kulturowego BPN w Osowcu,
- Muzeum Kanału Augustowskiego,

b) modyfikacji i wdrażania elektronicznych technik udostępniania zbiorów,

c) poprawy bezpieczeństwa zbiorów i warunków ich przechowywania, przez wprowadzenie nowoczesnych technik ochrony i zabezpieczeń.

4.2.3. Strategia rozwoju województwa podlaskiego do 2030 roku

Strategia rozwoju województwa podlaskiego do 2030 roku została uchwalona przez Sejmik Województwa Podlaskiego uchwałą nr XVIII/213/2020 z dnia 27 kwietnia 2020 r. W odróżnieniu od poprzednio obowiązującego dokumentu, bieżąca strategia nie odnosi się do zagadnień związanych z dziedzictwem kulturowym województwa poza ogólnymi nawiązaniem do zasobów którymi dysponuje region.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

5.1.1. Studium historyczno-urbanistyczne

Miasto Białystok posiada studium historyczno-urbanistyczne wykonane przez Pracownię Konserwacji Zabytków „Arkona”. Jest to obszerny dokument składający się z dwóch zasadniczych części: historycznej oraz konserwatorskiej. Część historyczna obejmuje kalendarium dziejów miasta oraz opis wydarzeń historycznych oraz przemian krajobrazowych miasta. Zadaniem części konserwatorskiej była ewidencja i waloryzacja zachowanej substancji zabytkowej oraz wyznaczenie dla całego obszaru miasta stref ochrony, uwzględniających także wartości krajobrazu kulturowego i naturalnego. W nawiązaniu do metody „jark-zwak”, strefy te podzielone zostały na mniejsze jednostki, odzwierciedlające zróżnicowanie ich struktury przestrzennej oraz problematyki ochrony podstrefy.

W skład części konserwatorskiej wchodzi katalog zespołów i obiektów zabytkowych, omówienie stref ochrony konserwatorskiej oraz ogólna analiza uwarunkowań urbanistyczno-krajobrazowych. Opracowanie dopełniają fotografie stanu obecnego obiektów zabytkowych. Punktem odniesienia dla sporządzenia katalogu obiektów zabytkowych była gminna ewidencja zabytków Białegostoku, którą poddano w niniejszym opracowaniu weryfikacji. W jej wyniku niektóre obiekty figurujące w ewidencji (a także w rejestrze zabytków) nie zostały uwzględnione w katalogu ze względu na spowodowaną przebudowami utratę wartości zabytkowej. Obiekty te odnotowane zostały w odrębnym spisie oraz w komentarzach do poszczególnych stref ochrony jako proponowane do usunięcia z rejestru lub GEZ.

W odniesieniu do obiektów zabytkowych, w omawianym opracowaniu przyjęto następującą skalę wartości:

- ***** wartość wybitna w skali ponadlokalnej
- *** wartość wysoka w skali lokalnej
- ** wartość średnia
- * wartość typowa

Katalog zawiera 614 zespołów i obiektów zabytkowych, z tego 422 w obrębie śródmieścia i 192 na pozostałym obszarze. Czterema gwiazdkami (wartość wybitna w skali ponadlokalnej) oznaczono 2 zespoły (kościół św. Rocha i pałacowo-parkowy Branickich), a trzema gwiazdkami (wartość wysoka w skali lokalnej) 36 zespołów i obiektów – 31 w śródmieściu

i 5 poza nim. 165 zespołów i obiektów figuruje w rejestrach zabytków ruchomych i nieruchomych (142 z terenu śródmieścia i 23 spoza niego).

Propozycje wpisu do rejestru zabytków obejmują cztery zespoły i obiekty z terenu śródmieścia oraz 2 obiekty z pozostałego obszaru. Zaproponowano wpisanie do GEZ 292 obiektów (150 ze śródmieścia i 142 spoza niego).

W części tekstowej odnoszącej się do stref znajduje się ich charakterystyka uwzględniająca uwarunkowania historyczne, wartościowanie poszczególnych elementów, wnioski konserwatorskie dotyczące ochrony, wnioski dotyczące zagospodarowania strefy wraz z dopuszczalną wysokością ewentualnych nowych obiektów oraz komentarze do planów miejscowych zagospodarowania przestrzennego i wstępnych koncepcji planistycznych przedstawionych przez Departament Urbanistyki.

Dalsze części opracowania stanowią analizy w zakresie dominant urbanistycznych oraz panoram, stref ochrony widoków oraz obszarów z możliwością wprowadzania zabudowy wysokiej. Strefy ochrony widoków odnoszą się do dwóch obiektów kluczowych dla historycznej kompozycji miasta: pałacu Branickich (z ul. Pałacowej) i kościoła św. Rocha (spod kościoła w Wysokim Stoczku – mimo zakłóceń zabudową blokową, ze względu na zachowaną otwartość przedpola), którego bryła tworzy najważniejszą dominantę miasta. Ze względu na tę wyjątkową rolę zaproponowano także strefę ochrony kościoła św. Rocha jako dominanty. Należy podkreślić, że nie jest to strefa ochrony widoku (stąd w jej obrębie znalazły się również obszary, z których kościół nie jest widoczny); jej przedmiotem jest kontekst urbanistyczny kościoła istotny dla jego widoków otwierających się z innych obszarów. Postulatem ochrony jest dla tej strefy ograniczenie gabarytów do siedmiu kondygnacji.

Pod względem możliwości wprowadzania zabudowy wysokiej, przedmiotem analizy omawianego opracowania były dwa obszary: śródmiejski – między ulicami Kaczorowskiego i Młynową – oraz peryferyjny, położony w północnej części Białostoczka. Z punktu widzenia problematyki ochrony historycznych wartości układu miejskiego kluczowe znaczenie posiada pierwszy z ich.

5.1.2. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Białegostoku przyjęte zostało uchwałą Nr XII/165/19 Rady Miasta Białystok z dnia 18 czerwca 2019 r.

Sformułowanie zasad ochrony dziedzictwa kulturowego zostało poprzedzone analizą stanu zachowania oraz potencjalnych zagrożeń.

W omawianym dokumencie stwierdzono, że stan zachowania dziedzictwa kulturowego i zabytków w Białymstoku pozostawia wiele do życzenia. Zdecydowana większość obiektów, mimo objęcia ich różnymi formami ochrony konserwatorskiej, jest zaniedbana i wymaga przeprowadzenia gruntownych prac o charakterze konserwatorskim i restauratorskim. Spora część zabytków jest nieużytkowana i wymaga przeprowadzenia adaptacji do nowych celów. Nawet zabytki utrzymane w dobrym stanie technicznym tracą często swoje walory z uwagi na stosowanie podczas remontów nieodpowiednich materiałów i technik. Poważną przyczyną degradacji wartości jest często brak świadomości wśród właścicieli zabytków i lokalnej społeczności. Nierzadko, zamiast dążyć do ratowania oryginalnej substancji zabytku, doprowadza się do jego rozbiórki, a następnie odtwarza w sposób niezgodny z pierwotnym wyglądem. Negatywny wpływ na zabytki, bądź zespoły zabytkowe, mają często inwestycje realizowane w ich bezpośrednim sąsiedztwie. Zarówno skala, jak i niska wartość architektoniczna i estetyczna nowej zabudowy w kontekście obiektów zabytkowych, przyczyniają się do ich degradacji oraz uniemożliwiają odpowiednią ekspozycję.

Najpoważniejsze zagrożenia stanu zachowania wartości i stanu technicznego zabytków, stwarzane są przede wszystkim przez ich właścicieli i użytkowników. Brak jest dostatecznej i kompleksowej wiedzy o wartościach dziedzictwa kulturowego, która mogłaby stanowić podstawę do podejmowania decyzji zarówno na poziomie strategicznym, jak i operacyjnym dotyczących całościowego programu działania w celu prowadzenia polityki rewaloryzacji i rewitalizacji obszarów i obiektów zabytkowych.

Duża część zidentyfikowanego zasobu dziedzictwa kulturowego nie posiada żadnej ochrony, a brak określonego przedmiotu ochrony oraz ustalonych prawem miejscowym zasad zagospodarowania dla nich i ich otoczenia, zagraża utrzymaniu wartości historycznych i kulturowych. Postępuje degradacja historycznych zespołów urbanistycznych, w tym szczególnie zabudowy ulicy Warszawskiej i zespołów przemysłowych oraz następuje degradacja techniczna znacznej części obiektów zabytkowych. Pojawiają się przekształcenia funkcjonalne, które często obejmują nie tylko elementy wnętrza obiektu, lecz również wpływają negatywnie na zewnętrzny wystrój architektoniczny.

Istnieje zjawisko presji inwestorów postrzegających uwarunkowania wynikające z ochrony dziedzictwa kulturowego jako ograniczenie, a nie walor podnoszący wartość inwestycji. Jednocześnie brak jest przepisów prawnych umożliwiających pełną ochronę obiektów zabytkowych nie wpisanych do rejestru zabytków i dóbr kultury współczesnej. Obiekty tracą

wartości kulturowe lub są wręcz niszczone i w konsekwencji zastępowane bądź nową zabudową pozbawioną wartości architektonicznych, bądź też realizowane są „atrapy” zabytków. Działania takie są szkodliwe, z tego względu, że utrwalają w odbiorze społecznym przekonanie, iż rekonstrukcja jest działaniem konserwatorskim.

Stosowanie niewłaściwych technik konserwatorskich i materiałów przy konserwacji zabytków, wynika często z chęci poprawy stanu technicznego i estetycznego kosztem zniszczenia oryginalnej substancji zabytkowej, będącej nośnikiem wartości kulturowych zabytków.

W studium określono wytyczne do założeń polityki przestrzennej dotyczące utrzymania i eksponowania walorów dziedzictwa kulturowego Białegostoku, w tym wynikające z dokumentów na poziomie wojewódzkim i lokalnym:

Wśród zadań służących realizacji ponadlokalnych celów publicznych z zakresu dziedzictwa kulturowego w planie zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego wymieniono: adaptację i rozbudowę na potrzeby Muzeum Pamięci Sybiru budynków dawnej składnicy wojskowej przy ul. Węglowej, adaptację budynku byłej elektrowni przy ul. Elektrycznej na potrzeby Galerii Arsenał, modernizację sceny Teatru Dramatycznego im. A. Węgierki, oraz kontynuowanie rewaloryzacji barokowego zespołu pałacowo-ogrodowego Branickich.

Polityka gminy w zakresie opieki nad zabytkami powinna, zgodnie z zapisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zawierać następujące cele:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Dla zapewnienia skuteczności działań związanych z ochroną i kształtowaniem dziedzictwa kulturowego niezbędne jest uznanie, że:

- 1) ochrona dziedzictwa kulturowego jest ważnym interesem publicznym i stanowi stały element zrównoważonego rozwoju;
- 2) ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego służy utrzymaniu tożsamości państwa polskiego, regionów i społeczności lokalnych, wobec tego należy dążyć do utrzymania i eksponowania jego wartości, obejmując kompleksowo zagadnienia zarówno ochrony dziedzictwa kulturowego, jak i środowiska przyrodniczego, a także odbudowy krajobrazów, które ucierpiały wskutek rozwoju ułomnej industrializacji i urbanizacji oraz naśladownictwa wzorców obcych kulturowo;
- 3) niezbędne jest pozyskanie społecznej akceptacji zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz wypracowanie zasad łagodzenia ewentualnych konfliktów pomiędzy interesami obywateli zamieszkujących i działających na określonym terenie a zasadami i potrzebami ochrony dziedzictwa.

Generalne zasady ochrony wartości kulturowych w skali całego miasta przyjęte w studium uwarunkowań i zagospodarowania przestrzennego Białegostoku:

- 1) zachowanie, konserwację i restaurację zabytkowej substancji;
- 2) zachowanie zabytkowych układów urbanistycznych i kompozycji przestrzennych;
- 3) rewaloryzację historycznych układów urbanistycznych, zabudowy oraz zabytkowego zagospodarowania terenu;
- 4) wykluczenie lokalizowania obiektów dysharmonizujących z historycznym sąsiedztwem i przesłaniających obiekty zabytkowe, w tym ograniczenie lokalizowania naziemnych obiektów infrastruktury technicznej;
- 5) kształtowanie nowego zagospodarowania w sąsiedztwie zabytków, takiego jak: zabudowa, nawierzchnie ulic i placów, obiekty małej architektury – powinno charakteryzować się wysokimi walorami estetycznymi i użytkowymi, z ograniczeniem dowolności w stosowaniu rozwiązań technicznych, materiałów i kolorystyki, w tym nawierzchni, a także materiału roślinnego;
- 6) uwzględnianie wymogów ochrony archeologicznej;
- 7) kompleksową ocenę stanu zachowania i funkcjonowania obszarów o wartościach kulturowych, a w uzasadnionych przypadkach poprzedzanie prac planistycznych lub rewaloryzacyjnych analizami i studiami historyczno-przestrzennymi, krajobrazowymi i panoram;

- 8) dążenie do zachowania lub przywrócenia historycznego nazewnictwa ulic, osiedli, uroczysk, lasów itd.;
- 9) wprowadzanie zakazów i ograniczeń stosowania reklam i informacji wizualnej.

W celu ochrony poszczególnych zabytkowych obszarów i zespołów oraz krajobrazu kulturowego wyznacza się strefy ochrony konserwatorskiej.

Strefa A – pełnej ochrony konserwatorskiej

Strefa pełnej ochrony konserwatorskiej obejmuje obszary, zespoły budowlane i otoczenie zabytków, w szczególności wpisanych do rejestru zabytków. Wszelkie działania na terenach części miasta, zespołach budowlanych, parkach, ogrodach oraz przy zabytkach architektury i budownictwa wpisanych do rejestru zabytków, określonych w przepisach ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, należy prowadzić po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

W strefie A należy dążyć do:

- 1) zachowania i utrzymania historycznej zabudowy oraz elementów zagospodarowania terenu w dobrym stanie technicznym, funkcjonalnym oraz estetycznym;
- 2) zachowania historycznych proporcji wysokościowych kształtujących sylwetę zespołu, ze szczególną ochroną istniejących, historycznych dominant wysokościowych;
- 3) zachowania, a w uzasadnionych przypadkach odtworzenia, historycznego układu ulic i placów z zachowaniem ich przebiegu i linii zabudowy;
- 4) zachowania historycznej kompozycji układów terenów zieleni wraz z uzupełnianiem ubytków i kontrolą nasadzeń;
- 5) utrzymania historycznej kompozycji obiektów z ograniczeniem zakresu dopuszczalnych przekształceń i dostosowaniem elementów nowych do kompozycji istniejącej lub znanej historycznej;
- 6) uwzględniania w nowej zabudowie zasad historycznej kompozycji zespołu i charakteru zabudowy sąsiadującej (historyczna dyspozycja terenu i typ zabudowy).

Strefa B – pośredniej ochrony konserwatorskiej

Strefa pośredniej ochrony konserwatorskiej obejmuje obszary, historyczne układy urbanistyczne i ruralistyczne osiedli mieszkaniowych, zespoły budowlane (w tym zabudowy produkcyjnej) i otoczenie zabytków, podlegające rygorom w zakresie utrzymania zasadniczych elementów rozplanowania, istniejącej substancji o wartościach kulturowych oraz charakteru i skali nowej zabudowy.

W strefie B należy dążyć do:

- 1) utrzymania formy przestrzennej historycznych układów urbanistycznych, w tym m.in. przebiegu ulic i innych przestrzeni publicznych, charakteru zabudowy, linii zabudowy i gabarytów wysokościowych;
- 2) zachowania obiektów o wartościach kulturowych, będących w dobrym stanie technicznym, bez naruszania ich wartości, z dopuszczeniem przywrócenia historycznych gabarytów wysokościowych, formy dachu, rodzaju pokrycia, kompozycji i wystroju elewacji, formy stolarki okiennej i drzwiowej;
- 3) zachowanie walorów funkcjonalnych i użytkowych obiektów o wartościach kulturowych;
- 4) dostosowywanie obiektów do nowych funkcji przy zachowaniu walorów kulturowych.

Strefa E – ochrony ekspozycji

Strefa ochrony ekspozycji obejmuje tereny właściwego eksponowania zespołów budowlanych i obiektów zabytkowych oraz innych obiektów o wartościach kulturowych, głównie przez wyznaczenie terenów wyłączonych spod zabudowy lub określenie jej nieprzekraczalnych gabarytów.

W strefie E należy dążyć do:

- 1) zachowania lub przywrócenia historycznych osi widokowych i panoram na zabytki i obiekty o wartościach kulturowych;
- 2) wykluczenia zabudowy zakłócającej czytelność osi widokowych;
- 3) ograniczenia lub całkowitego wykluczenia zabudowy i urządzeń wysokich zakłócających ekspozycję zabytków i obiektów o wartościach kulturowych.

Strefa K – ochrony krajobrazu

Strefa ochrony krajobrazu obejmuje obszary krajobrazu integralnie związanego z układem, zespołem lub obiektem zabytkowym lub o wartościach kulturowych.

W strefie K należy dążyć do:

- 1) zachowania, ochrony i rewaloryzacji wszystkich elementów dziedzictwa kulturowego składających się na strukturę przestrzenną;
- 2) zakazu wprowadzania, likwidowania lub zniekształcania elementów przestrzennych mogących mieć negatywny wpływ na odbiór wartości kulturowych chronionego krajobrazu;
- 3) usunięcia lub przebudowy obiektów kolidujących z historyczną zabudową;
- 4) dostosowania nowych obiektów do historycznej kompozycji przestrzennej i historycznej architektury.

Ochrona zabytków w zależności od stopnia oceny i zachowania wartości kulturowych.

W ustaleniach miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego należy wprowadzać zróżnicowany zakres ochrony konserwatorskiej dla poszczególnych rodzajów zabytków, w zależności od stopnia oceny i zachowania ich wartości kulturowych.

Obiekty o wysokich wartościach kulturowych

Do grupy obiektów o wysokich wartościach kulturowych należy zaliczyć obok budynków wpisanych do rejestru zabytków i ujętych w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków, również budynki lub inne obiekty o wysokich, wyróżniających się wartościach historycznych i architektonicznych, takich jak: indywidualna forma architektoniczna, niepowtarzalny detal czy rozwiązania konstrukcyjne oraz zachowana w dużym stopniu substancja zabytkowa.

W stosunku do obiektów o wysokich wartościach kulturowych należy dążyć do:

- 1) ochrony formy i substancji budynku, tj. zachowania w niezmienionej postaci bryły oraz dachu, detali architektonicznych, w tym stolarki okiennej i drzwiowej, oraz elementów historycznego zagospodarowania otoczenia budynku, takich jak: ogrodzenia i obiekty małej architektury;
- 2) ewentualnej wymiany technicznie zużytych elementów budynku (okien, drzwi, itd.), pod warunkiem zachowania lub przywrócenia pierwotnej tradycyjnej formy i materiału tych elementów;
- 3) odtworzenia, w przypadku zniszczenia części lub całości budynku (na skutek wypadków losowych lub całkowitego zużycia materiału), historycznej bryły obiektu z elewacjami, dachem oraz detalami na podstawie wszelkich dostępnych źródeł informacji.

Obiekty o wartościach kulturowych, niewyróżniające się szczególnymi cechami indywidualnymi.

Do grupy tej należy zaliczyć obiekty o charakterystycznej i tradycyjnej formie architektonicznej, nie wyróżniające się szczególnymi cechami indywidualnymi, lecz wartościowe w skali zespołu, a także te, które uległy współczesnym przekształceniom, zachowując jednak czytelną historyczną formę.

W stosunku do obiektów tej grupy należy dążyć do:

- 1) ochrony tradycyjnej formy i wyrazu architektonicznego, tj. sposobu ukształtowania bryły, rodzaju i kształtu dachu, zasad kompozycji elewacji, rozmieszczenia, proporcji i formy stolarki okiennej i drzwiowej;
- 2) ochrony wysokich wartości artystycznych, w tym elementów wykończenia zewnętrznego obiektu (materiałów i technologii), mających wpływ na jego wygląd i wyraz architektoniczny.

Obiekty o wartościach kulturowych o znacznym stopniu degradacji lub przekształcenia.

Do grupy tych obiektów należą budynki będące w złym stanie technicznym lub znacznie przekształcone w stosunku do formy pierwotnej lub niezintegrowane z otoczeniem.

W stosunku do obiektów tej grupy należy dążyć do:

- 1) oceny indywidualnych walorów kulturowych i możliwości ich zachowania w zależności od warunków lokalnych i stanu technicznego budynku;
- 2) dopuszczenia rozbiórki budynków, po uprzednim udokumentowaniu wartościowych elementów poprzez sporządzenie inwentaryzacji architektonicznej, a w przypadku bardzo złego stanu zachowania dokładnego serwisu fotograficznego i zachowania wartościowych elementów (historyczny detal architektoniczny, a także stolarka okienna i drzwiowa oraz wyposażenie obiektu) poprzez przekazanie do instytucji muzealnych lub innych zajmujących się dziedzictwem kulturowym, po uprzedniej konsultacji z właściwym konserwatorem zabytków lub służbami miejskimi zajmującymi się opieką i ochroną dziedzictwa kulturowego.

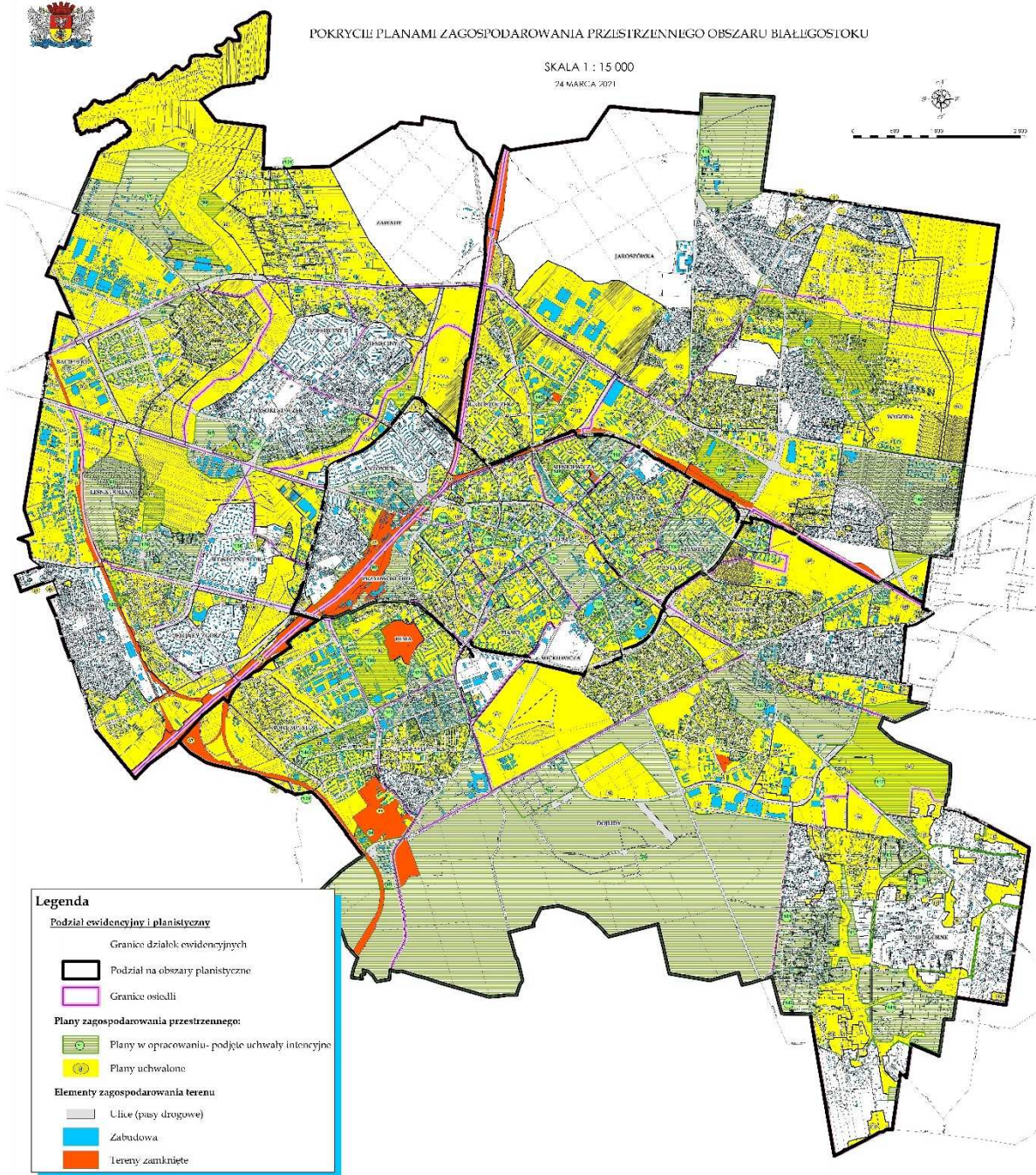
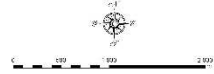
5.1.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Prawo stanowi, że w **stosunku do obiektów budowlanych i obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, ale ujętych w ewidencji zabytków**, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Organ konserwatorski w postępowaniu prowadzonym na podstawie art. 39 ust. 3 Ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane wypowiada się w zakresie swojej właściwości na temat przedstawionego projektu budowlanego i wpływu zamierzenia inwestycyjnego na chronione właściwości obszaru/obiektu, które zakwalifikowały go do ewidencji zabytków, analizując konkretne rozwiązania projektowe. W stosunku do zamierzeń, które wymagają jedynie zgłoszenia zgodnie z art. 30 ust. 7 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane, właściwy organ może nałożyć w drodze decyzji obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub spowodować m.in. pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytku.

POKRYCIE PLANAMI ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO OBSZARU BIAŁEGOSTOKU

SKALA 1 : 15 000
24 MARCA 2021

Pokrycie terenu miasta miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego.

Źródło: https://www.bialystok.pl/pl/dla_biznesu/zagospodarowanie_przestrzenne/planyzagospodarowaniaprzestrzennego/
dostęp 29.09.2021 r.

**EWIDENCJA OBOWIĄZUJĄCYCH PLANÓW ZAGOSPODAROWANIA
PRZESTRZENNEGO UCHWALONYCH NA TERENIE MIASTA
BIAŁEGOSTOKU PO 1 STYCZNIA 1995 R. (stan na 22.10.2020 r.)**

Lp.	Nazwa planu	Nr uchwały	Ogłoszenie	Data wejścia w życie planu
1.	2.	3.	4.	5.
1	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Zielone Wzgórza w Białymstoku	Nr LVII/581/97 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 29 września 1997 r.	Dz. Urz. W. B. Nr 20, poz. 89 z 23.10.97 r.	07.11.97 r.
2	Zmiana miejscowego planu szczegółowego zagospodarowania przestrzennego części os. Jaroszkówka i Bagnówka w Białymstoku (rejon ulicy Gwiazdkowej)	Nr LIX/589/97 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 30 października 1997r.	Dz. Urz. W. B. Nr 23, poz. 108 z 29.11.97 r.	14.12.97 r.
3	Zmiana miejscowego planu szczegółowego zagospodarowania przestrzennego części rejonu administracyjnego Starosielce- Marczuk w Białymstoku (rejon ulicy Szarych Szeregów)	Nr LIX/590/97 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 30 października 1997 r.	Dz. Urz. W. B. Nr 23, poz. 109 z 29.11.97 r.	14.12.97 r.
4	Zmiana miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Białegostoku (rejon ul. M. Konopnickiej)	Nr LIX/591/97 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 30 października 1997 r.	Dz. Urz. W. B. Nr 23, poz. 110 z 29.11.97 r.	14.12.97 r.
5	Zmiana miejscowego planu szczegółowego zagospodarowania przestrzennego części osiedla Nowe Miasto w Białymstoku (rejon ulicy Zapiecek)	Nr LIX/592/97 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 30 października 1997 r.	Dz. Urz. W. B. Nr 23, poz. 111 z 29.11.97 r.	14.12.97 r.
6	Zmiana miejscowego planu szczegółowego zagospodarowania przestrzennego osiedla Wyżyny I w rejonie administracyjnym Wygoda – Pieczurki w Białymstoku (ul. Czarnej Hańczy)	Nr LXII/622/97 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 29 grudnia 1997 r.	Dz. Urz. W. B. z 1998 r. Nr 1, poz. 1 z 08.01.98 r.	23.01.98 r.
7	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Skorupy w Białymstoku	Nr LXIV/642/98 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 25 lutego 1998 r.	Dz. Urz. W. B. Nr 5, poz.16 z 16.03.98 r.	31.03.98 r.

8	Zmiana miejscowego planu szczegółowego zagospodarowania przestrzennego części osiedla Wyżyny I w Białymstoku	Nr LXIV/643/98 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 25 lutego 1998 r.	Dz. Urz. W. B. Nr 5, poz. 17 z 16.03.98 r.	31.03.98 r.
9	Zmiana miejscowego planu szczegółowego zagospodarowania przestrzennego części osiedla Przemysłowa w Białymstoku	Nr LXVI/656/98 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 30 marca 1998 r.	Dz. Urz. W. B. Nr 8, poz. 31 z 16.04.98 r.	01.05.98 r.
10	Zmiana miejscowego planu szczegółowego zagospodarowania przestrzennego części os. Nowe Miasto w Białymstoku (rejon ulicy Pogodnej)	Nr LXVIII/691/98 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 25 maja 1998r.	Dz. Urz. W. B. Nr 13, poz. 81 z 24.06.98 r.	09.07.98 r.
11	Zmiany miejscowego planu szczegółowego zagospodarowania przestrzennego części osiedla Wysoki Stoczek w Białymstoku i miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Białegostoku (rejon ul. Długiej)	Nr LXIX/710/98 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 17 czerwca 1998r	Dz. Urz. W. B. Nr 14, poz. 93 z 06.07.98 r.	21.07.98 r.
12	Zmiany miejscowego planu szczegółowego zagospodarowania przestrzennego części osiedli Jaroszkówka i Bagnówka w Białymstoku	Nr V/23/98 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 14 grudnia 1998r	Dz. Urz. W. P. z 1999 r. Nr 2, poz. 6 z 14.01.99 r.	29.01.99 r.
13	Zmiana miejscowego planu szczegółowego zagospodarowania przestrzennego części osiedla Starosielce (rejon ulicy Pietrowa – obecnie Turowskiego) w Białymstoku	Nr V/24/98 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 14 grudnia 1998r	Dz. Urz. W. P. z 1999r. Nr 2, poz.7 z 14.01.99 r.	29.01.99 r.
14	Zmiana miejscowego planu szczegółowego zagospodarowania przestrzennego części osiedli Wygoda i Bagnówka w Białymstoku	Nr IX/58/99 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 22 lutego 1999r	Dz. Urz. W. P. Nr 13, poz.142 z 12.04.99 r.	27.04.99 r.
15	Zmiany miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Białegostoku i miejscowego planu szczegółowego zagospodarowania przestrzennego części osiedla Fasty – Bacieczki (Fasty Północ) w Białymstoku	Nr XII/134/99 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 26 kwietnia 1999r	Dz. Urz. W. P. Nr 19, poz. 288 z 07.06.99 r.	22.06.99 r.
16	Zmiany miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Białegostoku i miejscowego planu szczegółowego zagospodarowania przestrzennego części osiedli Jaroszkówka i Bagnówka w Białymstoku (rejon ul. Obłoków i ul. Przytulnej)	Nr XIX/241/99 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 25 października 1999r	Dz. Urz. W. P. Nr 40, poz. 643 z 07.12.99 r.	22.12.99 r.
17	Zmiana miejscowego planu szczegółowego zagospodarowania przestrzennego części osiedli Jaroszkówka	Nr XX/259/99 Rady Miejskiej Białegostoku z	Dz. Urz. W. P. Nr 45, poz. 704 z 30.12.99 r.	14.01.2000 r.

	i Bagnówka w Białymstoku (rejon ul. Uśmiechu)	dnia 29 listopada 1999 r.		
18	Zmiany miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Białegostoku (rejon ul. J. K. Branickiego) i miejscowego planu szczegółowego zagospodarowania przestrzennego śródmieścia Białegostoku (rejon ul. Elektrycznej)	Nr XXVI/316/2000 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 26 kwietnia 2000 r.	Dz. Urz. W. P. Nr 15, poz. 160 z 26.05.00 r.	10.06.00 r.
19	Zmiana miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Białegostoku (rejon ul. 27 Lipca)	Nr XLI/531/2001 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 25 czerwca 2001 r.	Dz. Urz. W. P. Nr 26, poz. 435 z 27.07.01 r.	11.08.01 r.
20	Zmiana miejscowego planu szczegółowego zagospodarowania przestrzennego śródmieścia Białegostoku (centrum).	Nr XLVII/613/2001 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 28 grudnia 2001 r.	Dz. Urz. W. P. Nr 68, poz. 2022 z 29.12.01 r.	13.01.02 r.
21	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Bagnówka (rejon ul. Żyznej i Trawiastej) w Białymstoku	Nr LII/675/2002 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 29 kwietnia 2002r.	Dz. Urz. W. P. Nr 19, poz. 490 z 31.05.02 r.	15.06.02 r.
22	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Sienkiewicza w Białymstoku (rejon ul. Jagienki)	Nr LIII/692/2002 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 27 maja 2002 r.	Dz. Urz. W. P. Nr 23 , poz. 589 z 21.06.02 r.	06 07 .02 r.
23	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Pieczurki w Białymstoku (rejon ul. Włociańskiej)	Nr LVI/699/2002 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 26 czerwca 2002 r.	Dz. Urz. W. P. Nr 34, poz. 836 z 26.07.02 r.	10.08.02 r.
24	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego centrum Białegostoku w rejonie ulic Legionowej, Waszyngtona i Żelaznej	Nr LV/712/2002 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 29 sierpnia 2002r.	Dz. Urz. W. P. Nr 47, poz.1057 z 23.09.02 r.	08.10.02 r.
25	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Starosielce w Białymstoku (rejon ul. Nowosielskiej)	Nr LV/713/2002 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 29 sierpnia 2002r.	Dz. Urz. W. P. Nr 47, poz.1058 z 23.09.02 r.	08.10.02 r.
26	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Wygoda w Białymstoku (rejon ulicy Bogusławskiego i Karłowicza)	Nr VIII/61/03 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 30 kwietnia 2003 r.	Dz. Urz. W. P. Nr 51, poz. 1078 z 26.05.03 r.	10.06.03 r.
27	Zmiana miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta	Nr XV/150/03 Rady Miejskiej Białegostoku z	Dz. Urz. W. P. Nr 121, poz.	18.12.03 r.

	Białegostoku (rejon ulicy Wiejskiej i Świerkowej)	dnia 24 listopada 2003 r.	2234 z 03.12.03 r.	
28	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Przemysłowa w Białymstoku (rejon ul. Stawowej)	Nr XVIII/175/04 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 26 stycznia 2004 r.	Dz. Urz. W. P. Nr 13, poz.279 z 05.02.04 r.	20.02.04 r.
29	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Jaroszkówka w Białymstoku (rejon ul. Raginisa i Boruty)	Nr XXIX/274/04 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 30 sierpnia 2004 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 135, poz.1822 z 14.09.04 r.	15.10.04 r.
30	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Słoneczny Stok w Białymstoku (rejon ul. W. Witosy)	Nr XXIX/276/04 z dnia 30 sierpnia 2004 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 135, poz.1823 z 14.09.04 r.	15.10.04 r.
31	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Bacieczki 2 w Białymstoku	Nr XXXII/348/04 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 29 listopada 2004r.	Dz. Urz. W.P. Nr 199, poz. 2774 z 18.12.04 r.	18.01.05 r.
32	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Pieczurki w Białymstoku (rejon ul. Św. Józefa)	Nr XXXV/403/05 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 24 stycznia 2005r.	Dz. Urz. W.P. Nr 48, poz.650 z 01.03.05 r.	01.04.05 r.; Zm. 24.12.07 r.
33	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Mickiewicza w Białymstoku (rejon Trasy Kopernikowskiej)	Nr XLV/521/05 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 25 lipca 2005 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 191, poz.2175 z 24.08.05 r.	24.09.05 r.
34	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedli Sienkiewicza i Bojary w Białymstoku (w rejonie ulic: Jurowieckiej, Warszawskiej, Ogrodowej Nowogrodzkiej)	Nr XLV/523/05 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 25 lipca 2005 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 191, poz.2176 z 24.08.05 r.	24.09.05 r.; zm. od 27.07.08 r.; zm. od 13.01.2016 r.
35	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obszaru w rejonie ulic Boh. Monte Cassino, Dąbrowskiego i Krakowskiej w Białymstoku	Nr XLVI/526/05 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 29 sierpnia 2005 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 209, poz.2381 z 27.09.05 r.	28.10.05 r.; zm. obowiązuje od 17.05.10 r.
36	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części Zawad i części osiedla Dziesięciny w Białymstoku (os. Dziesięciny)	Nr XLVII/553/05 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 26 września 2005 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 230, poz.2572 z 07.11.05 r.	08.12.05 r.; zm. obowiązuje od 29.12.11 r.
37	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Kawalerskie w Białymstoku (rejon ulic: Krętej, Pułaskiego i Horodniańskiej)	Nr XLVII/554/05 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 26 września 2005 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 227, poz.2538 z 27.10.05 r.	11.11.05 r.

38	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Przydworcowe (rejon ulic Kard. St. Wyszyńskiego i Mazowieckiej) w Białymstoku	Nr LIV/649/06 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 27 lutego 2006r.	Dz. Urz. W.P. Nr 94, poz. 927 z 04.04.06 r.	05.05.06 r.
39	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Zawady w Białymstoku	Nr LVII/675/06 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 29 maja 2006 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 178, poz.1660 z 01.07.06 r.	01.08.06 r. Zm. obowiązuje od 19.06.08 r.)
40	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Starosielce w Białymstoku (rejon ulicy Elewatorskiej)	Nr LVIII/684/06 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 26 czerwca 2006 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 197, poz.1916 z 04.08.06 r.	04.09.06 r., na terenach po rozstrzygnięciu - od 16.07.10 r. zm. z 2012 r. - od 26.10.12 r.
41	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obszaru Stawów Dojlidzkich z terenami przyległymi w Białymstoku	Nr LX/719/06 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 28 sierpnia 2006 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 241, poz.2354 z 05.10.06 r.	05.11.06 r.; zm. od 27.07.11 r.
42	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Białostoczek w Białymstoku (rejon ul. Radzymińskiej i Sokólskiej)	Nr LXI/747/06 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 25 września 2006 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 259, poz.2570 z 31.10.06 r.	01.12.06 r. , na terenach po rozstrzygnięciu - od 27.11.10 r.
43	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Nowe Miasto w Białymstoku (rejon Al. I. J. Paderewskiego)	Nr LXI/748/06 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 25 września 2006 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 259, poz.2571 z 31.10.06 r.	01.12.06 r.
44	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Nowe Miasto w Białymstoku (w rejonie ulic: K. Pułaskiego i Transportowej)	Nr LXI/749/06 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 25 września 2006 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 255, poz.2536 z 25.10.06 r.	25.11.06 r.
45	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Bacieczki w Białymstoku (rejon ulic Komisji Edukacji Narodowej i H. Kołłątaja)	Nr LXI/751/06 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 25 września 2006 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 259, poz.2572 z 31.10.06 r.	01.12.06 r.; zm. od 05.08.2014 r. zm. od 22.10.2020 r.
46	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedli Sienkiewicza i Bojary w Białymstoku (rejon ulic Jurowieckiej, Sienkiewicza, Warszawskiej, Pałacowej, Al. J. Piłsudskiego i Fabrycznej)	Nr LXII/763/06 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 23 października 2006 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 279, poz.2788 z 24.11.06 r.	25.12.06 r. zm. – od 17.01.2015 r.
47	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedli Centrum i Sienkiewicza w Białymstoku (rejon ulic Jurowieckiej, Fabrycznej, Al. J. Piłsudskiego, Włókienniczej i Poleskiej)	Nr LXII/764/06 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 23 października 2006 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 285, poz. 2811 z 01.12.06 r.	01.01.07 r.

48	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części doliny rzeki Białej (odcinek od ul. Piastowskiej do ul. Ciołkowskiego) w Białymstoku	Nr LXII/766/06 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 23 października 2006 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 275, poz.2762 z 21.11.06 r.	22.12.06 r.
49	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Bema w Białymstoku (rejon ulic: Składowej, Pogodnej, Bema i Kopernika)	Nr LXII/768/06 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 23 października 2006 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 281, poz.2792 z 28.11.06 r.	29.12.06 r.
50	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Nowe Miasto w Białymstoku (w rejonie ulic Ścianka, Starosielce i P. Łódzińskiego)	Nr LXII/769/06 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 23 października 2006 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 278, poz. 2779 z 23.11.06 r.	24.12.06 r.
51	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Wygoda w Białymstoku (rejon ulicy Zacisze)	Nr IX/76/07 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 26 marca 2007 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 104, poz. 913 z 08.05.07 r.	08.06.07 r.; zm. obowiązuje od 16.01.09 r. ; na terenach po rozstrzygnięciu – od 17.04.10 r.
52	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Bacieczki w Białymstoku (rejon pomiędzy ulicą Narodowych Sił Zbrojnych a granicą administracyjną miasta)	Nr XII/109/07 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 21 maja 2007 r.	Dz. Urz. W. P. Nr 149, poz. 1383 z 29.06.07.r	30.07.07 r.; Zm. obowiązuje od 03.04.11r
53	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Starosielce i Zielone Wzgórza (rejon ulic Klepackiej i Hetmańskiej) w Białymstoku	Nr XII/110/07 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 21 maja 2007 r.	Dz. Urz. W. P. Nr 149, poz. 1384 z 29.06.07.r	30.07.07 r.; zm. od 05.08.2014 r.
54	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Bojary w Białymstoku (rejon ul. Towarowej, Skorupskiej, Świętojańskiej, J.K. Branickiego, Ogrodowej i Sienkiewicza)	Nr XVIII/174/07 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 29 października 2007r.	Dz. Urz. W. P. Nr 261, poz. 2778 z 03.12.07 r.	03.01.08 r.; zm. – od 25.06.2016 r.; zm. – od 14.07.2018 r.
55	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Mickiewicza w Białymstoku (w rejonie ulic Ciołkowskiego, 11-go Listopada i Świerkowej)	Nr XXVII/310/08 z dnia 21 kwietnia 2008 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 114 poz. 1181 z 19.05.08 r.	19.06.08 r.
56	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Starosielce w Białymstoku (rej. ulic Al. Niepodległości i Wrocławskiej)	Nr XXIX/330/08 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 19 czerwca 2008 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 181 poz. 1796 z 28.07.08 r.	28.08.08 r., na terenach po rozstrzygnięciu - od 03.01.11 r.
57	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części doliny rzeki Białej	Nr XXIX/332/08 Rady Miejskiej Białegostoku z	Dz. Urz. W.P. Nr 159 poz. 1551z 08.07.08 r.	08.08.08 r.

	w Białymstoku (odcinek od ul. Antoniukowskiej do torów kolejowych)	dnia 19 czerwca 2008 r.		
58	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części doliny rzeki Białej (odcinek od ujścia do rzeki Supraśl do ulicy Gen. S. Maczka) w Białymstoku	Nr XXIX/333/08 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 19 czerwca 2008 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 181 poz. 1797 z 28.07.08 r.	28.08.08 r.; na terenach po rozstrzygnięciu – od 20.12.08 r.
59	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Nowe Miasto w Białymstoku (w rejonie ulic Pułaskiego, Sławińskiego i Wiadukt)	Nr XXXIII/399/08 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 27 października 2008r.	Dz. Urz. W.P. Nr 282 poz. 2815 z 19.11.08 r.	20.12.08 r.; zm. od 30.08.10 r.
60	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Skorupy w Białymstoku (rejon ul. Poziomej)	Nr XXXIII/400/08 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 27 października 2008r.	Dz. Urz. W.P. Nr 282 poz. 2816 z 19.11.08 r.	20.12.08 r.
61	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Bacieczki w Białymstoku (rejon ulicy Bacieczki)	Nr XXXIV/418/08 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 24 listopada 2008 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 318 poz. 3379 z 16.12.08 r.	16.01.09 r.
62	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części doliny rzeki Białej w Białymstoku (odcinek od ulicy Gen. S. Maczka do Al. Jana Pawła II)	Nr LI/652/10 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 21 stycznia 2010 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 23, poz. 435 z 16.02.10 r.	19.03.10 r.
63	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Skorupy w Białymstoku (rejon ulic Plażowej i Poziomej)	Nr LI/653/10 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 21 stycznia 2010	Dz. Urz. W.P. Nr 23, poz. 436 z 16.02.10 r.	19.03.10 r.
64	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części doliny rzeki Białej w Białymstoku (odcinek od ronda P. Lussy do ul. Piastowskiej)	Nr LII/661/10 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 22 lutego 2010 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 50, poz. 865 z 17.03.10 r.	17.04.10 r.; zm. od 06.11.2014 r.
65	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Zawady w Białymstoku (rejon ulicy Dolnej)	Nr LIV/711/10 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 26 kwietnia 2010 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 102, poz. 1501 z 19.05.10 r.	19.06.10 r.
66	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Bema w Białymstoku (w rejonie ulicy Wojsk Ochrony Pogranicza)	Nr LVI/724/10 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 31 maja 2010 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 135, poz. 1800 z 15.06.10 r.	16.07.10 r.
67	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Nowe	Nr LVII/749/10 Rady Miejskiej Białegostoku z	Dz. Urz. W.P. Nr 185, poz. 2309 z 26.07.10 r.	26.08.10 r.; zm. od 05.08.2014 r.

	Miasto w Białymstoku (w rejonie ulicy Składowej)	dnia 24 czerwca 2010 r.		
68	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części doliny rzeki Bażantarki (odcinek w rejonie Stawów Marczukowskich i ul. Ks. J. Popiełuszki) w Białymstoku	Nr LVII/751/10 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 24 czerwca 2010 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 173, poz. 2152 z 16.07.10 r.	16.08.10 r.
69	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Białostoczek w Białymstoku (rejon ul. Kombatantów, I Armii Wojska Polskiego)	Nr VI/36/11 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 17 stycznia 2011 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 62, poz. 723 z 03.03.11 r.	03.04.11 r.
70	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedli Piasta I i Skorupy w Białymstoku (rejon ulic Piastowskiej i Ciołkowskiego)	Nr VI/37/11 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 17 stycznia 2011 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 62, poz. 724 z 03.03.11 r.	03.04.11 r.; zm. 16.12.2015 r.
71	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Piaski w Białymstoku (rejon ul. Mazowieckiej i Żelaznej)	Nr VII/53/11 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 28 lutego 2011 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 84 , poz. 960 z 23.03.11 r.	23.04.11 r. zm. – od 22.11.2017 r.
72	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Skorupy w Białymstoku (rejon ulic: Zaścianańskiej i Nowowarszawskiej)	Nr VII/54/11 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 28 lutego 2011 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 84 , poz. 961 z 23.03.11 r.	23.04.11 r.; zm. od 01.02.2018 r.; zm. od 22.03.2018 r.
73	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Wygoda w Białymstoku (rejon ul. Wasilkowskiej i Traugutta)	Nr IX/72/11 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 28 marca 2011 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 133 , poz. 1497 z 11.05.11 r.	11.06.11 r.
74	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Przydworcowe w Białymstoku (rejon ul. Kard. S. Wyszyńskiego i M. Kopernika)	Nr XI/81/11 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 18 kwietnia 2011 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 146 , poz. 1682 z 20.05.11 r.	20.06.11 r.
75	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części doliny rzeki Białej (odcinek od ul. Jana Pawła II do ul. Antoniukowskiej) w Białymstoku	Nr XII/94/11 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 30 maja 2011 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 174, poz. 2068 z 01.07.11 r.	01.08.11 r.; zm. od - 22.11.2017 r.
76	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Centrum w Białymstoku (rejon ulic: M. Skłodowskiej-Curie i Akademickiej)	Nr XII/95/11 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 30 maja 2011 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 168, poz. 1978 z 24.06.11 r.	25.07.11 r.
77	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Centrum w Białymstoku (rejon ul. J. H. Dąbrowskiego i Botanicznej)	Nr XIII/114/11 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 20 czerwca 2011 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 183, poz. 2207 z 12.07.11 r.	12.08.11 r.; zm. od 22.03.2018 r.

78	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Wygoda w Białymstoku (rejon ul. J.K. Kluka i ul. S. Nowakowskiego)	Nr XVII/149/11 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 24 października 2011 r.	Dz. Urz. W.P. Nr 294, poz. 3636 i 3645 z 06.12.11 r.	06.01.12 r.
79	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Zawady w Białymstoku (rejon ul. Chmielowej)	Nr XXVIII/176/11 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 28 listopada 2011 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 11 z 03.01.12 r.	03.02.12 r.; zm. od 06.11.2014 r.
80	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedli Jaroszkówka i Wygoda w Białymstoku (północno-wschodnie tereny rozwojowe)	Nr XXII/209/12 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 16 stycznia 2012 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 710 z 22.02.2012 r.	24.03.2012 r. zm. od 22.10.2020 r.
81	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla części osiedla Wygoda w Białymstoku (rejon ulicy Ciołkowskiego)	Nr XXII/210/12 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 16 stycznia 2012 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 585 z 07.02.2012 r.	09.03.12 r.
82	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Białostoczek w Białymstoku (rejon ul. Kombatantów)	Nr XXIII/241/12 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 27 lutego 2012 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 1079 z 05.04.2012 r.	06.05.12 r.
83	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części doliny rzeki Białej w Białymstoku (odcinek w rejonie osiedla Leśna Dolina i Słoneczny Stok do Al. Jana Pawła II)	Nr XXVIII/281/12 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 28 maja 2012r.	Dz. Urz. W.P. poz. 1757 z 14.06.2012 r.	15.07.12 r.
84	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części doliny rzeki Białej w Białymstoku (odcinek od ul. Sokólskiej do ul. Poleskiej)	Nr XXVIII/282/12 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 28 maja 2012 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 1758 z 14.06.2012 r.	15.07.12 r.
85	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Dojlidy w Białymstoku (w rejonie ulic Wiewiórczej i Niedźwiedziej)	XXIX/295/12 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 18 czerwca 2012 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 2040 z 10.07.2012 r.	10.08.12 r.; zm. – od 20.10.2018 r.
86	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Dojlidy Górne w Białymstoku (obszar systemu przyrodniczego miasta)	XXX/342/12 Rady Miejskiej Białegostoku z dnia 25 czerwca 2012 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 2191 z 24.07.2012 r.	08.08.12 r.
87	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części doliny rzeki Białej w Białymstoku (rejon ul. Antoniukowskiej)		Dz. Urz. W.P. poz. 2958 z 12.10.2012 r.	27.10.12 r.
88	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Skorupy w	XXXIV/375/12 Rady Miasta	Dz. Urz. W.P. poz.3818 z 06.12.2012 r.	21.12.12 r.

	Białymstoku w rejonie ulic K. Ciołkowskiego i Obrębowej	Białystok z dnia 5 listopada 2012 r.		
89	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Centrum w Białymstoku (rejon ul. Lipowej i Nowy Świat)	XXXVII/454/12 Rady Miasta Białystok z dnia 17 grudnia 2012 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 207 z 10.01.2013 r.	25.01.13 r.; zm. – od 14.07.2018 r.
90	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Dojlidy w Białymstoku (rejon ulic J. Kuronia oraz F. Karpińskiego)	XXXIX/470/13 Rady Miasta Białystok z dnia 25 lutego 2013 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 1571 z 15.03.2013 r.	30.03.2013 r.
91	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Centrum w Białymstoku (rejon ul. Lipowej i L. Waryńskiego)	XLVIII/540/13 Rady Miasta Białystok z dnia 25 czerwca 2013 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 3089 z 29.07.2013 r.	13.08.2013 r.
92	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części Krywlan w Białymstoku (rejon ulic K. Ciołkowskiego i A. Mickiewicza)	XLVIII/541/13 Rady Miasta Białystok z dnia 25 czerwca 2013 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 3090 z 29.07.2013 r.	13.08.2013 r.
93	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Zawady w Białymstoku (rejon ulicy Przędzalnianej)	XLVIII/542/13 Rady Miasta Białystok z dnia 25 czerwca 2013 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 3091 z 29.07.2013 r.	29.08.2013 r.
94	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Centrum w Białymstoku (rejon ul. Rynek Kościuszki i Sienkiewicza)	XLVIII/543/13 Rady Miasta Białystok z dnia 25 czerwca 2013 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 3092 z 29.07.2013 r.	13.08.2013 r.
95	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Wygoda w Białymstoku (pomiędzy ulicami Rolną i Włociańską)	XLIX/558/13 Rady Miasta Białystok z dnia 30 września 2013 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 3702 z 15.10.2013 r.	30.10.2013 r.
96	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Nowe Miasto w Białymstoku (w rejonie Alei I. J. Paderewskiego i granicy administracyjnej miasta Białegostoku)	L/575/13 Rady Miasta Białystok z dnia 28 października 2013 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 3982 z 18.11.2013 r.	03.12.2013 r.
97	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Dojlidy w Białymstoku (rejon ulic: ks. S. Suchowolca i J. Kuronia) - I etap	LXII/696/14 Rady Miasta Białystok z dnia 23 czerwca 2014 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 2692 z 21.07.2014 r.	05.08.2014 r.
98	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Dojlidy w Białymstoku (rejon ulicy ks. S. Suchowolca)	LXII/698/14 Rady Miasta Białystok z dnia 23 czerwca 2014 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 2694 z 21.07.2014 r.	05.08.2014 r.
99	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Dojlidy w Białymstoku (rejon ulic: ks. S. Suchowolca i J. Kuronia) - II etap	LXIV/741/14 Rady Miasta Białystok z dnia 20 października 2014 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 3913 z 27.11.2014 r.	12.12.2014 r.

100	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Leśna Dolina w Białymstoku (rejon Alei Jana Pawła II i ul. Hotelowej)	Nr V/52/15 Rady Miasta Białystok z dnia 23 lutego 2015 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 925 z 27.03.2015 r.	11.04.2015 r.
101	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Młodych w Białymstoku (rejon ulic Zwycięstwa i Prowiantowej)	Nr X/113/15 Rady Miasta Białystok z dnia 22 czerwca 2015 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 2451 z 20.07.2015 r.	04.08.2015 r.
102	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Młodych w Białymstoku (rejon ul. Marczukowskiej i doliny Bażantarki)	Nr XIII/156/15 Rady Miasta Białystok z dnia 27 października 2015 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 3376 z 29.10.2015 r.	13.11.2015 r.
103	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedli Młodych i Słoneczny Stok w Białymstoku (rejon ul. Marczukowskiej i ul. Hetmańskiej)	Nr XIV/201/15 Rady Miasta Białystok z dnia 23 listopada 2015 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 3908 z 02 grudnia 2015 r.	17.12.2015 r.
104	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Bacieczki w Białymstoku (rejon ul. Produkcyjnej i ul. Bacieczki) – etap I	Nr XVI/234/15 Rady Miasta Białystok z dnia 14 grudnia 2015 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 4485 z 23 grudnia 2015 r.	07.01.2016 r.
105	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Antoniuk w Białymstoku (rejon ulic Alei Solidarności i Zwycięstwa) - etap I	Nr XVI/235/15 Rady Miasta Białystok z dnia 14 grudnia 2015 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 4486 z 23 grudnia 2015 r.	07.01.2016 r.
106	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Centrum w Białymstoku (rejon Al. J. Piłsudskiego i ul. Żabiej)	Nr XVII/255/16 Rady Miasta Białystok z dnia 18 stycznia 2016 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 844 z 15 lutego 2016 r.	01.03.2016 r.
107	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Wygoda w Białymstoku (rejon ul. Dolistowskiej i ul. Pieczurki)	Nr XXII/323/16 Rady Miasta Białystok z dnia 25 kwietnia 2016 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 2239 z 19 maja 2016 r.	03.06.2016 r.
108	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Dojlidy Górne w Białymstoku (w rejonie ulic: Ks. S. Suchowolca i Zalesie)	Nr XXII/324/16 Rady Miasta Białystok z dnia 25 kwietnia 2016 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 2240 z 19 maja 2016 r.	03.06.2016 r.
109	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedli Centrum i Przydworcowe w Białymstoku (rejon ul. Św. Rocha i Sukiennej) – etap I	XXIV/373/16 Rady Miasta Białystok z dnia 30 czerwca 2016 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 3146 z 26 lipca 2016 r.	10.08.2016 r.
110	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Mickiewicza w Białymstoku (w rejonie ulic Zwierzynieckiej i Jagiellońskiej)	XXV/378/16 Rady Miasta Białystok z dnia 26 września 2016 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 4020 z 31 października 2016 r.	15.11.2016 r.

111	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Jaroszkówka w Białymstoku (rejon przedłużenia ul. Jutrzenki)	XXVI/416/16 Rady Miasta Białystok z dnia 24 października 2016 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 4258 z 17 listopada 2016 r.	02.12.2016 r.
112	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedli Centrum i Przydworcowe w Białymstoku (rejon ul. Młynowej i Cieszyńskiej) – etap I	XXVI/417/16 Rady Miasta Białystok z dnia 24 października 2016 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 4259 z 17 listopada 2016 r.	02.12.2016 r.
113	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Jaroszkówka w Białymstoku (rejon ul. W. Raginisa i ul. Armii Ludowej) - etap I	XXVII/435/16 Rady Miasta Białystok z dnia 28 listopada 2016 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 4934 z 29 grudnia 2016 r.	13.01.2017 r.
114	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Bojary w Białymstoku (rejon ul. Pałacowej i Stary Rynek)	XXVII/436/16 Rady Miasta Białystok z dnia 28 listopada 2016 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 4935 z 29 grudnia 2016 r.	13.01.2017 r.
115	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Skorupy w Białymstoku (rejon ul. Poziomej i Dojnowskiej)	XXVII/445/16 Rady Miasta Białystok z dnia 28 listopada 2016 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 4936 z 29 grudnia 2016 r.	13.01.2017 r.
116	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Jaroszkówka w Białymstoku (rejon ulic W. Wysockiego i W. Jagiełły)	Nr XXXIII/538/17 Rady Miasta Białystok z dnia 27 marca 2017 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 1620 z 26 kwietnia 2017 r.	11.05.2017 r.
117	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Centrum w Białymstoku (rejon ul. Sienny Rynek i Św. Anny) – etap I	Nr XXXIV/560/17 Rady Miasta Białystok z dnia 24 kwietnia 2017 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 1863 z 08 maja 2017 r.	23.05.2017 r.
118	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Skorupy w Białymstoku (w rejonie ul. Plażowej, ul. Baranowickiej i granicy administracyjnej miasta) – I etap	Nr XXXVI/585/17 Rady Miasta Białystok z dnia 29 maja 2017 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 2381 z 12 czerwca 2017 r.	27.06.2017 r.
119	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Leśna dolina w Białymstoku (rejon ul. Św. A. Boboli i ul. Bacieczki) – etap I	Nr XLI/622/17 Rady Miasta Białystok z dnia 25 września 2017 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 3755 z 10 października 2017 r.	25.10.2017 r.
120	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Wygoda w Białymstoku (rejon ul. Wschodniej i ul. K. Wielkiego)	Nr XLI/623/17 Rady Miasta Białystok z dnia 25 września 2017 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 3756 z 10 października 2017 r.	25.10.2017 r.
121	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Centrum w Białymstoku (rejon Al. J. Piłsudskiego i ul. Czystej)	Nr XLII/643/17 Rady Miasta Białystok z dnia 30 października 2017 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 4108 z 07.11.2017 r.)	22.11.2017 r.

122	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Centrum (rejon ulic Kalinowskiego, Młynowej i Mazowieckiej) w Białymstoku	Nr XLIX/747/18 Rady Miasta Białystok z dnia 23 kwietnia 2018 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 2137. z 07.05.2018 r.	07.06.2018 r.
123	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Piasta w Białymstoku (rejon ul. Warszawskiej i Świętojańskiej)	Nr XLIX/748/18 Rady Miasta Białystok z dnia 23 kwietnia 2018 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 2138. z 07.05.2018 r.	22.05.2018 r.
124	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Dojlidy w Białymstoku (rejon ulic: ks. S. Suchowolca i J. Kuronia) - etap III	u. Nr LI/801/18 z dnia 18 czerwca 2018 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 2900 z 29.06.2018 r.	14.07.2018 r.
125	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Jaroszkówka w Białymstoku (rejon ul. Gen. W. Andersa i Al. 1000-lecia Państwa Polskiego)	u. Nr LI/803/18 z dnia 18 czerwca 2018 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 2902 z 29.06.2018 r.	14.07.2018 r.
126	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Bacieczki w Białymstoku (rejon ul. Produkcyjnej i ul. Bacieczki) – etap II	Nr LIV/820/18 z dnia 24 września 2018 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 3965 z 05.10.2018 r.	20.10.2018 r.
127	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Sienkiewicza w Białymstoku (w rejonie ulic Sienkiewicza i Jagienki)	Nr LV/841/18 z dnia 12 października 2018 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 4359 z 30.10.2018 r.	14.11.2018 r.
128	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Mickiewicza w Białymstoku (w rejonie ulic Artura Grottgera i Parkowej)	Nr LV/842/18 z dnia 12 października 2018 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 4360 z 30.10.2018 r.	14.11.2018 r.
129	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Sienkiewicza w Białymstoku (rejon ul. Ogrodowej i Fabrycznej)	Nr II/9/18 z dnia 29 listopada 2018 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 5075 z 12.12.2018 r.	27.12.2018 r.
130	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Jaroszkówka w Białymstoku (rejon ul. Gen. W. Andersa i ul. S. Batorego)	Nr II/10/18 z dnia 29 listopada 2018 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 5076 z 12.12.2018 r.	27.12.2018 r.
131	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Dojlidy Górne w Białymstoku (rejon ul. Św. Jana Chrzyciciela i Motylej) - etap I	Nr IV/62/18 z dnia 17 grudnia 2018 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 5349 z 27.12.2018 r.	11.01.2019 r.
132	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Dojlidy Górne w Białymstoku w rejonie ulic Dojlidy Górne i Cytrusowej	Nr IV/63/18 z dnia 17 grudnia 2018 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 5350 z 27.12.2018 r.	11.01.2019 r.
133	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Centrum w	Nr VII/107/19 z dnia 25 lutego 2019 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 1398 z 07.03.2019 r.	22.03.2019 r.

	Białymstoku (rejon ulicy Nowy Świat) – etap I			
134	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Zawady w Białymstoku (rejon ulic Św. Krzysztofa i Końcowej)	Nr VII/108/19 z dnia 25 lutego 2019 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 1399 z 07.03.2019 r.	22.03.2019 r.
135	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Piaski w Białymstoku (rejon ul. M. Curie-Skłodowskiej i Legionowej) – etap I	Nr VIII/116/19 z dnia 25 marca 2019 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 1737 z 28.03.2019 r.	12.04.2019 r.
136	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedli Centrum i Przydworcowe w Białymstoku (rejon ul. Św. Rocha i Sukiennej) – etap II	Nr XI/145/19 z dnia 20 maja 2019 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 2960 z 29.05.2019 r.	13.06.2019 r.
137	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedli Bojary i Piasta I w Białymstoku w rejonie ulic Dalekiej i Mieszka I	Nr XXIX/454/20 z dnia 28 września 2020 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 4156 z 07.10.2020 r.	22.10.2020 r.
138	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego części osiedla Bema w Białymstoku w rejonie ulic Gen. Józefa Bema i Wiejskiej – etap I	Nr XXXVI/525/21 z dnia 22 lutego 2021 r.	Dz. Urz. W.P. poz. 942 z 02.03.2021 r.	17.03.2021 r.

5.1.4. Strategia rozwoju miasta Białegostoku do 2030 roku

Nowa Strategia rozwoju miasta Białegostoku do 2030 roku została została przyjęta uchwałą Nr XLVI/666/21 Rady Miasta Białystok z dnia 20 grudnia 2021 r. W celu operacyjnym K4. Otwarcia mieszkańcy zapisano Kierunek działań K4.3. Promocja turystyki kulturowej, obejmujący wśród możliwych działań m.in: dbałość o substancję zabytkową miasta; badanie i dokumentowanie tkanki społecznej miasta, białostockich osiedli i ich mieszkańców; popularyzację wiedzy o zasobie zabytkowym i dziedzictwie kulturowym, także przy wykorzystaniu nowoczesnych technologii.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy z uwzględnieniem zabytków o najwyższym znaczeniu

5.2.1. Charakterystyka dziedzictwa kulturowego miasta na tle zarysu historii miasta

5.2.1.1. Uwarunkowania środowiskowe osadnictwa na obszarze Białegostoku

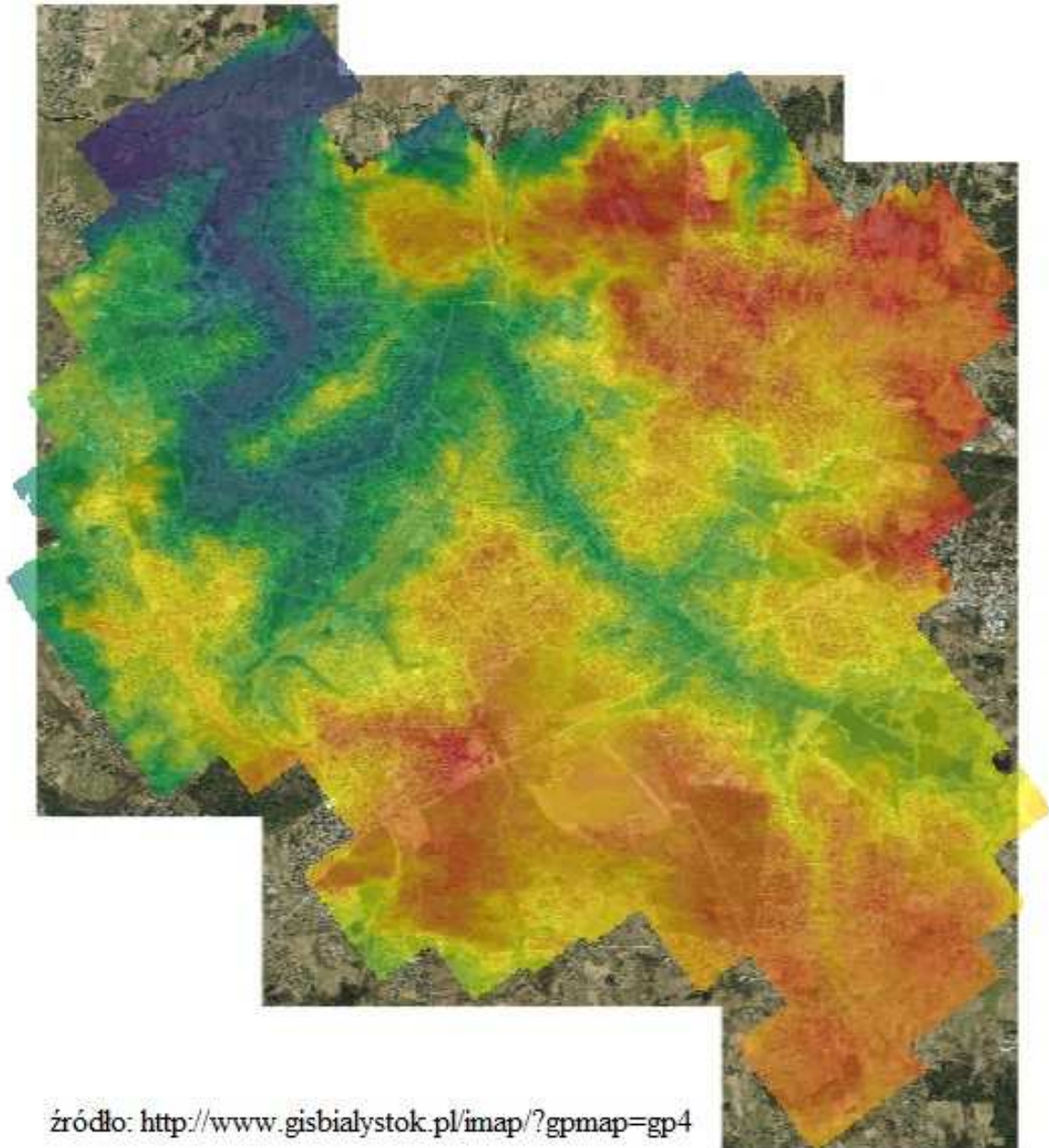
Spośród wszystkich uwarunkowań środowiska naturalnego, podstawowy wpływ na powstanie, rozwój i przemiany historycznej sieci osadniczej na obszarze dzisiejszego Białegostoku miały:

ukszałtowanie terenu, hydrografia oraz, przede wszystkim w przypadku osadnictwa wiejskiego, gleby.

Ukształtowanie powierzchni dzisiejszego Białegostoku należy do typu rzeźby staroglacjalnej, której wysoczyzna morenowa powstała podczas stadiału Wkry zlodowacenia Warty, ostatniego ze zlodowaceń środkowopolskich.¹ Wzgórza moreny czołowej oraz formy akumulacji szczelinowej i pochodzenia wodnolodowcowego - kemy, zajmują południową oraz północno wschodnią część miasta. W środkowej i zachodniej części obszaru rozciąga się łagodnie pofałdowana strefa moreny dennej. Obniżeniem między wzgórzami morenowymi, przebiegające z południowego wschodu na północny zachód, zajmuje dolina rzeki Białej, jej większe dopływy: Bażantarka, Czaplinianka, Dolistówka, oraz szereg mniejszych (ryc. 1). Przez północno wschodni skraj Białegostoku przepływa rzeka Jaroszkówka. Naturalne obniżenia terenu zajmują stawy, w tym ich największy kompleks w południowo wschodniej części Białegostoku – Stawy Dojlidzkie.²

¹ A. Krzymowska-Kostrowicka, Środowisko geograficzne Białegostoku i okolicy oraz jego przemiany, [w:] Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku, t. I, J. Antoniewicz, J. Joka red., Białystok 1968, s. 7-21; J. Kondracki, Polska Północno-Wschodnia, Warszawa 1972, s. 238, 243-246, ryc. 78; idem, Geografia fizyczna Polski, Warszawa 1988, s. 339, ryc. 122; idem, Geografia regionalna Polski, Warszawa 1998, s. 210-211, ryc. 33; T. Krzywicki, Przegląd problemów badawczych górnego plejstocenu i rozwój badań nad zasięgami lądolodów skandynawskich w północnej części Niziny Podlaskiej, źródło: <http://www.astn.pl/r2006/przegląd.htm>.

² A. Krzymowska-Kostrowicka, op. cit., s. 8-11.

Ryc. 1: Współczesne ukształtowanie powierzchni terenu Białegostoku

Procesy erozyjne form pochodzenia lodowcowego i wodnolodowcowego doprowadziły do znacznego złagodzenia ich rzeźby oraz do powstania nielicznych pagórków wydmych i równin utworzonych przez nawiewanie piasku (formy eoliczne). Równoległe działalność akumulacyjną rzek wypełniła ich doliny osadami mineralnymi, zaś procesy biogeniczne - osadami organicznymi.

Mozaika podłoża mineralnego: glin, piasków i żwirów pochodzenia lodowcowego i wodnolodowcowego, piasków pochodzenia eolicznego i akumulowanych przez rzeki oraz

utworów biogenicznych na dnach dolin rzecznych, uwarunkowały rozwój pokrywy glebowej obszaru dzisiejszego Białegostoku. Tereny gliniastych i żwirowych wysoczyzny morenowej zajmują gleby brunatne i płowe. Na piaskach wykształciły się gleby bielcowe. Na osadach organicznych w dolinach rzek i zagłębieniach terenu powstały czarne ziemie, gleby mułowe i torfowo-murszowe.³

Źródło: <http://www.gisbialystok.pl/imap/?gmap=gp4>

Ryc. 2: Współczesne ukształtowanie powierzchni w centrum Białegostoku.

Ważnymi czynnikami przekształcającym rzeźbę terenu, hydrografię i pokrywę glebową Białegostoku są procesy osadnicze i działania gospodarcza, których nasilenie nastąpiło w ciągu ostatnich dwustu lat, szczególnie zaś w XX i na początku XXI w. Urbanizacja, w tym przede wszystkim rozwój zwartej zabudowy oraz sieci komunikacyjnej drożnej i kolejowej spowodowały liczne niwelacje i odwodnienia terenu, jak też powstanie sztucznych nasypów, rowów i zbiorników wodnych (ryc. 2).

Momentem w którym w granicach dzisiejszego miasta powstała znaczna część sztucznych zbiorników wodnych była 2. połowa XVIII w. – czasy Jana Klemensa Branickiego. Z tym okresem należy wiązać stawy przy obecnej ul. Mickiewicza, Stawy Marczukowskie i nieistniejące już dzisiaj: Staw Młyński na rzece Białej, rozciągający się w miejscu dzisiejszej ulicy Jana Klemensa Branickiego, od wysokości bramy pałacowej do ulicy Elektrycznej, stawy na północ od pałacowego Dziedzińca Wstępnego, w miejscu późniejszej, nieistniejącej już dziś ulicy Rycerskiej oraz dwa stawy położone w strefie dzisiejszej północnej pierzei ulicy Kilińskiego (ryc. 3).

³ Ibidem, s. 9.

Ryc. 3: Wycinek tzw. „Planu Beckera” z 1799 r. z widocznymi, nieistniejącymi dzisiaj stawami oddzielającymi rezydencję Branickich od miasta. Oryginał planu w zbiorach Staatsbibliothek w Berlinie.

5.2.1.2. Zarys historii obszaru Białegostoku z charakterystyką krajobrazu kulturowego oraz układów urbanistycznych i ruralistycznych

Zwielokrotnienie powierzchni Białegostoku w ciągu trzech stuleci jego istnienia odbyło się poprzez włączanie w granice miasta okolicznych wsi i należących do nich gruntów. Z tego względu zarys jego historii musi uwzględniać również historię kilkunastu wchłoniętych przez nie, wcześniej samodzielnych, jednostek osadniczych (ryc. 4). Ich śladem we współczesnym

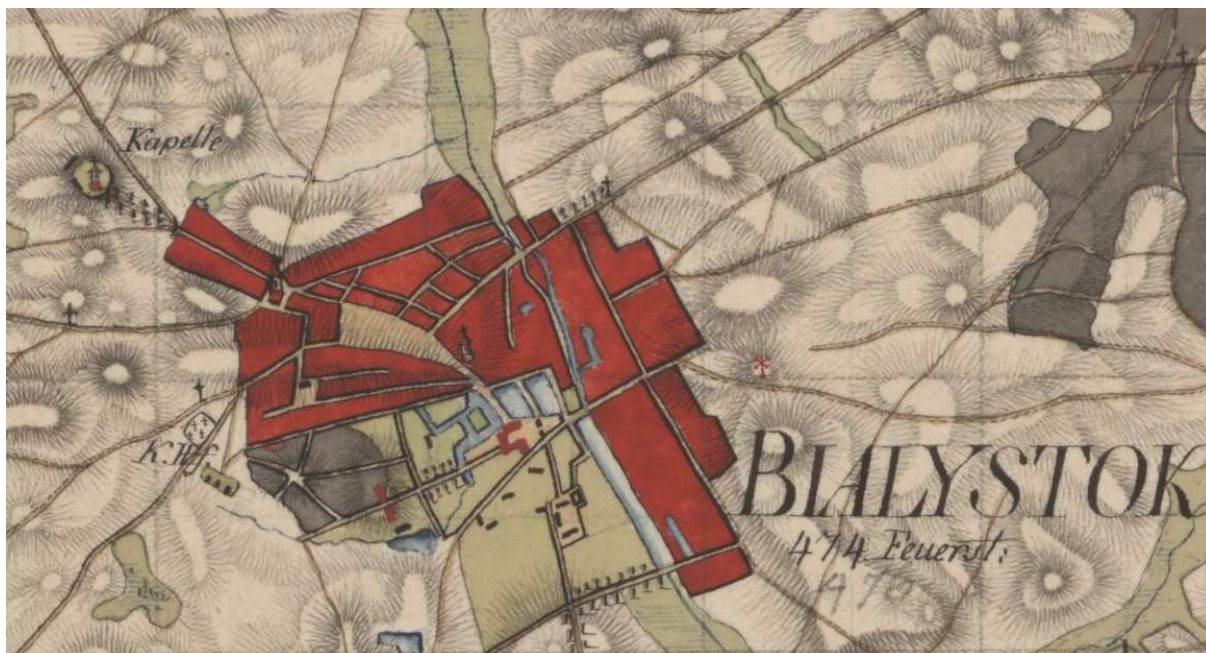
krajobrazie kulturowym miasta są nie tylko nazwy dzielnic utworzone od nazw wsi, ale również, zachowane niekiedy fragmenty historycznego układu dróg wiejskich i obszarów leśnych.

Ryc. 4. Osadnictwo historyczne na obszarze dzisiejszego Białegostoku na wycinku arkusza mapy: *Kriegs-Karte der Provinz Neu-Ost-Preussen. Enthaltet das nunmehrige Plocker und Bialystoker Cammer Departement. Angefertigt in den Jahren 1795 bis 1800*, w skali ok. 1:33000, opracowanej przez Johanna Christopa Textora. Oryginał w zbiorach Preußische Kartenabteilung Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. SBB_IIC_Kart_Q 17030_Blatt 92.

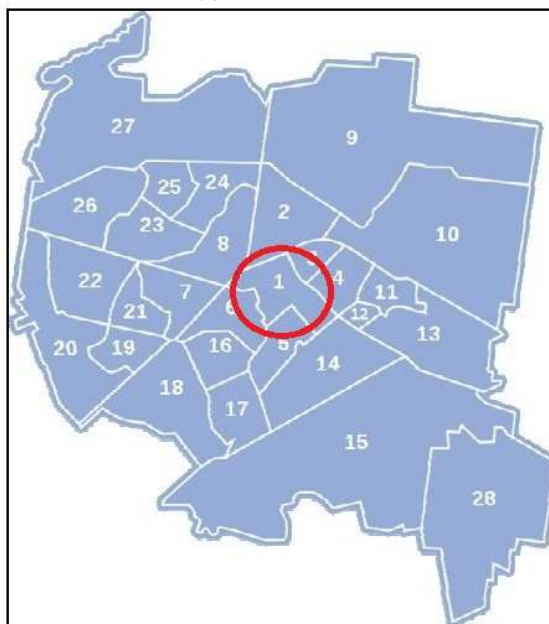
5.2.1.2.1. Osada i miasto Białystok, dwory Raczkiewiczów i Wiesiołowskich oraz rezydencja Branickich

Przestrzeń centrum współczesnego Białegostoku, wbrew temu co sugeruje jego zwartość terytorialna, nie była w przeszłości jednym elementem sieci osadniczej. Na obszarze dzisiejszej rezydencji Branickich, przed jej powstaniem, znajdowały się kolejno dwory: Raczkiewiczów i Wiesiołowskich. Natomiast osada Białystok położona była na północ i północny zachód od dworu.

Oryginał w zbiorach Preußische Kartenabteilung Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. SBB_IIC_Kart_Q 17030_Blatt 92.

Ryc. 5: Wycinek mapy: *Kriegs-Karte der Provinz Neu-Ost-Preussen. Enthaltet das nunmehrige Plocker und Bialystoker Cammer Departement. Angefertigt in den Jahren 1795 bis 1800* z zaznaczonym zasięgiem miasta Białegostoku (powyżej) i jego przybliżona lokalizacja w obrębie współczesnego miasta (po prawej).

Podział administracyjny Białegostoku na osiedla:
 1-Centrum, 2-Białostoczek, 3-Sienkiewicza, 4-Bojary, 5-Piaski,
 6-Przydworcowe, 7-Młodych, 8-Antoniuk, 9-Jaroszówka, 10-Wygoda,
 11-Piasta I, 12-Piasta II, 13-Skorupy, 14 -Mickiewicza, 15-Dojlidy, 16-Bema, 17-Kawalerskie, 18-Nowe Miasto, 19-Zielone Wzgórza, 20-Starosielce, 21-Słoneczny Stok, 22-Leśna Dolina, 23-Wysoki Stoczek, 24-Dziesięciny I, 25-Dziesięciny II, 26-Bacieczki, 27-Zawady, 28-Dojlidy Górne.

Osada i miasto Białystok

Analiza przyczyn rozwoju przestrzennego i zmian w krajobrazie kulturowym Białegostoku skłoniła Witolda Kusińskiego do wydzielenia w drugiej połowie lat sześćdziesiątych XX w. sześciu okresów w rozwoju przestrzennym miasta:

- 1) okres przed uzyskaniem funkcji miejskich, a zwłaszcza przed uzyskaniem pełnego statusu miejskiego,
- 2) miasto rezydencjonalne (połowa XVIII w. – początek XIX w.),
- 3) okres dominacji funkcji administracyjnej i usługowej,
- 4) okres miasta przemysłowego,
- 5) okres międzywojenny,
- 6) okres współczesny.⁴

Periodyzacja ta wymaga pewnej modyfikacji nie tylko ze względu na upływ czasu od momentu jej opracowania. Przede wszystkim u schyłku XVIII w. i na początku XIX w., w latach 1794-1807, Białystok był siedzibą Kamery Pruskiej – jednym z centrów administracyjnych prowincji Prusy Nowowschodnie. Z tego powodu, jak również ze względu na fakt, że pod administracją pruską zaszło w obliczu Białegostoku kilka istotnych zmian, okres ten należy potraktować jako odrębny, krótki rozdział w rozwoju miasta. Istotny wpływ na krajobraz miasta miały też obie wojny światowe. W związku z tym, jako ważny moment należy wskazać sierpień 1915 r., kiedy to wycofująca się z Białegostoku armia carska stosowała taktykę spalonej ziemi. Ponowne, znacznie większe zniszczenia przyniosły miastu 1939 i 1944 r. Dlatego w okresie 6 należy wyodrębnić lata intensywnej odbudowy, oraz następujący po nich okres modernizacji a następnie stagnacji w czasach PRL-u. Ostatnim, trwającym do dzisiaj okresem są czasy po 1989 r., gdyż konsekwencjami zmian polityczno-ustrojowych, społecznych i gospodarczych były i nadal są zmiany zachodzące w krajobrazie miasta.

Według legendy historycznej osada Białystok założona został w 1320 r. przez wielkiego księcia litewskiego Giedymina.⁵ Z braku źródeł pisanych, wiedzy o początkach Białegostoku dostarczają wyniki badań archeologicznych. Wskazują one jednoznacznie, że osadnictwo historyczne na obszarze dzisiejszego miasta istniało już w późnej fazie wczesnego średniowiecza (XII – 1. połowa XIII w.). Znacznie lepiej rozpoznany jest archeologicznie okres późnego średniowiecza. Związane z nim zabytki znane są z wielu odkryć w historycznym centrum Białegostoku.⁶ Z późnego średniowiecza, z pierwszej połowy XV w. zachowały się również pierwsze źródła pisane wymieniające nazwę Białystok. Około 1416 r. na tereny nad rzeką Białą dotarli koloniści z Mazowsza. Wówczas książę mazowiecki Janusz I nadał czterem

⁴ W. Kusiński, *Rozwój przestrzenny miasta Białegostoku*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, J. Antoniewicz, J. Joka red., Białystok 1968, s. 31.

⁵ A. Sulimierski, *Białystok*, [w:] *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* [dalej: *Słownik Geograficzny ...*], t. I, F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski red., Warszawa 1880, s. 199; H. Mościcki, *Białystok. Zarys historyczny*, Białystok 1933, s. 12.

⁶ M. Karczevska, M. Karczewski, H. Karwowska, K. Rusin, U. Stankiewicz, A. Wawrusiewicz, *Archeologia Białegostoku*, Białystok 2015, s. 27-28.

szlachcicom z ziemi łomżyńskiej: Piotrowi, Więclawowi, Adamowi i Tomaszowi z Dziegielewa 20 włók ziemi zwanych Białystok nad strumieniem o tej samej nazwie. Kilka lat później, w 1424 r. właścicielem dóbr położonych nad strugą Białystok został Jan z Konopek.⁷ Nie ma jednak pewności gdzie dokładnie znajdowały się owe dobra. Napływ osadników z Mazowsza zakończył się około połowy XV w. wraz z odebraniem księciu mazowieckiemu ziem Podlasia przez Kazimierza Jagiellończyka i włączeniem ich do Wielkiego Księstwa Litewskiego.⁸ W 1450 r. książę Zygmunt Kiejstutowicz lub sam Kazimierz Jagiellończyk, nadał Raczcze Tabutowiczowi herbu Łabędź tereny nad rzeką Białą. W następnym stuleciu na obszarze tego nadania istniały już dwa majątki w Białymstoku i Dojlidach, należące do Mikołaja Michnowicza Raczkowicza i Jana Jundziłowicza.⁹

Źródła historyczne dotyczące Białegostoku w XV w. są niezwykle skąpe i pozostawiają pole do wielu przypuszczeń. Jedną z hipotez dotyczy układu ówczesnej sieci drożnej i jej wpływu na ukształtowanie centrum późniejszego miasta. Za najstarszą uważana jest tzw. „droga pana Chodkiewicza”, która istniała już na początku XV w. Prowadziła ona z Choroszczy do Supraśla. Jej przebieg pokrywał się w przybliżeniu z dzisiejszymi ulicami Pałacową i Słonimską oraz Rynek Kościuszki i częścią Lipowej do wysokości cerkwi pw. Św. Mikołaja. Dalej odchyłała się ona w stronę wzgórza św. Marii Magdaleny. Prawdopodobnie nieco później powstała droga do Wasilkowa, która w miejscu dzisiejszego rynku krzyżowała się z drogą Chodkiewiczowską i prowadziła dalej do Suraza. Przebieg tego traktu pokrywał się w przybliżeniu z dzisiejszymi ulicami: Suraską, Mazowiecką, Wiejską i Kawaleryjską. Trzecia droga łączyła dwór z dobrami dojlidzkimi. Jej przebieg odpowiadał w przybliżeniu dzisiejszej ul. Mickiewicza.¹⁰ O rozplanowaniu i zabudowie piętnastowiecznej osady która rozwijała się w XV w. przy skrzyżowaniu tych traktów nic nie wiadomo. Najprawdopodobniej przed 1547 r., w czasach Raczkiewiczów, wzniesiony został w Białymstoku pierwszy, drewniany kościół katolicki. Zbudowano go na niewielkim wyniesieniu w miejscu dzisiejszej świątyni p.w. Wniebowzięcia N.M.P.¹¹

W ręce rodu Wiesiołowskich dobra Białystok przeszły w 1547 r. jako wiano wniesione przez wdowę po ostatnim z Raczkiewiczów, która wyszła za mąż za oboźnego koronnego, starostę

⁷ Z. Romaniuk, Kilka uwag o początkach osady i miasta Białystok, [w:] Szkice do dziejów Białegostoku, M. Kietliński red., Białystok 2003, s. 9-16.

⁸ Z. Romaniuk, op. cit.; J. Tęgowski, W. Wróbel, Dzieje Białegostoku w okresie średniowiecza i wczesnej nowożytności, [w:] Historia Białegostoku, A. Cz. Dobroński red., Białystok 2012, s. 43.

⁹ A. Oleksicki, Rozwój przestrzenny i struktura ludności Białegostoku w XVIII wieku, [w:] Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia w XVI - XVIII w., A. Wyrobisz red., Warszawa 1981, s. 31.

¹⁰ A. Oleksicki, Rozwój przestrzenny i struktura ludności Białegostoku..., s. 31-32.

¹¹ J. Maroszek, Dzieje Białegostoku w latach 1547-1692, [w:] Historia Białegostoku, A. Cz. Dobroński red., Białystok 2012, s. 64.

mściborskiego i metelskiego Piotra Wiesiołowskiego.¹² W tym czasie Białystok był wsią na 78 włókach osiadłych z dwoma młynami i karczmą. Ale już druga połowa XVI w. przyniosła regres osadniczy, widoczny w zmniejszeniu się liczby włók osiadłych do 70 w 1580 r. i 40 w 1591 r.¹³ Wiadomo jedynie, że poza budową dworu, syn Piotra Wiesiołowskiego, również Piotr, wznosił w 1580 r. w miejscu starego, nowy drewniany kościół pw. Wniebowzięcia N.M.P., który po spaleniu w 1617 r. odbudował już jako świątynię murowaną. Wokół kościoła funkcjonował pierwszy cmentarz katolicki.¹⁴ Także w XVI w., prawdopodobnie pod koniec tego stulecia, powstał w Białymstoku pierwszy kirkut żydowskiego kahału, zaznaczony ponad sto lat później na tzw. planie Beckera (ryc. 6).¹⁵

Natomiast w sferze przypuszczeń pozostaje istnienie rozległego placu targowego i karczmy położonych przed kościołem oraz rozmieszczonej wokół placu zabudowy osady.¹⁶ Dlatego okres XVI i XVII w. należy uznać za „wieki ciemne” w dziejach Białegostoku, ze względu na niemal zupełny brak źródeł historycznych. Nawet twierdzenie W. Kusińskiego: *„Tak więc Białystok w wieku XVII, zwłaszcza w jego drugiej połowie, był stosunkowo dużą wsią, wyróżniającą się spośród okolicznych wsi wielkością i funkcjami.”* Jest jedynie hipotezą opartą na wątplych podstawach źródłowych.¹⁷

Po bezpotomnej śmierci wnuka Piotra Wiesiołowskiego – Krzysztofa w 1637 r., dobra białostockie przeszły pod zarząd starosty tykocińskiego i stały się królewszczyzną.¹⁸ W 1661 r. król Jan Kazimierz nadał dobra tykocińskie wraz z dobrami białostockimi hetmanowi Stefanowi Czarnieckiemu. Ten z kolei przekazał je w posagu swojej córki Aleksandry Katarzyny stolnikowi koronnemu Janowi Klemensowi Branickiemu.¹⁹ Pod rządami pierwszego właściciela z rodu Branickich w dziejach Białegostoku nie zaszły żadne istotne zmiany. Dopiero jego syn – Stefan Mikołaj Branicki dobrami nad rzeką Białą.²⁰

¹² J. Maroszek, op. cit. s. 54.

¹³ A. Oleksicki, *Rozwój przestrzenny i struktura ludności Białegostoku...*, s. 33.

¹⁴ H. Mościcki, op. cit. s. 14; A. Oleksicki, *Rozwój przestrzenny i struktura ludności Białegostoku...*, s. 35; M. Karczevska, M. Karczewski, H. Karwowska, K. Rusin, U. Stankiewicz, A. Wawrusiewicz, op. cit., s. 92-103.

¹⁵ NA temat początków gminy żydowskiej w Białymstoku – porównaj J. Maroszek, op., cit., s. 92-93.

¹⁶ A. Oleksicki, *Rozwój przestrzenny i struktura ludności Białegostoku...*, s. 36.

¹⁷ W. Kusiński, op. cit., s. 33.

¹⁸ J. Maroszek, op. cit., s. 78-80.

¹⁹ H. Mościcki, op. cit., s. 16-17, 22; A. Sulimierski, *Białystok, [w:] Słownik Geograficzny ...*, t. I, s. 199.

²⁰ H. Mościcki, op. cit., s. 23; J. Maroszek, op. cit., s. 80-82.

Ryc. 6: Najstarszy białostocki kirkut zaznaczony na tzw. planie Beckera z 1799 r. Oryginał planu w zbiorach Staatsbibliothek w Berlinie, sygn. SBB III C, Kat. X 48585.

Rozkwit Białegostoku według zgodnej opinii historyków nastąpił w czasach Stefana Mikołaja Branickiego oraz jego syna, ostatniego z rodu Gryfitów, Jana Kazimierza zwanego również Janem Klemensem Branickim.²¹ Z rejestru pogłównego parafii białostockiej w sposób pośredni wynika, że wieś Białystok uzyskała prawa miejskie w 1691 r., pod rządami Stefana Mikołaja Branickiego. Dokument ten wymienia też główne elementy rozplanowania przestrzennego ówczesnego miasta: rynek oraz ulice: Niemiecką (dziś ul. Kilińskiego), trakty do Wasilkowa (dziś ul. Sienkiewicza), Surazą (dziś ul. Suraska) i Choroszczy (dziś część ul. Lipowej).²²

Nadanie pełnych praw miejskich magdeburskich miało miejsce w 1749 r. Dokonał tego król August III Sas, w wyniku starań podjętych przez Jana Klemensa Branickiego.²³ Ostatni z Gryfitów przekształcił swoje prywatne miasto Białystok w jeden z elementów krajobrazu otaczającego jego rezydencję. W przebudowie pomógł pożar, który w 1753 r. strawił północną

²¹ Ibidem, s. 23024; W. Kusiński, op. cit., s. 34; A. Sztachelska-Kokoczek, A. Oleksicki, op.cit., s. 179.

²² J. Maroszek, op. cit., s. 93.

²³ A. Sulimierski, Białystok, [w:] Słownik Geograficzny ..., t. I, s. 199-200; A. Sztachelska-Kokoczek, A. Oleksicki, Białystok w czasach Branickich (lata 1708-95), [w:] Historia Białegostoku, A. Cz. Dobroński red., Białystok 2012, s. 99.

część miasta.²⁴ Efekt reorganizacji przestrzeni miejskiej ukazują dwa najstarsze plany Białegostoku: tzw. plan moskiewski: „*Plan du Chateau et de la ville de Bialystok avec ses environs*”, datowany na 1771 lub 1774 r. (ryc. 7)²⁵ oraz tzw. plan Beckera: „*Plan von der im Königl Neu- Ostpr. Cammerdepartement belegenen ad Stadt Biallystok auf Befehl Einer hochvrtordeneten Neuostpreußs Krieges und Dom. Camer de dato Biallystok den 17ten Juny 1799 mit rheinlädißchen Maasen gemeßen durch G. Becker Kön Camer Conducteur copiert durch C. Hallervon Hallerstein.*“ z 1799 r. (ryc. 8).

Oba plany wraz ze szczegółowym inwentarzem dóbr, sporządzonym po śmierci Jana Klemensa Branickiego (1771 r.) dają wyrazisty obraz ówczesnego miasta, otoczonego drewnianym parkanem z sześcioma bramami.²⁶ Zamieszkiwało je od lat siedemdziesiątych XVIII w. do końca tego stulecia ok. 3.400-3.500 osób. Ponad połowę z nich stanowili katolicy i unici. Nieco mniej liczna była społeczność wyznania mojżeszowego. Niewielka początkowo liczba ewangelików wzrosła w 1796 r., po wprowadzeniu do Białegostoku garnizonu pruskiego.²⁷

Po trzecim rozbiórce Polski, w latach 1795-1807, Białystok stał się częścią Prus Nowowschodnich i był siedzibą kamery pruskiej.²⁸ Po bezpotomnej śmierci Jana Klemensa Branickiego, jego sukcesorzy: hrabiowie Jan i Feliks Potoccy oraz Marianna z Potockich hr. Mostowska w 1802 r. zawarli z królem pruskim Fryderykiem Wilhelmem III umowę sprzedaży dóbr białostockie, w tym rezydencji i miasta za 270.970 talarów. Białystok nie przeszedł jednak na własność króla pruskiego, gdyż miało to nastąpić dopiero po śmierci żony Jana Klemensa Branickiego Izabeli z Potockich Branickiej. Ta jednak przeżyła rządy pruskie o dwa lata. W związku z tym, już w ramach zaboru rosyjskiego i za zgodą Fryderyka Wilhelma III spadkobiercy Branickiego sprzedali dobra białostockie carowi Aleksandrowi I, za tę samą kwotę.²⁹ Umieszczenie w mieście ośrodka administracji i garnizonu pruskiego wpłynęło na ożywienie Białegostoku. W ciągu zaledwie kilku lat rządów pruskich główne ulice miasta zostały wybrukowane, powstały nowe murowane budynki, dbano o schludny wygląd zabudowy

²⁴ A. Sulimierski, Białystok, [w:] Słownik Geograficzny ..., t. I, s. 200; H. Mościcki, op. cit., s. 30; A. Sztachelska-Kokoczek, A. Oleksicki, op.cit., s. 176.

²⁵ A. Oleksicki, Nowe źródła do dziejów rozwoju przestrzennego Białegostoku, „Białostoczczyzna”, 4/28, s. 4-6, plan na załączniku.

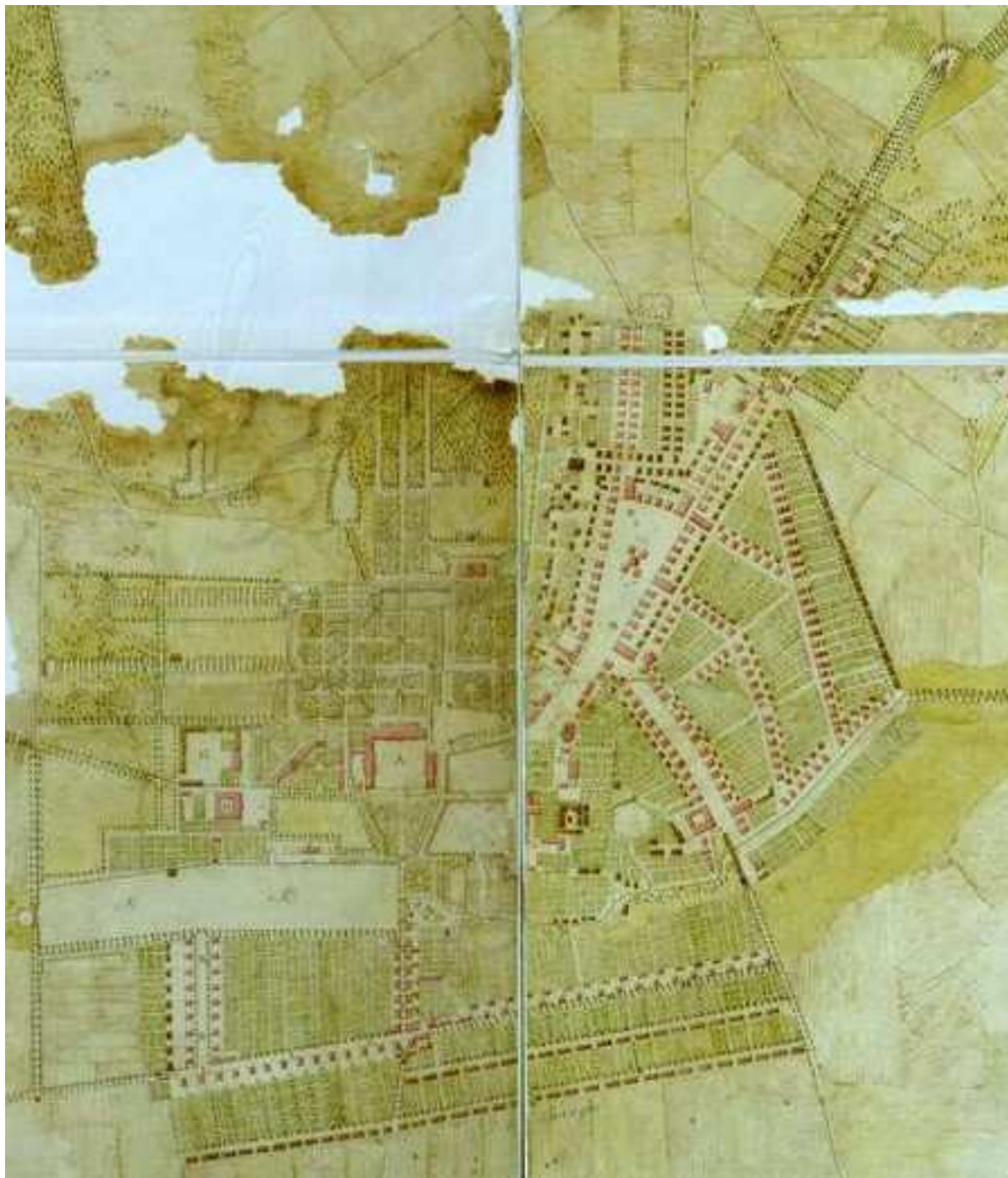
²⁶ H. Mościcki, op. cit., s. 30-33; W. Kusiński, op. cit., s. 35-38; A. Sztachelska-Kokoczek, A. Oleksicki, op.cit., s. 120-160.

²⁷ M. Karczewska, M. Karczewski, Cmentarz wielowyznaniowy na wzgórzu św. Marii Magdaleny w Białymstoku. Historia miejsca, Białystok-Poznań 2012, s. 20-23.

²⁸ W. Kusiński, op. cit., s. 38-39; J. Łukasiewicz, Białystok w XIX w., [w:] Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku, J. Joka red., Białystok 1972, s. 59-63; A. Cz. Dobroński, Białystok w latach 1796-1864, [w:] Historia Białegostoku, A. cz. Dobroński red., Białystok 2012, s. 215.

²⁹ A. Sulimierski, Białystok, [w:] Słownik Geograficzny ..., t. I, s. 200.

drewnianej oraz o zabezpieczenie miasta przed pożarem.³⁰ Wszystko to działo się jednak tylko w granicach miasta wyznaczonych przez Jana Klemensa Branickiego (ryc. 8). Niewielkie rozszerzenie zasięgu zabudowy mogło dotyczyć ewentualnie jedynie przedmieść.³¹

Ryc. 7: Białystok na wycinku tzw. planu moskiewskiego (źródło: A. Oleksicki 1992).

³⁰ J. Łukasiewicz, op. cit., s. 68-69; A. Cz. Dobroński, op. cit., s. 222.

³¹ W. Kusiński, op. cit., s. 39.

Ryc. 8: Białystok na tzw. Planie Beckera 1799 r. Oryginał w zbiorach Staatsbibliothek w Berlinie, sygn. SBB III C, Kat. X 48585.

W ramach zaboru rosyjskiego, w latach 1807-1842 Białystok był stolicą Obwodu Białostockiego, a następnie, po włączeniu do guberni grodzieńskiej, został miastem powiatowym.³² Do lat trzydziestych XIX w. miasto rozwijało się wolno. W 1825 r. liczyło 8.636 mieszkańców wraz z garnizonem wojskowym.³³ W mieście i na przedmieściach znajdowało się 546 posesji.³⁴ Na początku lat trzydziestych XIX w. białostocczanie mieszkali w 605 domach z których tylko 86 było murowanych.³⁵ W tym samym czasie znajdował się tu tylko osiem zakładów włókienniczych.³⁶ Dawna rezydencja Branickich leżała nadal poza granicami miasta.

Rozszerzenie granic Białegostoku nastąpiło najpóźniej po jego włączeniu do guberni grodzieńskiej w 1848 r. Obszar miasta zwiększył się wówczas prawie pięciokrotnie, obejmując przede wszystkim tereny południowe i wschodnie, zaś w mniejszym stopniu północne i zachodnie. Zmiana granic była w dużym stopniu usankcjonowaniem samorządnego rozwoju Białegostoku. Była to przy tym zabudowa chaotyczna i zróżnicowana zarówno pod względem rozplanowania, budulca i trwałości. Pozbawione kontroli budownictwo zmieniło również samo miasto. Istotny udział miał w tym zapoczątkowany po 1834 r. rozwój przemysłu włókienniczego. Ze względu na zapotrzebowanie na wodę fabryki budowane były wzdłuż brzegów rzeki Białej.³⁷ W 1845 r. w mieście w nowych granicach znajdowało się 708 domów, w tym około 150 murowanych, a siedem lat później: 780 domów, w tym 174 murowane.³⁸ W tym samym czasie, tj. w 1845 r. Białystok miał 15.994 mieszkańców wraz z garnizonem. W ciągu następnych kilku lat ich liczba zmalała o około 2.000. Pod względem składu etnicznego i wyznaniowego znacząco przeważali Żydzi (ok. 9.660 osób, tj. 69%). Ludność katolicka stanowiła 22% (ok. 3.080 osób) a prawosławna, nie wliczając w to garnizonu – 4% (ok. 560 osób).³⁹

W końcu lat pięćdziesiątych oraz w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XIX w. Białystok przekształcił się w miasto przemysłowe.⁴⁰ Proces ten przyspieszyła budowa dwóch linii kolejowych: Warszawa-Petersburg (1862 r.) i Kijów-Królewiec (1873 r.).⁴¹ Przebieg tych

³² A. Sulimierski, Białystok, [w:] Słownik Geograficzny ..., t. I, s. 200-201; W. Kusiński, op. cit., s. 39; J. Łukasiewicz, op. cit., s. 72, 84-85; A. Cz. Dobroński, op. cit., s. 225-232.

³³ M. Karczewska, M. Karczewski, op. cit., s. 21.

³⁴ A. Cz. Dobroński, op. cit., s. 246-251.

³⁵ W. Kusiński, op. cit., s. 40.

³⁶ J. Łukasiewicz, op. cit., s. 79.

³⁷ Ibidem, s. 41-42.

³⁸ Ibidem, s. 42; A. Cz. Dobroński, op. cit., s. 275.

³⁹ M. Karczewska, M. Karczewski, op. cit., s. 21-23.

⁴⁰ J. Łukasiewicz, op. cit., s. 86-89, 102-110.

⁴¹ A. Lechowski, Białystok w latach 1864-1914, [w:] Historia Białegostoku, A. Cz. Dobroński red., Białystok 2012, s. 238.

linii wyznaczył też kierunki rozwoju zabudowy: na zachód do dzisiejszego Dworca Głównego i na wschód – do dworca Białystok Fabryczny.⁴² Opis miasta z 1860 r. podaje, że były tam wówczas: jeden kościół i trzy kaplice katolickie, jedna cerkiew prawosławna, jeden kościół ewangelicki, dwie synagogi, szesnaście żydowskich domów modlitwy i szkół żydowskich, 819 domów, w tym 181 murowanych, 164 sklepy, szpital miejski, gimnazjum, więzienie, Instytut Panien Szlacheckich, szkoła żydowska, trzy fabryki sukna, dwie przędzalnie bawełny, pięć przędzalń wełny, dwie wytapialnie łożu, jedna garbarnia, browar, dwie olejarnie, trzy mydlarnie. W tym samym 1860 r., miasto miało 16.544 mieszkańców, w tym: 11.288 Żydów, 3.887 katolików, 643 prawosławnych, 713 ewangelików, 13 mahometan.⁴³ Z 1863 r. pochodzi ogólny opis Białegostoku, charakteryzujący go jako „... różniące się od wszystkich miast zachodnich guberni swoją czystością, prawidłowością, szerokimi ulicami z dobrą nawierzchnią”.⁴⁴ Prawdopodobnie podstawowy wpływ na wymowę tej charakterystyki miało tło porównawcze, gdyż w innym miejscu opisu autor podał, że: „Ulic w mieście 30, jedna trzecia pokryta kamieniem narzutowym, pozostałe – około 19 – nie brukowane, utrzymane są dość niechlujnie.”⁴⁵

O ówczesnym tempie rozwoju Białegostoku najlepiej mówią liczby. Pomiędzy 1857 i 1868 r. liczba mieszkańców wzrosła z ok. 14 do ok. 17 tysięcy, domów z 784 do 1.267 (w tym 1/3 murowanych), a zakładów przemysłowych z 14 do 61.⁴⁶

W 1877 r. nastąpiło ponowne rozszerzenie granic Białegostoku, zapewne sankcjonujące znowu stan faktyczny. Miasto zwiększyło się o tereny położone głównie na północnym zachodzie, zachodzie i południowym zachodzie, wchłaniając część dawnego zwierzyńca. W nowych granicach jego obszar wynosił ok. 10 km kwadratowych.⁴⁷ Jednocześnie, wg spisu ludności miasta z 1 stycznia 1878 r. Białystok miał 34.506 mieszkańców, w tym: wojska: 950 i ludności niestałej 5.125 osób. Ich struktura wyznaniowa: izraelici: 20.365, prawosławni: 5.185, katolicy: 3.084, ewangelicy: 5.560, mahometanie: 312 osób. Obraz ówczesnego miasta oddaje opis autorstwa Artura Sulimierskiego, przytoczony w „Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich”: „Przez Białystok przepływa rzeka Biała formująca w środku miasta dość duży staw. Ponieważ fabryki po większej części leżą nad tą rzeką, jest ona tedy nadzwyczaj błotnista i smrodliwa. Ulice dawniejsze zabudowane są dosyć porządknie,

⁴² W. Kusiński, op. cit., s. 45.

⁴³ A. Sulimierski, Białystok, [w:] Słownik Geograficzny ..., t. I, s. 200-201.

⁴⁴ H. Mościcki, op. cit., s. 169; W. Kusiński, op. cit., s. 43-44.

⁴⁵ W. Kusiński, op. cit., s. 44.

⁴⁶ Ibidem, s. 45.

⁴⁷ Ibidem.

kamienicami parterowymi i piętrowymi, mianowicie: Warszawska, Lipowa, Niemiecka [obecnie ul. Kilińskiego]; rynek w środku z bazarem i wieża zegarową, wybudowaną przez hetmanową. Pokażnieszemi ulicami jeszcze są: Wasilkowska, Kleindorf nad stawem [obecnie odcinek ul. Elektrycznej pomiędzy ul. Warszawską i J. K. Branickiego] [...]. Nowowznoszące się ulice są ciasne, krzywe, cuchnące; domki lub fabryczki drewniane stawiają się bez planu i porządku, jak się komu podoba. Główne budynki oprócz dworca hetmańskiego: dom sierot, tak zwany prijut, dawniej mieszkania oficjalistów hetmańskich; dom zajezdny po Potockich, w rodzaju pałacyku w Choroszczu, przy ulicy Niemieckiej. Parafialny kościół katolicki Wniebowzięcia N. M. P., założony w 1584 przez marszałka Piotra Wiesiołowskiego. Kaplice w instytucie panien i na cmentarzu. [...] Ratusz wyniesiony na 564 stopy nad poziom morza, kościół na 458 stóp. [...] kościół prawosławny 1, 2 synagoga, żydowskich domów modlitwy i szkół 16. Z innych zabudowań wyróżniają się jeszcze: odwach i bazar. Domów zajezdnych, brudnych, podrzędnych, wielka ilość. Większych rozmiarów są: Grand-Hotel i Hotel europejski; koszary, szpitale: wojenny, powiatowy, żydowski; bank wzajemnego kredytu, filia banku handlowego wileńskiego itp. Fabryk różnych kortów (tkanin) w mieście i na przedmieściach znaczniejszych i okolicy 16...”⁴⁸

Stały wzrost liczby ludności wymagał ciągłego rozwoju zabudowy. Aby pozyskać nowe tereny w centrum, pod koniec lat siedemdziesiątych zasypane zostały stawy oddzielające Pałac Branickich od Białegostoku, w miejscu późniejszej, istniejącej jeszcze w okresie międzywojennym, ulicy Rycerskiej. Niedługo później – w 1897 r. całkowicie osuszono wielki staw młyński na rzece Białej, zajmujący przestrzeń od wysokości bramy pałacowej do dzisiejszej ul. Elektrycznej.⁴⁹ W ten sposób doszło do ostatecznego zatarcia w krajobrazie miasta dwóch ważnych elementów barokowej kompozycji rezydencji Branickich.

Dynamiczny i samorzutny rozwój zabudowy Białegostoku w drugiej połowie XIX w. spowodował, że już około połowy lat osiemdziesiątych tego stulecia koniecznym stało się uregulowanie układu przestrzennego miasta. Władze carskie przygotowały w 1887 r. odpowiedni plan regulacji, jednak nie został on wprowadzony w życie (ryc. 9).⁵⁰

⁴⁸ A. Sulimierski, Białystok, [w:] Słownik Geograficzny ..., t. I, s. 200.

⁴⁹ W. Kusiński, op. cit., s. 45; M. Dolistowska, Architektura rezydencjonalna i mieszkaniowa Białegostoku na przełomie XIX i XX wieku (1890-1914). Wybrane zagadnienia, [w:] Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku, t. V, H. Majecki red., Białystok 2001, s. 104.

⁵⁰ A. Gawroński, Białystok oczami kartografa. Katalog wystawy, Białystok 2011, s. 18, plan 14).

Ryc. 9: Niezrealizowany, rosyjski plan regulacji przestrzeni Białegostoku z 1887 r.

Nieprzerwany rozwój Białegostoku jako ważnego ośrodka przemysłu włókienniczego na zachodnim krańcu Imperium Romanowów trwał aż do wybuchu I wojny światowej. Na przełomie XIX i XX w. liczba znajdujących się tu zakładów przemysłowych przekroczyła 250, liczba domów przekraczała 3 tysiące, w tym 1,3 tysiąca stanowiły domy murowane. Doprowadziło to do znacznego zagęszczenia zabudowy.⁵¹ W tym czasie liczba mieszkańców miasta osiągnęła 70 tysięcy, dochodząc w 1909 r. do niemal 100 tysięcy. Przeważała wśród nich ludność żydowska.⁵² Koniecznością stało założenie nowych cmentarzy wyznaniowych. Powstały one na terenie dzisiejszej dzielnicy Wygoda: prawosławny w 1882 r., katolicki w 1886 r. i żydowski w 1890 r.⁵³ W ostatniej ćwierci XIX w. i w pierwszej dekadzie XX w. miast cechowała bezplanowa zabudowa i chaos urbanistyczny.⁵⁴ W 1897 r. znajdowało się tu ponad 3000 domów, w tym 1,3 murowanych, czyli aż o 4,5 razy więcej niż w latach pięćdziesiątych XIX w.⁵⁵ Drewniane i murowane domy parterowe, dominujące dotychczas

⁵¹ W. Kusiński, op. cit., s. 46-47.

⁵² Ibidem; Karczewska M., Karczewski M, op. cit., s. 21-23.

⁵³ A. Lechowski, op. cit., s. 290.

⁵⁴ M. Dolistowska, op. cit., s. 103-107.

⁵⁵ W. Kusiński, op. cit., s. 47.

w krajobrazie miasta były burzone i zastępowane budynkami 3-4 kondygnacyjnymi. U schyłku XIX w. Białystok miał 56 ulic i 33 zaułki. Każdego roku przybywało na tej przestrzeni od 300 do 400 murowanych domów.⁵⁶ Pomimo tak dużej dynamiki demograficznej i urbanistycznej podejmowano udane próby polepszenia warunków życia mieszkańców miasta. W 1889 r. rozpoczęto budowę wodociągów, które już po trzech latach miały 12 km sieci. W 1895 r. w komunikacji miejskiej pojawiły się tramwaje konne.⁵⁷ Pierwsza próba uruchomienia oświetlenia elektrycznego miała miejsce w 1897 r., ale elektrownia miejska rozpoczęła pracę dopiero w 1910 r.⁵⁸

Na początku XX w. Białystok pod względem urbanistycznym, społecznym, etnicznym, religijnym i kulturowym był miastem mocno zróżnicowanym. Zabudowę mieszkaniową tworzyły tu, położone często obok siebie, parterowe drewniane i murowane domy, kilkukondygnacyjne murowane i drewniane kamienice czynszowe oraz rezydencje elity finansowej – wille i pałace. Te najbardziej okazałe budynki były mocno zróżnicowane pod względem stylistycznym. W ich bogatym zdobnictwie przeważał styl historyzujący i eklektyzm, obok secesji i wczesnego modernizmu.⁵⁹

Okres zaboru rosyjskiego zakończył się w Białymstoku 26 sierpnia 1915 r. wraz z wkroczeniem do miasta wojsk niemieckich. Wycofujący się Rosjanie stosowali strategię spalonej ziemi ewakuując w głąb imperium zakłady przemysłowe i wytworzone przez nie towary, oraz niszcząc zapasy żywności i plony. Samo miasto nie doznało znaczących zniszczeń w wyniku działań I wojny światowej a administracja niemiecka zdołała zapewnić pozostałym w Białymstoku mieszkańcom wyżywienie i środki do życia.

Koniec I wojny światowej i odzyskanie przez Polskę niepodległości otworzyło nowy rozdział w historii miasta. Białystok stał się stolicą województwa. Administracja polska zaczęła się tu tworzyć z niewielkim opóźnieniem, gdyż do początku 1919 r. w mieście stacjonowały jeszcze wojska niemieckie. Przez białostocki węzeł kolejowy zimą z 1918 na 1919 r. przebiegał główny szlak ewakuacji wojsk niemieckich z terenu Ober-Ostu – terenów Rosji Radzieckiej.

Okres międzywojenny należy uznać za szczególnie pomyślny dla kształtowania krajobrazu miejskiego. Spuścizną zaboru rosyjskiego była bezładna, wielostylowa, a często bezstylowa zabudowa i ciąg fabryk i zakładów przemysłowych wzdłuż doliny rzeki Białej. Już 10 maja 1919 r. doszło do kolejnego rozszerzenia granic Białegostoku, znowu sankcjonującego stan

⁵⁶ M. Dolistowska, op. cit., s. 105.

⁵⁷ J. Łukasiewicz, op. cit., s. 113.

⁵⁸ M. Dolistowska, op. cit., s. 104.

⁵⁹ Ibidem, s. 106-146.

faktyczny (ryc. 4). W jego obręb włączone zostały wcześniejsze przedmieścia: Antoniuk, Białostoczek, Dojlidy, Dziesięciny, Marczuk, Ogrodniczki, Pieczurki, Skorupy, Słoboda, Starosielce (wieś), Wygoda, Wysoki Stoczek i Zacisze oraz Zwierzyniec.⁶⁰ Powierzchnia miasta po rozszerzeniu miała 39-42 km kwadratowe.⁶¹

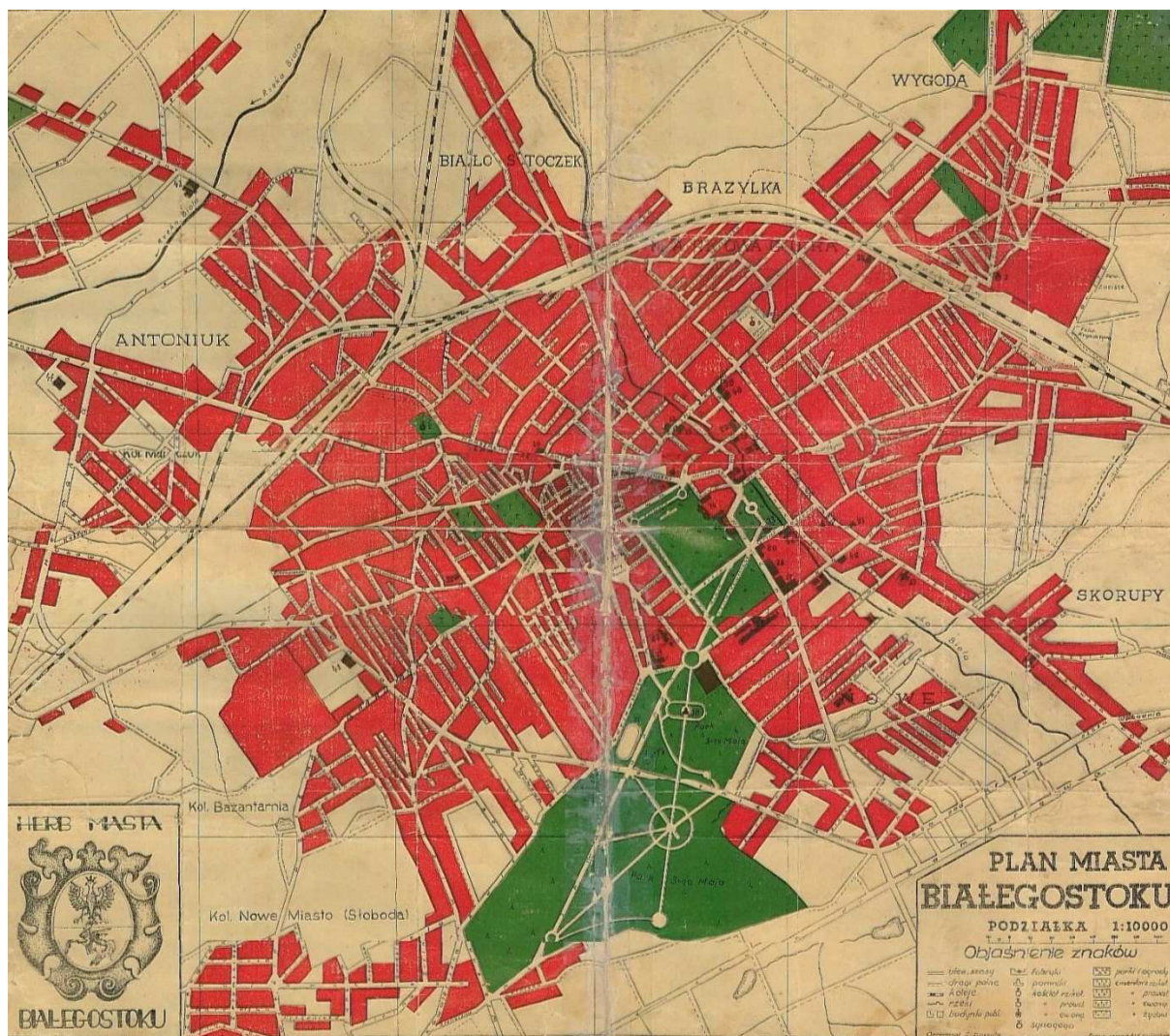
Proces przebudowy centrum miasta rozpoczął się w połowie lat dwudziestych XX w. Jego centralnym placem pozostał Rynek Kościuszki. Nowym elementem krajobrazu Białegostoku była zabudowa kolonii urzędniczej przy ul. Świętojańskiej, zaprojektowanej przez warszawskiego architekta Juliana Lisieckiego w tzw. stylu polskim lub dworkowym. Inny warszawski architekt – Kazimierz Tołłoczko zaprojektował gmachy Izby Skarbowej i Sądu Okręgowego przy ul. Mickiewicza, wzniesione w latach 1928-1931. Urządzono też tereny zielone. Istniejący od 1897 r. park im. Księcia Józefa Poniatowskiego przekształcono w duchu modernizmu, rozbierając jego monumentalne ogrodzenie. W drugiej połowie lat trzydziestych, na jego skraju, wzniesiono budynek modernistycznego Teatru Miejskiego im. Marszałka J. Piłsudskiego. Chlubą Białegostoku były rozległe Planty im. Wojewody Zyndrama-Kościąłkowskiego, założone w miejscu Parku Zwierzynieckiego. W 1937 r. rozpoczęto pracę nad regulacją rzeki Białej, podejmując jednocześnie starania o poprawienie stanu jej czystości, gdyż do rzeki odprowadzane były nadal ścieki z fabryk.⁶² W 1927 r. rozpoczęły się prace budowlane monumentalnego pomnika odzyskania niepodległości – kościoła p.w. św. Rocha. Trwały one przez cały okres międzywojenny i zakończyły się ostatecznie dopiero w 1946 r.⁶³

⁶⁰ H. Mościcki, po. cit., s. 230.

⁶¹ W. Kusiński, op. cit., s. 48-50, przyp. 57.

⁶² A. Lechowski, op. cit., s. 346-348, 350, 354, 356, 358.

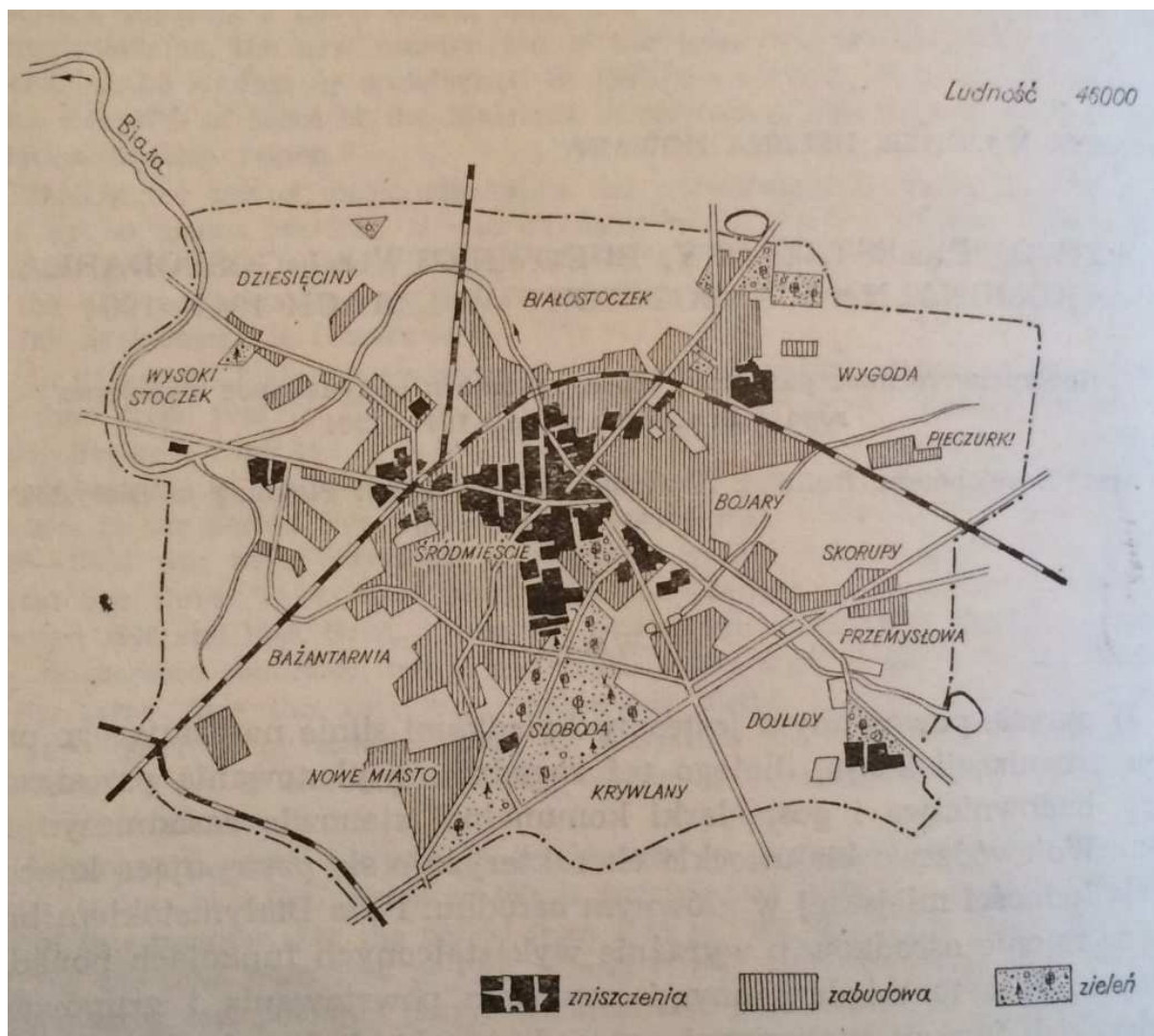
⁶³ K. A. Jabłoński, *Katolicka architektura sakralna Białegostoku*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. V, H. Majecki red., Białystok 2001, s. 330-332.

Ryc. 10: Plan miasta Białegostoku z 1937 r.

II wojna światowa zapisała szczególnie tragiczny rozdział w historii Białegostoku. Zniszczyła jego wieloetniczną, wielokulturową i wielowyznaniową społeczność. Skutkiem działań wojennych i celowej polityki okupantów niemieckich i sowieckich było zniszczenie 80% śródmieścia, w tym 50% jego zabudowy obejmującej najbardziej wartościowe budynki. W sumie na terenie całego Białegostoku zostało zniszczonych lub uszkodzonych 17.629 posesji (ryc. 11).⁶⁴

⁶⁴ H. Majcher, H. Nowara, Rozwój przestrzenny, budownictwo i gospodarka komunalna Białegostoku w latach 1944-1964, [w:] Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku, t. II, J. Antoniewicz, J. Joka red., Białystok 1970, s. 221; A. Oleksicki, Powojenna odbudowa Białegostoku, Białystok 2002, s. 1-2.

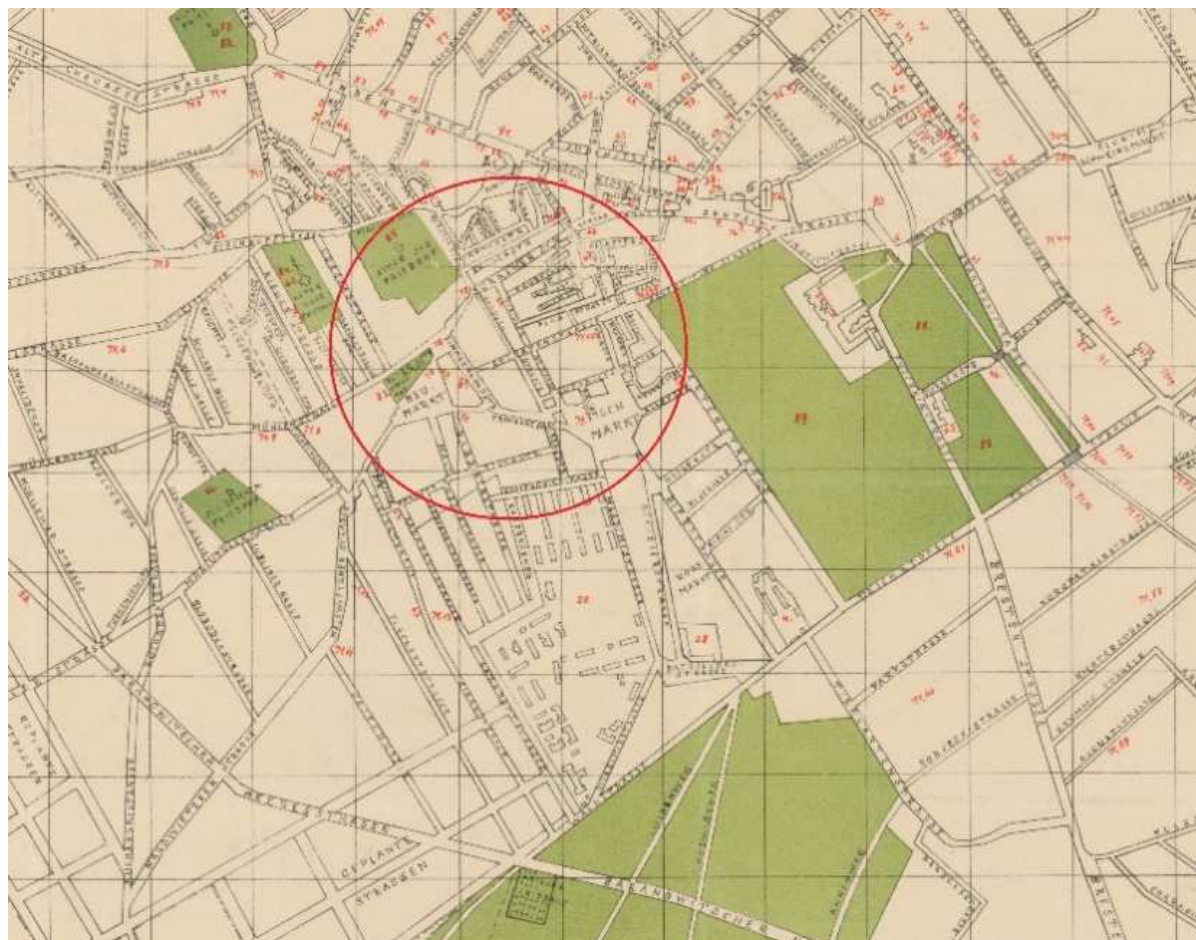

Ryc. 11: Zniszczenia zabudowy Białegostoku podczas II wojny światowej (źródło: H. Majcher, H. Nowara 1970).

Nad zrujnowanym i wypalonym centrum górowały wieże białostockiej katedry, kościoła św. Rocha i kopuła cerkwi św. Mikołaja. Na rynku nie było ratusza rozebranego w 1940 r. podczas okupacji sowieckiej.⁶⁵ Zniszczenia wojenne i znaczne wyludnienie miasta stworzyły warunki do realizacji dwóch celów. Pierwszym z nich było uporządkowanie i modernizacja zabudowy oraz sieci komunikacyjnej centrum. Drugim, zgodnie z obowiązującą wówczas polityką historyczną, zatarcie w krajobrazie miasta materialnych świadectw pamięci o dwóch nacjach tworzących przedwojenną społeczność Białegostoku: Żydach i ewangelikach utożsamianych z Niemcami. Zmiany urbanistyczne dotyczyły w największym stopniu południowo-zachodniej części centrum – przedwojennej dzielnicy Chanajki. Wytoczono tam nowe ulice

⁶⁵ A. Oleksicki, op. cit., s. 1.

i wyprostowano przebieg ulicy Sosnowej (obecnie ul. Kalinowskiego), wreszcie wzniesiono monumentalny, socrealistyczny Dom Partii (ryc. 12, 13).⁶⁶

Ryc. 12: Południowo-zachodnia część centrum Białegostoku na niedatowanym niemieckim planie miasta z czasów II wojny światowej. (Oryginał w zbiorach Oryginał w zbiorach Staatsbibliothek w Berlinie, sygn. SBB IIC Kart. X 48590).

⁶⁶ H. Majcher, H. Nowara, op. cit., s. 247-250; Na temat założeń i realizacji opracowanego w 1948 r. przez Ignacego Tłoczkę i Stefana Zielińskiego „Programu ogólnego zabudowania Białegostoku” – porównaj: P. Firstowicz, M. Chodorowski, M. Kłopotowski, Białystok w okresie przekształceń przestrzennych - idea urbanistyczna i jej realizacja, [w:] Problemy planowania przestrzennego, t. 1, Podlaskie Forum Urbanistów 2012-2016, P. Banaszuk, J. Tokajuk red., Białystok 2017, s. 27.

Ryc. 13: Fragment szkicu Projektu Sieci Uliczej Śródmieścia Białegostoku z 1946 r. opracowany przez S. Bukowskiego. (źródło: P. Firstowicz, M. Chodorowski, M. Kłopotowski 2017).

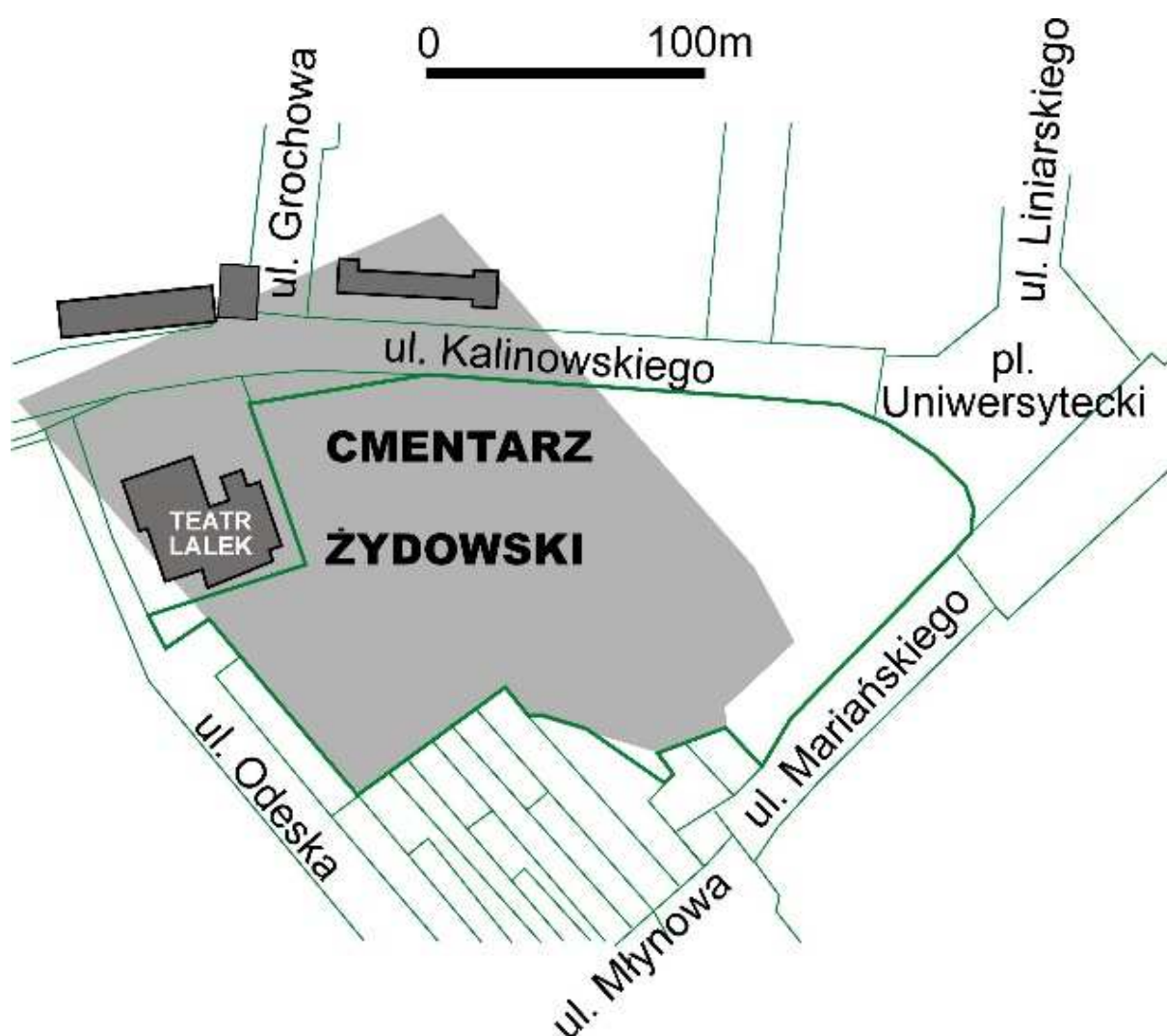
W ramach odbudowy miasta, w pierwszych latach po II wojnie światowej, odbudowano również, niekiedy bardzo gruntownie, bo od fundamentów, zniszczone zabytki.⁶⁷ Nowa rzeczywistość społeczno-polityczna uwarunkowała kierunki zmian w przestrzeni miejskiej w ramach trzyletniego planu odbudowy, a następnie planu sześcioletniego (1950-1955). Poza odbudową zniszczonej infrastruktury nastąpiła rozbudowa zakładów przemysłowych. Wzniesiono też szereg budynków o przeznaczeniu: mieszkalnym, administracyjnym, społecznym i politycznym.⁶⁸ W centrum miasta do 1956 r. obowiązującym stylem

⁶⁷ A. Oleksicki, Powojenna odbudowa Białegostoku, s. 5-13.

⁶⁸ H. Majcher, H. Nowara, op. cit., s. 222, 227, 230-231.

architektonicznym był socrealizm. W tym duchu odbudowane zostały pierzeje Rynku Kościuszki i ul. Lipowa.⁶⁹

Symbolicznymi przykładami zacierania pamięci po białostockich Żydach i ewangelikach są losy kirkutów: rabinackiego, przy dzisiejszej ul. Bema i gettowego oraz cmentarza ewangelickiego przy ul. Młynowej. W pierwszych powojennych latach cmentarz rabinacki został zasypany gruzem z uprzątnięcia centrum Białegostoku. Następnie urządzono tam Park Centralny. Przez północną część cmentarza przeprowadzono nowy przebieg ul. Sosnowej (obecnie ul. Kalinowskiego), zbudowano tam również blok mieszkalny, a w późniejszych latach Białostocki Teatr Lalek (ryc. 14).

Ryc. 14: Cmentarz rabinacki na tle współczesnej zabudowy i sieci drożnej Białegostoku. (Opracował: T. Popławski).

⁶⁹ J. Sadowska, Białystok za Gomułki i Gierka, [w:] Historia Białegostoku, A. Cz. Dobroński red., Białystok 2012, s. 512.

Gruzowiska z uprzątnięcia centrum powstały też za zachodnią i południową pierzeją Rynku Kościuszki. Przykrywają one do dziś relikty historycznej zabudowy Białegostoku, a za południową pierzeją również relikty najstarszego kirkutu (ryc. 6).

Cmentarz gettowy tuż po wojnie splantowano. Cmentarz przy ul. Bema splantowano usuwając wszystkie nagrobki. W latach sześćdziesiątych funkcjonowało tam targowisko miejskie. Na cmentarzu ewangelickim przy ul. Młynowej, na początku drugiej połowy lat czterdziestych wycięto wszystkie drzewa i usunięto nagrobki. Przestrzeń nekropolii wybrukowano i przeniesiono tam targowisko z sąsiadującego z cmentarzem przed II wojną światową Rynku Siennego. Razem z funkcją targową przeniesiono też nazwę rynku.

Okres powojenny cechowała duża dynamika wzrostu populacji mieszkańców Białegostoku, wynikająca w głównej mierze z migracji ludności wiejskiej. Zjawisko to stało się podstawą do kolejnych rozszerzeń granic miasta.⁷⁰ Pierwsze, w 1950 r. objęło niewielkie obszary na północno-zachodnim, południowym i wschodnim skraju miasta. Obszar Białegostoku zwiększył się wówczas do 49 km kwadratowych. Kolejne nastąpiło to 1 kwietnia 1954 r. Do miasta włączono wówczas tereny wsi: Bacieczki, Dojlidy i Zawady oraz miasteczko Starosielce, a także grunty rolne kilku dalszych wsi. Powierzchnia Białegostoku wzrosła wówczas do ponad 71 km kwadratowych, stwarzając rezerwy terenu do dalszego rozwoju miasta.⁷¹

Kolejne dziesięciolecia PRL-u przyniosły rozwój budownictwa wieloblokowego poza centrum Białegostoku. Obok wcześniejszych osiedli: Antoniuk, Garbarska (Tysiąclecia), Grottgera, Orzeszkowej, Północ II, Przydworcowe, powstawały kolejne: Dojlidy, Pietrasze, Dziesięciny.⁷² Ukształtowały one obraz Białegostoku lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych.⁷³ Towarzystwo temu dalsze rozszerzanie granic miasta, duże w 1973 r. i niewielkie w latach 1980-1981 (ryc. 2).

Przemiany dziedzictwa kulturowego i krajobrazu miasta, trwających od 1989 r. nie doczekała się jeszcze syntetycznego podsumowania i oceny. W tym czasie jego granice zwiększyły się znowu dwukrotnie: w 2002 i 2006 r. (ryc. 2) W oczekiwaniu na przyszłe oceny należy już teraz stwierdzić, że jest to okres niezwykle istotny dla kształtowania oblicza Białegostoku.

⁷⁰ Ibidem, s. 223-224, 233.

⁷¹ W. Kusiński, op. cit., s. 51.

⁷² H. Majcher, H. Nowara, op. cit., s. 230; W. Kusiński, op. cit., s. 51.

⁷³ H. Majcher, H. Nowara, op. cit., s. 252-257; J. Sadowska, op. cit., s. 516-520..

Dwory Raczkiewiczów i Wiesiołowskich oraz rezydencja Branickich

Pierwszy dwór białostocki Michny Raczkiewicza mógł powstać pomiędzy 1450 i 1479 r.⁷⁴ Jego lokalizacja w miejscu późniejszego budynku dworu Wiesiołowskich i pałacu Branickich nie jest potwierdzona źródłowo. Również archeologia nie jest w stanie wypowiedzieć się na ten temat jednoznacznie. Wykopaliska na Dziedzińcu Wstępnym Pałacu Branickich przyniosły co prawda odkrycie relikwów fragmentów zabudowy poprzedzającej czasy Wiesiołowskich i Branickich, ale nie dały odpowiedzi na temat ich precyzyjnego datowania i rozplanowania zabudowy.⁷⁵ Za pozbawioną wszelkich podstaw źródłowych, zarówno historycznych jak i archeologicznych, należy uznać hipotezę Jana Glinki o istnieniu w miejscu Pałacu Branickich zamku wraz z narysem fortyfikacji ziemnych od strony zachodniej.⁷⁶ Pierwszą murowaną budowlą był tu dwór Piotra Wiesiołowskiego młodszego, zwany „kamienicą”, którego budowa rozpoczęła się zdaniem J. Glinki w 1570 r.⁷⁷ Dwór ten został przebudowany na początku XVIII w. przez Stefana Mikołaja Branickiego na pałac „w guście tokańskim”. Prace przy przebudowie trwały do jego śmierci w 1709 r.⁷⁸ Kontynuował je Jan Klemens Branicki zmieniając gruntownie koncepcję ojca. Pracami budowlanymi kierował początkowo Jan Zygmunt Deybela następnie Tylman z Gameren i Jakub Fontana. W efekcie powstała rezydencja określana mianem Wersalu Północy, z bramą z Gryfem, dwoma dziedzińcami: wstępnym (avant-court) i paradnym (cour d'honneur), pałacem złożonym z korpusu i dwóch skrzydeł (oficyn), towarzyszącymi budynkami o różnym przeznaczeniu, ogrodami francuskim i angielskim z pawilonami i licznymi rzeźbami, oraz położonym za nimi zwierzyńcami: wielkim i danieli. Od północy i wschodu rezydencję oddzielały od miasta stawy (ryc. 15, 16).⁷⁹

⁷⁴ A. Oleksicki, *Rozwój przestrzenny i struktura ludności Białegostoku...*, s. 32.

⁷⁵ M. Karczewska, M. Karczewski, H. Karwowska, K. Rusin, U. Stankiewicz, A. Wawrusiewicz, op. cit., s. 29-30.

⁷⁶ J. Glinka, *Zamek obronny w Białymstoku*, „Rocznik Białostocki”, T. II: 1961, s. 53-81. Hipoteza ta spotkała się z krytyką ze strony historyków (W. Kusiński, op. cit., s. 33).

⁷⁷ Ibidem, s. 72; J. Maroszek, op. cit., s. 75-78.

⁷⁸ H. Mościcki, op. cit., s. 23; W. Kusiński, op. cit., s. 34.

⁷⁹ H. Mościcki, op. cit., s. 41-43; E. Kowecka, *Dwór „Najrzędniejszego w Polsce magnata”*, Warszawa 1993, s. 69-170.

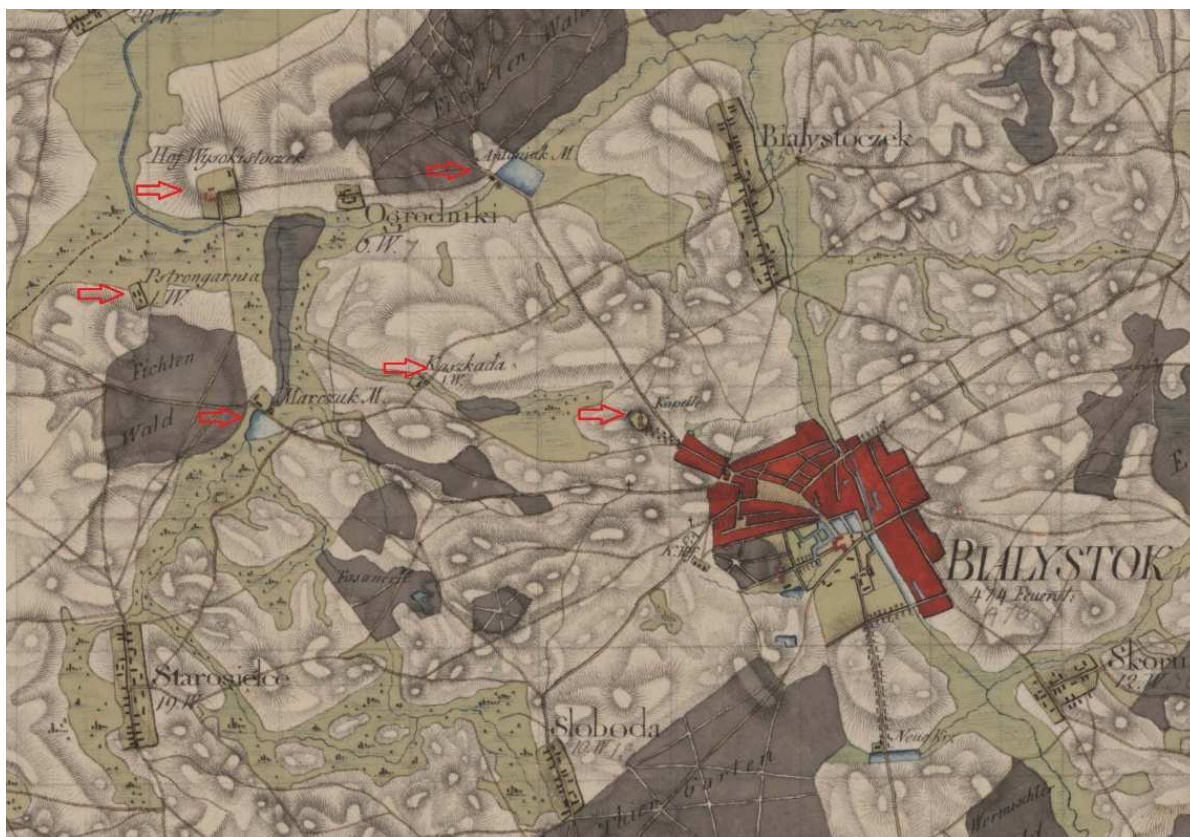

Ryc. 15: Rezydencja Branickich na wycinku tzw. Planu moskiewskiego 1771 lub 1774 r. (źródło: A. Oleksicki 1992).

Ryc. 16: Rezydencja Branickich na wycinku tzw. Planu Beckera 1779 r. Oryginał w zbiorach Staatsbibliothek w Berlinie, sygn. SBB IIC, Kat. X 48585.

Rezydencja hetmana Jana Klemensa Branickiego była częścią barokowej kompozycji w dolinie rzeki Białej, obejmującej rozpoczynając od północnego wschodu: pałacyk na Wysokim Stoczku, pstrągarnię, bażantarnię, kuropatwiarnię, młyny Marczuka i Antoniuka, Wielką Kaskadę, Małą Kaskadę, kaplice na wzgórzach św. Rocha i św. Marii Magdaleny, miasto Białystok i rezydencję hetmańską (ryc. 17).⁸⁰

Ryc. 17: Wycinek mapy: *Kriegs-Karte der Provinz Neu-Ost-Preussen. Enthaltet das nunmehrige Plocker und Bialystoker Cammer Departement. Angefertigt in den Jahren 1795 bis 1800* z zaznaczonymi przez J. Ch. Textora elementami barokowej kompozycji doliny rzeki Białej. Oryginał w zbiorach Preußische Kartenabteilung Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. SBB_IIC_Kart_Q 17030_Blatt 92.

Po śmierci Jana Klemensa Branickiego, w czasie gdy miasto Białystok było siedzibą kamery pruskiej, w pałacu mieszkała wdowa po hetmanie – Izabela z Potockich Branickiej.⁸¹ Po jej śmierci i wykupieniu rezydencji z rąk Potockich car Aleksander I przeznaczył ją na swój pałac letni. Zarządzona przez niego inwentaryzacja dóbr w pałacu doprowadziła do ich rozkradania przez członków komisji. Kosztowna załoga teatralna została pocięta na cztery części

⁸⁰ K. Kucharczyk, J. Maroszek, Barokowa kompozycja w dolinie rzeki Białej w XVIII w., [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. IV, H. Majecki red., Białystok 1985, s. 57-70.

⁸¹ A. Sulimierski, Białystok, [w:] *Słownik Geograficzny ...*, t. I, s. 200.

i sprzedana w Anglii. Zniknęły posągi, w pałacu zrywano posadzki i zdjęto miedziane pokrycie dachu. Po roku dach został pokryty blachą żelazną. Zmieniono przy tym jego kształt na płaski. Dewastacja rezydencji spowodowała, że Aleksander I zaniechał planu przekształcenia pałacu w swoją rezydencję.⁸² Cały wiek XIX był okresem stopniowej dewastacji dzieła Jana Kemensa Branickiego. W 1841 r. w pałacu umieszczono Instytut Panien Szlacheckich, który funkcjonował tam do wybuchu I wojny światowej. Widok rezydencji na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIX w. był następujący: *„Dziś pozostał jeszcze główny gmach piętrowy, z wyskokami w kształcie podkowy, przerobiony do niepoznania; wjazd przez bramę piętrową, murowaną i przez dwa dziedzińce; obok murowane piętrowe oficyny, dawna oranżeria itp.; z tyłu rozciąga się niegdyś świetny i duży ogród z prastaremi drzewami, stawami, zruinowanymi mostami, altanami itd. Łączył się dawniej z bogatym zwierzyńcem, a dzisiejszy las, pozostały po zwierzyńcu, obecnie jeszcze stanowi ulubiony cel wycieczek.”*⁸³

W okresie międzywojennym pałac był siedzibą urzędu wojewódzkiego. Z drugiej wojny światowej wyszedł całkowicie zruinowany. Po odbudowie, początkowo miał się stać siedzibą muzeum, jednak ostatecznie umieszczono w nim Akademię Medyczną. Od schyłku XX w. trwają prace rewitalizacyjne mające przywrócić pierwotną świetność ogrodowi rezydencji.

⁸² A. Sulimierski, Białystok, [w:] Słownik Geograficzny ..., t. I, s. 200.

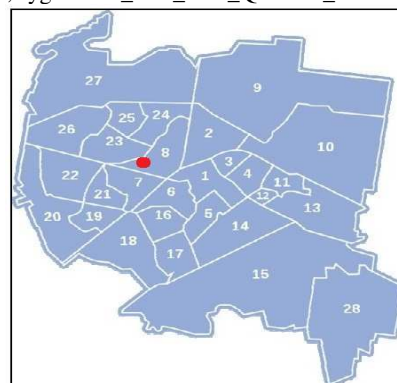
⁸³ A. Sulimierski, Białystok, [w:] Słownik Geograficzny ..., t. I, s. 199.

5.2.1.2.2. Młyn wodny Antoniuka i osada Antoniuk

Oryginał w zbiorach Preußische Kartenabteilung Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. SBB_IIIC_Kart_Q 17030_Blatt 92.

Ryc. 18: Wycinek mapy *Kriegs-Karte der Provinz Neu-Ost-Preussen. Enthaltet das nunmehrige Plocker und Bialystoker Cammer Departement. Angefertigt in den Jahren 1795 bis 1800* z młynem wodnym Antoniuka i osadą Ogrodniki (powyżej) i przybliżona lokalizacji młyna w obrębie współczesnego miasta (po prawej).

Podział administracyjny Białegostoku na osiedla:
1-Centrum, 2-Białostoczek, 3-Sienkiewicza, 4-Bojary, 5-Piaski,
6-Przydworcowe, 7-Młodych, 8-Antoniuk, 9-Jaroszówka, 10-Wygoda,
11-Piasta I, 12-Piasta II, 13-Skorupy, 14-Mickiewicza, 15-Dojlidy, 16-Bema, 17-Kawalerskie, 18-Nowe Miasto, 19-Zielone Wzgórze, 20-Starosielce, 21-Słoneczny Stok, 22-Leśna Dolina, 23-Wysoki Stoczek, 24-Dziesięciny I, 25-Dziesięciny II, 26-Bacieczki, 27-Zawady, 28-Dojlidy Górne.

W drugiej połowie XVIII w. młyn Antoniuka był częścią barokowej kompozycji doliny rzeki Białej.⁸⁴ W latach osiemdziesiątych XIX i na początku XX w. Antonik wymieniany był jako wieś / osada i folwark z 23 dziesięcinami (ok. 25,13 ha), w powiecie białostockim, gm. Białostoczek. W 1900 r. osada i folwark należały do Hermana Commichau. Mieściła się tu

⁸⁴ K. Kucharczyk, J. Maroszek, op. cit., s. 56, 60.

część wielkiej fabryki tkanin tej rodziny fabrykantów.⁸⁵ Tereny Antoniuka zostały przyłączone do Białegostoku 10 maja 1919 r.⁸⁶

⁸⁵ Antoniuk, Słownik Geograficzny ..., t. I, s. 43; Antoniuk, [w:] Słownik Geograficzny..., t. XV, cz. I, B. Chlebowski, J. Krzywickiego, Warszawa 1900, s. 38.

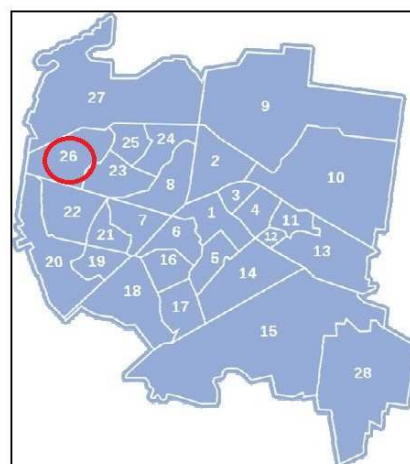
⁸⁶ H. Mościcki, op. cit., s. 230.

5.2.1.2.3. Wieś i dwór Bacieczki

Oryginał w zbiorach Preußische Kartenabteilung Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. SBB_IIC_Kart_Q 17030_Blatt 92.

Ryc. 19: Wycinek mapy *Kriegs-Karte der Provinz Neu-Ost-Preussen. Enthaltet das nunmehrige Plocker und Bialystoker Cammer Departement. Angefertigt in den Jahren 1795 bis 1800*. Wieś i dwór Bacieczki opisano tu błędnie jako Baciuty (powyżej) i ich przybliżona lokalizacja w obrębie współczesnego miasta (po prawej)

Podział administracyjny Białegostoku na osiedla:
1-Centrum, 2-Białostoczek, 3-Sienkiewicza, 4-Bojary, 5-Piaski, 6-Przydworcowe, 7-Młodych, 8-Antoniuk, 9-Jaroszówka, 10-Wygoda, 11-Piasta I, 12-Piasta II, 13-Skorupy, 14-Mickiewicza, 15-Dojlidy, 16-Bema, 17-Kawalerskie, 18-Nowe Miasto, 19-Zielone Wzgórza, 20-Starosielce, 21-Słoneczny Stok, 22-Leśna Dolina, 23-Wysady Stoczek, 24-Dziesięciny I, 25-Dziesięciny II, 26-Bacieczki, 27-Zawady, 28-Dojlidy Górne.

Układ zabudowy w południowo-zachodniej i środkowej części wsi u uchyłku XVIII w. był charakterystyczny dla ulicówek, wsi założonych lub uregulowanych w ramach pomiaru włoźczej z domami usytuowanymi na rezach siedzibnych szczytem do ulicy. Na przełomie XIX i XX w. Bacieczki były wsią gminną. Wraz z Kolonią Bacieczki liczyła 204 mieszkańców

i miała 380 dziesięcin (ok. 415,16 ha). Znajdowała się tu siedziba zarządu gminy i szkoła.⁸⁷
Tereny Bacieczek zostały przyłączone do Białegostoku 1 kwietnia 1954 r.⁸⁸
Obecnie w miejscu wsi i dworu oraz należących do nich gruntów znajduje się dzielnica Bacieczki. Ulica Bacieczki jest pozostałością drogi wiejskiej funkcjonującej co najmniej od końca XVIII w. Dwór Bacieczki znajdował się w przestrzeni między dzisiejszymi ulicami: Produkcyjną, Neptuna i Saturna.

⁸⁷ Bacieczki, [w:] Słownik Geograficzny..., t. XV, cz. I, s. 64.

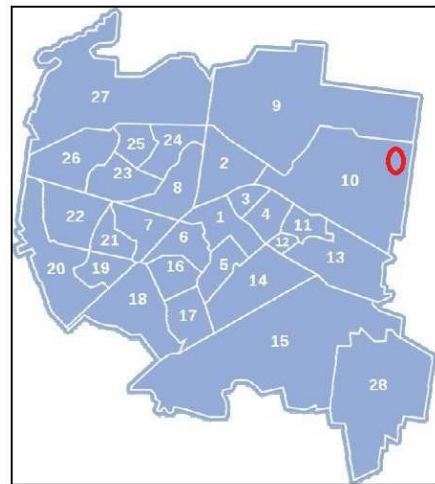
⁸⁸ W. Kusiński, op. cit., s. 51.

5.2.1.2.4. Wieś Bagnówka

Oryginał w zbiorach Preußische Kartenabteilung Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. SBB_IIC_Kart_Q 17030_Blatt 92.

Ryc. 20: *Kriegs-Karte der Provinz Neu-Ost-Preussen. Enthaltet das nunmehrige Plocker und Bialystoker Cammer Departement. Angefertigt in den Jahren 1795 bis 1800* z wsią Bagnówka (powyżej) i jej przybliżona lokalizacja w obrębie współczesnego miasta (po prawej)

Podział administracyjny Białegostoku na osiedla:
1-Centrum, 2-Białostoczek, 3-Sienkiewicza, 4-Bojary, 5-Piaski, 6-Przydworcowe, 7-Młodych, 8-Antoniuk, 9-Jaroszówka, 10-Wygoda, 11-Piasta I, 12-Piasta II, 13-Skorupy, 14-Mickiewicza, 15-Dołidy, 16-Bema, 17-Kawalerskie, 18-Nowe Miasto, 19-Zielone Wzgórza, 20-Starosielce, 21-Słoneczny Stok, 22-Leśna Dolina, 23-Wysoki Stoczek, 24-Dziesięciny I, 25-Dziesięciny II, 26-Bacieczki, 27-Zawady, 28-Dołidy Górne.

W drugiej połowie XVIII w. Bagnówka była wsią bojarską, z 23 gospodarstwami i browarem. Wchodziła w skład dóbr sobolewskich, należących do Jana Klemensa Branickiego, wcześniej

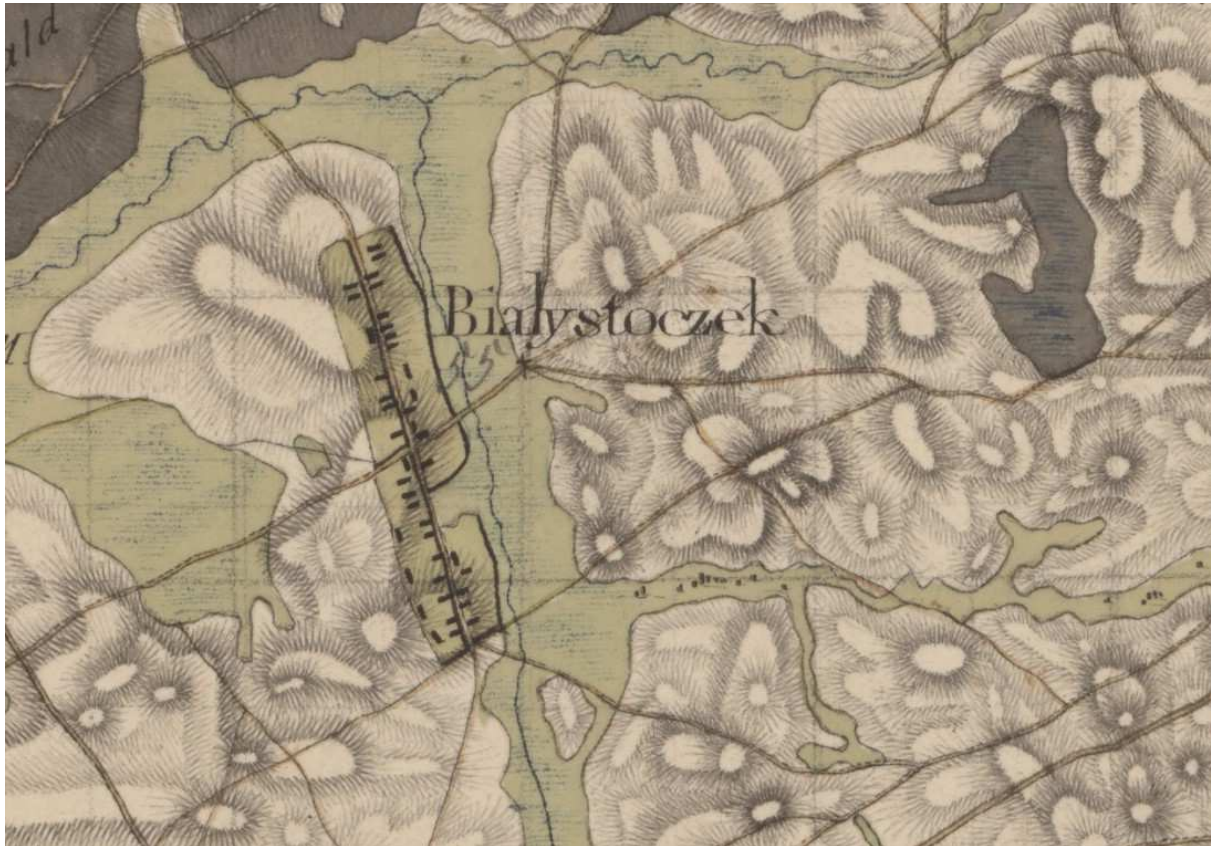
zaś do Sapiarów.⁸⁹ U schyłku XVIII miała wsią wielodrożną, położoną na południe i wschód od zakola rzeki Dolistówki. Na przełomie XIX i XX w. wieś należała do gminy Dojlidy.⁹⁰ Tereny Bagnówki zostały przyłączone do Białegostoku w 1971 r.

Obecnie w miejscu wsi znajduje się dzielnica Bagnówka. Reliktem osiemnastowiecznej drogi wiejskiej jest dzisiejsza ul. Jana Krzysztofa Kluka.

⁸⁹ A. Sztachelska-Kokoczek, A. Oleksicki, op.cit., s. 174, 178-179.

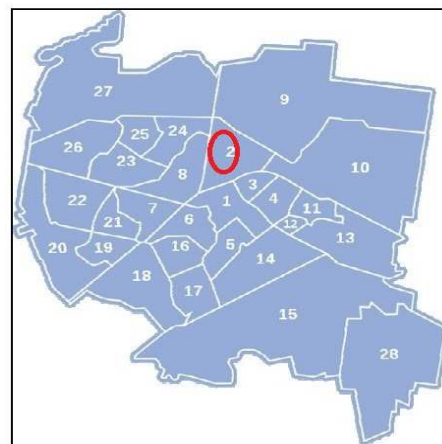
⁹⁰ Bagnówka, [w:] Słownik Geograficzny..., t. XV, cz. I, s. 67.

5.2.1.2.5. Wieś Białostoczek

Oryginał w zbiorach Preußische Kartenabteilung Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. SBB_IIC_Kart_Q 17030_Blatt 92.

Ryc. 21: Wycinek mapy *Kriegs-Karte der Provinz Neu-Ost-Preussen. Enthaltet das nunmehrige Plocker und Bialystoker Cammer Departement. Angefertigt in den Jahren 1795 bis 1800* z wsią Białostoczek (powyżej) i jej przybliżona lokalizacja w obrębie współczesnego miasta (po prawej)

Podział administracyjny Białegostoku na osiedla:
1-Centrum, 2-Białostoczek, 3-Sienkiewicza, 4-Bojary, 5-Piaski,
6-Przydworcowe, 7-Młodych, 8-Antonik, 9-Jaroszówka, 10-Wygoda,
11-Piasta I, 12-Piasta II, 13-Skorupy, 14-Mickiewicza, 15-Dojlidy, 16-Bema, 17-Kawaleryjskie, 18-Nowe Miasto, 19-Zielone Wzgórze, 20-Starosielce, 21-Słoneczny Stok, 22-Leśna Dolina, 23-Wysoki Stoczek, 24-Dziesięciny I, 25-Dziesięciny II, 26-Bacieczki, 27-Zawady, 28-Dojlidy Górne.

Wieś mogła powstać w czasach Piotra Wiesiołowskiego starszego, po 1547 r., w ramach zagospodarowania puszczy Białystok.⁹¹ W drugiej połowie XVIII w. Białostoczek wchodził

⁹¹ J. Maroszek, op. cit., s. 54.

w skład folwarku wysokostockiego należącego do Jana Klemensa Branickiego. Była to wówczas duża wieś z 47 gospodarstwami i karczmą.⁹² U schyłku XVIII w. Białostoczek miał formę ulicówki, a jej układ zabudowy był charakterystyczny dla wsi założonych lub uregulowanych w ramach pomiaru włócznej. Pod koniec XIX w. i na przełomie XIX i XX w. wieś leżała w powiecie białostockim z 857 dziesięcinami gruntów (ok. 936,3 ha). W latach osiemdziesiątych XIX w. znajdowała się tu fabryka farb.⁹³ Tereny Białostoczka zostały przyłączone do Białegostoku 10 maja 1919 r.⁹⁴

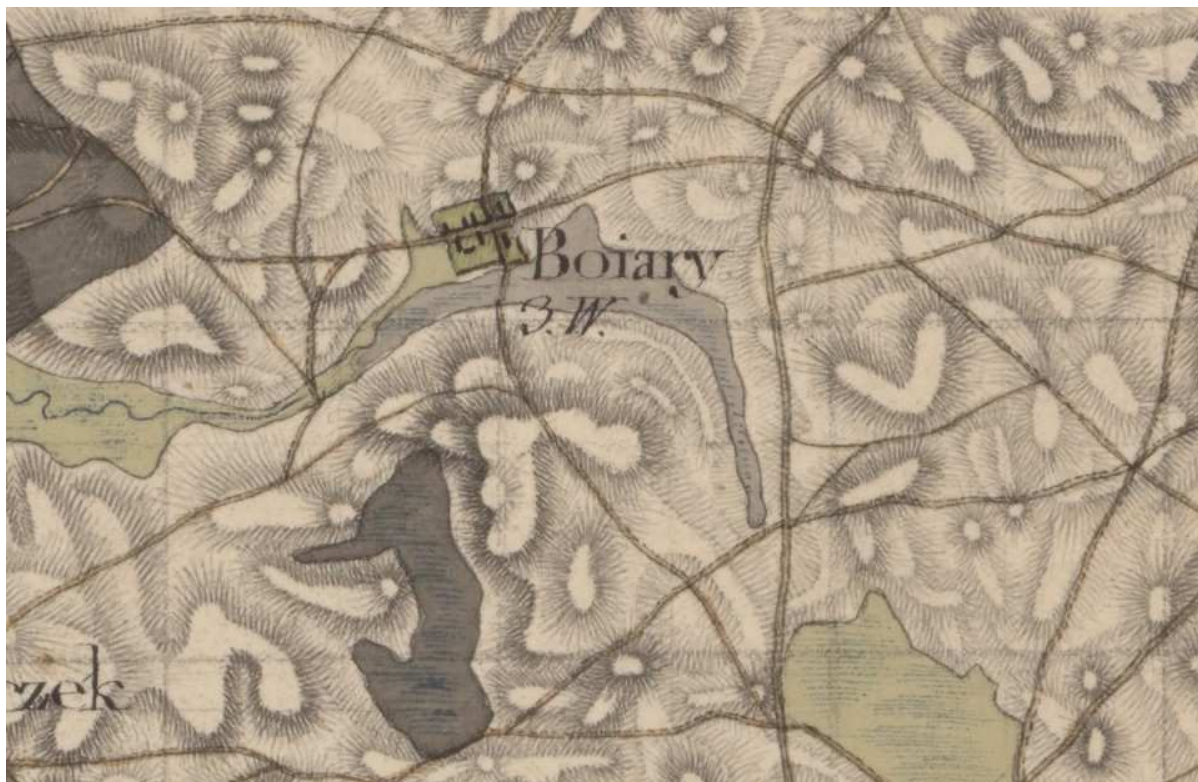
Obecnie w miejscu wsi oraz należących do niej gruntów znajduje się dzielnica Białostoczek. Ulica Białostoczek jest pozostałością drogi wiejskiej funkcjonującej co najmniej od końca XVIII w., prowadzącej z Białegostoku, przez wieś Białostoczek do leśniczówki na granicy lasu Wesołowskiego (Fichten Wald/ lasu świerkowego) i Lasu Pietrasze.

⁹² A. Sztachelska-Kokoczka, A. Oleksicki, op.cit., s. 174, 176.

⁹³ Białostoczka, [w:] Słownik Geograficzny ..., t. I, s. 195; Białostoczek, [w:] Słownik Geograficzny..., t. XV, cz. I, s. 125.

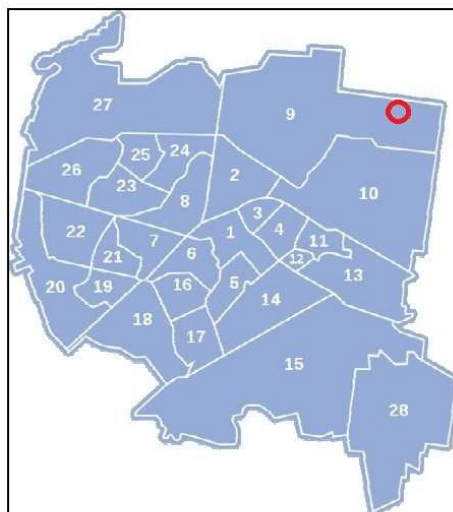
⁹⁴ H. Mościcki, op. cit., s. 230.

5.2.1.2.6. Wieś Bojary

Oryginał w zbiorach Preußische Kartenabteilung Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. SBB_IIC_Kart_Q 17030_Blatt 92.

Ryc. 22: Wycinek mapy *Kriegs-Karte der Provinz Neu-Ost-Preussen. Enthaltet das nunmehrige Plocker und Bialystoker Cammer Departement. Angefertigt in den Jahren 1795 bis 1800* z wsią Bojary (powyżej) i jej przybliżona lokalizacja w obrębie współczesnego miasta (po prawej)

Podział administracyjny Białegostoku na osiedla:
1-Centrum, 2-Białostoczek, 3-Sienkiewicza, 4-Bojary, 5-Piaski, 6-Przydworcove, 7-Młodych, 8-Antonik, 9-Jaroszówka, 10-Wygoda, 11-Piasta I, 12-Piasta II, 13-Skorupy, 14-Mickiewicza, 15-Dojlidy, 16-Bema, 17-Kawalerskie, 18-Nowe Miasto, 19-Zielone Wzgórza, 20-Starosielce, 21-Stoneczny Stok, 22-Leśna Dolina, 23-Wysoki Stoczek, 24-Dziesięciny I, 25-Dziesięciny II, 26-Bacieczki, 27-Zawady, 28-Dojlidy Górne.

W drugiej połowie XVIII w. wieś licząca cztery gospodarstwa, wchodziła w skład dóbr sobolewskich należących do Jana Klemensa Branickiego.⁹⁵ U schyłku XVIII w. Bojary były niewielką ulicówką. Na przełomie XIX i XX w. miały 397 dziesięcin (ok. 433,7 ha). Pod względem administracyjnym należały do gminy Zawady w powiecie białostockim.⁹⁶ Tereny wsi Bojary zostały przyłączone do Białegostoku w 1971 r.

Układ przestrzenny wsi został całkowicie zatarty przez współczesną zabudowę Białegostoku. Nazwa wsi uległa translukacji w pobliże centrum miasta. Obecnie, nazwę Bojary nosi osiedle przylegające od wschodu do centrum Białegostoku. Dawne Bojary znajdują się we wschodniej części współczesnej dzielnicy Jaroszkówka.

⁹⁵ A. Sztachelska-Kokoczek, A. Oleksicki, op.cit., s. 174, 179. Wieś oznaczona na mapie Textora jako Bojary utożsamiana jest przez A. Sztachelską-Kokoczkę z wsią Pietrasze. Charakterystyczne jest przy tym, że przy omawianiu wsi należących do J. K. Branickiego nie wymienia ona Bojar (ibidem, s. 174-179).

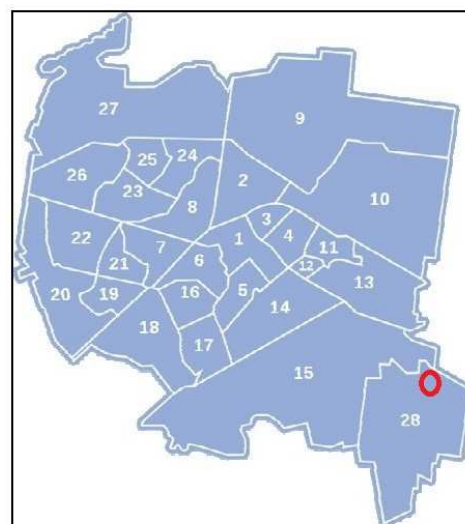
⁹⁶ Bojary, [w:] Słownik Geograficzny..., t. XV, cz. I, s. 187.

5.2.1.2.7. Wieś i dwór Doinowo

Oryginał w zbiorach Preußische Kartenabteilung Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. SBB_IIC_Kart_Q 17030_Blatt 92.

Ryc. 23: Wycinek mapy *Kriegs-Karte der Provinz Neu-Ost-Preussen. Enthaltet das nunmehrige Plocker und Bialystoker Cammer Departement. Angefertigt in den Jahren 1795 bis 1800* z wsią Doinowo i leśniczówką (powyżej) i ich przybliżona lokalizacja w obrębie współczesnego miasta (po prawej)

Podział administracyjny Białegostoku na osiedla:
1-Centrum, 2-Białostoczek, 3-Sienkiewicza, 4-Bojary, 5-Piaski, 6-Przydworcove, 7-Młodych, 8-Antonik, 9-Jaroszówka, 10-Wygoda, 11-Piasta I, 12-Piasta II, 13-Skorupy, 14-Mickiewicza, 15-Dojlidy, 16-Bema, 17-Kawaleryjskie, 18-Nowe Miasto, 19-Zielone Wzgórza, 20-Starosielce, 21-Słoneczny Stok, 22-Leśna Dolina, 23-Wysoki Stoczek, 24-Dziesięciny I, 25-Dziesięciny II, 26-Bacieczki, 27-Zawady, 28-Dojlidy Górne.

U schyłku XVIII w. wieś Doinowo była niewielką ulicówką. Opracowania historyczne dotyczące Białegostoku milczą na jej temat. Tereny wsi zostały przyłączone do Białegostoku najprawdopodobniej w 10 maja 1919 r. wraz z Dojlidami.⁹⁷

Układ przestrzenny wsi i miejsce po leśniczówce zostały całkowicie zatarte przez współczesną zabudowę Białegostoku.

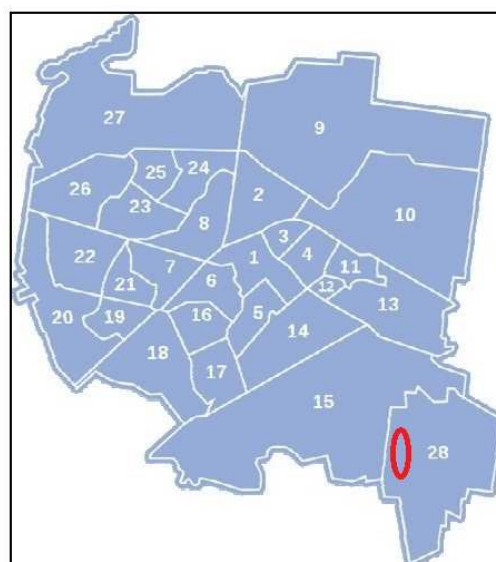
⁹⁷ H. Mościcki, op. cit., s. 230.

5.2.1.2.8. Wieś i dwór Dojlidy

Oryginał w zbiorach Preußische Kartenabteilung Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. SBB_IIC_Kart_Q 17030_Blatt 92.

Ryc. 24: Wycinek mapy *Kriegs-Karte der Provinz Neu-Ost-Preussen. Enthaltet das nunmehrige Plocker und Bialystoker Cammer Departement. Angefertigt in den Jahren 1795 bis 1800* z wsią i dworem Dojlidy oraz młynem wodnym (na stronie powyżej) i ich przybliżona lokalizacja w obrębie współczesnego miasta (po prawej)

Podział administracyjny Białegostoku na osiedla:

1-Centrum, 2-Białostoczek, 3-Sienkiewicza, 4-Bojary, 5-Piaski, 6-Przydworcowe, 7-Młodych, 8-Antoniuk, 9-Jaroszówka, 10-Wygoda, 11-Piasta I, 12-Piasta II, 13-Skorupy, 14-Mickiewicza, 15-Dojlidy, 16-Bema, 17-Kawalerskie, 18-Nowe Miasto, 19-Zielone Wzgórze, 20-Starosielce, 21-Słoneczny Stok, 22-Leśna Dolina, 23-Wysoki Stoczek, 24-Dziesięciny I, 25-Dziesięciny II, 26-Bacieczki, 27-Zawady, 28-Dojlidy Górne.

Początki historii dóbr Dojlidy związane są z nadaniem przez króla Aleksandra Jagiellończyka dóbr Mikołajowi Jundziłowiczowi w dniu 20 października 1504 r.⁹⁸ W 1528 r. dobra te zostały sprzedane Aleksandrowi Chodkiewiczowi.⁹⁹ W drugiej połowie XVIII w. Dojlidy wchodziły w skład dóbr dojlidzkich należących do Jana Klemensa Branickiego, wcześniej zaś do Radziwiłłów. We wsi znajdowało się wówczas jedenaście gospodarstw.¹⁰⁰ U schyłku XVIII w. wieś Dojlidy była ulicówką, a ówczesny układ jej zabudowy – z domami zwróconymi szczytem do ulicy potwierdza, że została uregulowana podczas pomiarów włóczęj.

Całą kompozycja założenia, jak i nadzór nad jej realizacją związane były z osobą hr. Aleksandra Iwanowicza Kruzenszterna – tajnego radcy dworu rosyjskiego, senatora Cesarstwa Rosyjskiego, wywodzącego się z Niemców kurlandzkich. Nabył on w 1856 r. dobra zabudowskie, w tym Dojlidy i władał nimi przez 30 lat do 1886 r., i w tym czasie powstał pałac, park, browar oraz folwark.

W latach osiemdziesiątych XIX w. w Dojlidach znajdowały się: należąca do Ewalda Hasbacha fabryka sukna z 64 warsztatami ręcznymi, browar parowy i fabryka wyrobów lnianych.¹⁰¹ Na przełomie XIX i XX w. w Dojlidach znajdowała się wieś gminna, dwór i osada fabryczna oraz cerkiew, położone nad rzeką Lidzino, w powiecie białostockim. Na zabudowę wsi składało się piętnaście domów. Jej grunta rolne obejmowały 179 mórg kwadratowych. Wraz w wsią Dojlidy Górne miała 327 dziesięcin włościańskich (ok. 357,25 ha) i 40 dziesięcin cerkiewnych (ok. 43,7 ha). Dwór, folwark i fabryka sukna należały do hrabiego Ruedigera, miały 6,941 dziesięciny gruntów rolnych (ok. 7,6 ha) i 3,507 (ok. 3,8 ha) lasu.¹⁰² Tereny Dojlid zostały przyłączone do Białegostoku w dwóch częściach: 10 maja 1919 r. i 1 kwietnia 1954 r.¹⁰³

Ulica Dojlidy Górne, pomiędzy ulicami Motylą i Edukacyjną jest pozostałością drogi wiejskiej funkcjonującej co najmniej od końca XVIII w., prowadzącej przez wieś i dalej na północ do dworu i młyna wodnego. Dwór Dojlidy znajdował się w strefie między ulicami Browarną, Górną i Maciejki. Pozostałością stawu młyńskiego jest obecny staw przy ul. Jacka Kuronia.

⁹⁸ J. Maroszek, op. cit., s. 83.

⁹⁹ Ibidm.

¹⁰⁰ A. Sztachelska-Kokoczek, A. Oleksicki, op.cit., s. 174, 177-178.

¹⁰¹ A. Sulimierski, Białystok, [w:] Słownik Geograficzny ..., t. I, s. 201; Dojlidy, [w:] Słownik Geograficzny ..., t. II, F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski red., Warszawa 1881, s. 93.

¹⁰² Dojlidy, [w:] Słownik Geograficzny..., t. XV, cz. I, s. 423.

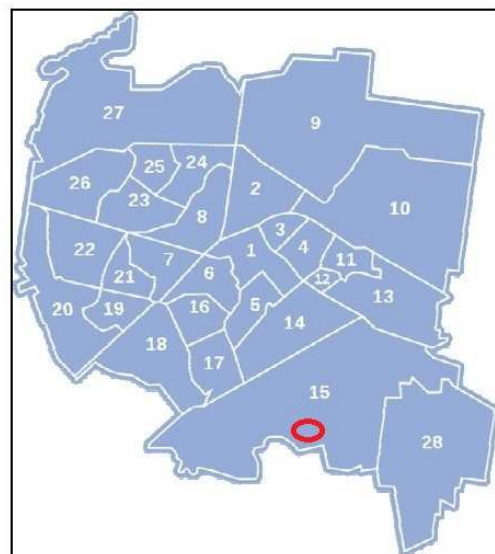
¹⁰³ H. Mościcki, op. cit., s. 230; W. Kusiński, op. cit., s. 51.

5.2.1.2.9. Wieś Krywlany

Oryginał w zbiorach Preußische Kartenabteilung Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. SBB_IIC_Kart_Q 17030_Blatt 92.

Ryc. 25: Wycinek mapy *Kriegs-Karte der Provinz Neu-Ost-Preussen. Enthaltet das nunmehrige Plocker und Bialystoker Cammer Departement. Angefertigt in den Jahren 1795 bis 1800* z wsią Krywlany i leśniczówką na południowym skraju Thier Garten (Lasu Zwierzynieckiego) (powyżej) i jej przybliżona lokalizacja w obrębie współczesnego miasta (po prawej)

Podział administracyjny Białegostoku na osiedla:
1-Centrum, 2-Białostoczek, 3-Sienkiewicza, 4-Bojary, 5-Piaski, 6-Przydworcowe, 7-Młodych, 8-Antoniuk, 9-Jaroszówka, 10-Wygoda, 11-Piasta I, 12-Piasta II, 13-Skorupy, 14-Mickiewicza, 15-Dojlidy, 16-Bema, 17-Kawalerskie, 18-Nowe Miasto, 19-Zielone Wzgórza, 20-Starosielce, 21-Słoneczny Stok, 22-Leśna Dolina, 23-Wysoki Stoczek, 24-Dziesięciny I, 25-Dziesięciny II, 26-Bacieczki, 27-Zawady, 28-Dojlidy Górne.

Wieś Krywlany wymieniona została po raz pierwszy w latach sześćdziesiątych XVII w. przy opisie granic własności kościelnej w Białymstoku.¹⁰⁴ W drugiej połowie XVIII w. Krywlany z ośmioma gospodarstwami wchodziła w skład dóbr dojlidzkich należących do Jana Klemensa Branickiego, wcześniej zaś do Radziwiłłów.¹⁰⁵ U schyłku XVIII w. wieś była osadą wielodrożną. Tereny Krywlan zostały przyłączone do Białegostoku 1 kwietnia 1954 r.¹⁰⁶ Układ przestrzenny wsi i miejsce po leśniczówce zostały całkowicie zatarte przez lotnisko Aeroklubu Białostockiego.

¹⁰⁴ A. Oleksicki, *Rozwój przestrzenny i struktura ludności Białegostoku...*, s. 38.

¹⁰⁵ A. Sztachelska-Kokoczka, A. Oleksicki, *op.cit.*, s. 174, 178.

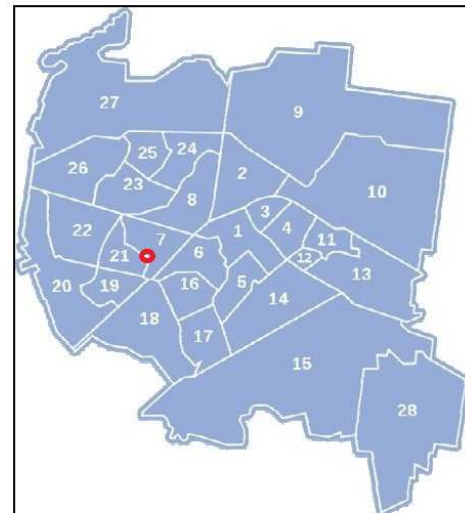
¹⁰⁶ H. Mościcki, *op. cit.*, s. 230; W. Kusiński, *op. cit.*, s. 51.

5.2.1.2.10. Młyn wodny Marczuka

Oryginał w zbiorach Preußische Kartenabteilung Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. SBB_IIC_Kart_Q 17030_Blatt 92.

Ryc. 26: Wycinek mapy *Kriegs-Karte der Provinz Neu-Ost-Preussen. Enthaltet das nunmehrige Plocker und Bialystoker Cammer Departement. Angefertigt in den Jahren 1795 bis 1800* z młynem wodnym Marczuka i Kaskadą (powyżej) i jego przybliżona lokalizacja w obrębie współczesnego miasta (po prawej)

Podział administracyjny Białegostoku na osiedla:
1-Centrum, 2-Białostoczek, 3-Sienkiewicza, 4-Bojary, 5-Piaski,
6-Przydworcowe, 7-Młodych, 8-Antoniuk, 9-Jaroszówka, 10-Wygoda,
11-Piasta I, 12-Piasta II, 13-Skorupy, 14-Mickiewicza, 15-Dojlidy, 16-Bema, 17-Kawaleryjskie, 18-Nowe Miasto, 19-Zielone Wzgórza, 20-Starosielce, 21-Słoneczny Stok, 22-Leśna Dolina, 23-Wysoki Stoczek, 24-Dziesięciny I, 25-Dziesięciny II, 26-Bacieczki, 27-Zawady, 28-Dojlidy Górne.

W drugiej połowie XVIII w. młyn Marczuka był częścią barokowej kompozycji doliny rzeki Białej. Należał wówczas do Alberta Marczuka, który profesję młynarza odziedziczył po ojcu i dziadku.¹⁰⁷ Tereny Marczuka zostały przyłączone do Białegostoku 10 maja 1919 r.¹⁰⁸

Pozostałością młyna i stawu młyńskiego są dwa stawy na rzece Bażantarce i grobla, po południowej stronie ul. Marczukowskiej. Dom młynarza i budynek gospodarczy znajdowały się po północnej stronie tej ulicy.

¹⁰⁷ K. Kucharczyk, J. Maroszek, op. cit., s. 56, 60, 66.

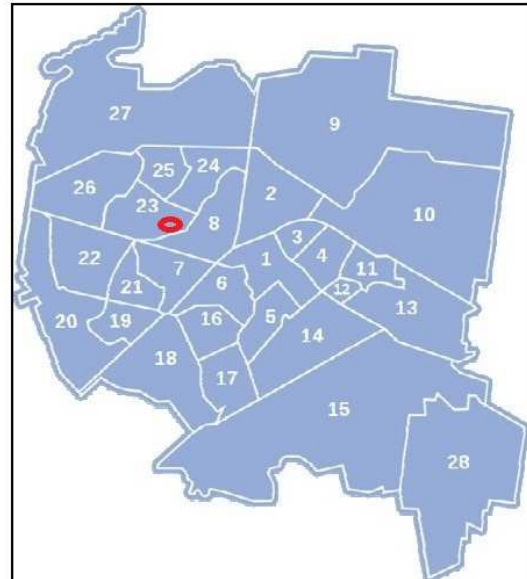
¹⁰⁸ H. Mościcki, op. cit., s. 230.

5.2.1.2.11. Osada Ogrodniki

Oryginał w zbiorach Preußische Kartenabteilung Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. SBB_IIC_Kart_Q 17030_Blatt 92.

Ryc. 27: Wycinek mapy *Kriegs-Karte der Provinz Neu-Ost-Preussen. Enthaltet das nunmehrige Plocker und Bialystoker Cammer Departement. Angefertigt in den Jahren 1795 bis 1800* z osadą Ogrodniki (na stronie powyżej) i jej przybliżona lokalizacja w obrębie współczesnego miasta

Podział administracyjny Białegostoku na osiedla:
1-Centrum, 2-Białostoczek, 3-Sienkiewicza, 4-Bojary, 5-Piaski,
6-Przydworcowe, 7-Młodych, 8-Antonik, 9-Jaroszówka, 10-Wygoda,
11-Piasta I, 12-Piasta II, 13-Skorupy, 14-Mickiewicza, 15-Dojlidy, 16-Bema, 17-Kawalerskie, 18-Nowe Miasto, 19-Zielone Wzgórza, 20-Starosielce, 21-Słoneczny Stok, 22-Leśna Dolina, 23-Wysoki Stoczek, 24-Dziesięciny I, 25-Dziesięciny II, 26-Bacieczki, 27-Zawady, 28-Dojlidy Górne.

W drugiej połowie XVIII w. Ogrodniki wchodziły w skład folwarku wysokostockiego należącego do Jana Klemensa Branickiego. Liczyły wówczas tylko sześć gospodarstw i w odróżnieniu od innych wsi nie posiadały gruntów ornych a jedynie ogrody.¹⁰⁹ U schyłku XVIII w. Ogrodniki były osadą jednodworczą, położoną na północnym brzegu rzeki Białej, na południowo-zachodnim skraju Fichten Wald (lasu świerkowego) - Lasu Wesołowskiego. Na przełomie XIX i XX w. osada nosiła nazwę Ogrodniki Wysokostockie i należała do fabrykanta sukna Hermana Commichau.¹¹⁰ Wraz z gruntami osady Antoniuk użytki rolne Ogrodników Wysokostockich obejmowały 83 dziesięciny (ok. 90,7 ha).¹¹¹ Tereny osady zostały przyłączone do Białegostoku 10 maja 1919 r.¹¹²

Układ przestrzenny Ogrodnik Wysokostockich został całkowicie zatarty przez współczesną zabudowę Białegostoku.

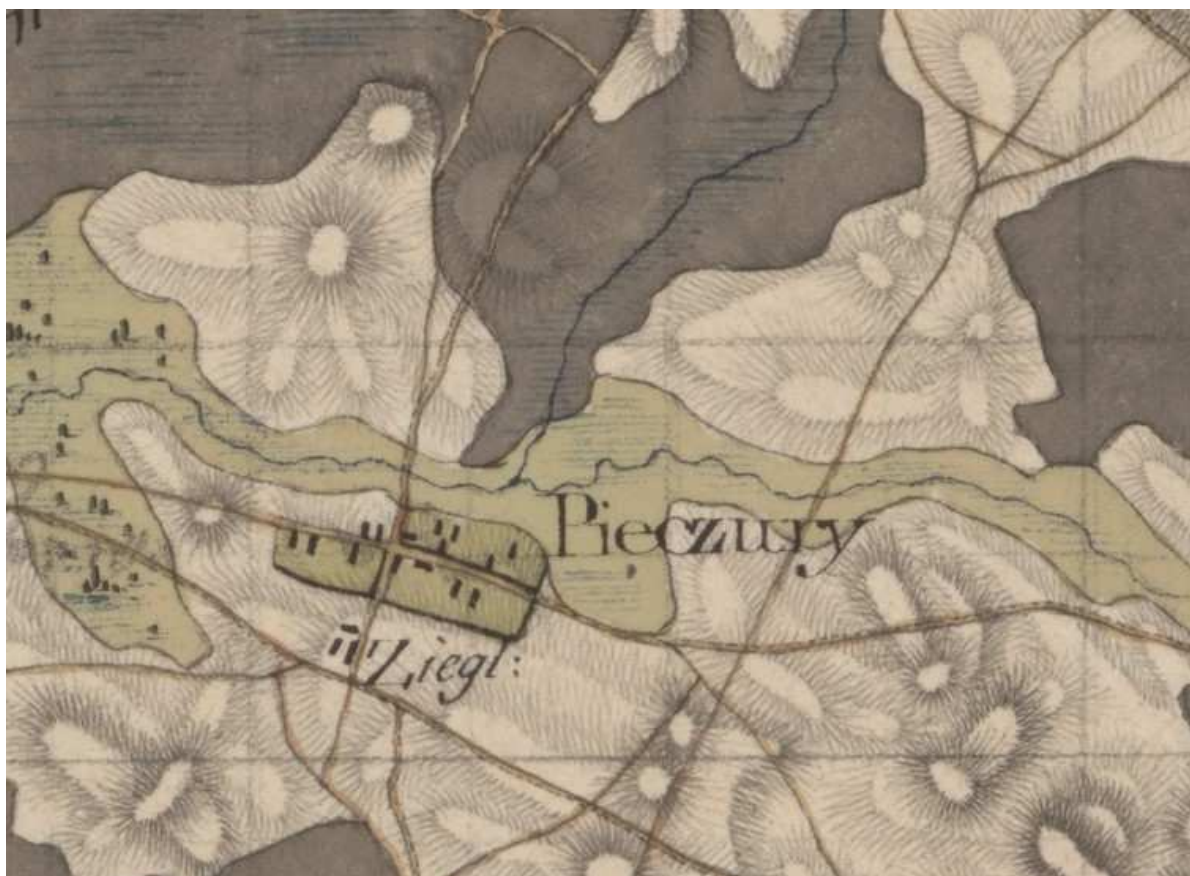
¹⁰⁹ A. Sztachelska-Kokoczka, A. Oleksicki, op.cit., s. 174-176.

¹¹⁰ Antoniuk, [w:] Słownik Geograficzny..., t. XV, cz. I, s. 38.

¹¹¹ Ogrodniki Wysokostockie, [w:] Słownik Geograficzny ..., t. XV, cz. II, B. Chlebowski, J. Krzywicki red., Warszawa 1902, s. 402.

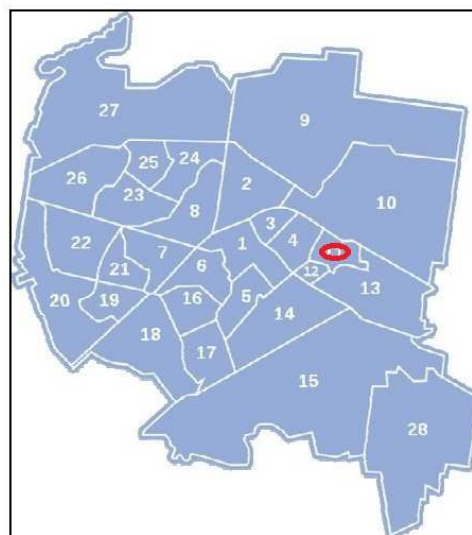
¹¹² H. Mościcki, op. cit., s. 230.

5.2.1.2.12. Wieś Pieczury

Oryginał w zbiorach Preußische Kartenabteilung Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. SBB_IIC_Kart_Q 17030_Blatt 92.

Ryc. 28: Wycinek mapy *Kriegs-Karte der Provinz Neu-Ost-Preussen. Enthaltet das nunmehrige Plocker und Bialystoker Cammer Departement. Angefertigt in den Jahren 1795 bis 1800* z wsią Pieczury (powyżej) i jej przybliżona lokalizacja w obrębie współczesnego miasta (po prawej)

Podział administracyjny Białegostoku na osiedla:
1-Centrum, 2-Białostoczek, 3-Sienkiewicza, 4-Bojary, 5-Piaski,
6-Przydworcowe, 7-Młodych, 8-Antoniuk, 9-Jaroszówka, 10-Wygoda,
11-Piasta I, 12-Piasta II, 13-Skorupy, 14-Mickiewicza, 15-Dojlidy, 16-Bema,
17-Kawalerskie, 18-Nowe Miasto, 19-Zielone Wzgórze, 20-Starosielce,
21-Słoneczny Stok, 22-Leśna Dolina, 23-Wysoki Stoczek,
24-Dziesięciny I, 25-Dziesięciny II, 26-Bacieczki, 27-Zawady, 28-Dojlidy Górne.

W drugiej połowie XVIII w. Pieczury (Pieczurki) były wsią bojarską i wchodziły w skład dóbr sobolewskich, należących do Jana Klemensa Branickiego, wcześniej zaś do Sapiehów. Liczyły wówczas dwanaście gospodarstw. Znajdowała się tu duża cegielnia produkująca cegły i dachówki.¹¹³ U schyłku XVIII w. Pieczury były wielodrożnicą położoną na południowym brzegu rzeki Dolistówki z cegielnią zlokalizowaną bezpośrednio na południe od wsi. Na przełomie XIX i XX w. wieś i uroczysko Pieczurki w powiecie białostockim miały 290 dziesięcin (ok. 316,8 ha) gruntów rolnych.¹¹⁴ Tereny Pieczurek zostały przyłączone do Białegostoku 10 maja 1919 r.¹¹⁵

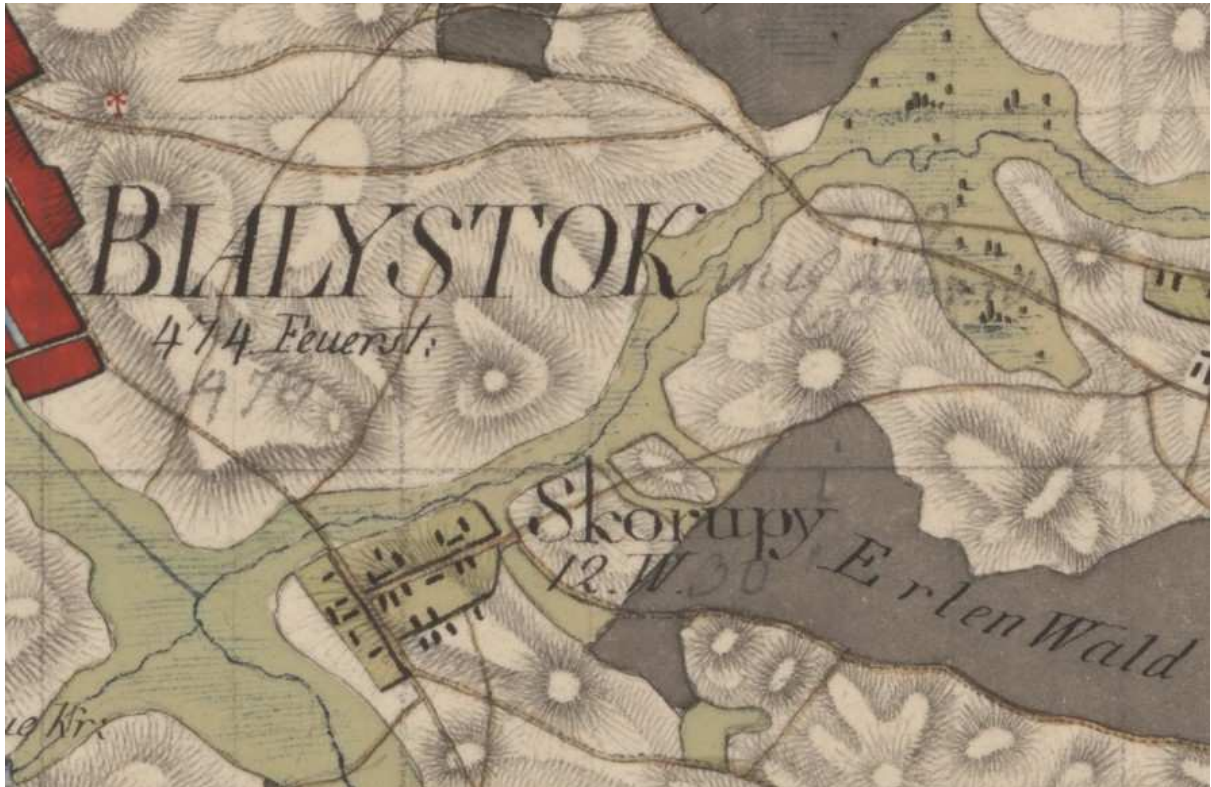
Współczesne ulice: Pieczurki i krzyżujący się z nią odcinek ul. Dolistwskiej są pozostałością dróg wiejskich funkcjonujących co najmniej od końca XVIII w., prowadzącej z Białegostoku, przez wieś, do lasu świerkowego (Fichten Wald).

¹¹³ A. Sztachelska-Kokoczka, A. Oleksicki, op.cit., s. 174, 178-179.

¹¹⁴ Pieczurki, [w:] Słownik Geograficzny ..., t. XV, cz. II, s. 444.

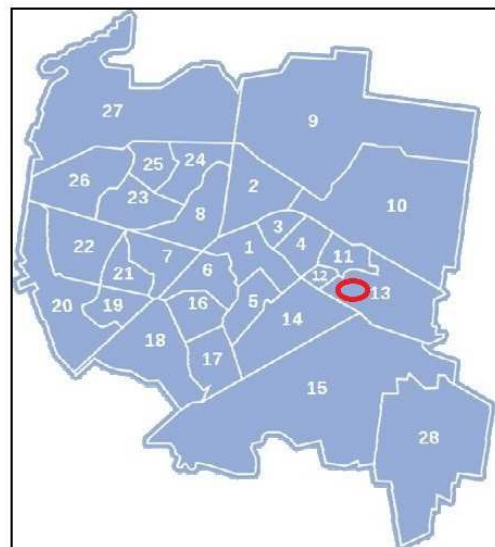
¹¹⁵ H. Mościcki, op. cit., s. 230.

5.2.1.2.13. Wieś Skorupy

Oryginał w zbiorach Preußische Kartenabteilung Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. SBB_IIC_Kart_Q 17030_Blatt 92.

Ryc. 29: Wycinek mapy *Kriegs-Karte der Provinz Neu-Ost-Preussen. Enthaltet das nunmehrige Plocker und Bialystoker Cammer Departement. Angefertigt in den Jahren 1795 bis 1800* z wsią Skorupy (powyżej) i jej przybliżona lokalizacja w obrębie współczesnego miasta (po prawej)

Podział administracyjny Białegostoku na osiedla:
1-Centrum, 2-Białostoczek, 3-Sienkiewicza, 4-Bojary, 5-Piaski,
6-Przydworcowe, 7-Młodych, 8-Antoniuk, 9-Jaroszówka, 10-Wygoda,
11-Piasta I, 12-Piasta II, 13-Skorupy, 14-Mickiewicza, 15-Dojlidy, 16-Bema, 17-Kawaleryjskie, 18-Nowe Miasto, 19-Zielone Wzgórza, 20-Starosielce, 21-Słoneczny Stok, 22-Leśna Dolina, 23-Wysoki Stoczek, 24-Dziesięciny I, 25-Dziesięciny II, 26-Bacieczki, 27-Zawady, 28-Dojlidy Górne.

W drugiej połowie XVIII w. wieś bojarska Skorupy liczyła 29 gospodarstw i wchodziła w skład dóbr sobolewskich, należących do Jana Klemensa Branickiego, wcześniej zaś do Sapiehów.¹¹⁶ U schyłku XVIII w. Skorupy były wielodrożnicą położoną na południowym brzegu rzeki Dolistówki, przy jej ujściu do Białej. Wg spisu urzędowego z 1878 r. we wsi znajdowała się fabryka włókiennicza.¹¹⁷ Tereny Skorup zostały przyłączone do Białegostoku 10 maja 1919 r.¹¹⁸

Współczesne ulice: Wołyńska i Gospodarska oraz przyległy do nich odcinek ul. Nowowarszawskiej są pozostałościami dróg wiejskich (Wołyńska i Gospodarska) oraz drogi prowadzącej z Białegostoku, przez wieś, do dworu i wsi Dojlidy (ul. Nowowarszawska), funkcjonujących co najmniej od końca XVIII w.

¹¹⁶ A. Sztachelska-Kokoczka, A. Oleksicki, op.cit., s. 174, 179.

¹¹⁷ A. Sulimierski, Białystok, [w:] Słownik Geograficzny ..., t. I, s. 201.

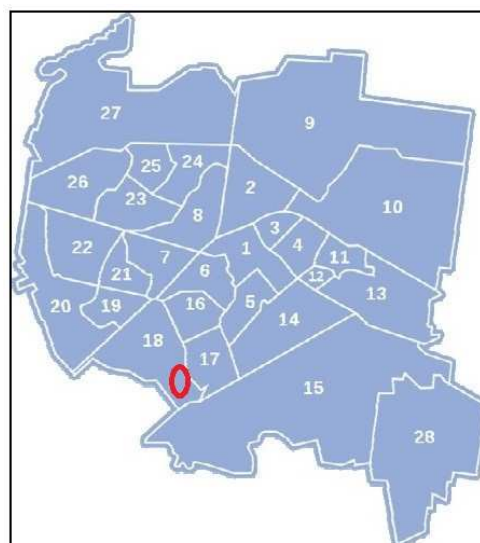
¹¹⁸ H. Mościcki, op. cit., s. 230.

5.2.1.2.14. Wieś Słoboda

Oryginał w zbiorach Preußische Kartenabteilung Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. SBB_IIC_Kart_Q 17030_Blatt 92.

Ryc. 30: Wycinek mapy *Kriegs-Karte der Provinz Neu-Ost-Preussen. Enthaltet das nunmehrige Plocker und Bialystoker Cammer Departement. Angefertigt in den Jahren 1795 bis 1800* z wsią Słoboda, południowo-zachodnią częścią Lasu Zwierzynieckiego i leśniczówką na południowym skraju lasu (powyżej) i jej przybliżona lokalizacja w obrębie współczesnego miasta (po prawej)

Podział administracyjny Białegostoku na osiedla:
1-Centrum, 2-Białostoczek, 3-Sienkiewicza, 4-Bojary, 5-Piaski,
6-Przydworcowe, 7-Młodych, 8-Antoniuk, 9-Jaroszówka, 10-Wygoda,
11-Piasta I, 12-Piasta II, 13-Skorupy, 14-Mickiewicza, 15-Dojlidy, 16-Bema,
17-Kawalerskie, 18-Nowe Miasto, 19-Zielone Wzgórza, 20-Starosielce,
21-Słoneczny Stok, 22-Leśna Dolina, 23-Wysoki Stoczek, 24-Dziesięciny I,
25-Dziesięciny II, 26-Bacieczki, 27-Zawady, 28-Dojlidy Górne.

W drugiej połowie XVIII w. Słoboda wchodziła w skład folwarku wysokostockiego należącego do Jana Klemensa Branickiego. Założona niewiele wcześniej, na mało urodzajnych gruntach,

liczyła dwanaście gospodarstw. Miała też karcznię ze słodownią.¹¹⁹ U schyłku XVIII w. wieś była ulicówką położona na prawym (wschodnim) brzegu nieistniejącej dzisiaj, bezimiennej strugi, dopływu rzeki Horodnianki. Ówczesny układ jej zabudowy – z domami zwróconymi szczytem do ulicy – sugeruje, że została założona lub uregulowana podczas pomiaru włócznej. Tereny Słobody zostały przyłączone do Białegostoku 10 maja 1919 r.¹²⁰

Zabudowania wsi znajdowały się w rejonie dzisiejszych ulic Emilii Plater i równoległego do niej odcinka ul. Witolda Sławińskiego. Układ przestrzenny osady został całkowicie zatarty przez współczesną zabudowę Białegostoku. Jej nazwa przetrwała do okresu międzywojennego w nazwie dzielnicy Białegostoku – Słoboda, zmienionej po II wojnie światowej na Nowe Miasto.

¹¹⁹ A. Sztachelska-Kokoczek, A. Oleksicki, op.cit., s. 174, 176.

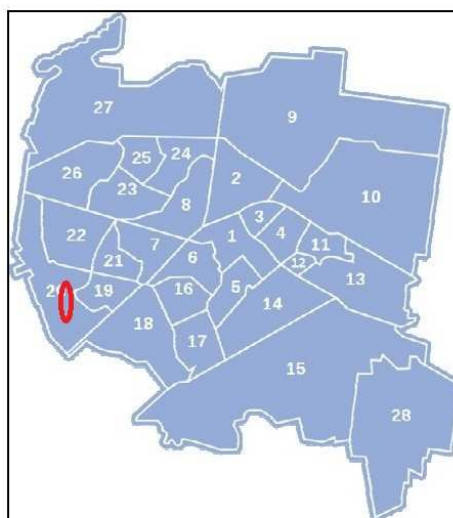
¹²⁰ H. Mościcki, op. cit., s. 230.

5.2.1.2.15. Wieś Starosielce

Oryginał w zbiorach Preußische Kartenabteilung Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. SBB_IIC_Kart_Q 17030_Blatt 92.

Ryc. 31: Wycinek mapy *Kriegs-Karte der Provinz Neu-Ost-Preussen. Enthaltet das nunmehrige Plocker und Bialystoker Cammer Departement. Angefertigt in den Jahren 1795 bis 1800* z wsią Starosielce (powyżej) i jej przybliżona lokalizacja w obrębie współczesnego miasta (po prawej)

Podział administracyjny Białogostoku na osiedla:
1-Centrum, 2-Białostoczek, 3-Sienkiewicza, 4-Bojary, 5-Piaski,
6-Przydworcowe, 7-Młodych, 8-Antoniuk, 9-Jaroszówka, 10-Wygoda,
11-Piasta I, 12-Piasta II, 13-Skorupy, 14-Mickiewicza, 15-Dojlidy, 16-Bema,
17-Kawaleryjskie, 18-Nowe Miasto, 19-Zielone Wzgórze, 20-Starosielce, 21-Słoneczny Stok, 22-Leśna Dołina, 23-Wysoki Stoczek,
24-Dziesięciny I, 25-Dziesięciny II, 26-Bacieczki, 27-Zawady, 28-Dojlidy Górne.

Wieś Starosielce istniała już przed 1547 r.¹²¹ Pierwszym źródłem pisanym w którym została wymieniona, był dokument rozgraniczający białostocką własność kościelną z 29 marca 1533 r. Nazwa wsi może wskazywać na jej starszą metrykę.¹²² W drugiej połowie XVIII w. Starosielce wchodziły w skład folwarku wysokostockiego należącego do Jana Klemensa Branickiego. Znajdowało się tam wówczas osiemnaście gospodarstw.¹²³ U schyłku XVIII w. wieś była ulicówką położona na lewym (zachodnim) brzegu rzeki Białej. Ówczesny układ jej zabudowy – z domami zwróconymi szczytem do ulicy – sugeruje, że została założona lub uregulowana podczas pomiaru włócznej. W latach dziewięćdziesiątych XIX w. Starosielce były dużą wsią w gminie Białostoczek. Areal ich gruntów rolnych wynosił 3000 mórg kwadratowych. Trzecią część mieszkańców wsi stanowili Niemcy. Przez Starosielce przebiegała linia kolejowa kolei brzesko-grajewskiej. Znajdowały się tu duże warsztaty kolejowe, a także fabryka sukna, wyrobów wełnianych i wiatrak. We wsi mieściła się siedziba zarządu policji dla czterech gmin powiatu białostockiego: Białostoczek, Choroszcz, Juchnowiec i Obrębniaki).¹²⁴ Tereny Starosielc zostały przyłączone do Białegostoku 10 maja 1919 r.¹²⁵ Układ przestrzenny wsi został całkowicie zatarty przez współczesną zabudowę Białegostoku.

¹²¹ J. Maroszek, op. cit., s. 54.

¹²² A. Oleksicki, *Rozwój przestrzenny i struktura ludności Białegostoku ...*, s.32.

¹²³ A. Sztachelska-Kokoczka, A. Oleksicki, op.cit., s. 174-175.

¹²⁴ Starosielce, [w:] *Słownik Geograficzny ...*, t. XI, B. Chlebowski, w. Walewski red., Warszawa 1890, s.263.

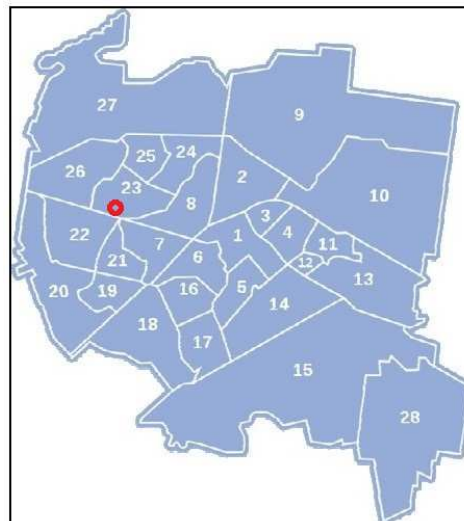
¹²⁵ H. Mościcki, op. cit., s. 230.

5.2.1.2.16. Dwór Wysoki Stoczek

Oryginał w zbiorach Preußische Kartenabteilung Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. SBB_IIC_Kart_Q 17030_Blatt 92.

Ryc. 32: Wycinek mapy *Kriegs-Karte der Provinz Neu-Ost-Preussen. Enthaltet das nunmehrige Plocker und Bialystoker Cammer Departement. Angefertigt in den Jahren 1795 bis 1800* z dworem Wysokistoczek i położoną na przeciwnym brzegu rzeki Białej Pstrągarnią (powyżej) i jego przybliżona lokalizacja w obrębie współczesnego miasta (po prawej)

Podział administracyjny Białegostoku na osiedla:
1-Centrum, 2-Białostoczek, 3-Sienkiewicza, 4-Bojary, 5-Piaski,
6-Przydworcowe, 7-Młodych, 8-Antoniuk, 9-Jaroszówka, 10-Wygoda,
11-Piasta I, 12-Piasta II, 13-Skorupy, 14-Mickiewicza, 15-Dojlidy, 16-Bema, 17-Kawaleryjskie, 18-Nowe Miasto, 19-Zielone Wzgórza, 20-Starosielce, 21-Słoneczny Stok, 22-Leśna Dolina, 23-Wysoki Stoczek, 24-Dziesięciny I, 25-Dziesięciny II, 26-Bacieczki, 27-Zawady, 28-Dojlidy Górne.

W drugiej połowie XVIII w. Wysokistoczek wchodził w skład folwarku wysokostockiego należącego do Jana Klemensa Branickiego.¹²⁶ Znajdował się tu pałacyk i dwa pawilony¹²⁷, wzniesione krawędzi kulminacji i południowym stoku wyniesienia opadającego ku zakolu doliny rzeki Białej. Natomiast pobliska Pstrągarnia położona była na południowym skraju zabagnionej doliny tej rzeki. Tereny Wysokiego Stoczka zostały przyłączone do Białegostoku 10 maja 1919 r.¹²⁸

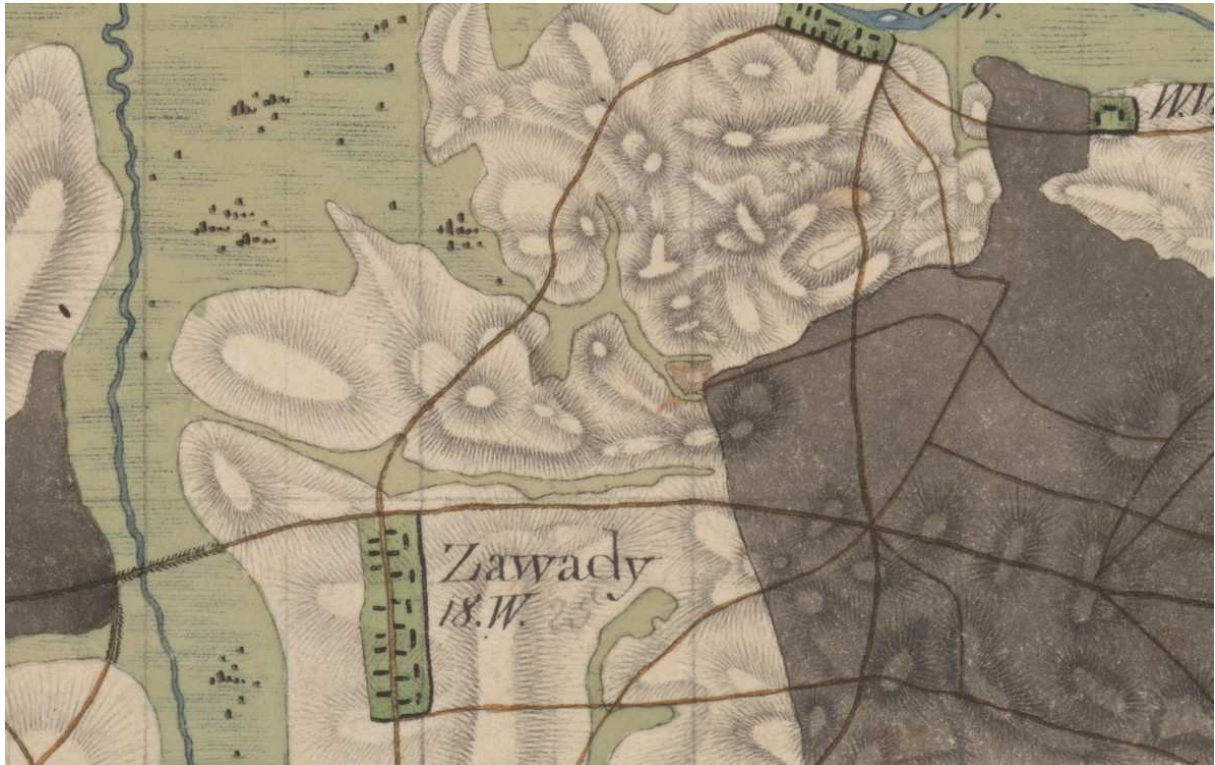
Układ przestrzenny dworu i Pstrągarni zostały całkowicie zatarte przez współczesną zabudowę Białegostoku. W miejscu dworu znajdują się obecnie bloki wielorodzinne przy Alei Jana Pawła II nr 59, 59A-F. W miejscu Pstrągarni – budynki Szkoły Podstawowej nr 49.

¹²⁶ A. Sztachelska-Kokoczka, A. Oleksicki, op.cit., s. 174.

¹²⁷ Ibidem, s. 174-175.

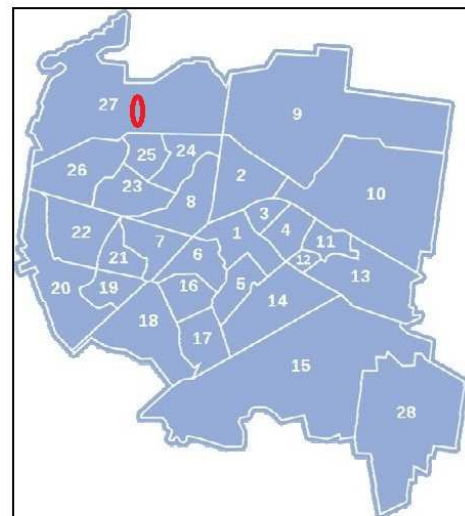
¹²⁸ H. Mościcki, op. cit., s. 230.

5.2.1.2.17. Wieś Zawady

Oryginał w zbiorach Preußische Kartenabteilung Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. SBB_IIIIC_Kart_Q 17030_Blatt 91.

Ryc. 33: Wycinek mapy *Kriegs-Karte der Provinz Neu-Ost-Preussen. Enthaltet das nunmehrige Plocker und Bialystoker Cammer Departement. Angefertigt in den Jahren 1795 bis 1800* z wsią Zawady (powyżej) i jej przybliżona lokalizacja w obrębie współczesnego miasta (po prawej)

Podział administracyjny Białegostoku na osiedla:
1-Centrum, 2-Białostoczek, 3-Sienkiewicza, 4-Bojary, 5-Piaski, 6-Przydworcowe, 7-Młodych, 8-Antoniuk, 9-Jaroszówka, 10-Wygoda, 11-Piasta I, 12-Piasta II, 13-Skorupy, 14-Mickiewicza, 15-Dojlidy, 16-Bema, 17-Kawaleryjskie, 18-Nowe Miasto, 19-Zielone Wzgórze, 20-Starosielce, 21-Słoneczny Stok, 22-Leśna Dolina, 23-Wysoki Stoczek, 24-Dziesięciny I, 25-Dziesięciny II, 26-Baciczki, 27-Zawady, 28-Dojlidy Górne.

W drugiej połowie XVIII w. wieś Zawady z 25 gospodarstwami należała do Jana Klemensa Branickiego. We wsi znajdowała się również karczma z browarem.¹²⁹ U schyłku tego stulecia

¹²⁹ A. Sztachelska-Kokoczk, A. Oleksicki, op.cit., s. 176-177.

Zawady były ulicówką położona na prawym (wschodnim) brzegu rzeki Białej. Ówczesny układ jej zabudowy – z domami zwróconymi szczytem do ulicy – sugeruje, że została założona lub uregulowana podczas pomiaru włócznej. Na przełomie XIX i XX w. Zawady były wsią włościańską w gm. Białostoczek. Areal gruntów wsi obejmował 480 dziesięcin (ok. 524,4 ha), w tym 175 dziesięcin łąk i pastwisk (ok. 191,2 ha), 5 dziesięcin lasu (ok. 5,5 ha) i 34 dziesięciny nieużytków (ok. 37,1 ha).¹³⁰ Tereny Zawad zostały przyłączone do Białegostoku 10 maja 1919 r.¹³¹

Układ przestrzenny wsi jest dobrze czytelny we współczesnym krajobrazie miasta. Ulica Zawady, pomiędzy ulicami Końcówą i Pawła Sapięhy jest pozostałością dawnej drogi biegnącej przez wieś. Natomiast ulice: Liliowa i Dolna, to dawne drogi ograniczające gumna wsi od wschodu i zachodu.

Jak wynika z powyższych rozważań, krajobraz kulturowy miasta jest efektem uwarunkowań środowiskowych i rozwoju historycznej sieci osadniczej.¹³² Zasięg przestrzenny współczesnego Białegostoku to efekt jego dynamicznego rozwoju, trwającego nieprzerwanie od 2 połowy XIX w. Współcześnie powierzchnia miasta wynosi 102,12 km² i jest około stukrotnie większa niż w 1749 r. i ponad dwustukrotnie większa niż w 1692 r. (ryc. 34).¹³³

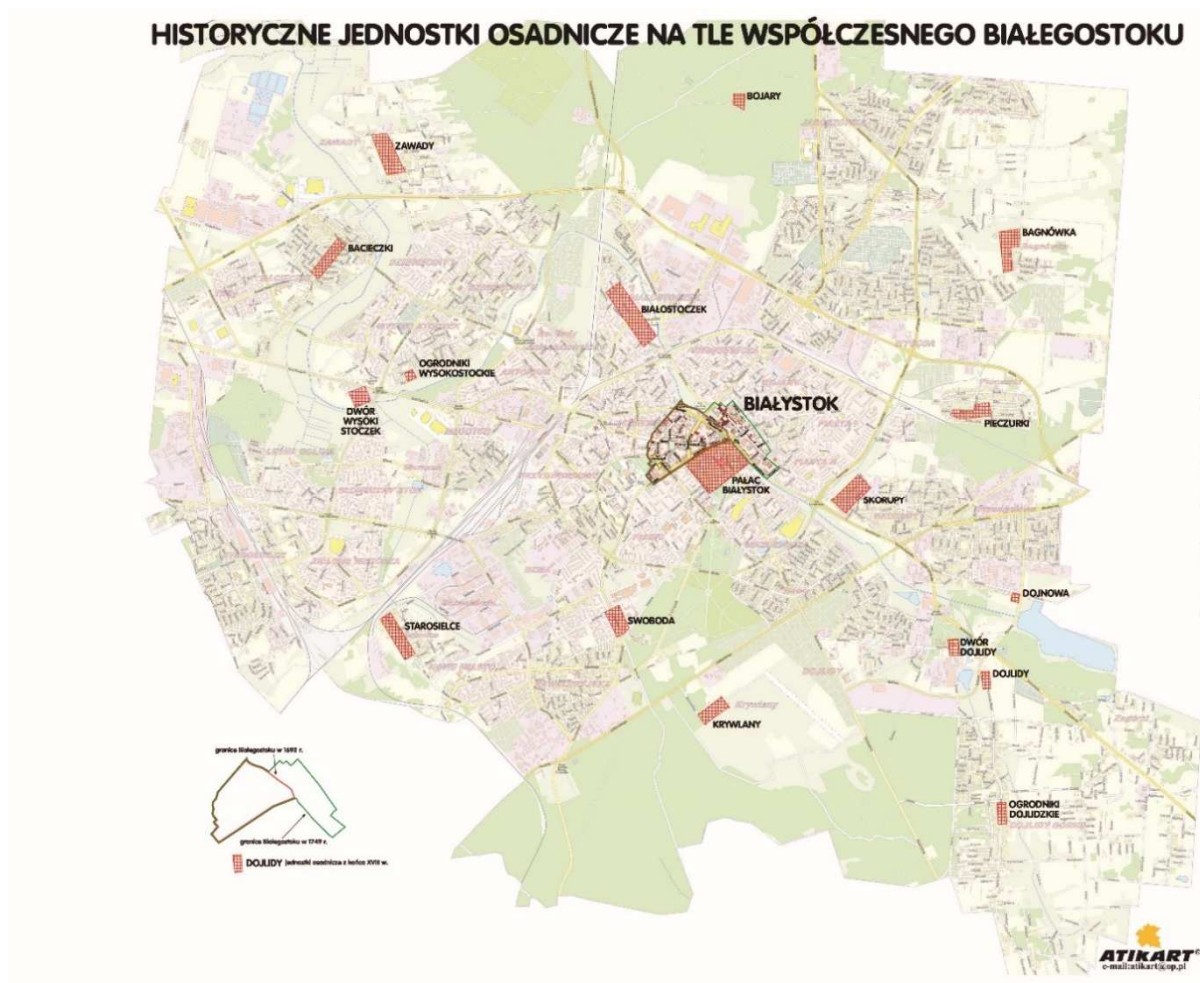
¹³⁰ Zawady, [w:] Słownik Geograficzny ..., t. XV, cz. II, s. 482.

¹³¹ W. Kusiński, op. cit., s. 51.

¹³² Zgodnie z artykułem 1 Konwencja Światowego Dziedzictwa UNESCO krajobraz kulturowy tworzą "powiązane ze sobą dzieła natury i człowieka".

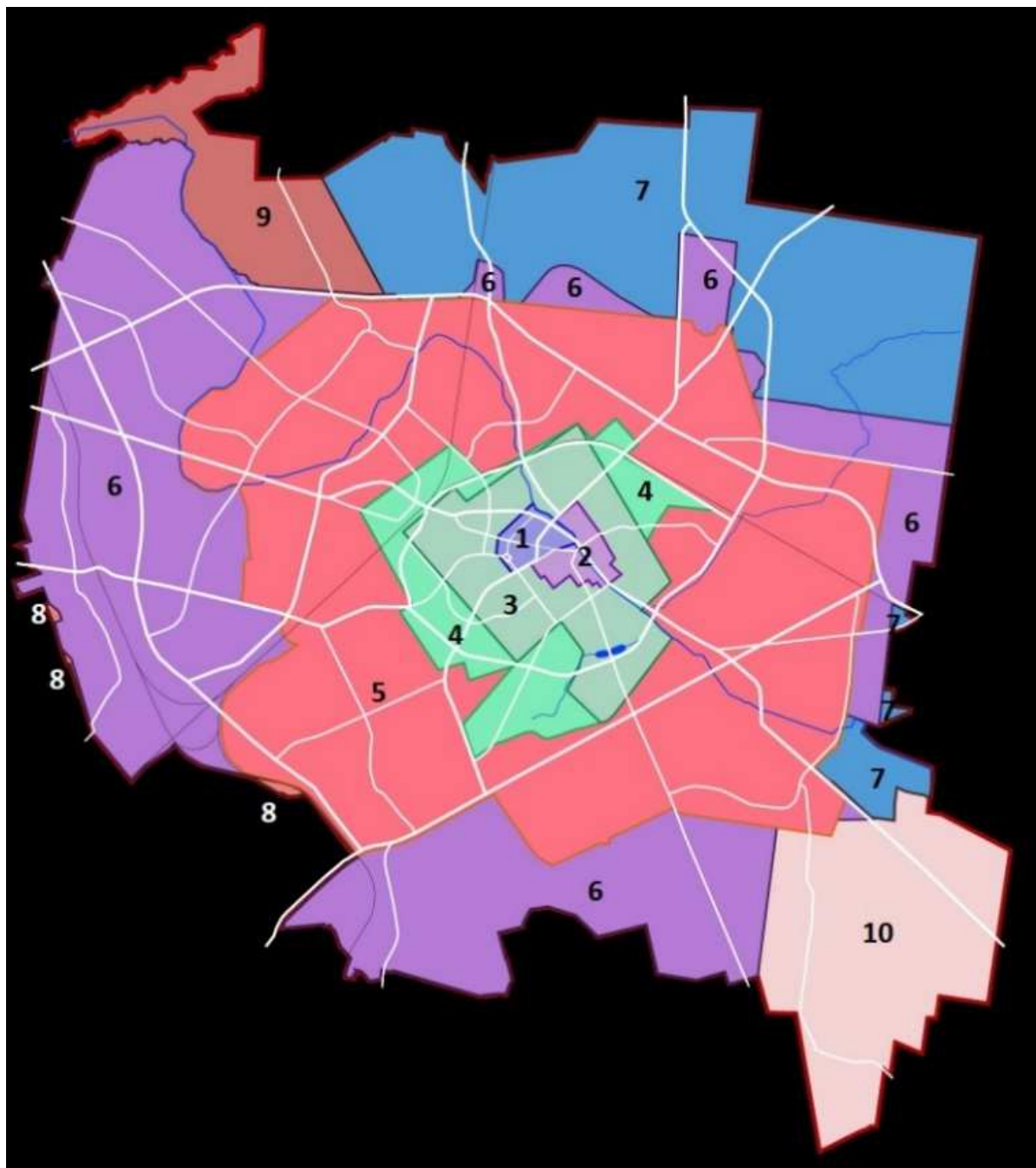
¹³³ Powierzchnia współczesnego Białegostoku - źródło:

<http://www.obserwatorium.up.podlasie.pl/index.php/strony/8704>, data dostępu 29.08.2017)

Ryc. 34: Zasięg przestrzenny Białegostoku w 1692 r. i w 1749 r. na tle współczesnego miasta (opracował T. Popławski).

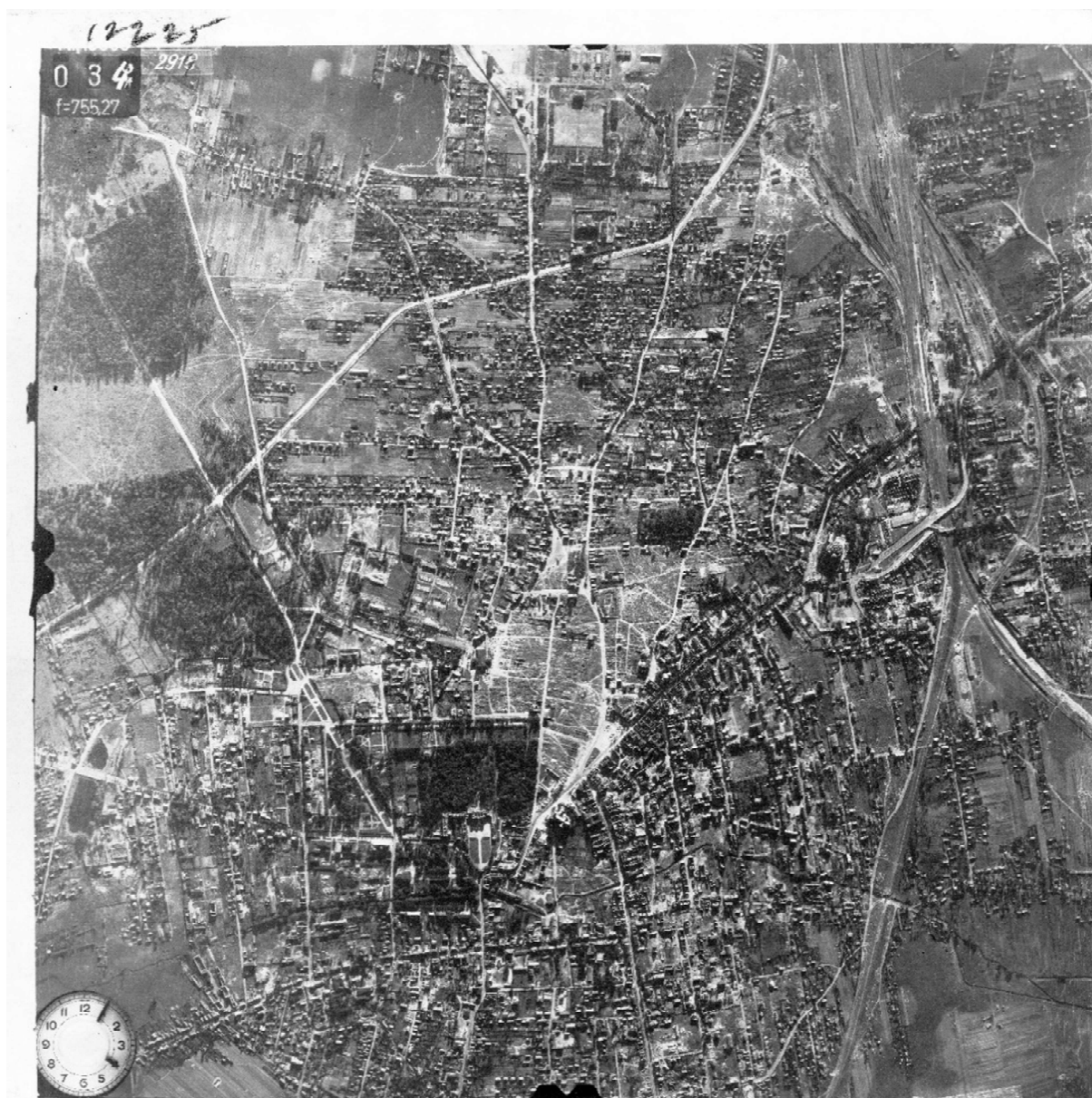
Szczególnie intensywny rozwój przestrzenny miasta miał miejsce w drugiej połowie XX i w pierwszej dekadzie XXI w. W tym okresie jego powierzchnia zwiększyła się ponad dwukrotnie (ryc. 35).

Ryc. 35: Rozwój przestrzenny Białegostoku w latach 1692-2006. Obszary wchodzące w obręb miasta: 1 – 1692 r., 2 – 1749 r., 3 – 1845 r., 4 – 1877 r., 5 – 1919 r., 6 – 1954 r., 7 – 1973 r., 8 – 1980-1981 r., 9 – 2002 r., 10 – 2006 r. (źródło: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Bia%C5%82ystok>, data dostępu: 29.08.2017 r.).

Współczesny krajobraz kulturowy Białegostoku, a właściwie krajobrazy kulturowe, należy zaliczyć do dwóch kategorii zdefiniowanych przez UNESCO: zaprojektowanego krajobrazu kulturowego i trwającego, kontynuującego krajobrazu kulturowego. Niestety ostatni z nich jest już obecnie mocno zdegenerowany. Wpłynęły na to: bezładny rozwój miasta w czasach zaboru rosyjskiego, w 2 połowie XIX i początkach XX w. (do 1919 r.), zniszczenia z czasów II wojny

światowej (ryc. 36), oraz okres modernizacji w czasach PRL-u i trwająca od lat pięćdziesiątych XX w. inwestycje w budownictwie mieszkaniowym i usługowym, pozbawione jednolitego ładu architektonicznego.¹³⁴

Ryc. 36: Zniszczone centrum Białegostoku na zdjęciu lotniczym Luftwaffe z 17 lub 18 września 1944 r. Fotografia ze zbiorów The National Archives at College Park, Maryland, USA.

¹³⁴ H. Majcher, H. Nowara, *Rozwój przestrzenny, Budownictwo i gospodarka komunalna Białegostoku w latach 1944-1964*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. II, J. Antoniewicz, J. Joka red., Białystok 1970, s. 222-240; J. Łukasiewicz, *Białystok w XIX wieku*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. III, J. Joka red., Białystok 1972, s. 59, 65-69, 77-80, 84-90, 102-112; R. Horodeński, W. Peter, *Wpływ przemysłu na powojenny rozwój Białegostoku*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. III, J. Joka red., Białystok 1972, s. 160-165.

5.2.2. Budynki mieszkalne

Ostatnia ćwierć XIX w. to czas, na który przypadał początek wielkiego przełomu budowlanego na terenie szybko rozwijającego się Białegostoku. Dobra koniunktura gospodarcza oraz tworzone wówczas banki i towarzystwa kredytowe spowodowały gwałtowny rozwój budownictwa miejskiego. Największe nasilenie tego procesu miało miejsce w ostatniej dekadzie XIX i pierwszych latach XX wieku. Pojawiły się wówczas w znaczącej liczbie kamienice czynszowe, budowano oraz modernizowano domy prywatne, wznoszono wille i rezydencje fabrykanckie. W 1897 r. tak pisano o rozwoju białostockiego budownictwa:

„Miasto Białystok w czasach obecnych rozrasta się i wzrasta liczba jego mieszkańców. Od kilku lat każdego roku buduje się od 300 do 400 murowanych 3-4 kondygnacyjnych domów. Burzone są będące jeszcze w dobrym stanie domy murowane i drewniane i wznoszone są nowe kilkupiętrowe.”¹³⁵

Trudno wskazać dominującą kategorię wznoszonych wówczas budynków. Budowano zarówno domy drewniane, parterowe, szczególnie charakterystyczne dla robotniczych przedmieść Białegostoku po kilkupiętrowe kamienice czynszowe w centrum miasta. Mimo podejmowanych przez władze prób zapanowania nad chaosem budowlanym w mieście, napływ mieszkańców, głównie robotników wywodzących się z terenów wiejskich oraz Żydów z terenów guberni grodzieńskiej powodował ciągle wymykanie się sytuacji spod kontroli. W efekcie, Białystok w początku XX w. był najczęściej określany jako miasto bezładne, chaotycznie zabudowane, z plątaniną uliczek. Na takim tle wyróżniała się ulica Warszawska, której zabudowa powstała wcześniej, do połowy XIX wieku, z wieloma domami powstałymi za sprawą i na potrzeby urzędników z czasów Prus Nowowschodnich. W tym samym czasie wzniesiono także kilka klasycystycznych budynków wzdłuż regulowanej wówczas ulicy Lipowej. Przykładem tej fazy budownictwa są przekształcone obecnie budynki przy ul. Warszawskiej 3 – dom policmajstra Dedekinda, Warszawskiej 29 – dom landrata Czyża, czy tak zwana łoża masońska przy ul. Kilińskiego 16.

Na przełomie XIX i XX wieku nowo wznoszone murowane budynki mieszkalne reprezentowały najczęściej styl klasycystyczny. Bogatsi wynajmowali architektów przygotowujących oryginalne rozwiązania. Pojawiły się wówczas budynki bardziej reprezentacyjne, o charakterze wielkomiejskim jak kamienica przy ul. św. Rocha 1 oraz przy ul. Sienkiewicza 15. Wraz z budowlami użyteczności publicznej, takimi jak Bank Państwa,

¹³⁵ M. Dolistowska, Architektura rezydencjonalna i mieszkaniowa Białegostoku na przełomie XIX i XX wieku (1890-1914). Wybrane zagadnienia, [w:] Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku, t. V, red. H. Majecki, Białystok 2001, s. 105.

Hotel Ritz oraz Gimnazjum Żeńskie, ul. Mickiewicza 1 czy Szkoła Handlowa, ul. Warszawska 63 tworzyły one ówczesną elitę architektoniczną miasta. Częściej jednak ówczesni inwestorzy korzystali z gotowych, standardowych rozwiązań. Ogólnemu wrażeniu jakie odnosili goście odwiedzający Białystok szkodziła masowa, nieuregulowana zabudowa. Solidne kamienice czynszowe w centrum miasta niknęły w natłoku bezstylowych, drewnianych domów, licznych dobudówek – oficyn, fabryczek, warsztatów, szop i magazynów. Najdobitniej opisała to Maria Dąbrowska w opublikowanym w 1924 r. reportażu pt. „Brzydkie miasto”. Trudno powiedzieć, czy wymowa reportażu nie była przesadzona, a na ocenę miasta nie wpływała niechęć do „rosyjskiego barbarzyństwa”.

Dąbrowska widziała ówczesne domy i kamienice czynszowe, z których do współczesności zachowała się niewielka część. Określiła je wówczas jako „*ohydne, trzypiętrowe kamienice budowane [...] z kremowych, z bladorożowych, z czerwonych cegieł układanych wzorzyście*”¹³⁶. Pisarka miała zapewne na myśli nietynkowane budynki wznoszone z czerwonych i żółtych cegieł, określane błędnie niekiedy jako przykłady tzw. białostockiej szkoły muratorskiej.

Odzyskanie przez Polskę niepodległości i awans Białegostoku do stolicy województwa białostockiego otworzyło przed miastem nowe możliwości rozwoju. Miało to wpływ także na budownictwo mieszkalne. W centrum miasta, które już przed wybuchem I wojny światowej zostało dosyć szczelnie zabudowane, powstało wówczas stosunkowo niewiele nowych budynków (należą do nich wykwinne kamienice np. przy ul. Nowy Świat 4, Kilińskiego 11, Branickiego 11, modernistyczne wille, np. przy ul. Akademickiej 24, 26 i 26A, Pałacowej 3A, Ogrodowej 27 czy ul. M. Skłodowskiej-Curie 24). Szczególny rozwój budownictwa przeżywały wówczas białostockie przedmieścia, wypełniające się niewielkimi, drewnianymi domami. Było to związane z napływem do Białegostoku znacznej liczby urzędników państwowych, w znakomitej przewadze pochodzenia polskiego, którzy ze względu na panującą w centrum ciasnotę, złe warunki higieniczne starszych domów oraz stosunki własnościowe (większość kamienic czynszowych należała do Żydów) preferowała osiedlanie się na przedmieściach.

Lata 20. i 30. XX w. to okres wielkich zmian w białostockiej architekturze. Pojawiły się wówczas i były realizowane koncepcje rozwoju przestrzennego miasta. Ożywienie gospodacze skutkowało zakładaniem nowych kolonii spółdzielczych oraz budową domów wielorodzinnych o układzie funkcjonalno-przestrzennym. Krajobraz miasta zyskał w wyniku pojawienia się obiektów wznoszonych w nowym stylu – modernistycznym. Powstawały kolonie urzędnicze, m.in. „Zdobycz Robotnicza” przy obecnej ul. 42. Pułku Piechoty, bloki mieszkalne przy

¹³⁶ Zarys rozwoju przestrzennego Białegostoku, [w:] Katalog zabytków sztuki. Województwo podlaskie (białostockie). Miasto Białystok, red. M. Zgliński, A. Oleńska, Warszawa 2015, s. XXX.

ul. Branickiego 1 i Ogrodowej 2 oraz wiele budynków jednorodzinnych w okolicach ulic Artyleryjskiej, Grottgera, Hetmańskiej, Mickiewicza, Nowogrodzkiej i Pułaskiego.

Rozwój ten zakończył okres II wojny światowej. Białystok został zrujnowany w niemal 80%. Olbrzymie były też straty w budownictwie mieszkalnym. W okresie powojennym, w latach 50. i 60. XX w. realizowano wzorce budownictwa przedwojennego, tak w zakresie budownictwa jedno- jak i wielorodzinnego. Dopiero lata 70. XX w. przyniosły gwałtowny przyrost budynków mieszkalnych, głównie za sprawą nowych technologii, w tym nieco później, zastosowania gotowych półfabrykatów do wznoszenia budynków mieszkalnych. Zeszpeciło to w znacznym stopniu wygląd miasta, jednak w ówczesnych czasach tego typu budynki były symbolem postępu i modernizacji.

5.2.3. Obiekty sakralne

Wieloetniczny i wielowyznaniowy charakter społeczności Białegostoku, ukształtowany na przestrzeni XVIII i XIX w. sprawia, że zabytki sakralne z obszaru miasta związane są z trzema głównymi konfesjami chrześcijaństwa i judaizmem. Obecnie znajduje się tu szesnaście zabytkowych świątyń (aneksy 1 i 2). Część z nich przeszła w ręce katolików po I wojnie światowej (cerkwie garnizonowe), oraz w 1944 r. (kościół ewangelicki), bądź ich funkcja sakralna została zastąpiona inną, świecką (synagogi). Zniszczenia bądź uszkodzenia w czasie II wojny światowej uniknęły wszystkie świątynne chrześcijańskie w centrum Białegostoku.

Najstarszą zachowaną świątynią katolicką jest kościół pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, ufundowany przez Piotra Wiesiołowskiego młodszego w 1617 r., w miejscu spalonego kościoła drewnianego.¹³⁷ Jest to kościół jednonawowy, wzniesiony w stylu późnorenesansowo-barokowym. W latach 1900-1905 dobudowano do niego katedrę w stylu neogotyku wiślańsko-bałtyckiego, obecną bazylikę archikatedralną p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Wraz z katedrą i kościołem wzniesionym przez Piotra Wiesiołowskiego zespół zabytkowy, położony przy Placu Jana Pawła II, tworzą:

¹³⁷ Najstarsza, drewniana świątynia katolicka miała zostać ufundowana jeszcze przez Raczkowiczów (T. Wasilewski, Białystok w XVI-XVII w., [w:] Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku, t. 1, J. Joka red., Białystok 1968, s. 119). Istnieje pogląd, że przed wzniesieniem murowanego kościoła przez Piotra Wiesiołowskiego wcześniejsze kościoły katolickie znajdowały się w miejscu obecnego klasztoru Sióstr Miłosierdzia (K. A. Jabłoński, op. cit., s. 319-321, tam wcześniejsza literatura). Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w 1983 r. przez Zdzisława Skroka jednoznacznie przeczą temu twierdzeniu. Wykopaliska dowiodły, że oś Krypty Fundatorów jest odchylna od osi świątyni, co wskazuje na jej starszą metrykę w stosunku do daty budowy murowanego kościoła. Zatem znajdowała się ona wcześniej pod kościołem który został zniszczony przez pożar (Z. Skrok, Wykopaliska na pograniczu światów, Warszawa 1988, s. 95-106). Tradycją budownictwa sakralnego, sięgającą wczesnego średniowiecza, jest wznoszenie kolejnych świątyń na tym samym miejscu.

Murowany parkan z bramą i bramką oraz zachowaną jedną wieżyczką w formie bastei z blendą w kształcie otworu strzelniczego, relikwiarz wcześniejszego muru z analogicznymi wieżyczkami, otaczającego cmentarz przykościelny, mur oporowy ze schodami prowadzącymi do katedry oraz plebania.

Vis a vis katedry znajduje się dawny kościół p.w. św. Marcina i klasztor Sióstr Miłosierdzia (Szarytek), ufundowane przez Jana Klemensa Branickiego i zbudowane w latach 1769-1769, kilkakrotnie przebudowywany.¹³⁸ Do wyjątkowych świątyń katolickich należy kościół p.w. Chrystusa Króla i św. Rocha, wzniesiony jako pomnik odzyskania przez Polskę niepodległości. Stał on w miejscu wcześniejszej kaplicy p.w. św. Rocha ufundowanej przez Jana Klemensa Branickiego. Budowę kościoła rozpoczęto w 1927 r. a ostatecznie zakończono dopiero w 1946 r. Wzniesiono go według projektu Oskara Sosnowskiego. Kościół zbudowany został na planie centralnym w technice żelbetu, z częścią centralną na planie foremnego ośmioboku i wysoką wieżą uskokową.¹³⁹ Wraz z kościołem zespół zabytkowy tworzy plebania i ogrodzenie.

Jan Klemens Branicki był również fundatorem najstarszej świątyni chrześcijan obrządku wschodniego Wzniesiono ją w 1727 r. na zachodnim skraju ówczesnego Białegostoku. Prawdopodobnie stoi ona na miejscu starszej świątyni. Obecna, zachowana do dzisiaj prawosławną cerkiew katedralną p.w. św. Mikołaja Cudotwórcy wzniesiono w latach 1843-1846 w stylu klasycystycznym. We współczesnych granicach administracyjnych miasta najstarszą świątynią prawosławną jest cerkiew pw. Narodzenia NMP i Św. Eljasza Proroka ufundowana przez Chodkiewicza w dobrach zabłudowskich, czyli w dzisiejszych Dojlidach.

Najstarszy kościół ewangelicko-augsburski wzniesiony został w Białymstoku w 1828 r. w tzw. dzielnicy niemieckiej, przy dzisiejszej ul. Warszawskiej. Nową, zachowaną do dzisiaj świątynię p.w. św. Jana Chrzciciela, zbudowano w latach 1909-1912, według projektu Jana Wende, w stylu neoromańskim. W 1944 r. kościół zaczęli użytkować katolicy. Świątynia otrzymała wówczas wezwanie św. Wojciecha Błm.¹⁴⁰ Obok kościoła, w skład zespołu zabytkowego wchodzi również plebania.

Największa białostocka synagoga istniejąca przed II wojną światową, tzw. Wielka Synagoga, została spalona przez hitlerowców 27 czerwca 1941 r. Spłonęło w niej wówczas 2000 białostockich Żydów. Według innych opracowań zginęło w niej około 700 osób, mężczyzn,

¹³⁸ M. Zgliński, A. Oleńska red., Katalog zabytków sztuki. Województwo podlaskie (białostockie). Białystok, Warszawa 2015, s. 40-43.

¹³⁹ K. J. Jabłoński, op. cit., s. 330-335.

¹⁴⁰ M. Zgliński, A. Oleńska red., op. cit., s. 44-49.

kobiet i dzieci. Pozostali wyznawcy judaizmu zginęli tego dnia na terenie miasta. Obecnie w miejscu synagogi znajduje się pomnik upamiętniający to wydarzenie. Do współczesności zachowały się w mieście trzy budynki dawnych synagog: dawna Synagoga Piaskower Beth Midrasz przy ul. Pięknej 3, wzniesiona w 1890 r., Synagoga Beit Szmuel, przy ul. Branickiego 3, zbudowana w latach 1899-1901, oraz najmłodsza, pochodząca z 1936 r. synagoga Cytron Beit Midrasz, przy ul. Waryńskiego 24A, reprezentująca styl modernistyczny.¹⁴¹

5.2.4. Pałace

Najbardziej znanym białostockim pałacem, będącym ikoną miasta jest rezydencja hetmana Jana Klemensa Branickiego. Historia jej rozwoju przestrzennego oraz opis ogrodów pałacowych zostały przedstawione w osobnych rozdziałach opracowania. Budynek pałacowy przechodził różne koleje. Pierwszym krokiem do powstania okazałej rezydencji była przebudowa istniejącego tutaj zamku – kamienicy Wiesiołowskich przez Stefana Mikołaja Branickiego. Dokonał tego latami 90. XVII w. wybitny architekt Tylman z Gameren. Zamek przebudowano na pałac pozbawiając go elementów obronnych i nadano barokową formę. Najistotniejsze zmiany w wyglądzie rezydencji nastąpiły za czasów kolejnego z Branickich – Jana Klemensa. Kolejne przebudowy prowadzone według najlepszych francuskich wzorców trwały od lat 20. XVIII w. Głównymi architektami rezydencji byli: Jan Zygmunt Deybel, Jakub Fontana, Jan Henryk Klemm, Józef Sękowski i Ricaud de Tirregaille. Pałac został podwyższony do trzech kondygnacji, ozdobiony hełmami i tympanonami z rzeźbami. Alkierze rozbudowano do skrzydeł, w prawej oficynie znajdowały się pomieszczenia dla gości, w lewej gospodarcze i pokoje służby. Całość zakomponowana została według podstawowej barokowej zasady - *entre cour et jardin* (między dziedzińcem a ogrodem). Przekomponowano także otoczenie pałacu, dziedzińce i ogrody.

Po śmierci hetmana w 1771 r. białostocką rezydencją zarządzała wdowa Izabela Branicka. W 1802 r. spadkobiercy Jana Klemensa Branickiego – ród Potockich sprzedał Białystok królowi pruskiemu Fryderykowi Wilhelmowi III. W czasach zaboru rosyjskiego w pałacu mieścił się Instytut Panien Szlacheckich, w czasie I wojny światowej urządzono tutaj lazaret. W okresie międzywojennym pałac był siedzibą władz samorządowych. Zrujnowany podczas II wojny światowej, odbudowany niemal od podstaw, obecnie jest siedzibą Uniwersytetu Medycznego.

¹⁴¹ Ibidem, s. 86-87.

Dynamiczny rozwój przemysłu włókienniczego w Białymstoku rozpoczął się wraz z decyzją władz carskich, które w ramach represji po Powstaniu Listopadowym ustanowiły granice celną między Królestwem Polskim a Cesarstwem Rosyjskim. Skłoniło to wielu właścicieli fabryk włókienniczych z centralnej Polski do przenoszenia swoich zakładów do Białegostoku lub w jego okolice. Na miejscu wznosili okazałe rezydencje, odpowiadające ich statusowi materialnemu i społecznemu. Większość z nich ocalała z zawieruchy wojennej i znajduje się w stosunkowo dobrym stanie, wykorzystywana do celów administracyjnych.

Dwa największe założenia pałacowo-ogrodowe znajdują się w dzielnicy Dojlidy, która w czasach wnoszenia pałaców była odrębną posiadłością. Pałacu Hasbachów (ul. Dojlidy Fabryczne 23) został wzniesiony po 1874 r. w stylu neorenesansu francuskiego, murowany z cegły, otynkowany z wyjątkiem środkowej części elewacji frontowej; rozmieszczony na planie nieregularnym, zbliżonym do prostokąta, z wieżą i płytkim ryzalitem w elewacji frontowej, z oktagonalną wieżą w ogrodowej. Od 1933 r., po przejściu na własność państwa wynikającą z upadłości firmy, pałacyk pełnił różne funkcje mieszkalne i publiczne; obecnie jest siedzibą Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków oraz kilku innych instytucji.

Drugi z dojlidzkich pałaców – pałac Kruzenszternów, później Rüdigerów i Lubomirskich powstał prawdopodobnie na miejscu wcześniejszego, piętnastowiecznego dworu. Powstał w połowie XIX w. (po 1856 r.) w stylu neorenesansowym, murowany z cegły, otynkowany; rozmieszczony na planie prostokąta, z wydatnym ryzalitem na południa. Elewacje zdobione boniowaniem, na piętrze ujęte lizenami. Elewacja frontowa zdobiona ryzalitem zwieńczonym trójkątnym frontonem z wicią roślinną ze stylizowaną literą L. Właściciele niezbyt interesowali się swoim białostockim majątkiem, zarządzanym przez plenipotentów. W 1922 r. majątek sprzedano księciu Jerzemu Rafałowi Lubomirskiemu z Przeworska. W czasie II wojny światowej kwaterował w nim gauleiter Erich Koch, co spowodowało zastąpienie jednego ze skrzydeł przez schron. Po II wojnie światowej majątek rozparcelowano, pałacyk był siedzibą szkoły rolniczej; następnie stanowił własność Wyższej Szkoły Administracji Publicznej, obecnie stanowi własność prywatną.

W latach 1902-1905 przy ul. Świętojańskiej, przy budynkach fabrycznych wzniesiony został pałacyk będący siedzibą zarządu fabryk Beckera. Jest to budowla nawiązującą stylistycznie do francuskiego renesansu, z dwuczęściową bryłą, na planie dwóch prostokątów, przekryta mansardowym dachem z kilkoma lukarnami. Ściany z licowanej cegły, częściowo tynkowane. Żadnej nie nadano cech fasady.

Obie wojny światowej pałacyk przetrwał w dobrym stanie; w czasie okupacji niemieckiej zniszczone zostały budynki farbyczne, jednak pałac pozostał nietknięty. Obecnie, pałacyk

posiada nowego właściciela, który remontuje budynek z przeznaczeniem na działalność handlowo-usługową.

W zabudowie śródmiejskiej Białegostoku przełomu stuleci pojawiły się okazałe budynki o charakterze rezydencjonalnym. Były to siedziby mieszkalne zamożnych przemysłowców o cechach pałacu miejskiego oraz bogato wyposażone wille. Jednym z nich jest pałacyk Samuela Cytrona przy ul. Warszawskiej, obecna siedziba Muzeum Historycznego. Wzniesiono go w 1913 r. Jest to budowla dwukondygnacyjna, na planie prostokąta, z ryzalitem w północnej ścianie, z bogatym detalem architektonicznym. Znajdujemy tu płyciny z płytkami ceramicznymi, stylizowane kwaty słonecznika, gałęzie laurowe, wieńce, festony, ozdobne otowry okienne, balkony, łukowato wygięte gzymsy, attyki.

Przez większość czasu pałacyk był wykorzystywany zarówno na cele mieszkalne, jak i urzędowe. Podczas okupacji niemieckiej pałacyk Cytronów był siedzibą Towarzystwa Krajowego Prus Wschodnich, od lipca 1944 r. administrowały tutaj władze sowieckie, następnie Wojewódzki Urząd Milicji Obywatelskiej, by wreszcie w 1976 r. przejść na własność Muzeum Podlaskiego.

Podobny pod względem formalnym jest pałacyk Chaima Nowika przy ulicy Lipowej, zbudowany w latach 1900-1910. Można przypuszczać, że oba budynki projektował ten sam architekt, stosujący analogiczny detal architektoniczny. Budowla zajęła wolny koniec zwartej zabudowy, z tego powodu możliwe było uczynienie zachodniego narożnika głównym elementem fasady poprzez nadanie mu formy ryzalitu zwieńczonego czworoboczną wieżą zakończoną łamanym dachem. Obie boczne elewacje posiadają secesyjne wykusze.

Od początku II wojny światowej pałacyk zajmowała administracja wojskowa – początkowo dowództwo obrony Białegostoku, następnie Garnizonowy Szpital Wojskowy. Po wojnie w pałacyku mieścił się Zarząd Kwaterunkowo-Eksploatacyjny Wojska Polskiego, a obecnie Wojskowa Komenda Uzupełnień.

Kolejnym pałacykiem białostockich fabrykantów jest obiekt przy ul. Warszawskiej 7. Jego styl, różniący się od poprzednio opisanych, został określony przez prof. Małgorzatę Dolistowską jako pseudobarok z dużą liczbą detali pseudorenesansowych. Budynek powstał pod koniec XIX wieku, jednak jego budowniczy, rodzina Tryllingów nie mieszkała tutaj zbyt długo. Jest to budowla murowana z cegły, na rzucie prostokąta, dwukondygnacyjna, z półkolistym ryzalitem w elewacji ogrodowej.

Budynek był wynajmowany na różne cele, mieszkalne i administracyjne. Po II wojnie światowej przeszedł na własność państwa. Obecnie stanowi własność prywatną.

5.2.5. Budynki użyteczności publicznej

Przez budynki użyteczności publicznej należy rozumieć obiekty przeznaczone na potrzeby administracyjne, wymiary sprawiedliwości, kultury, oświaty, nauki, wychowania, opieki zdrowotnej, obsługi finansowej, handlu, gastronomii i usług. W Białymstoku, do najstarszych tego typu obiektów należą budynki ufundowane przez Jana Klemensa Branickiego.

Pierwszym białostockim budynkiem tego typu był ratusz, wzniesiony przed 1745 r., który formą i nazwą nawiązuje do obiektu administracyjnego, jednak faktyczna jego funkcja była inna. Fundator – Branicki nadał go przywilejem dziesięciu kupcom. Nieco później dobudowano alkierze, do których z kolei dowiązано cztery zespoły kramów kupieckich. Wieżę dobudowano około dwóch dekad po powstaniu obiektu. Od strony zachodniej, przed 1771 r. wnieziono budynek wagi miejskiej, murowanej, na arkadach. Istniała ona do 1940 r., połączona kramami z budowlą ratusza. Budynek pełnił funkcję handlową, pod koniec XVIII wieku działało w nim 48 kramów, tworząc tak zwany bazar. W XVIII w. w budynku funkcjonowało też więzienie i izba sądowa. W 1940 r. ratusz i waga miejska zostały rozebrane z rozkazu władz sowieckich, z powodu planowano wzniesienia w tym miejscu pomnika Stalina. W latach 1954-1958 ratusz został odbudowany według projektu arch. Zofii Chojnackiej; obecnie ma w nim siedzibę Muzeum Podlaskie w Białymstoku.

Kolejnym obiektem użyteczności publicznej na Rynku Kościuszki jest budynek dawnego szpitala (pod nr 2). Ufundowany przez Jana Klemensa Branickiego w 1762 r. jako przytułek dla „siedmiu dziadów kościelnych i sześciu bab”. W połowie XIX w. przejęty został przez Białostockie Towarzystwo Dobroczynności, przeznaczony na cele handlowe i usługowe. W późniejszym okresie wielokrotnie przebudowywany, wykorzystywany na różne cele, ostatnio jako siedziba kina Ton.

Sąsiaduje z nim budynek odwachu (cekhauzu), wzniesiony w 1795 r. na potrzeby warty wojskowej, w miejscu wcześniejszej budowli służącej do przechowywania sprzętu pożarniczego. W XIX i XX w. użytkowany na cele handlowe, jako siedziba policji, podczas II wojny światowej kawiarnia. Budynek został zburzony w 1944 r., zrekonstruowany w latach 1953-1956 w zmienionej lokalizacji. Obecnie jest przesunięty na wschód i połączony bramą z dawnym szpitalem.

W głębi obecnej ulicy Kilińskiego znajduje się ostatni obiekt należący do omawianej grupy. Pałacyk gościnny został wzniesiony około 1771 r. w stylu barokowym. Budowę ukończono już po śmierci hetmana. W 1796 r. został wydzierżawiony Kameron Pruskiej. W czasach carskich użytkował go Instytut Panien Szlacheckich. Pałacyk został zniszczony w 1944 r. podobnie jak inne najważniejsze zabytki miasta. Odbudowę podjęto w 1950 r. na siedzibę Muzeum Ruchu

Rewolucyjnego. Obecnie mieści się tutaj Urząd Stanu Cywilnego oraz kancelaria Prezydenta Miasta.

Pod koniec XIX w. powstała linia kolejowa warszawsko-petersburska. Białostocki dworzec, przystanek na tym szlaku powstał w 1861 r. Wzniesiono go w stylu klasycystycznym. Coraz większa popularność kolei oraz zwiększająca się liczba podróżnych spowodowała, że już w kilka lat po otwarciu budynek dworca wymagał rozbudowy. Uszkodzony w trakcie obu wojen światowych, odbudowywany i remontowany; ostatni remont budynku dworca zakończył się w 2021 roku.

Budynkowi dworca towarzyszyły inne obiekty wchodzące w skład zespołu stacji kolejowej. Do współczesności przetrwał budynek ekspedycji kolejowej w zespole stacji Kolei Petersbursko-Warszawskiej (obecnie ul. Kolejowa), wzniesiony w tym samym czasie co dworzec. Przy ulicy Traugutta znajduje się też kolonia drewnianych domów kolejowych, w których mieszkał personel obsługujący linie kolejową.

Pod koniec XIX w. centrum Białegostoku pojawiły się nowe budynki będące siedzibami banków i towarzystw kredytowych oraz szkół (m.in. zespół Instytutu Panien Szlacheckich).

Największe nasilenie inwestycji w budownictwo użyteczności publicznej miało miejsce w dwudziestoleciu międzywojennym. Wznoszono wówczas budynki administracyjne, sądy, socjalne, realizowano traktowany priorytetowo program budowy szkół powszechnych. Coraz chętniej sięgano wówczas po projekty modernistyczne. Wzniesiono wówczas podstawowe gmachy administracji publicznej, budynki mieszkalne dla urzędników, zaprojektowano park Planty i miejskie bulwary. Powstało wówczas kilka gmachów szkolnych, m.in. modernistyczne budynki przy ul. Grunwaldzkiej, Pałacowej i Wiatrakowej.

Druga wojna światowa przyniosła znaczący uszczerbek w całej infrastrukturze Białegostoku, w tym także w budynkach użyteczności publicznej. Część z nich odbudowano, po wojnie zaś powstały nowe, jednak utrzymane w duchu stylistyki przedwojennej. Powstał wówczas gmach Państwowego Banku Rolnego przy Rynku Kościuszki oraz zespół budynków Sądu Okręgowego przy ul. M. Skłodowskiej-Curie. W latach 1953-1954 wzniesiony został monumentalny budynek Komitetu Wojewódzkiego PZPR, z wyznaczoną szeroką aleją widokową, tzw. aleją pochodów, ob. ul. M. Skłodowskiej-Curie. To jeden z lepiej zachowanych przykładów architektury socrealizmu w Polsce, obecnie wykorzystywany jako siedziba Uniwersytetu w Białymstoku.

Na początku lat 60. XX w. odnotowano kolejny dynamiczny rozwój budownictwa. Powstały wówczas późnomodernistyczne budynki biurowe: d. siedziba Białostockiego Zjednoczenia Budownictwa, ul. M. Skłodowskiej-Curie, siedziba biur projektowych przy ul. Sienkiewicza,

Poczta Dworcowa przy ul. Kolejowej. Trend ten utrzymał się także w następnej dekadzie, szczególnie, że ówczesnym władzom zależało na wykreowaniu nowoczesnego wizerunku miasta. Z ciekawszych inwestycji warto wymienić zespół budynków wystawowych (Spodki), d. budynki cukierni Bajka i kawiarni Kasztelanka przy ul. Akademickiej, gmach Filharmonii Podlaskiej przy ul. Podleśnej oraz dom towarowy Central. Największa inwestycja tego okresu był zespół budynków Politechniki Białostockiej przy ul. Wiejskiej.

5.2.6. Architektura obronna

Jako nieuzasadnioną źródłowo należy określić koncepcję Jana Glinki o białostockim zamku gotyckim i narysie bastionowym. Hipotezę o fortyfikacjach bastionowych wokół zamku J. Glinka oparł na tzw. Planie Beckera, na którym, w południowo wschodnim narożniku ogrodów rezydencji Branickich zaznaczony został nasyp ziemny (ryc. 6).¹⁴² Z okresu II wojny światowej pochodzi niemiecki schron, położony w Starosielcach, przy ul. Boboli 66, funkcjonujący obecnie jako piwnica domu. Drugi schron znajduje się w dzielnicy Dojlidy. Pałac Kruzenszternów (Lubomirskich) stał się w 1942 r. siedzibą nadprezydenta Prus Wschodnich i szefa niemieckiej administracji cywilnej okręgu białostockiego gauleitera Ericha Kocha. Aby zapewnić Kochowi bezpieczeństwo, rozebrano zachodnie skrzydło pałacu i w jego miejsce zbudowano żelbetonowy schron.

Poza wymienionymi schronami, elementami architektury militaris na terenie Białegostoku są schrony przeciwatomowe z czasów zimnej wojny. Informacje o dokładnej lokalizacji wszystkich schronów na terenie miasta nie są dostępne publicznie. Ich duże zagęszczenie występuje w centrum i na osiedlach wielkoblokowych budowanych w latach pięćdziesiątych XX w.

5.2.7. Zabytki techniki i przemysłowe

Charakterystycznym elementem zabytkowego krajobrazu miasta są zespoły i budynki przemysłowe, głównie z czasów, gdy Białystok określany był Manchesterem Północy. Większość z nich wzniesiona została w drugiej połowie lub pod koniec XIX w. w stylu neogotyckim. Do 1915 r. Białystok był znaczącym ośrodkiem przemysłu włókienniczego, ze znaczną liczbą większych i mniejszych fabryk oraz warsztatów przemysłowych. Przygotowania władz carskich do ewakuacji podczas I wojny światowej objęły także

¹⁴² J. Glinka, Zamek obronny w Białymstoku, „Rocznik Białostocki”, T. II: 1961.

wywiezienie wyposażenia tych obiektów. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, zmienił się charakter Białegostoku, który stał się siedzibą władz wojewódzkich. Przemysł włókienniczy w dalszym ciągu funkcjonował, ale na skalę sprzed 1915 r. nie odbudowano go. Jak w każdym mieście, także i tutaj, funkcjonowały zakłady przemysłowe, część z nich wykorzystywała budynki fabryk włókienniczych. Ich losy po upadku przemysłu włókienniczego w 1915 r. były różne. W części kontynuowano działalność przemysłową, także w okresie po II wojnie światowej, inne pozostały w krajobrazie miasta ze zmienioną funkcją. Do najważniejszych z nich należą:

- zespół fabryczny Hermana Commichau przy ul. Warszawskiej 59, wzniesiony w połowie XIX w., obecnie w znacznym stopniu przekształcony, częściowo użytkowany;
- fabryka Beckera, ul. Świętojańska 15, założona w 1883 r., jedna z największych w Białymstoku; częściowo zniszczona podczas II wojny światowej, odbudowana jako Fabryka Wyrobów Runowych „Biruna”, działająca do 2006 r.; obecnie na terenie fabryki znajduje się centrum handlowe Alfa;
- fabryka włókiennicza Leszesów, ul. Kijowska 3, wybudowana w latach 1895-1897, po II wojnie światowej użytkowana na różne cele, m.in. edukacyjne, warsztaty, magazyny; obecnie nieużytkowana, zdewastowana;
- zespół dawnej fabryki Wolfa Zilberblatta i dawnej fabryki Chany Marejn, ul. Włókiennicza 7/9; początek budowy datowany jest na 1892 r.; funkcjonował pod różnymi właścicielami do końca II wojny światowej, również w granicach getta; po wojnie znacjonalizowany, wszedł w skład Państwowych Zakładów Przemysłu Wełnianego, później Białostockich Zakładów Przemysłu Wełnianego im. Sierżana; obecnie zachowane elementy zespołu są wkomponowane w blok, uzupełniony o nową zabudowę;
- budynek fabryki braci Commichau, ul. Antoniuk Fabryczny 1, wzniesiony w 1849 r., po 1925 r. siedziba Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej, następnie warsztaty wojskowe, po II wojnie światowej do chwili obecnej wykorzystywany na cele oświatowe;
- fabryka tytoniu, ul. Warszawska 39, założona w 1889 roku; w latach 1924-1939 upaństwowiona, jako Państwowa Fabryka Wyrobów Tytoniowych; obecnie wykorzystywana na cele mieszkalne, wkomponowana w skład osiedla Tytoniówka;
- zespół fabryki sukna Nowik i Synowie, ul. Augustowska 6, wzniesiony w latach 1900-1934, rozbudowywany w skład zespołu wchodziły hale produkcyjne, magazyny, warsztaty, kotłownie i inne; po II wojnie fabryka została upaństwowiona, działała do lat 90. XX jako Fabryka Włókiennicza im. Sierżana oraz szkoła włókiennicza; obecnie pozostałości fabryki wkomponowane są w zespół budynków Szkoły Podstawowej Sióstr Misjonarek Świętej

Rodziny im. bł. Bolesławy Lament w Białymstoku, zespół galerii handlowej Atrium Biała oraz Enea Ciepło Sp. z o.o.

- młyn parowy i magazyn w dawnym zespole fabryki Steina, ul. Poleska 85; wznoszone od końca XIX w. do około 1920 r.

Na terenie Białegostoku, jedynym młynem objętym ochroną prawną jest obiekt zlokalizowany przy ulicy Pod Krzywą. Powstał w 1947 r., mimo różnych kolei losu pracował jeszcze w latach 90. XX w. Budynek jest typowym obiektem tego typu, pozbawionym cech stylowych, drewnianym, oszalowanym. Podobnych budowli funkcjonowało w powojennym Białymstoku kilkanaście, jednak nie dotrwały one do współczesności. To co go wyróżnia młyn przy ul. Pod Krzywą to doskonale zachowane urządzenia młyńskie.

Do obiektów związanych z techniką należy także zaliczyć wieże ciśnień. Dwie najstarsze, z nich, przy ul. Augustowskiej i ul. Wysockiego są objęte ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków. Pozostałe powstały w latach 50. XX w.

Najstarsza zachowana wieża ciśnień powstała przy zakładach Nowika. Jest to ceglana, ośmioboczna budowla o pięciu kondygnacjach, lekko zwężająca się ku górze, zwieńczona oktagonalnym kioskiem. Druga z przedwojennych wież ciśnień znajduje się w dzielnicy Pietrasze. Zastąpiła ona pierwszą białostocką wieżę ciśnień, związaną z początkami sieci wodociągowej miasta, która została zniszczona podczas I wojny światowej. Nowa, większa wieża miała służyć rozbudowującemu się miastu. prace budowlane rozpoczęto w 1923 r., jednak z powodu trudności gospodarczych i kryzysu, zakończono je dopiero dwa lata później. Modernistyczna o wysokości 33 m i pojemności zbiornika 450 m³ wykonana jest z żelbetu. Swoją pierwotną funkcję spełniała do końca pierwszej połowy XX wieku.

Przy ulicy Kopernika, w sąsiedztwie lokomotywni stoi wieża kolejowa, wzniesiona w połowie lat 50. XX w. Jest to zbiornik na wodę podtrzymywany przez ażurowe, żelbetowe podpory. Powojenną metrykę mają także wieże ciśnień w zepole pofabrycznym ZPB Fasty przy ul. Przędzalnianej oraz przy ul. Warsztatowej. Innego typu budowla znajduje się również przy ulicy Octowej.

5.2.8. Zabytkowe cmentarze

Współcześnie na obszarze Białegostoku istnieje 37 zabytkowych cmentarzy (porównaj aneksy 1 i 2). Ze względu na stan zachowania, należą do dwóch kategorii:

- 1) z zachowaną częścią napowierzchniową w postaci: mogił, nagrobków, zieleni cmentarnej i innych elementów rozplanowania cmentarza. Są to nadal czynne nekropolie, najczęściej z zachowanymi zabytkowymi nagrobkami;
- 2) z całkowicie lub częściowo zatartą częścią napowierzchniową i zachowanymi pochówkami.

Poza cmentarzami wojennymi z czasów I i II wojny światowej, cmentarzem ofiar faszyzmu w Lesie Bacieczki i mogiłami zbiorowymi z czasów II wojny światowej w Bacieczkach, oraz przy ulicach: Kopernika 21, Zwycięstwa i Dojlidy Fabryczne 23, a także cmentarzem komunalnym przy ul. Wysockiego; wszystkie pozostałe należą do cmentarzy wyznaniowych. W historycznej części miasta wszystkie cmentarze wyznaniowe zostały zatarte na powierzchni gruntu.

Najstarszym cmentarzem rzymskokatolickim, założonym najprawdopodobniej już w XV w., jest tu nekropolia położona wokół kościoła pw. Wniebowzięcia N.M.P. (ryc. 11).¹⁴³ Jej część została zniszczona podczas budowy w latach 1900-1905 neogotyckiej katedry. Po wypełnieniu się tego cmentarza, kolejny powstał najprawdopodobniej w trzeciej ćwierci XVIII w., na przedmieściu ówczesnego miasta za Bramą Tykocińską. Od wschodu cmentarz ten stykał się z cmentarzem unicko-prawosławnym (ryc. 11). Również ten cmentarz wypełnił się szybko grobami i został zamknięty na początku XIX w. Pochówki z tego cmentarza znajdują się obecnie pod chodnikiem po południowej stronie ul. Lipowej na wysokości budynków nr 17 i 17/1 oraz na ich zapleczu. Kolejna nekropolia katolicka powstała na początku XIX w. na wzgórzu św. Rocha wokół stojącej tam kaplicy. Grzebanie zmarłych rozpoczęto tam w 1809 r., a zakończyło w drugiej połowie lat osiemdziesiątych XIX w.¹⁴⁴

W 1887 r. pierwsze pochówki katolickie zostały złożone na nowym cmentarzu w dzielnicy Wygoda, funkcjonującym do dzisiaj cmentarzu farnym. Cmentarz na wzgórzu św. Rocha został częściowo ekshumowany i całkowicie zatarty napowierzchni gruntu w związku z budową kościoła p.w. św. Rocha, rozpoczętą w 1927 r.

Wokół cerkwi, początkowo unickiej, później zaś prawosławnej p.w. św. Mikołaja Cudotwórcy, ufundowanej w 1727 r. przez Jana Klemensa Branickiego, powstała najstarsza nekropolia chrześcijan obrządku wschodniego, położona przy dzisiejszej ul. Lipowej (ryc. 11). Być może

¹⁴³ Wątpliwości budzi informacja o jeszcze jednym siedemnastowiecznym cmentarzu katolickim, który miał znajdować się w obrębie klasztoru p.w. Miłosiernych Zakonnicy przy dzisiejszym Rynku Kościuszki. Ze względu na brak jednoznacznego potwierdzenia w źródłach historycznych, twierdzenie to należy uznać za hipotezę badawczą. Jej potwierdzenie lub odrzucenie możliwe jest jedynie w wyniku badań archeologicznych.

¹⁴⁴ M. Karczewska, M. Karczewski, H. Karwowska, K. Rusin, U. Stankiewicz, A. Wawrusiewicz, op. cit., s. 104-105.

cmentarz istniał już wcześniej, wokół świątyni z lat dziewięćdziesiątych XVII w. Nekropola ta zajmuje obecnie obszar wokół soboru p.w. św. Mikołaja Cudotwórcy. Część pochówków z tego cmentarza znajduje się pod nawierzchnią chodnika po południowej stronie ul. Lipowej, na odcinku wzdłuż muru otaczającego teren cerkwi.¹⁴⁵

W 1807 r. grzebanie zmarłych katolików rozpoczęto również wokół kaplicy na wzgórzu św. Marii Magdaleny. W XIX w., cmentarz obejmujący cały teren wzgórza, był początkowo nekropolią wielowyznaniową, na której, obok katolików, chowano również ludność unicką i prawosławną, następnie zaś, od końca pierwszej połowy XIX w. – prawosławną. Na początku lat siedemdziesiątych XX w. teren cmentarza został splantowany podczas budowy amfiteatru. Usunięto z niego wówczas większość nagrobków. Nieliczne zachowane tworzą teraz lapidarium wokół cerkwi pw. św. Marii Magdaleny. Podczas budowy amfiteatru zostały zniszczone także pochówki w południowej części cmentarza. Na wzgórzu cmentarnym zachowała się natomiast wysoka zieleń, w tym, niestety szczątkowo, nasadzenie szpalerowe lip wzdłuż schodów prowadzących do cerkwi. Nasadzenie to jest pozostałością kompozycji barokowej z czasów Jana Klemensa Branickiego (ryc. 11).¹⁴⁶ Nowy, funkcjonujący do dziś, cmentarz prawosławny powstał w 1887 r. w dzielnicy Wygoda. Jednakże pojedyncze pochówki na cmentarzu na wzgórzu św. Marii Magdaleny składane były jeszcze w okresie międzywojennym, a dziecięce – jeszcze w pierwszych latach po II wojnie światowej.

Najstarszy cmentarz żydowski (kirkut) powstał prawdopodobnie pod koniec XVI w. (ryc. 9, 11) Jego pochówki, przysypane warstwą gruzu ze zniszczeń centrum Białegostoku podczas II wojny światowej znajdują się na zapleczu dzisiejszego budynku nr 9 przy Rynku Kościuszki. Druga żydowska nekropola – cmentarz rabinacki - powstała w 1760 r., poza granicami ówczesnego miasta, pomiędzy rogatkami choroską i suraską (ryc. 11). W okresie międzywojennym cmentarz rabinacki uznawany był za jeden z najcenniejszych zabytkowych cmentarzy w Białymstoku. W czasie II wojny światowej, podczas okupacji niemieckiej, został mocno zdewastowany. Część pochodzących z niego macew posłużyła jako materiał budowlany. Bezpośrednio po II wojnie światowej zasypano go gruzem (ryc. 11, 17).

W latach trzydziestych XIX w. przy dzisiejszej ul. Bema został założony żydowski cmentarz epidemiczny. Zmarłych grzebano na nim do końca lat osiemdziesiątych tego stulecia – do momentu założenia w 1890 r. nowego kirkutu w dzielnicy Wygoda. Obecnie w centralnej części cmentarza nasadzono bukszpany, które utworzyły gwiazdę Dawida.

¹⁴⁵ Ibidem, s. 104-105.

¹⁴⁶ Ibidem, s. 113-114.

Po utworzeniu przez okupacyjne władze niemieckie getta żydowskiego z części obszaru centrum Białegostoku, założony został w nim cmentarz gettowy. Obecnie w jego miejscu, przy ul. Żabiej znajduje się pomnik Powstańców getta oraz zbiorowy grób, w którym złożono prochy około 3500 Żydów pomordowanych przez hitlerowców w akcjach eksterminacyjnych oraz poległych podczas powstania w getcie białostockim w sierpniu 1943 roku.

Najstarszy cmentarz ewangelicki, nazywany Luterskim, został założony przez władze pruskie w 1799 r., za ówczesną rogatką suraską Białegostoku (ryc. 11). Zajmował on trapezowata przestrzeń w rozwidleniu dróg, późniejszych ulic Młynowej i Suraskiej. W drugiej połowie XIX w. znajdował się na nim szereg nagrobków o wysokiej wartości artystycznej. Cmentarz został oficjalnie zamknięty w 1890 r.¹⁴⁷ Pochówki ewangelików przeniesiono wówczas na nowy cmentarz w dzielnicy Wygoda, położony przy dzisiejszej ul. Wasilkowskiej.¹⁴⁸ Grzebano tam zmarłych jeszcze w pierwszych latach po II wojnie światowej. Obecnie na części tego cmentarza znajduje się lapidarium, pozostała, znacznie większa część, jest zatarta na powierzchni gruntu. W obrębie lapidarium pozostała kwatera z grobami żołnierzy armii niemieckiej z czasów I wojny światowej oraz pochówkami ludności cywilnej – uchodźców z 1914 r. z Prus Wschodnich.

Kolejna, największa w Białymstoku kwatera z czasów I wojny światowej, dzisiaj całkowicie zatarta na powierzchni gruntu, znajduje się na cmentarzu prawosławnym przy ul. Wysockiego. W zbiorowych mogiłach pochowano tam 1301 żołnierzy armii carskiej. Ponad stu sześciu żołnierzy armii carskiej wyznania rzymsko-katolickiego, ośmiu żołnierzy armii niemieckiej i siedmioro jeńców cywilnych – uciekinierów z Prus Wschodnich, poległych i zmarłych w 1914-1915 r., pochowano w zatartej dziś napowierzchniowo kwaterze na cmentarzu farnym. Groby te znajdują się najprawdopodobniej w obrębie kwatery żołnierskiej na tym cmentarzu. Cmentarz wojenny z czasów I i II wojny światowej położony jest w Lesie Zwierzynieckim, między ulicami Świerkową i Zwierzyniecką. Groby żołnierzy armii niemieckiej i armii carskiej z czasów I wojny światowej znajdują się w jego części przylegającej do ulicy Wiejskiej. Natomiast teren rozgłośni Polskiego Radia Białystok to strefa z grobami żołnierzy Wehrmachtu z czasów II wojny światowej. Poza samymi pochówkami, częściowo ekshumowanymi podczas budowy rozgłośni radiowej i przez Fundację Pamięć na początku XXI w., z części naziemnej cmentarza zachował się wał ziemny i rów wyznaczające granicę nekropolii.

¹⁴⁷ Ibidem, s. 106-112.

¹⁴⁸ B. Tomecka, J. Szczygieł-Rogowska, Cmentarz ewangelicki w Białymstoku przy ulicy Wasilkiwskiej, Białystok 2008.

W sąsiedztwie cmentarza w Lesie Zwierzynieckim, pomiędzy ulicami 11 Listopada i Zwierzyniecką, na terenie obecnego Parku Zwierzynieckiego, założono w 1920 r. cmentarz wojskowy. Początkowo pochowano na nim polskich żołnierzy poległych w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 r., następnie również żołnierzy Wojska Polskiego i Armii Czerwonej poległych podczas II wojny światowej.

Innym miejscem spoczynku żołnierzy Armii Czerwonej, poległych w 1944 r. na terenie Białostoczczyzny jest cmentarz wojenny przy ul. Ciołkowskiego. Pochowano na nim ciała żołnierzy zebrane z mogił polowych w pierwszych latach po II wojnie światowej.

Zestawienie 37 cmentarzy (aneksy 1 i 2) nie zawiera wszystkich zabytkowych nekropolii z obszaru dzisiejszego Białegostoku. Nie uwzględnia bowiem zarówno funkcjonującego współcześnie cmentarza w Starosielcach, jak też cmentarzy wiejskich, położonych przy wsiach historycznych, wchodzących obecnie w obręb miasta. Lokalizacja dawnych cmentarzy wiejskich jest dzisiaj nieznana. Ze względu na brak źródeł historycznych w ich odnalezieniu mogą pomóc jedynie badania archeologiczne, tak jak w przypadku reliktyw cmentarza wiejskiego na Dziesięcinach przy skrzyżowaniu ul. Berlinga z ul. Antoniuk Fabryczny, odkrytego w 2015 r.

5.2.9. Parki i ogrody

Umiejętność komponowania i zakładania parków oraz ogrodów pojawiła się na Podlasiu stosunkowo późno, wraz z rozwojem rezydencji magnackich i założeń klasztornych. W drugiej połowie XVII i w XVIII wieku funkcjonowały w Białymstoku, Choroszczy, Siemiatyczach, Supraślu i innych miejscowościach pieczołowicie zaprojektowane kompozycje ogrodowe. Na obszarze obecnego Białegostoku największym ogrodem mogła poszczycić się rezydencja Branickich. Jego historia rozpoczęła się w XVI w., jednak najbardziej znana i współcześnie zrekonstruowaną formę ogród uzyskała w wieku XVIII. Jego ówczesny wygląd zawdzięczamy rycinom Jana Henryka Klemma i Michaela Rentza, cyklowi rysunków Pierra Ricauda de Tirregaille'a, wielu projektom budowli ogrodowych, inwentarzowi z 1772 r., opisom ówczesnych podróżników oraz źródłom kartograficznym.

Wjazd na teren rezydencji prowadził poprzez bramę oraz dwa dziedzińce: wstępny i paradny. Za pałacem znajdował się salon ogrodowy z ośmioma bukszpanowymi parterami haftowymi, bogatą dekoracją rzeźbiarską, fontannami i obszerną altaną trejażową - Pawilonem pod Orłem. Na południowy wschód od pałacu zlokalizowane były boskiety z fontanną umieszczoną na przecięciu głównych dróg. Zamknięcie ich głównej osi kompozycyjnej stanowił Pawilon Włoski. Inna ważna oś kompozycyjna boskietów, wyprowadzona z apartamentów hetmanowej

Izabeli Branickiej ukierunkowana była na ściankę parawanową z iluzorycznym malowidłem. Południowy narożnik ogrodu zajmował Pawilon Chiński i towarzyszący mu niewielki ogródek z topiarycznymi formami roślinnymi. Przez mostek, położony na wschód od niego można było przejść do Zwierzyńca Daniela.

Ogród górny z salonem ogrodowym oddzielony był od ogrodu dolnego murem oporowym oraz położonym poniżej kanałem. Na osi głównej założenia na południowy zachód od pałacu znajdował się most. Za nim ogrody ciągnęły się dalej: symetrycznie względem głównej alei rozmieszczone były partery gazonowe, wzdłuż których rosły drzewa o piramidalnych kształtach. Na zamknięciu całości układu od południowego zachodu wzniesiono glorię, pełniącą funkcje pawilonu widokowego oraz bramę do Zwierzyńca Jeleni.

Ogród dolny także otrzymał zgeometryzowaną, regularną formę, chociaż drzewa tu rosnące nie były aż tak silnie cięte, jak w ogrodzie górnym. W tej części założenia znalazła się wyspa na kanale oraz dwa pawilony: Pawilon nad Kanałem i Pawilon Toskański. W sąsiedztwie ogrodu dolnego zlokalizowany był też budynek teatru. Na wschód od pałacu ciągnęły się ogrody oranżeriowe i dziedzińce gospodarcze łączące cechy reprezentacyjne z użytkowym charakterem tych przestrzeni. Na południowy wschód od hetmańskiego ogrodu założono Zwierzyńiec Daniela oraz Zwierzyńiec Wielki.

W tym samym czasie na terenie Białegostoku i sąsiednich dworów znajdowały się mniejsze obszarowo i skromniejsze kompozycyjnie ogrody, np. przy pałacu gościnnym, dworach na Wysokim Stoczku i Dojlidach, w bażantarni, Królikarni, przy klasztorze sióstr Szarytek, przy probostwie unickim, a nawet przy karczmach.

W drugiej połowie XIX w. w Białymstoku pojawiły się parki krajobrazowe: wokół pałacu Kreuzenszternów, następnie Lubomirskich oraz, nieco późniejszy, w dobrach dojlidzkich Hasbachów.

U schyłku XIX w., w 1895 r. w mieście założony został tak zwany Park Stary, zwany Miejskim. Powstał w przestrzeni zamkniętej dzisiejszymi ulicami Mickiewicza i Branickiego, w miejscu osuszonego stawu młyńskiego i części dawnego wojskowego placu ćwiczeń. Park był dostępny dla mieszkańców miasta. Centralną budowlą był początkowo pawilon w stylu mauretańskim; park posiadał także fontannę. W 1897 r. teren parku został ogrodzony murem, z trzema kutymi bramami wejściowymi. Pod koniec lat 30. XX w. w południowej części założenia wzniesiono Dom Ludowy im. Józefa Piłsudskiego, ob. Teatr Dramatyczny im. Aleksandra Węgierki i wytyczono szeroką aleję na osi jego fasady, kreując w ten sposób wygląd parku czytelny dla współczesności.

Wiek XX. to czas zakładania wielu ogólnodostępnych parków miejskich. Władze Białegostoku przeznaczyły na ten cel obszar położony na południowych peryferiach ówczesnego miasta, na terenie Lasu Zwierzynieckiego, zwanego inaczej Zwierzyńcem Wielkim, na południowy-wschód od Zwierzyńca Danieli i Zwierzyńca Jeleni. Był to teren dawniej włączony do otoczenia rezydencji Branickich. Tworząc miejsce odpoczynku białostoczan, wzniesiono tutaj budynek kurortu Rozkosz, ze scenami teatralnymi, altanami, pawilonami, bufetami i restauracjami. Na miejsce docierał tramwaj konny. Park zmienił nieco swoje oblicze podczas I wojny światowej. Na jego skrajach rozpoczęto w 1914 r. użytkowanie cmentarza wojennego, na obszarze należącym już wcześniej do gminy ewangelickiej. W 1920 r. powstał drugi cmentarz, żołnierzy polskich poległych w wojnie polsko-bolszewickiej. Rok później wyznaczony został centralny punkt parku w postaci kolistej alei z pięcioma koncentrycznymi alejkami. Całość dopełniona została nasadzeniami lip i dębów. Ta część Parku Zwierzynieckiego uzyskała wówczas odrębną nazwę Parku 3 Maja. W 1926 r. w zachodniej części parku rozpoczęto budowę stadionu sportowego i kortów tenisowych, jednaście lat później wzniesiono także wieżę spadochronową. Od 1996 r. część Parku Zwierzynieckiego jest rezerwatem przyrody.

Kolejnym publicznym parkiem miejskim jest Park Planty położony w centrum miasta, łączącym się z Parkim Starym i wspólnie z nim otaczający teren pałacu i ogrodów rezydencji Branickich. Powstał na gruntach dawnego Zwierzyńca Danieli, terenu następnie należącego do Instytutu Panien Szlacheckich. Jest to modernistyczne założenie, powiązane przestrzennie i funkcjonalnie z parkiem pałacowym Branickich oraz Parkiem Starym i Zwierzyńcem, tworzy z nimi jeden duży zespół zieleni urządzonej. Projekt parku przygotował Stanisław Gralla. Inicjatorem budowy Plant był ówczesny wojewoda białostocki Marian Zyndram Kościałkowski. Jego imię nadano nowo powstałej alei, stanowiącej część bulwarów parkowych. Głównym elementem parku jest szeroka aleja, łącząca Park Stary i Park Zwierzyniecki. W połowie długości tej osi, już przed II wojną zakomponowano reprezentacyjne schody; miejsce to zostało w 1951 r. wykorzystane do ustawienia pomnika Wdzięczności Armii Radzieckiej, usuniętego latem 1990 r.

W przestrzeni miasta pozostały także elementy przekształconych kompozycji dawnych ogrodów przy pałacu Hasbacha oraz Piekarskich.

5.2.10. Miejsca pamięci

Na terenie miasta znajdują się liczne pomniki i tablice pamiątkowe oraz miejsca pamięci narodowej podtrzymujące pamięć o wydarzeniach, osobach i miejscach istotnych dla

mieszkańców miasta. Kategoria ta nie obejmuje cmentarzy, zwłaszcza wojennych i wojskowych, które także spełniają definicję miejsca pamięci narodowej, jednak w niniejszym opracowaniu zostały ujęte w odrębną kategorię oraz wolnostojących rzeźb – dzieł sztuki i krzyży oraz kapliczek przydrożnych, będących zabytkami ruchomymi.

Najliczniejszą grupę pomników stanowią obiekty upamiętniające osoby i organizacje zasłużone dla miasta. Największa ich liczba powstała w ostatnim ćwierćwieczu, po zmianie ustroju społeczno-politycznego, kiedy zaczęto zwracać większą uwagę na kwestie pamięci regionalnej i lokalnej. Znaczącą część tych miejsc pamięci stanowią pomniki wzniesione ku czci osób duchownych, z tego więc powodu kategoria pomników o charakterze religijnym jest w rzeczywistości większa niż pokazuje to poniższy wykres.

Nieco mniej jest obiektów podtrzymujących pamięć o martyrologii społeczeństwa i narodu polskiego, szczególnie w okresie II wojny światowej. Jeśli jednak powiążemy tę kategorię pomników z miejscami upamiętniającymi formacje wojskowe, w przewadze także związane z działaniami II wojny światowej, to pamięć o wydarzeniach tego konfliktu będzie stanowiła dominującą kategorię.

W 2017 r. przez Urząd Miejski w Białymstoku Departament Kultury, Promocji i Sportu wydany został katalog białostockich pomników, tablic pamiątkowych i miejsc pamięci narodowej.

5.2.11. Zabytki ruchome oraz zabytki w zbiorach muzealnych

W świetle obowiązujących przepisów zabytek ruchomy to przedmiot, jego części lub zespół, będący dziełem człowieka lub związany z jego działalnością i stanowiący świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Do rejestru zabytków zabytek ruchomy wpisuje się na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę. Ewidencją zabytków ruchomych prowadzi Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie.

Rejestr zabytków ruchomych miasta Białegostoku obejmuje 294 obiekty zabytkowe. Większość z nich wchodzi w skład wyposażenia obiektów sakralnych. Ewidencja zabytków ruchomych z terenu miasta obejmuje 965 obiektów. Wśród nich znaczną część stanowią nagrobki na zabytkowych cmentarzach. Właśnie ta kategoria zabytków ruchomych znajduje się w najgorszej sytuacji pod względem stanu zachowania. Upływ czasu, niszczące działanie czynników atmosferycznych, użytkowanie czynnych cmentarzy, na których brakuje miejsca

na nowe pochówki czy wreszcie celowe dewastacje nekropoli wyznaniowych wspólnot, których zabrakło w Białymstoku po II wojnie światowej powoduje stałe, znaczące zagrożenie. Z całą pewnością zakres ochrony zabytków ruchomych powinien być większy. Wiele nagrobków na dawnych i użytkowanych cmentarzach pozostaje poza ewidencją konserwatorską. W przestrzeni miasta odnajdujemy także liczne przykłady małej architektury sakralnej, krzyże i kapliczki przydrożne związane z funkcjonowaniem dawnych wsi, obecnie włączonych w granice administracyjne Białegostoku. Mimo, iż na terenach wiejskich, obiekty te są w pewnym zakresie, bo zdecydowanie nie wszystkie, chronione jako zabytki nieruchome, na terenie Białegostoku nie są objęte żadną formą ochrony konserwatorskiej.

Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków z terenu miasta Białegostoku znajduje się w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku. Do nieniejszego programu dołączony został wykaz zabytków ruchomych podlegających ochronie, zawierający ograniczone dane, uniemożliwiające identyfikację. Ze względów bezpieczeństwa, szczegółowe wykazy zabytków ruchomych znajdujących się na terenie miasta Białegostoku mogą być udostępniane jedynie osobom upoważnionym.

Zabytki ruchome wchodzi w skład kolekcji muzealnych następujących białostockich muzeów¹⁴⁹:

Muzeum Podlaskie w Białymstoku, Rynek Kościuszki 10, Instytucja Kultury Województwa Podlaskiego, współprowadzona przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego; muzeum prowadzi działalność w ramach następujących działów i oddziałów:

- Dział Archeologii – gromadzi i dokumentuje zabytki pochodzące z wykopalisk, badań Archeologicznego Zdjęcia Polski oraz darowizn; pracownicy zajmują się epoką kamienia, brązu, żelaza, okresem wczesnośredniowiecznym województwa i jego pogranicza;

- Dział Wydawnictw i Promocji;

- Dział Etnografii – zajmuje się dokumentowaniem kultury i sztuki ludowej północno - wschodniej Polski, w zbiorach znajduje się ok. 9.000 zabytków z XIX i XX wieku;

- Dział Sztuki – z kolekcją malarstwa, rysunku i grafiki liczącą ponad 800 dzieł artystów polskich i kilkadziesiąt prac artystów obcych; kolekcją rzemiosła artystycznego ze zbiorami złotnictwa, ceramiki, szkła z XVII – XX wieku;

¹⁴⁹ Sporządzono na podstawie „Wykazu muzeów w Polsce”, zawierającego dane o muzeach, które działają w oparciu o uzgodniony z ministrem właściwym do spraw kultury i dziedzictwa narodowego statut bądź regulamin, zgodnie z art. 6 ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2012 r. poz. 987, z późn. zm), aktualizacja wykazu 25.08.2017, Biuletyn Informacji Publicznej Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

- Dział Konserwacji Zabytków.

- Muzeum Historyczne Oddział Muzeum Podlaskiego w Białymstoku – zajmuje się historią miasta i regionu, w jego zbiorach znajduje się ponad 35.000 eksponatów zgromadzonych w działach: realia, ikonografia, archiwalia, numizmaty.

Pod określeniem „realia” kryje się najszerszy pod względem zakresu tematycznego dział zbiorów Muzeum Historycznego. Znajdziemy w nim zarówno przedmioty codziennego użytku – meble, naczynia, tkaniny, jak i dzieła sztuki – obrazy i rzeźby. Dział posiada 6.000 zabytków, wśród których najstarszymi są elementy uzbrojenia z XVI w. W ramach „realiów” szczególne miejsce zajmuje kolekcja tatarianów, zabytków związanych z dziejami wyznającej islam ludności tatarskiej zamieszkującej od stuleci tereny Podlasia. Znajdziemy w niej piękne muhiry, chamaity, Korany oraz inne przedmioty związane z kultem religijnym. Większość z nich, to unikaty w skali europejskiej.

Ważnym elementem zbiorów są także zabytki związane z białostockim przemysłem XIX i XX w. Ze względu na tragiczne dzieje naszego miasta w okresie II wojny światowej nie zachowało się ich wiele. Mimo to wciąż wzbogacamy tę kolekcję o nowe nabytki, wśród których można wymienić kafle z zakładu J. Kucharskiego, butelki po produkowanych w Białymstoku oranżadach, czy paczkę po papierosach z Fabryki Tytoniu Fajwela Jankowskiego.

Gromadzone przez lata zabytki z tego działu w dużej części eksponowane są na stałej wystawie „W białostockiej kamienicy”. Ilustrują życie codzienne białostockiego mieszczaństwa na przełomie XIX i XX wieku. Z kolei obrazy artystów tworzących w naszym mieście w latach międzywojennych prezentujemy na stałej ekspozycji „Białostocki Salon artystyczny”.

Zbiór zabytków ikonograficznych liczy ok. 12.000 oryginalnych fotografii, pocztówek, albumów, stalorytów, drzeworytów oraz dwa zespoły negatywów: wykonany na kliszach składający się z ponad 8.000 klatek i wykonany na szkłe, liczący 350 tabliczek szklanych w kilku wymiarach. Pokazuje obszar Białegostoku, dawnego województwa białostockiego, Wilna i Wileńszczyzny, Grodna i Grodzieńszczyzny, w znacznie mniejszym stopniu Kresy oraz inne ziemie polskie, sporadycznie także Europę. Dotyczy postaci i wydarzeń historycznych, przemysłu i rzemiosła, ruchu robotniczego, oświaty, architektury miast i miasteczek, życia codziennego począwszy od zdjęć rodzinnych aż po pocztówki świąteczne i okolicznościowe oraz obrazki religijne. Zespół cieszący się największym zainteresowaniem to ikonografia Białegostoku przedstawiająca miasto począwszy od końca XIX wieku aż do początku XXI wieku.

Zabytki z działu „Archiwalia” obejmują obecnie około 10.000 obiektów. Najstarsze pochodzą z XVII w. i dotyczą głównie spraw sądowych. Jednym z najcenniejszych dokumentów jest

niewątpliwie Przywilej Cechowy wystawiony w 1769 r. przez Jana Klemensa Branickiego i Izabelę Branicką. Dokumenty gromadzone w Muzeum Historycznym dotyczą głównie historii Białegostoku i regionu. W dziale archiwaliów znajduje się również obszerny zbiór gazet białostockich. Szczególnie cenny jest egzemplarz „Intelligenz Blatt” z 3 grudnia 1805 r. – pierwszej gazety drukowanej w Białymstoku w języku polskim i niemieckim, związanej z powstaniem administracji pruskiej w Białymstoku oraz zbiór „Gazety Białostockiej” – pierwszej gazety wydawanej w Białymstoku w języku polskim w latach 1912-1915. Na uwagę zasługują dokumenty dotyczące przemysłu, m.in. druki reklamowe białostockich firm, a także oświaty, kultury i życia społecznego miasta u progu odzyskania niepodległości, aż po koniec XX w. Możemy tu wymienić chociażby liczne afisze przedstawień zespołów amatorskich, w Teatrze Lalek, w Teatrze Miejskim w Białymstoku z lat 40-tych XX w., a także afisze informujące o koncertach symfonicznych Państwowej Orkiestry Symfonicznej w Białymstoku z lat 60-tych XX w.

Inwentarz archiwaliów zawiera również mapy i plany Białegostoku i województwa z XIX i XX w. Licznie zgromadzone dokumenty z historii najnowszej dotyczą wojennych losów białostoczan, a także deportacji Polaków na Syberię. „Pawłodarski rejon. ZPP. Spisy repatriantów 1946 r.” to najważniejszy dokument z zespołu umownie nazwanego pawłodarskim – zbioru dokumentów, które do Muzeum trafiły w 1990 r. Zawiera 80 dokumentów dotyczących działalności ZPP w Pawłodarze. Ważny jest również zbiór gazet i druków niezależnych wydawanych w latach 1980-1990.

W zbiorach numizmatycznych Muzeum Historycznego znajduje się ok. 17.000 monet, banknotów, medali, żetonów, papierów wartościowych i dokumentów, zarówno polskich, jak i zagranicznych. Rozpiętość chronologiczna zgromadzonych zabytków sięga od starożytności, aż po czasy współczesne. Najciekawszymi numizmatami w kolekcji są monety złote, spośród których wyróżnia się rozmiarami i kunsztem wykonania piętnastodukatówka Jerzego Wilhelma wybita w Królewcu w 1631 r. (fot. 1). Z kolei miłośników historii regionalnej z pewnością zainteresują półgrosze Zygmunta II Augusta (fot. 2) wyemitowane w mennicy tykocińskiej, czy skarby z obszaru naszego województwa.

Wśród skarbów monet bez wątpienia najcenniejszym jest depozyt z Sejn, który jako jedyny spośród znajdujących się w zasobach Muzeum zawiera monety złote – 31 sztuk z XVI i XVII w. Ukryty był w przepięknie zdobionej drewnianej skrzyni na brzegu przepływającej przez miasto rzeki Marycha.

- Muzeum Rzeźby Alfonsa Karnego Oddział Muzeum Podlaskiego w Białymstoku - zajmuje się gromadzeniem i dokumentowaniem dorobku artystycznego Alfonsa Karnego, związanego z Białymstokiem.

Kolekcja rzeźb Alfonsa Karnego prezentowana na stałej ekspozycji: "Alfons Karny - Opus vitae" jest własnością Muzeum Podlaskiego w Białymstoku. Jej tworzenie trwało ponad czterdzieści lat i jest cennym dorobkiem dwóch pokoleń białostockich muzealników. Dwa pierwsze dzieła "Skakankę" i "Głowę Starca" подарował Karny w grudniu 1963 r., po zakończeniu jego pierwszej powojennej wystawy zorganizowanej w białostockim Ratuszu. Równocześnie rzeźbiarz zdeponował w muzeum 7 innych dzieł, a wśród nich portret Mieczysława Karłowicza, Jędrzeja Śniadeckiego i portret "Marynarza z kolczykiem".

Pierwszym muzealnym zakupem był portret Fryderyka Chopina. Rozbudową kolekcji rzeźb białostockiego Muzeum było również zainteresowane ówczesne Ministerstwo Kultury i Sztuki, które przekazało w darze portret Józefa Konrada Korzeniowskiego. I tak sukcesywnie, dzięki zabiegom wszystkich dyrektorów Muzeum w Białymstoku, kolekcja powiększała się. Po kolejnych zakupach do Muzeum trafiły cenne dary - rzeźby: m.in. portret Ludwika Solskiego, Mikołaja Kopernika, Łączniczki Joli, obrazy, kolekcja masek pośmiertnych, część biblioteki, dokumenty, numizmaty i fotografie. Część z nich została zakupiona do zbiorów, a pozostałe, wraz z posiadaną kolekcją, tworzą stałą ekspozycję.

Zgromadzona kolekcja liczy kilkadziesiąt portretów. Tworzą one Galerię Wielkich Polaków, która w pełni odzwierciedla artystyczny dorobek rzeźbiarza. Jej budowa trwa nadal, ponieważ spadkobiercy artysty, po inauguracji działalności Muzeum Rzeźby Alfonsa Karnego w Białymstoku, w marcu 1993r. przekazali w formie daru portret Fryderyka Chopina, Juliusza Słowackiego, Kazimierza Pułaskiego i Marii – Skłodowskiej-Curie, a Muzeum zakupiło kolejną rzeźbę - portret Marszałka Polski - Józefa Piłsudskiego.

Muzeum Wojska w Białymstoku, ul. J. Kilińskiego 7, finansowane ze środków Miasta Białystok; zebrało jak dotąd pokaźną kolekcję eksponatów. Pochodzą one z zakupów i wykopalisk, ale również z darów mieszkańców miasta i lokalnych jednostek wojskowych. W zbiorach znajduje się broń biała od czasów średniowiecza po szable ułanów, broń palna z niemal wszystkich krajów Europy, a także elementy wyposażenia i umundurowania (przede wszystkim polskie, niemieckie i rosyjskie). Pozyskiwanie nowych eksponatów ma na celu odtworzenie wyglądu żołnierzy z konkretnych okresów historycznych. Oddzielny zbiór stanowi kolekcja dokumentów historycznych.

Muzeum Pamięci Sybiru, ul. Węglowa 1, finansowane ze środków Miasta Białegostoku. Muzeum zajmuje się dokumentowaniem losów obywateli polskich zesłanych i deportowanych

na Sybir oraz osadnictwem Polaków w Rosji i ZSRS, prowadzi badania naukowe i upowszechnia wiedzę związaną z tematyką zesłań, deportacji i losów obywateli polskich na Sybirze oraz na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej. Muzeum gromadzi m.in. grafikę, malarstwo, rzeźbę, rzemiosło artystyczne, fotografie, dokumenty, archiwalia, pamiątki osobiste i przedmioty codziennego użytku wytworzone i używane na Sybirze i w obozach pracy, obrazujące losy obywateli polskich w carskiej Rosji i ZSRS, dokumentujące losy deportowanych po opuszczeniu ZSRS, ikonografię, materiały archiwalne oraz przedmioty dotyczące ludności autochtonicznej Syberii. Część ze zgromadzonych zbiorów znajduje się na wystawie stałej, otwartej 17 września 2021 r

Podlaskie Muzeum Militariów w Białymstoku – muzeum w organizacji, ul. Antoniukowska 11, finansowane ze środków Stowarzyszenia Pasjonatów Historii Ziemi Podlaskiej oraz Kolekcjonerów Militariów "Grupa Wschód"

5.2.12. Zabytki archeologiczne

Zabytek archeologiczny to „zabytek nieruchomy będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem”.

Podziału zabytków archeologicznych (stanowisk archeologicznych) można dokonywać stosując różne kryteria, takie jak chronologia bądź funkcja. Z uwagi na problemy ochrony konserwatorskiej oraz wszelkiego rodzaju zagrożenia należy stosować podział na:

- stanowiska płaskie (cmentarzyska, osady, obozowiska) – jest to najtrudniejsza grupa stanowisk jeżeli chodzi o ich ochronę z uwagi chociażby na miejsce ich zalegania – przeważnie na obszarach podlegających różnym działaniom inwestycyjnym oraz działalności rolniczej;
 - stanowiska o własnej formie terenowej (grodziska, strażnice, wały, kurhany, kopce). Są one przeważnie dobrze widoczne w terenie i znane lokalnym społecznościom. Mimo to również ten rodzaj stanowisk podlega działaniom destrukcyjnym;
 - nawarstwienia kulturowe w obrębie starych miast, układów urbanistycznych i ruralistycznych.
- Województwo podlaskie, jeżeli chodzi o formy zagrożenia jak też ich intensyfikację, nie odbiega w sposób zasadniczy od innych regionów. Oprócz naturalnej erozji podłoża glebowego, będącej czynnikiem praktycznie niezależnym od człowieka, występują zagrożenia, których człowiek jest głównym inicjatorem i jednocześnie sprawcą, a do których z pewnością należą: erozja i niszczenie stanowisk na skutek głębokiej orki na terenach rolniczych; działania inwestycyjne związane z budową i rozbudową współczesnej infrastruktury (systematyczne

poszerzanie zabudowy zarówno w obrębie przestrzeni miejskich, jak też i wiejskich, budowa i modernizacja dróg, rozwój przemysłu i turystyki); coraz intensywniejszy i zakrojony na szeroką skalę proces nielegalnych poszukiwań z użyciem wykrywaczy metalu, często o charakterze komercyjnym i kolekcjonerskim, powodujący w wielu wypadkach całkowite zniszczenia stanowisk do tej pory niezagrażonych; coraz intensywniejsza eksploatacja surowców naturalnych (żwiru, piasku, itp.), w niektórych przypadkach przebiegająca w sposób nielegalny.

Na terenie Białegostoku znajduje się 47 stanowisk archeologicznych¹⁵⁰ (por. Aneks 3). Żadne stanowisko z terenu miasta nie jest objęte ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.

Początki badań archeologicznych na terenie Białegostoku sięgają okresu międzywojennego. Z lat 1933-1939 pochodzą notatki J. Glinki, sporządzane przy okazji prac ziemnych prowadzonych w centrum miasta¹⁵¹. Odślonięto wówczas głównie elementy nowożytnych urządzeń kanalizacyjnych - kanałów, studzienek oraz studni. Pierwsze badania wykopaliskowe przeprowadził w Białymstoku Antoni Klein – delegat Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie na województwo białostockie. Miały one miejsce w czerwcu 1939 roku, w dzielnicy Słoboda. Kolejnych odkryć archeologicznych dokonano w okresie międzywojennym, przy okazji prac związanych z odbudową miasta. W następnych latach liczbę stanowisk archeologicznych zwiększały głównie przypadkowe znaleziska w trakcie różnego typu prac ziemnych. W tym czasie do wyjątków należały ratownicze badania wykopaliskowe przeprowadzone w 1969 r. przez Danutę Jaskanis w dzielnicy Dojlidy, gdzie doszło do przypadkowego odkrycia grobu z młodszej epoki kamienia - neolitu oraz kierowane w 1983 r. przez warszawskiego archeologa Zdzisława Skroka badania archeologiczno-architektoniczne krypt w kościele p.w. Wniebowzięcia NMP i części grobów na przykościelnym cmentarzu.

W latach 80. XX wieku, teren Białegostoku objęły również badania powierzchniowe w ramach programu Archeologicznego Zdjęcia Polski. Jest to ogólnopolski program badawczo – konserwatorski będący podstawową metodą ewidencjonowania stanowisk archeologicznych. Systematyzuje on istniejący zasób wiedzy o rozpoznaniu archeologicznym terenu, poprzez obserwację archeologiczną terenu oraz uwzględnianie informacji zawartych w zbiorach archiwalnych, zbiorach muzealnych, instytucjach i publikacjach. Zbiór dokumentacji AZP, reprezentujący ewidencję zasobów archeologicznych, jest otwarty i ciągle uzupełniany w procesie archeologicznego rozpoznania terenu. Do zbioru włączane są wszelkie informacje

¹⁵⁰ Brak stanowisk o numerach 27 i 28, prawdopodobnie numery te pozostają wolne.

¹⁵¹ J. Glinka, Teki 137, Archiwum Państwowe w Białymstoku.

o wszystkich sukcesywnie odkrywanych reliktach przeszłości niezależnie od charakteru badań, a także wszystkie bieżące informacje weryfikujące lub uzupełniające dotychczasowe zebrane dane. W ten sposób dokumentacja stanowisk archeologicznych utworzona metodą AZP może być źródłem najbardziej aktualnej wiedzy o terenie i zabytkach archeologicznych. Niestety, prowadzenie klasycznych badań w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polki jest na terenach miejskich utrudnione lub niemożliwe. Obszary zurabnizowane nie mogą zostać poddane systematycznej prospekcji terenowej, zaś zasób źródeł archeologicznych jest w miastach uzupełniany najczęściej w wyniku prowadzenia systematycznych badań archeologicznych związanych z prowadzeniem różnego typu prac inwestycyjnych.

Najnowsze rozpoznanie zasobów archeologicznych miasta w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski przeprowadzone zostało w 2015 r. na obszarze AZP 37-86. Zgodnie z aktualnymi wytycznymi i instrukcją wykonywania tego typu badań opracowaną przez Narodowy Instytut Dziedzictwa, sporządzono wówczas dokumentację dla stanowisk archeologicznych o metryce nowożytnej, związanych z rozwojem struktur miejskich z czasów Jana Klemensa Branickiego oraz funkcjonowaniem okolicznych wsi, obecnie dzielnic Białegostoku. Niestety, wykorzystanie przez autora tych badań ograniczonego zakresu źródeł historycznych, w tym głównie pominięcie historycznych opracowań kartograficznych spowodowało, że wydzielone stanowiska archeologiczne mają zbyt mały, nieodpowiadający rzeczywistości zasięg przestrzenny.

W myśl art. 6 pkt. 3 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wszystkie zabytki archeologiczne – bez względu na stan zachowania podlegają ochronie i opiece. Aktualnie zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych w miastach są wszelkie inwestycje związane z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, które wymagają prowadzenia prac ziemno-budowlanych. Wysoki stopień zurbanizowania miasta nakazuje szczególną ochronę pradziejowych, średniowiecznych i nowożytnych nawarstwień kulturowych w jego obrębie.

Aby zapobiec bezpowrotnej stracie informacji o przeszłości terenu Białegostoku zajętego obecnie przez aglomerację miejską, prace ziemne wymagają prowadzenia prac archeologicznych w zakresie uzgodnionym z Podlaskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Jest to szczególnie ważne podczas takich inwestycji jak powstawanie nowej zabudowy, budowa obwodnic, dróg, gdyż inwestycje te z uwagi na szerokopłaszczyznowy charakter prac ziemnych, w bezpowrotny sposób niszczą obiekty archeologiczne.

Inwestycje w obrębie układów urbanistycznych prowadzą do odkrywania i niszczenia średniowiecznych i nowożytnych nawarstwień kulturowych. W związku z tym wszystkie prace ziemne wymagają jednoczesnego prowadzenia badań archeologicznych. Wyniki badań często

stanowią jedyną dokumentację następujących po sobie epizodów osadniczych na tym terenie. Pozwalają skorygować, uszczegółowić i potwierdzić dane ze źródeł pisanych. Pozyskany w trakcie badań materiał ruchomy umożliwia uzupełnienie danych o kulturze materialnej mieszkańców. Rozwój przemysłu, turystyki, budownictwa może stanowić istotne zagrożenie dla zabytków archeologicznych, dlatego ważne jest wypełnianie przez inwestorów wymogów konserwatorskich określonych przez Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, w którego kompetencji znajdują się w/w działania. Natomiast wszystkie pozwolenia obejmujące prace ziemne, a wydawane przez Miejskiego Konserwatora Zabytków zawierają m.in. warunki polegające na obowiązku niezwłocznego zawiadomienia miejskiego konserwatora zabytków o zagrożeniach lub nowych okolicznościach ujawnionych w trakcie prowadzenia robót budowlanych; Jeżeli w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, odkryty obiekt przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, należy:

- wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot;
- zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia;
- niezwłocznie zawiadomić o tym Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (85-741-23-32, 85-732-65-46, faks: 85-741-23-32, email sekretariat@wuo.bialystok.pl), a jeśli nie jest to możliwe, Miejskiego Konserwatora Zabytków (85-869-65-14; email mkz@um.bialystok.pl).

5.2.13. Dziedzictwo niematerialne

Niematerialne dziedzictwo kulturowe jest jedną z podstaw kształtowania tożsamości społeczeństwa, społeczności regionalnych i lokalnych oraz jednostek. Przetwanie dziedzictwa niematerialnego jest warunkiem zachowania zróżnicowania kulturowego, szczególnie we współczesnym, globalizującym się państwie. Wartość niematerialnego dziedzictwa kulturowego dostrzeżona została przez UNESCO, które w 2003 r. uchwaliło Konwencję w sprawie ochrony tego dziedzictwa, opracowując jednocześnie jego spójną definicję:

„Niematerialne dziedzictwo kulturowe” oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich

otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Dla celów niniejszej Konwencji, uwaga będzie skierowana wyłącznie na takie niematerialne dziedzictwo kulturowe, które jest zgodne z istniejącymi instrumentami międzynarodowymi w dziedzinie praw człowieka, jak również odpowiada wymogom wzajemnego poszanowania między wspólnotami, grupami i jednostkami, oraz zasadom zrównoważonego rozwoju.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe, w rozumieniu Konwencji UNESCO, przejawia się między innymi w następujących dziedzinach:

- a) tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- b) sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne;
- c) zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne;
- d) wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata;
- e) umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Wyodrębnione przez UNESCO dziedziny zostały po wejściu w życie Konwencji w naszym kraju w dniu 16 sierpnia 2011 r. przeformułowane przez Działający przy Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego Zespół ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego definiując polskie dziedzictwo niematerialne jako:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne,
- praktyki społeczno-kulturowe,
- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata,
- wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Głównym składnikiem niematerialnego dziedzictwa kulturowego są przekazane nam przez przeszłe pokolenia nieuchwytnie przejawy tego, co tworzy naszą grupową, narodową, etniczną bądź religijną tożsamość. Do zjawisk tych należą praktyki, wiedza, wyobrażenia, idee i wartości, umiejętności, przekazy, ale też związane z nimi przedmioty czy też miejsca. Wiedza na ten temat została nam przekazana przez naszych dziadków, rodziców, w szkole, w trakcie świąt i uroczystości.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe jest z jednej strony tradycyjne, z drugiej zaś współczesne i żywe, stanowiąc konglomerat odziedziczonych tradycji przeszłości, ale także współcześnie, twórczo przekształcanych praktyk, w których uczestniczymy jako przedstawiciele różnych grup społecznych i kulturowych. Zjawiska niematerialnego dziedzictwa kulturowego ewoluują

w odpowiedzi na zmieniające się otoczenie stanowiąc ogniwo łączące naszą teraźniejszość z przeszłością naszych przodków i przyszłością naszych dzieci. Tak długo jak w żywych, zmieniających się przejawach dziedzictwa niematerialnego pozostanie ten sam rdzeń znaczeniowy kodujący nasz system wartości tak długo przetrwa nasza tożsamość.

Przez prawie 250 lat, od XVIII do połowy XX w. Białystok był miastem zróżnicowanym kulturowo, tworzonym przez mieszkańców o wielu wyznaniach i narodowościach. Mieszkali tu obok siebie Polacy, Rosjanie, Niemcy, Żydzi, Białorusini, Litwini, Tatarzy i inne mniej liczebne grupy narodowościowe. Każda z tych grup wносиła do życia miasta własne cechy dziedzictwa niematerialnego, takie jak zwyczaje, obrzędy religijne, język, nazewnictwo. Po zakończeniu II wojny światowej obraz społeczny Białegostoku uległ radykalnej zmianie. Zabrakło przedwojennej inteligencji, tworców, urzędników, wojskowych, przedstawicieli możnych rodów. Zmienił się także obraz narodowościowy i religijny miasta z powodu eksterminacji ludności żydowskiej oraz opuszczenia Białegostoku przez osadników niemieckich. Do miasta przybywali przez kilka powojennych dziesięcioleci nowi osadnicy, głównie mieszkańcy okolicznych wsi. W ten sposób zerwana została ciągłość kulturowa między przed- i powojennym Białymstokiem. Nowi białostoczanie przynosili własne dziedzictwo niematerialne, które adaptowali się do warunków miejskich tworząc charakterystyczny obraz miasta na wschodnich kresach obecnej Polski. Kilkadziesiąt powojennych lat i szybko postępujące procesy modernizacyjne, także w sferze niematerialnej, w znacznym stopniu, chociaż nie do końca zatępiły w Białymstoku zjawiska charakterystyczne dla wiejskiego dziedzictwa kulturowego.

Obecnie, obserwuje się renesans zainteresowania białostockim dziedzictwem niematerialnym, zarówno tym przedwojennym, jak też z pierwszych powojennych dziesięcioleci. Dotyczy to szczególnie tych osób i grup, które akceptują historię miasta taką, jaka w rzeczywistości była oraz doceniają jego synkretyczny charakter, skupiający pod względem dziedzictwa niematerialnego cechy miasta wielokulturowego o silnych związkach z obszarami wiejskimi. Białostockie dziedzictwo niematerialne nie doczekało się jak dotąd całościowego opracowania. Do elementów, z którymi na co dzień stykają się mieszkańcy miasta i które są nośnikami pamięci o przeszłości Białegostoku należą nazwy dzielnic, ulic i placów miejskich. Nazwy historycznych dzielnic i dawnych wsi włączanych stopniowo w granice miasta zachowały się niemal w całości. Wyjątek stanowi nazwa dawnej wsi Słoboda, zastąpiona w latach 30. XX w. nazwą Nowe Miasto. W czasach Jana Klemensa Branickiego terminem Nowe Miasto określano dzisiejsze ulice Warszawską – Pałacową – Elektryczną – Świętojańską, bowiem było to prawdziwe miasto racjonalnie rozplanowane, założone przez hetmana jako część kompozycji

pałacowej w opozycji do starego założenia, koncentrującego się wokół rynku i powoli odbudowujące się po pożarze 1753 r.

Nazewnictwo ulic i placów Białegostoku, podobnie jak i w wielu innych miastach zmieniało się i nadal podlega zmianom wynikającym z bieżącej sytuacji politycznej. Tylko niewiele ulic, takich jak Lipowa, Warszawska, Pałacowa, czy Świętojańska posiada historyczną, osiemnastowieczną metrykę. Z nazewnictwa dziewiętnastowiecznego zachowało się również niewiele, ze względu na zacieranie śladów zaboru rosyjskiego. Pozostały zatem jedynie nazwy nie budzące negatywnych skojarzeń, chociaż wynikające z rosyjskiej polityki imperialnej i odwołują się do zawieranych wówczas sojuszów – Angielska, Wiktorii. Stosunkowo dużo zachowało się z przedwojennego nazewnictwa ulic. Po radykalnych zmianach nazw ulic w okresie PRL-owskim, po 1990 r. nastąpiła fala powrotów do nazewnictwa z czasów II Rzeczypospolitej. W ten sposób ulica Nowotki wróciła do dawnej nazwy – Świętojańska, Kostki – Napierskiego zmieniono na Wołyńską, Marchlewskiego na Pałacową, Dzierżyńskiego na Legionową.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe tworzone jest również współcześnie, poprzez kreowanie zjawisk bazujących na przeszłości, których celem jest kształtowanie i utrwalanie spójności społeczności miejskiej. Należą do nich organizowane corocznie Dni Miasta Białegostoku, których termin ustalony został na dzień imieniem Jana Klemensa Branickiego, założyciela miasta. Obchodom towarzyszy wiele imprez kulturalnych, w tym odwołujące się do zjawisk niematerialnych, jak tradycja dorocznych jarmarków „Na Jana”.

Ważnym elementem dziedzictwa niematerialnego są Dni Patronalne Miasta Białegostoku, podczas których „Poznajemy Białystok z Patronem Miasta”. Białystok od wielu lat nazywany jest także Miastem Miłosierdzia. Miano to zawdzięcza przede wszystkim osobie bł. ks. Michała Sopoćki, który spędził tutaj blisko trzydzieści lat swego życia, Stąd, za jego sprawą rozeszło się na cały świat przesłanie o Bożym Miłosierdziu i tu stworzył on podstawy teologiczne i liturgiczne kultu Miłosierdzia.

W Białymstoku nastąpiło także odnowienie kultu św. Gabriela Zabłudowskiego – patrona prawosławnych dzieci i młodzieży. W 1992 r. relikwie świętego zostały przeniesione z cerkwi w Grodnie do katedralnego soboru św. Mikołaja Cudotwórcy w Białymstoku.

Podtrzymywaniu zjawisk dziedzictwa niematerialnego, a jednocześnie kreowaniu marki Białegostoku służą działania związane z upowszechnianiem wiedzy o białostoczaninie Ludwiku Zamenhofie, podejmowane przez wiele miejskich instytucji i organizacji pozarządowych, z wiodącą rolą Centrum im. Ludwika Zamenhofa. Centrum utworzono na wniosek Prezydenta Miasta Białegostoku z okazji organizowanego w 2009 roku

94. Światowego Kongresu Esperanto. Początkowo CLZ było oddziałem Białostockiego Ośrodka Kultury, jego oficjalne otwarcie miało miejsce 21 lipca 2009 roku. W styczniu 2011 roku CLZ stał się samodzielną placówką kultury. Po sześciu latach działalności, w styczniu 2017 roku - zgodnie z Uchwałą nr XXVI/406/16 Rady Miasta Białystok z dn. 24.10.2016 roku w sprawie połączenia miejskich samorządowych instytucji kultury - CLZ ponownie weszło w skład Białostockiego Ośrodka Kultury.

Centrum im. Ludwika Zamenhofa jest miejscem spotkania i dialogu wszystkich mieszkańców tygła kultur i narodów jakim jest Podlasie. Program instytucji skierowany jest do osób w każdym wieku i sformułowany w ten sposób, by kształtować lepsze zrozumienie historii oraz tożsamości miasta i regionu.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Formami ochrony zabytków w Polsce są:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
 - 1 a) wpis na listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Obejmowanie ochroną prawną obiektów zabytkowych poprzez wpis do rejestru zabytków reguluje ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, przy czym zgodnie z art. 140 oraz 142 ww. ustawy zachowują swoją ważność decyzje wydane na mocy przepisów obowiązujących przed 2003 rokiem, to jest rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami (Dz. U. z 1928 r. Nr 29, poz. 265 z późn. zm.) oraz ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i muzeach (Dz. U. z 1962r. Nr 10, poz. 48 - z późn. zm.). Procedurę w sprawie wpisu do rejestru zabytków, jak każdą inną sferę działania WUOZ, określają przepisy ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (Dz. U. z 2021 r. poz. 735 ze zm.).

Zgodnie z art. 9 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego, bądź użytkownika

wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. W przypadku współwłasności jako załącznik do wniosku wymagana jest pisemna zgoda wszystkich właścicieli wyrażona w przedmiotowej sprawie, decyduje to uznaniu jego skuteczności. Na podstawie art. 9 ust. 2 ustawy do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru. Wpisu otoczenia (nie będącego używając obrazowego określenia - zabytkiem samym w sobie) dokonuje się w celu umożliwienia skutecznej ochrony wartości widokowych zabytkowych obiektów oraz ich ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

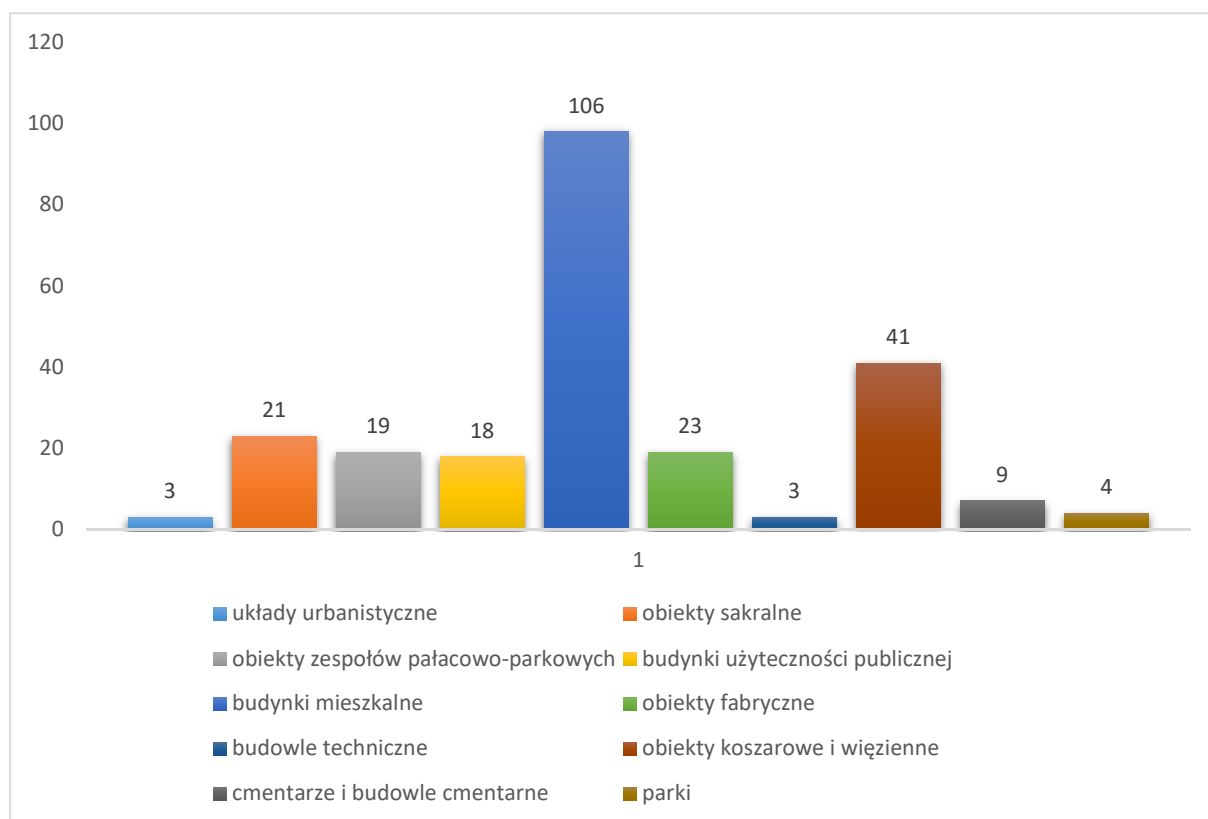
Bezwzględnie zgody właściciela wymaga wpisanie do rejestru zabytku ruchomego (art. 10 ust. 1). Jednakże, w myśl art. 10 ust. 2 ustawy wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej.

Prawo do zgłaszania wniosku o wpis do rejestru zabytków mają także organizacje społeczne zajmujące się statutowo ochroną dziedzictwa i środowiska kulturowego. Jedynie w przypadku uznania wniosku za uzasadniony organ administracji publicznej wszczyna postępowanie z urzędu (art. 31 KPA).

W postępowaniu stroną jest każdy (osoba fizyczna i prawna), czyjego interesu prawnego lub obowiązku dotyczy postępowanie albo kto żąda czynności organu ze względu na swój interes prawny lub obowiązek (art. 28 KPA). Jako dowód w postępowaniu należy dopuścić wszystko, co może przyczynić się do wyjaśnienia sprawy, a nie jest sprzeczne z prawem. W szczególności dowodem mogą być dokumenty, zeznania świadków, opinie biegłych oraz w odniesieniu do zabytków przede wszystkim - oględziny (art. 75 KPA). W przypadku braku wniesienia odwołania od decyzji (a zatem na podstawie ostatecznej i wykonalnej decyzji) dokonywany jest wpis do księgi rejestru zabytków. Rejestr prowadzony jest w formie odrębnych ksiąg, oznaczonych literami: A - dla zabytków nieruchomych, B - dla zabytków ruchomych, C - dla zabytków archeologicznych (ten ostatni dopiero od 2000 r.).

Artykuł 6 ust 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa co może być przedmiotem ochrony, ale nie zawiera katalogu obiektów, które mogą być wpisane do rejestru zabytków. Jest to wyliczenie przykładowe, a zawarte w tym artykule stwierdzenie w szczególności wskazuje wyraźnie na możliwość rozszerzającej interpretacji. Oznacza to, że przedmiotem wpisu może być każdy obiekt, istniejący w jakiegokolwiek formie fizycznie postrzegalnej. Nie można więc wpisać rzeczy, których istnienie jest przypuszczalne lub prawdopodobne, ale nie udowodnione, uwaga ta ma zasadnicze znaczenie dla postępowania w sprawie wpisu obiektów archeologicznych tzw. warstw kulturowych przed ich ujawnieniem

w drodze wykopalisk. W myśl ust 2 ww. art. obowiązującej ustawy do rejestru zabytków ochronie mogą podlegać także nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nawy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej. Definicję legalną zabytku zawiera art. 3 pkt. 1 ustawy. Mówi ona, iż zabytek to ruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Powyżej cytowana definicja zawiera nieostre pojęcie wartości. Na rozumienie, iż musi to być wartość szczególna (ponadprzeciętna) wskazuje konieczność przedłożenia interesu społecznego nad - prawnie równorzędny - interes strony. Ustawa nie normuje również w sposób wystarczający pojęcia minionej epoki, którą potocznie wydaje się być wszystko co wydarzyło się przed naszym urodzeniem, a ściślej urodzeniem najstarszego żyjącego człowieka. Pomocna w tym przypadku jest definicja encyklopedyczna epoki mówiąca, iż terminem tym określa się okres obejmujący pewne stadium procesu dziejowego, związany z panowaniem określonych stosunków politycznych, gospodarczych, społecznych lub kulturalnych (Encyklopedia Powszechna, 1995). Zatem obecnie mamy możliwość uznania za zabytek obiekty powstałe do okresu socrealizmu włącznie. W odniesieniu do zabytków ruchomych, komentując art. 51 ustawy (ustalający potencjalnie rejestrowy wiek dla zabytku na nie mniej niż 50 lat dla obiektu techniki, a ściślej środka transportu i 50 - 150 lat dla pozostałych zabytków ruchomych) stwierdzić należy, iż w zasadzie nie dokonuje on przesunięcia granicy czasowej, stanowi jedynie w przypadku zaistnienia ściśle określonych okoliczności wymienionych w kolejnych punktach przepisu o braku konieczności uzyskania pozwolenia na wywóz za granicę dla niektórych obiektów zabytkowych lub posiadających cechy zabytku, a także nie zabytkowych lecz będących dobrami kultury współczesnej.

Wykres: Proporcje poszczególnych kategorii funkcjonalnych obiektów zabytkowych z terenu miasta Białegostoku objętych ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa podlaskiego.

Źródło: opracowanie własne.

W Białymstoku, ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków objętych jest 247 obiektów zabytkowych nieruchomych (por. aneks 1). Część z nich wchodzi w skład zespołów pałacowo-parkowych, fabrycznych, koszarowych czy więziennych chronionych jako zabytkowe założenia. Pod względem liczebności, największą grupę obiektów zabytkowych objętych ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków stanowią budynki mieszkalne (por. Wykres). Jest to naturalna konsekwencja zagospodarowania terenu miasta, zarówno w przeszłości, jak i współcześnie, gdyż budynki mieszkalne zawsze stanowią większą część infrastruktury miejskiej. Analiza proporcji poszczególnych kategorii funkcjonalnych obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków wskazuje, że drugą grupę pod względem liczebności stanowią budowle koszarowe. Wynika to z założenie przyjętego przy konstruowaniu wykresu, w którym pod uwagę brane były pojedyncze obiekty wolnostojące, nie zaś ich wieloobiektowe zespoły.

Liczną grupę zabytków objętych ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków stanowią obiekty sakralne. Ich zróżnicowanie – kościoły, cerkwie, bożnice – jest odzwierciedleniem wielokulturowej przeszłości miasta we współczesnym wymiarze ochrony zabytków. Podobnie

rzecz się ma z liczebnością oraz zbliżonymi proporcjami liczbowymi obiektów zabytkowych będących elementami zespołów pałacowo-parkowych, budowli użyteczności publicznej oraz zespołów fabryk i obiektów przemysłowych. Te kategorie funkcjonalne obiektów zabytkowych także wynikają z uwarunkowań historycznych Białegostoku.

Drugą formą prawnej ochrony zabytków w Polsce jest uznanie za pomnik historii. Terminem tym określa się zabytek nieruchomy o szczególnym znaczeniu dla kultury i narodu polskiego. Uznanie za pomnik historii ustanawiane jest przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej specjalnym rozporządzeniem na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Treść rozporządzenia powinna zawierać omówienie szczególnych cech zabytku świadczących o jego najwyższej wartości, określać jego granice oraz zawierać mapę z lokalizacją i otoczeniem.

Pomniki historii ustanawiane są w Polsce od 1994 r. Do dzisiaj status ten otrzymało 115 obiektów zabytkowych. Lista ta powiększana jest sukcesywnie z roku na rok. Za pomnik historii mogą zostać uznane różne kategorie obiektów zabytkowych takie jak obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne i ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne.

Na terenie miasta Białegostoku mamy jeden obiekt ustanowiony przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej pomnikiem historii. Jest nim zespół kościoła pw. Chrystusa Króla i św. Rocha - Pomnik wdzięczności Bogu za odzyskaną przez Polskę niepodległość.

Trzecią formą ochrony prawnej zabytków w Polsce jest ustanowienie parku kulturowego. Zgodnie z brzmieniem przepisu artykułu 3 pkt. 14 i 16 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r., krajobraz kulturowy to przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze. Powszechnie wiadomym jest, że wszelkie dzieła człowieka „dzieją się” na tle uwarunkowań przyrodniczych, bądź wyraźnie widocznych w przypadku krajobrazu otwartego czy wiejskiego – poza miastami i osadami, bądź występujących jako „elementy” w przypadku krajobrazu miasteczek czy miast. Ta zależność tworzy integralną strukturę przestrzenną, na którą składają się: płaszczyzny (lasy, łąki, grunty orne, zbiorniki wodne), ciągi (rzeki, strumienie, drogi, granice), i punkty (obiekty kulturowe i przyrodnicze). Stąd też park kulturowy jest formą ochrony obejmującą określony obszar krajobrazu kulturowego oraz wyróżniające się krajobrazowo tereny z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Park kulturowy jest powoływany przez radę gminy/miasta po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Nie jest to kompetencja Miejskiego Konserwatora

Zabytków. Parki obejmujące obszary kilku gmin mogą być ustanawiane wspólnie przez gminy bądź związek gmin. W uchwale powołującej park kulturowy zawiera się nazwę parku, sposób ochrony dziedzictwa kulturowego oraz opisuje zakazy i ograniczenia związane z prowadzeniem robót budowlanych, różnego rodzaju działalnością, w tym rolniczą i przemysłową, zmianami sposobu korzystania z zabytków nieruchomości oraz umieszczania znaków niezwiązanych bezpośrednio z samym parkiem.

Na terenie miasta Białegostoku nie ustanowiono jak dotąd parku kulturowego. Natomiast prowadzone były prace związane z wydzieleniem obszaru z terenu Bojar, który mógłby podlegać wskazanej formie ochrony.

Czwartą formą prawnej ochrony zabytków w Polsce jest ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej na terenie gminy należy do jej zadań własnych (art. 3 ust. 1. ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym). Realizacji tego zadania służą: studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy i miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. W myśl tej ustawy, w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się między innymi, „wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków”, a opracowywanie projektów (...) studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego jest projektowaniem zagospodarowania przestrzennego, w rozumieniu art. 2 ust. 3 oraz art. 6 ust. 1 ustawy z dnia 15 grudnia 2000 r. o samorządach zawodowych architektów, inżynierów budownictwa oraz urbanistów.

Organy ochrony zabytków mają obowiązek wydania, ustawowo wymaganych, wniosków konserwatorskich do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Celem opracowania i wydania tych wniosków jest umożliwienie samorządom gminnym realizacji obowiązku wprowadzenia do opracowań planistycznych zasad ochrony wartości zabytkowych obiektów i obszarów w zakresie wymaganym dla właściwej ochrony i opieki nad zabytkami na obszarze objętym granicami opracowania. Równocześnie dla organu sporządzającego plan, na który ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym w art. 7 ust. 1 pkt 9 nakłada obowiązek ochrony dziedzictwa kulturowego, zagadnienia związane z ochroną i opieką nad zabytkami

stanowią istotny obszar działania, a zapisy dotyczące ich rozstrzygnięcia w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego posiadają rangę prawa miejscowego. Jest to szczególnie istotne ze względu na to, że dziedzictwo kulturowe i zabytki są nie tylko materialnymi i niematerialnymi śladami przeszłości, lecz także cennymi elementami krajobrazu kulturowego, przyczyniającymi się do kształtowania atrakcyjnego, jedyne w swoim rodzaju, przyjaznego otoczenia człowieka, zachowania tożsamości lokalnej i więzi społecznych.

Ustanowienie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego obejmuje lokalne formy architektury, reprezentowane przez obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków, kompozycje przestrzenne o walorach zabytkowych wyznaczaną w ustanowionych w planie strefach ochrony konserwatorskiej, w tym obszarów o szczególnych walorach krajobrazowych, wykluczonych z lokalizacji inwestycji, które mogą mieć negatywny wpływ na krajobraz. Wyznaczone w planie strefy ochrony konserwatorskiej powinny obejmować przede wszystkim ochronę historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego, zespołu budowlanego, ekspozycji zabytku lub historycznej panoramy, krajobraz kulturowego, stanowiska archeologicznego i otoczenia zabytku.

Miasto Białystok posiada opracowane studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego (por. rozdział 5.1.2. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego) oraz 138 obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (por. rozdział 5.1.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego). We wszystkich tych dokumentach zawarte zostały odpowiednie zapisy dotyczące ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego.

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

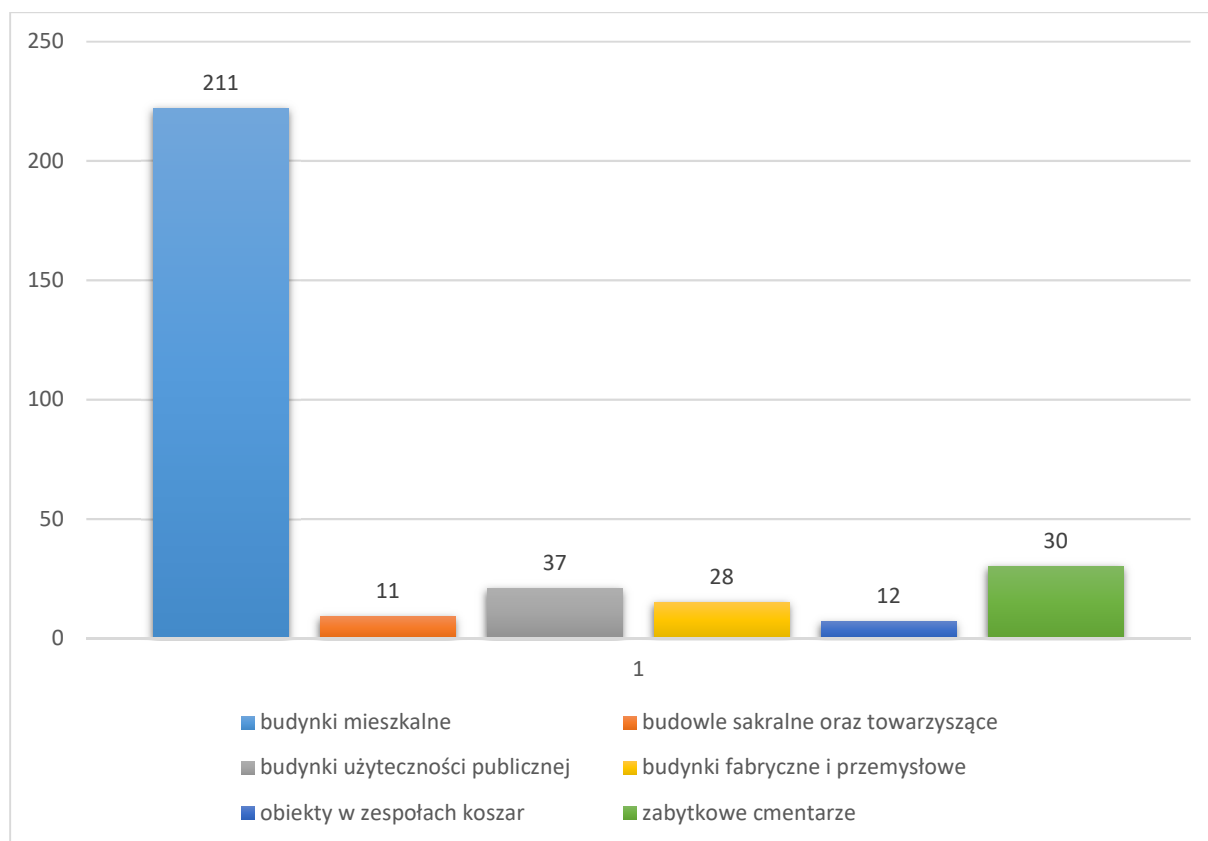
Zgodnie z art. 22 ust 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w gminnej ewidencji zabytków, prowadzonej przez organy samorządu terytorialnego, powinny być ujęte zabytki nieruchome: wpisane do rejestru zabytków, znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji oraz inne zabytki wyznaczone przez wójta/burmistrza/prezydenta miasta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Ustawa stanowi zatem możliwość wyznaczenia przez organ samorządu zabytku nieruchomego przewidzianego do ujęcia w gminnej ewidencji zabytków, jednakże nakazuje aby dokonać tego w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

W Polsce powojennej pierwsze prace inwentaryzacyjne zakrojone na szeroką skalę miały miejsce na przełomie lat 50. i 60. XX w. Powstała wówczas ewidencja obejmowała, w formie tzw. kart zielonych około 35.000 zabytków, podzielonych następnie na pięć grup 0 i od I do IV.

W krótkim czasie zaniechano stosowania tej kontrowersyjnej klasyfikacji, mającej swe odzwierciedlenie w systemie dotacji prac konserwatorskich oraz pociągającej za sobą rozbiórki obiektów zaliczonych do grup niższych. W 1975 roku opracowano nowy wzór karty ewidencyjnej. Określana potocznie mianem karty białej obowiązuje, z pewnymi modyfikacjami, do dziś. Bardziej rozbudowane przez co czasochłonne działania ewidencyjne zostały uzupełnione tzw. kartami adresowymi. Przygotowywane w formie fiszek katalogowych miały umożliwić szybkie rozeznanie w zasobach zabytkowych i do dziś są często jedyną dokumentacją sporządzoną dla zabytku. Obok karty ewidencyjnej przyjętej dla zabytków architektury i budownictwa sporządzane są również ewidencje zabytkowych założeń zieleni i założeń cmentarnych, zespołów budowlanych i układów urbanistycznych, stanowisk archeologicznych (tzw. karta KEZA) oraz zabytków ruchomych, w tym zabytków techniki i instrumentów muzycznych. Sporządzane są zawsze w kilku egzemplarzach, a przynajmniej w dwóch: przechowywanym w archiwach urzędów konserwatorskich oraz archiwum Narodowego Instytut Dziedzictwa (NID). W myśl przepisów częściowej tj. wojewódzkie zbiory kart ewidencyjnych współtworzą centralną, ogólnokrajową ewidencję zabytków, której depozytariuszem jest NID (w imieniu Generalnego Konserwatora Zabytków).

Regulacje obecnie obowiązującego Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 r. poz. 56) wprowadzają rozróżnienie dokumentacji ewidencyjnej dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków oraz dla zabytku nie wpisanego do rejestru zabytków, pomimo iż zbiory te w praktyce zająbiają się (przykładowo zabytek włączony do wojewódzkiej ewidencji może być wpisany do rejestru zabytków). Natomiast dokumentacja dla zabytków znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków nieruchomości wykonywana jest na zlecenie samorządu w formie karty adresowej zabytku.

Zbiór kart ewidencyjnych systematycznie powiększa się, jednocześnie część dokumentacji zyskuje walor wyłącznie archiwalny, gdyż wartości zabytkowe nie są niezmiennie i mogą ulec znacznemu zmniejszeniu lub zostać utracone wraz z całkowitym zniszczeniem zabytku, jak i podważone wskutek nowych ustaleń naukowych. Tym samym, obowiązek umieszczenia zabytku włączanego do wojewódzkiej ewidencji zabytków w ewidencji gminnej winien być weryfikowany bieżącymi ustaleniami.

Wykres. Miasto Białystok. Proporcje poszczególnych kategorii funkcjonalnych obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków, z wyłączeniem obiektów objętych ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa podlaskiego.

Źródło: opracowanie własne.

Aktualnie obowiązująca gminna ewidencja zabytków miasta Białegostoku została ustalona na podstawie Zarządzenia Nr 330/15 Prezydenta Miasta Białegostoku z dnia 6 maja 2015 r. w sprawie włączenia kart adresowych zabytków nieruchomości do gminnej ewidencji zabytków miasta Białystok i uzupełniana była w kolejnych latach. Obejmuje ona wszystkie obiekty zabytkowe objęte ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa podlaskiego (por. Aneks 1) oraz obiekty z wojewódzkiej ewidencji zabytków i inne wskazane przez Prezydenta miasta w porozumieniu w Podlaskim Wojewódzkim Konserwatorze Zabytków (por. Aneks 2), a także stanowiska archeologiczne (por. Aneks 3). Łącznie, gminna ewidencja zabytków miasta Białegostoku obejmuje 621 obiekty zabytkowe. Najliczniejszą grupą obejmuje budynki mieszkalne, co jest typową sytuacją w przypadku obszarów wysokozurbanizowanych (wykres).

Gminna ewidencja zabytków stanowi zbiór otwarty. W przyszłości możliwe będzie jej uzupełnienie poprzez włączenie do niej obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru

zabytków decyzją Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków lub których karty ewidencyjne zostaną włączone do wojewódzkiej ewidencji zabytków zarządzeniem Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zgodnie z rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Miasto Białystok dąży także do rozszerzenia zakresu gminnej ewidencji zabytków wskazując obiekty, które powinny zostać objęte ochroną ze względu na ich wartość dla lokalnego dziedzictwa i tożsamości miasta.

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Kwestia wartościowania dziedzictwa kulturowego i zabytków jest rozważana przez specjalistów od wielu lat. Zagadnieniu temu poświęcono niezliczoną liczbę wystąpień, artykułów i publikacji, nie dochodząc do wiążących wniosków. W trakcie dyskusji wypracowano kilka schematów wartościowania zabytków, które w dalszym ciągu są dyskutowane. Najszerzej do tematu nadawania wartości obiektom zabytkowym podszedł M. T. Witwicki¹⁵² proponując pięć kryteriów oceny:

- 1) ocena wartości historycznej - autentyczność substancji, funkcji i formy; materialne odzwierciedlenie historii; wartość dokumentu historii;
- 2) ocena wartości artystycznej - bogactwo form; wartości stylowe; wartości twórcze; rola w zespole; wartości estetyczne;
- 3) ocena wartości naukowej - wartość świadka/dokumentu dziejów; wartość obiektu jako przedmiotu badań; wartość edukacyjna (dydaktyczna);
- 4) ocena wartości niematerialnych - wartość emocjonalna przeżyć religijnych; wartość tradycji historycznej; wartość symbolu; wartość emocji estetycznych;
- 5) dodatkowe kryteria oceny - ocena stanu technicznego, ocena wartości użytkowej, wartość miejsca obiektu w regionie, wartości historyczne w świetle interesu społecznego.

Przywołane kryteria jako jedne z nielicznych uwzględniają nie tylko materialne aspekty wartościowania dziedzictwa, ale także wartości ulotne, jak emocje mieszkańców łączące się z konkretnymi obiektami.

Wartościowanie dziedzictwa i wskazywanie, które obiekty powinny zostać objęte ochroną prawną a które przez pozbawienie tej ochrony mogą być skazane na unicestwienie jest kwestią

¹⁵² M. T. Witwicki, *Kryteria oceny wartości zabytkowej obiektów architektury jako podstawa wpisu do rejestru zabytków*, Ochrona Zabytków, 2007, Nr 1.

niezwykle trudną. Jak wskazują specjaliści NID, z analizy wpisów do rejestru zabytków, prowadzonej od wielu lat przez tę instytucję wynika, że zapisy tych decyzji w przeważającej liczbie nie odzwierciedlają i nie opisują jednoznacznie rzeczywistych wartości zabytku, przesądzających o objęciu go ochroną. Nieprecyzyjne opisy przedmiotu i zakresu ochrony, sporządzane przez kolejne dziesięciolecia w oparciu o zmienne kryteria oceny wartości zabytkowej, a niekiedy w ogóle nie wymieniające, co podlega ochronie, generują wiele problemów związanych z bieżącą działalnością konserwatorską. Dotykają one zarówno urzędów ochrony zabytków, które w zależności od indywidualnego podejścia wojewódzkiego konserwatora zabytków lub kierownika delegatury stosują różne kryteria ocen, a tym samym dyktują zróżnicowane zasady postępowania, jak i po stronie właścicieli i użytkowników zabytków, którzy wprawdzie na ogół dysponują decyzją o wpisie do rejestru zabytków, lecz często nie są świadomi wartości, jakie przedstawia zabytek i co faktycznie powinno podlegać prawnej ochronie.

W przeszłości, tuż po zakończeniu II wojny światowej, władze części polskich miast, wspierane przez specjalistów w zakresie ochrony zabytków, w tym zrujnowanego w niemal 80% Białegostoku stanęły przed zadaniem i koniecznością podjęcia decyzji w sprawie odbudowy miast, nie tylko domów, urzędów, fabryk i innych elementów infrastruktury, lecz także obiektów dziedzictwa kulturowego, które konstituowały tożsamość mieszkańców. Najlepiej charakteryzują podjęte wówczas decyzje słowa Jana Zachwatowicza, architekta, profesora Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej:

„...Poczucie odpowiedzialności wobec przyszłych pokoleń domaga się odbudowy tego, co nam zniszczono, odbudowy pełnej, świadomej tragizmu popełnianego fałszu konserwatorskiego... Sprawa zabytków jest podstawowym zagadnieniem społecznym — zagadnieniem kultury narodu. Nie możemy wobec nich stosować jednostronnie abstrakcyjnej teorii, musimy uwzględnić potrzeby dnia dzisiejszego..”¹⁵³.

Kierując się dobrem nadrzędnym jakim jest tożsamość mieszkańców podjęto wówczas decyzję o rekonstrukcji wielu obiektów zabytkowych. W Białymstoku do grupy tej należą: pałac Branickich, klasztor Szarytek, Loża Masońska, Komora Celna i ratusz.

Mając świadomość wymienionych wyżej problemów, przy braku innych przesłanek powszechnie przyjmuje się, że największe znaczenie dla miasta, wsi czy regionu mają zabytki objęte ochroną prawną – pomniki historii lub obiekty wpisane do rejestru zabytków. Najważniejsze spośród nich to obiekty o znaczeniu ponadregionalnym, stanowiące markę

¹⁵³ J. Zachwatowicz, O polskiej szkole odbudowy i konserwacji zabytków, *Ochrona Zabytków* 34/1-2 (132-133), 1981, s. 8.

Białegostoku w Polsce i za granicą: założenie barokowe pałacu Branickich, rynek z ratuszem, świątynie różnych wyznań. Mają one także ważny wpływ na kształtowanie tożsamości mieszkańców, stanowią powód do dumy z posiadanego dziedzictwa. Należy też pamiętać o tych zabytkach oraz obiektach nieobjętych ochroną prawną, które posiadają znaczną wartość o wymiarze regionalnym oraz lokalnym, często w obrębie dzielnicy czy nawet ulicy. Łączą i integrują one mieszkańców wspólnotą wspomnień. Z tego powodu, władze miasta Białegostoku podejmują działania zmierzające do rozszerzenia katalogu obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego miasta

Analiza szans i zagrożeń

Stan obecny i perspektywy ochrony dziedzictwa kulturowego na obszarze Białegostoku podsumowane zostały w układzie słabych i mocnych stron oraz szans i zagrożeń w tej dziedzinie. Analiza SWOT jest jednym z elementarnych narzędzi diagnostycznych opisujących stan obecny analizowanego obszaru. Składa się z opisu jego czterech elementów: mocnych i słabych stron – czyli pozytywnych i negatywnych warunków wewnętrznych oraz szans i zagrożeń – czyli pozytywnych i negatywnych uwarunkowań zewnętrznych. Prezentowana analiza stanowi podstawę do opracowania zasadniczych kierunków działania w zakresie opieki nad zabytkami miasta.

Tabela 1. Analiza SWOT dla terenu miasta Białegostoku

SILNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> - Białystok jako ważny ośrodek administracyjny, akademicki, kulturalny oraz komunikacyjny i usługowo - przemysłowy w województwie podlaskim, - szeroki zasób i różnorodność dziedzictwa kulturowego miasta i najbliższych okolic - bogate walory przyrodnicze i krajobrazowe miasta, - uwzględnianie zagadnień z zakresu ochrony zabytków w planowaniu przestrzennym, - zwiększanie atrakcyjności i poprawa estetyki miasta, - podejmowanie działań zwiększających świadomość społeczną dotyczącą dziedzictwa kulturowego, - wzrost świadomości, w postrzeganiu obiektu zabytkowego, jako doskonałego produktu turystycznego, - uwzględnianie roli zabytków w promocji turystycznej miasta, - pozyskiwanie zewnętrznych funduszy na prace remontowo – konserwatorskie - przeznaczanie środków w budżecie miasta na prace mające na celu poprawę stanu zachowania zabytków. - pozytywne nastawienie części mieszkańców do wielowiekowej tradycji regionu i jego dziedzictwa kulturowego. 	<ul style="list-style-type: none"> - brak dostatecznych środków finansowych na konserwację i rewaloryzację obiektów zabytkowych; - niedostateczna świadomość społeczna wartości i potrzeby chronienia zasobów kulturowych; - brak objęcia ochroną prawną wielu obiektów o znaczącej wartości, - zły stan techniczny i postępująca degradacja zasobów dziedzictwa kulturowego, - niewystarczające zasoby kadrowe miejskich służb związanych z ochroną zabytków - brak zainteresowania inwestorów i właścicieli utrzymaniem i adaptacją obiektów zabytkowych, - niewielka ilość podmiotów z terenu miasta zajmujących się w sposób profesjonalny pracami remontowo – konserwatorskimi oraz niska jakość świadczonych w tym zakresie usług, - nowa zabudowa w części nienawiązująca do pierwotnego układu zabudowy (brak harmonii); - przypadki zaniedbania porządku w obrębie niektórych zabytkowych posesji, co obniża ich estetykę i pozytywny odbiór; - brak kontynuacji regionalnej tradycji budowlanej, - niewystarczająca popularyzacja wiedzy o wartościach obiektów zabytkowych i dziedzictwa kulturowego miasta oraz idei ochrony zabytków, - brak pełnej dokumentacji zasobu kulturowego miasta oraz jego waloryzacji,
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> - możliwości w pozyskiwaniu środków finansowych z różnych źródeł; - postępujący rozwój inicjatyw lokalnych organizacji pozarządowych mających w swym polu działania między innymi troskę o substancję zabytkową miasta; - upowszechnianie edukacji nastawionej na poszanowanie zabytków i ich prawidłową ochronę z zachowaniem wartości kulturowych; 	<ul style="list-style-type: none"> - niestabilność i luki legislacyjne zarówno w sferze finansowej, jak też ochrony zasobów kulturowych; - nadmierna komercjalizacja w sferze zabytków; - zanikająca edukacja estetyczna na rzecz praktyczności przy zastosowaniu minimalnych nakładów finansowych; - częste jednowymiarowe postrzeganie zasobów dziedzictwa kulturowego: bądź poprzez pryzmat

<ul style="list-style-type: none">- dobrze rozmieszczone dominanty i subdominanty w układzie przestrzennym miasta;- wykorzystanie przez władze miejskie oraz instytucje kultury roli mediów w edukacji nastawionej na ochronę zabytków i krajobrazu.	<p>ich komercyjnego wykorzystania lub też jedynie jako zasobu historycznego;</p> <ul style="list-style-type: none">- niedostatek mechanizmów promujących działania na rzecz ochrony, konserwacji i rewaloryzacji zabytków.
---	--

Źródło: opracowanie własne

7. Założenia programowe gminnego programu opieki nad zabytkami

W założeniach programowych i działaniach programu powinna zostać uwzględniona specyfika miasta Białegostoku wynikająca z jego położenia, historii, przemian społecznych i gospodarczych. Wspieranie rozwoju miasta z poszanowaniem dziedzictwa kulturowego powinno być podstawą obecnych i przyszłych działań, tak aby Białystok był miejscem atrakcyjnym i przyjaznym, zarówno dla mieszkańców jak i przyjezdnych.

Założeniami programu opieki nad zabytkami są:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania miasta;
- uwzględnienie problemów ochrony zabytków w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta;
- uwzględnienie w planach zagospodarowania przestrzennego problematyki historycznego sąsiedztwa i form zabudowy tradycyjnej oraz egzekwowanie nawiązania w nowych budynkach do lokalnych form i materiałów;
- uwzględnienie w planach zagospodarowania przestrzennego ochrony krajobrazu naturalnego związanego przestrzennie z założeniami urbanistycznymi i ruralistycznymi na terenie miasta;
- skuteczne stosowanie i wykorzystywanie form prawnej ochrony zabytków;
- wdrażanie instrumentów finansowych prowadzących do skutecznej poprawy stanu zabytków.

7.1. Priorytety programu opieki

Sprawowanie opieki nad zabytkami przez władze samorządowe różni się od działań podejmowanych przez indywidualnych właścicieli zabytków lub społecznych opiekunów zabytków. Przede wszystkim istniejące uwarunkowania prawne dają możliwość kreowania polityki miejskiej w stosunku do obiektów zabytkowych i uprawniają organy samorządowe do podejmowania działań o odmiennym charakterze niż typowa dla właścicieli troska o utrzymanie obiektów zabytkowych w jak najlepszym stanie. Miasto ze względu na prawny obowiązek ochrony wartości społecznie istotnych posiada instrumenty prawne umożliwiające budowanie i poszerzanie świadomości społecznej dotyczącej ochrony i opieki nad lokalnym dziedzictwem kulturowym. Ponadto poprzez prowadzone działania ma możliwość wskazywania kierunków rozwoju w stosunku do podmiotów prywatnych posiadających

obiekty zabytkowe i kreowania polityki promocyjnej budującej wizerunek i prestiż miasta jako miejsca atrakcyjnego turystycznie, nasyconego dziedzictwem kulturowym o indywidualnym i unikalnym charakterze. Wobec powyższego objęcie należyłą opieką zabytków stanowi jeden z istotnych aspektów działalności lokalnego samorządu.

Na potrzeby programu opieki nad zabytkami dla miasta Białegostoku na lata 2022-2025 wyznacza się trzy podstawowe priorytety, które poprzez realizowane w ich ramach działania wypełniają cele ustawowe dla opracowywania gminnych programów opieki nad zabytkami.

Są to:

Priorytet I

Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego miasta;

Priorytet II

Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego;

Priorytet III

Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja, służące budowaniu tożsamości miasta i mieszkańców.

7.2. Kierunki działań programu opieki

W ramach **Priorytetu I** ustalono trzy kierunki działań związanych z:

- zahamowaniem procesu degradacji zabytków i doprowadzeniem do poprawy ich stanu zachowania,
- wspieraniem inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- podejmowaniem współpracy z właścicielami zabytków położonych na terenie miasta.

W ramach **Priorytetu II** ustalono trzy kierunki działań związanych z:

- realizowaniem zadań kompetencyjnych samorządu dotyczących opieki nad zabytkami, jako potwierdzenia uznania znaczenia dziedzictwa kulturowego dla rozwoju miasta,
- budowaniem zintegrowanego systemu ochrony dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego,
- rozszerzeniem zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego miasta.

W ramach **Priorytetu III** ustalono cztery kierunki działań związanych z:

- opracowaniem dokumentacji zasobów dziedzictwa kulturowego miasta oraz monitorowaniem ich stanu zachowania,
- umożliwieniem jak najszerszego dostępu do informacji o dziedzictwie kulturowym miasta,

- kreowaniem wizerunku Białegostoku jako miasta wielu kultur o różnorodnym dziedzictwie kulturowym,
- rozwojem edukacji i popularyzacji wiedzy o dziedzictwie kulturowym Białegostoku.

7.3. Zadania programu opieki

Priorytet I	
Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego miasta	
Kierunki działań	Zadania
<p>Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy ich stanu zachowania</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Dążenie do pozyskiwania środków zewnętrznych na renowację zabytków stanowiących własność miasta. 2. Prowadzenie prac konserwatorskich i remontowych w obiektach zabytkowych stanowiących własność miasta. 3. Dążenie do rewitalizacji obszarów i obiektów przemysłowych zlokalizowanych na terenie miasta 4. Zmiana sposobu użytkowania lub adaptacja nieużytkowanych obiektów zabytkowych będących własnością miasta. 5. Dążenie do opracowania planu systematycznych kontroli stanu zachowania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych znajdujących się w zasobach komunalnych. 6. Zapewnienie właściwego utrzymania grobownictwa wojennego i miejsc pamięci narodowej, w szczególności prowadzenie planowych prac konserwatorskich. 7. Wspieranie działań właścicieli zabytków poprzez dofinansowanie prowadzonych przez nich prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych w oparciu o uchwałę Rady Miasta Białystok w sprawie określenia zasad udzielania dotacji celowych na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków. 8. Współpraca władz miejskich ze związkami wyznaniowymi będącymi właścicielami i zarządcami zabytków sakralnych, umożliwiająca wspieranie ich działań przy podejmowaniu niezbędnych prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych.
<p>Wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Stosowanie 50% zwolnień od podatku od nieruchomości w odniesieniu do budynków i gruntów wpisanych indywidualnie do rejestru zabytków pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej (zgodnie z art. 7 ust 1 pkt 6 ustawy z dnia

<p>opiekę nad zabytkami</p>	<p>12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. z 2019 r. poz. 1170 z późn. zm.).</p> <p>2. Współpraca z organizacjami pozarządowymi, mająca na celu realizację zadań ważnych dla społeczności lokalnej związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami</p> <p>3. Współpraca organizacyjna i merytoryczna z organizatorami zbiórek publicznych przeznaczonych na ratowanie zabytkowych pomników nagrobnych na cmentarzach białostockich</p>
<p>Podejmowanie współpracy z właścicielami zabytków położonych na terenie miasta</p>	<p>1. Informowanie za pośrednictwem miejskiej strony internetowej o możliwości pozyskiwania zewnętrznych środków finansowych, ułatwiających właścicielom i zarządcóm obiektów zabytkowych terminowe i prawidłowe składanie stosownych wniosków, związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami miasta.</p> <p>2. Doradztwo dla właścicieli i zarządców obiektów zabytkowych w zakresie możliwości pozyskania środków finansowanych z budżetu miasta Białegostoku w oparciu o uchwałę Rady Miasta Białystok w sprawie określenia zasad udzielania dotacji celowych na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków.</p>
<p>Priorytet II</p> <p>Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego</p>	
<p>Kierunki działań</p>	<p>Zadania</p>
<p>Realizowanie zadań kompetencyjnych samorządu dotyczących opieki nad zabytkami, jako potwierdzenia uznania znaczenia dziedzictwa kulturowego dla rozwoju miasta</p>	<p>1. Przyjęcie przez Radę Miasta programu opieki nad zabytkami miasta Białegostoku na lata 2022-2025 oraz okresowe monitorowanie jego realizacji.</p> <p>2. Coroczne przeznaczanie w budżecie miasta środków finansowych umożliwiających realizację zadań własnych samorządu w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, objętych programem opieki nad zabytkami miasta Białegostoku na lata 2022-2025.</p> <p>3. Prowadzenie i bieżąca aktualizacja gminnej ewidencji zabytków nieruchomości miasta Białegostoku.</p> <p>4. Zawieranie w umowach sprzedaży, dzierżawy zabytków nieruchomości warunków nakładających obowiązek przeprowadzenia prac konserwatorskich.</p> <p>5. Okresowa kontrola właściwego oznakowania zabytków wpisanych do rejestru zabytków znakiem Konwencji Haskiej.</p> <p>6. Coroczna aktualizacja planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych miasta Białegostoku sporządzonego na podstawie otrzymanych aktualizacji od właścicieli lub zarządców obiektów zabytkowych.</p>

<p>Budowanie zintegrowanego systemu ochrony dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego</p>	<p>Uwzględnianie ochrony zabytków nieruchomych ujętych w gminnej ewidencji zabytków, zasad ochrony odnoszących się do stref ochrony konserwatorskiej, w tym stref występowania zabytków archeologicznych oraz zasad ochrony odnoszących się do stref ochrony przyrody w opracowywanych dla terenu Białegostoku dokumentach studialnych dotyczących polityki przestrzennej, np. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, w dokumentach mających charakter prawa miejscowego np. miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, a ponadto w decyzjach o warunkach zabudowy.</p>
<p>Rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego miasta</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Dążenie do uzupełniania gminnej ewidencji zabytków o obiekty dziedzictwa kulturowego pozostające dotychczas poza ochroną prawną, a także aktualizowanie zasobów tego typu obiektów w oparciu o dane uzyskane w wyniku przeprowadzonych prac naukowo-badawczych. 2. Dążenie do objęcia ochroną prawną wartościowych obiektów zabytkowych stanowiących własność Miasta Białystok poprzez występowanie do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z wnioskiem o wpisanie do rejestru zabytków cennych obszarów i obiektów zabytkowych, w celu zapewnienia tym obszarom i obiektom pełnej ochrony prawnej.
<p>Priorytet III</p> <p>Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja, służące budowaniu tożsamości miasta i mieszkańców</p>	
<p>Kierunki działań</p>	<p>Zadania</p>
<p>Opracowanie dokumentacji zasobów dziedzictwa kulturowego miasta oraz monitorowanie ich stanu zachowania</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Stałe prowadzenie monitoringu i weryfikacji gminnej ewidencji zabytków nieruchomych, z zastosowaniem komputerowej bazy danych. 2. Aktualizacja mapy dziedzictwa kulturowego miasta z naniesioną lokalizacją obiektów i obszarów chronionych oraz stref ochrony stanowisk archeologicznych, systematycznie uaktualnianą, na podstawie informacji własnych oraz uzyskiwanych od WKZ. 3. Finansowanie inwentaryzacji architektoniczno-konserwatorskiej zagrożonych obiektów zabytkowych, stanowiących własność miasta. Kontynuowanie w tym zakresie współpracy z Wydziałem Architektury Politechniki Białostockiej.
<p>Umożliwienie jak najszerszego dostępu do informacji o dziedzictwie kulturowym miasta</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Zamieszczenie na stronie internetowej miasta programu opieki nad zabytkami miasta Białegostoku lata 2022-2025. 2. Udostępnienie i systematyczna aktualizacja na stronie internetowej miasta wykazu obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków. 3. Systematyczne zamieszczanie na stronie internetowej miasta informacji dotyczących historii i dziedzictwa kulturowego miasta.

	<p>4. Systematyczne aktualizowanie danych dotyczących obiektów zabytkowych w miejskim systemie informacji przestrzennej.</p> <p>5. Współpraca z organizacjami pozarządowymi w celu opracowywania zasobów i prezentacji dziedzictwa kulturowego miasta.</p>
<p>Kreowanie wizerunku Białegostoku jako miasta wielu kultur i o różnorodnym dziedzictwie kulturowym</p>	<p>1. Dni Miasta Białegostoku jako element budowania poczucia wspólnoty społeczności lokalnej.</p> <p>2. Inicjowanie i współdziałanie z organizatorami przedsięwzięć dotyczących obchodów wydarzeń i rocznic historycznych ważnych dla budowania tożsamości lokalnej.</p> <p>3. Dążenie do wykreowania i rozwoju produktów markowych turystyki kulturowej związanej z dziedzictwem miasta.</p> <p>4. Współpraca z organizacjami turytycznymi i zainteresowanymi podmiotami w zakresie kreowania potrzeb i planowania miejskich szlaków turystyki kulturowej.</p>
<p>Rozwój edukacji i popularyzacji wiedzy o dziedzictwie kulturowym Białegostoku</p>	<p>1. Organizowanie i wspieranie działań edukacyjnych związanych z dziedzictwem kulturowym miasta.</p> <p>2. Realizacja zadań w dziedzinie edukacji i promocji dziedzictwa kulturowego za pośrednictwem samorządowych instytucji kultury.</p> <p>3. Współdziałanie z organizatorami ogólnodostępnych przedsięwzięć (konferencje, sesje popularnonaukowe, rajdy) popularyzujących dziedzictwo kulturowe oraz potrzebę jego ochrony.</p> <p>4. Wspieranie wydawnictw naukowych i popularnonaukowych dotyczących materialnego i niematerialnego dziedzictwa historyczno-kulturowego i tradycji miasta.</p> <p>5. Popularyzacja dobrych praktyk w zakresie realizacji działań przy obiektach zabytkowych i zagospodarowania obszarów cennych kulturowo, przyrodniczo i krajobrazowo.</p> <p>6. Kontynuacja działań zmierzających do wyróżniania najlepszych właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych oraz osób i podmiotów zaangażowanych w działania na rzecz zachowania i popularyzacji dziedzictwa historyczno-kulturowego miasta Nagrodą Prezydenta Miasta Białegostoku za osiągnięcia w dziedzinie upowszechniania kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego.</p> <p>7. Propagowanie idei społecznej opieki nad zabytkami oraz współdziałanie i współpraca ze społecznymi opiekunami zabytków działającymi na terenie miasta.</p>

8. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Przyjmuje się, że realizacja zadań, poprzez działania wskazane w niniejszym programie możliwa będzie dzięki zastosowaniu następujących instrumentów:

- **prawnych**, polegających na uwzględnianiu zapisów niniejszego programu przy tworzeniu innych dokumentów prawa miejscowego;
- **finansowych**, polegających na finansowaniu wszelkich działań zawartych w programie w większej części z budżetu miasta, przy czym prace konserwatorskie przy obiektach należących do osób prywatnych, będą wymagały zaangażowania środków prywatnych;
- **koordynacji**, oznaczających współdziałanie w zakresie realizacji celów programu z zainteresowanymi organizacjami pozarządowymi i osobami fizycznymi;
- **społecznych**, co oznacza, że program skierowany jest do odbiorcy masowego poprzez wszelkie działania edukacyjne i promocyjne;
- **kontrolnych**, polegających na egzekwowaniu zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną oraz walce z samowolami budowlanymi na zabytkach.

Obiekty, zespoły i założenia urbanistyczne wpisane do rejestru zabytków objęte są rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z ustawy z dnia 23 lipca 2003 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Rygory te obowiązują niezależnie od położenia obiektu w poszczególnych strefach ochrony konserwatorskiej lub poza strefami.

Zgodnie z art. 21 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, podstawą sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami jest gminna ewidencja zabytków. Ewidencją zostają objęte zespoły i obiekty o istotnych, lokalnych walorach historycznych, kulturowych i krajobrazowych. Obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków nieruchomości spoczywa na prezydencie miasta (art. 22 ust. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Na podstawie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami prowadzona jest gminna ewidencja zabytków miasta Białegostoku. Ewidencja zabytków prowadzona jest przez Prezydenta Białegostoku w formie kart adresowych. Ewidencja obejmuje zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz inne zabytki nieruchome wyznaczone przez prezydenta miasta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Dla zabytków tych na kartach adresowych podawane są następujące informacje: adres, rodzaj

zabytku, opis obiektu, chronologia, sposób ochrony oraz dokumentacja fotograficzna, zgodnie z obowiązującym w czasie ich powstawania z rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.

Aktualizacja i uzupełnianie ewidencji zabytków polega na:

- 1) dokonaniu przeglądu w terenie z częstotliwością raz na cztery lata obiektów figurujących w gminnej ewidencji zabytków w celu weryfikacji obiektów pod kątem stanu estetycznego;
- 2) wykonaniu dokumentacji fotograficznej w razie zmiany stanu zachowania obiektu zabytkowego;
- 3) uzupełnieniu kart adresowych gminnej ewidencji zabytków o uzyskane w trakcie przeglądu dane merytoryczne i dokumentację fotograficzną;
- 4) w przypadku czynności wymienionych w pkt 1-3 wskazane jest uczestnictwo specjalisty zajmującego się problematyką ochrony dziedzictwa kulturowego.

Bieżąca aktualizacja gminnej ewidencji zabytków polega na wprowadzaniu do ewidencji zabytków zmian wynikających z rozbiórek, modernizacji i remontów obiektów.

9. Zasady oceny realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, z realizacji programu prezydent miasta sporządza co dwa lata sprawozdanie, które przedstawia Radzie Miasta Białegostoku. Sprawozdanie o którym mowa będzie sporządzone w pierwszym kwartale po upływie dwóch lat od uchwalenia przez Radę Miasta niniejszego programu.

Prace nad kolejnym programem opieki nad zabytkami powinny być zainicjowane na trzy miesiące przed zakończeniem okresu czteroletniego obowiązywania programu. Dwuletnia ocena realizacji programu zawarta w sprawozdaniu będzie służyła ewaluacji programu. Zmiany w programie wymagają uchwały Rady Miasta Białegostoku.

Przy ocenie realizacji oraz efektów wprowadzenie gminnego programu opieki nad zabytkami miasta Białystok na lata 2022-2025 przyjmuje się następujące kryteria oceny (wskaźniki):

W ramach priorytetu I: Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego miasta:

- poziom (w %) wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- wartość finansowa zrealizowanych kompleksowych programów rewaloryzacji i rewitalizacji oraz liczba (bądź inne mierniki) obiektów poddanych rewaloryzacji w ramach tych programów,
- wartość finansowa wykonanych prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach oraz liczba obiektów poddanych ww. pracom,
- liczba i wartość dofinansowań udzielonych właścicielom i użytkownikom zabytków z przeznaczeniem na remonty i modernizacje,
- liczba i wartość zastosowanych zwolnień od podatku od nieruchomości w odniesieniu do budynków i gruntów wpisanych indywidualnie do rejestru zabytków pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji zgodnie z przepisami o ochronie zabytków,
- zakres i skala współpracy z organizacjami pozarządowymi,

Dodatkowo wymagana będzie charakterystyka opisowa osiągniętych rezultatów, do których niemożliwe jest zastosowanie wskaźników.

W ramach priorytetu II: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego:

- wysokość dorocznych środków finansowych przeznaczonych w budżecie miasta na realizację zadań własnych samorządu w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- liczba kontroli właściwego oznakowania zabytków wpisanych do rejestru zabytków znakiem informacyjnym Konwencji Haskiej,
- liczba wniosków o wpis do rejestru zabytków obszarów, obiektów i zespołów zabytkowych.

Dodatkowo wymagana będzie charakterystyka opisowa osiągniętych rezultatów, do których niemożliwe jest zastosowanie wskaźników.

W ramach priorytetu III: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja, służące budowaniu tożsamości miasta i mieszkańców

- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych na terenie miasta,
- liczba utworzonych szlaków turystycznych i imprez z zakresu turystyki kulturowej miasta,
- liczba utworzonych, zmodernizowanych elementów infrastruktury służących funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej,
- liczba opracowanych, wydanych wydawnictw naukowych i popularnonaukowych na temat dziedzictwa kulturowego miasta,
- liczba działań edukacyjnych dotyczących dziedzictwa kulturowego miasta skierowanych do mieszkańców i gości.

Dodatkowo wymagana będzie charakterystyka opisowa osiągniętych rezultatów, do których niemożliwe jest zastosowanie wskaźników.

10. Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Finansowanie ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce może odbywać się z różnych źródeł. Podstawowe to:

1. Źródła publiczne: krajowe

- budżet państwa – m.in. środki w ramach dotacji programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministra Administracji i Cyfryzacji, Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
- budżety jednostek samorządu terytorialnego – m.in. dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, dotacje inwestycyjne dla instytucji kultury podległych jednostce samorządu terytorialnego, jeżeli są to obiekty wpisane do rejestru zabytków; dotacje dla organizacji pozarządowych oraz innych podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, na wsparcie realizacji zadań publicznych województwa podlaskiego w zakresie kultury i ochrony dziedzictwa narodowego;

2. źródła publiczne: zagraniczne

- fundusze Unii Europejskiej związane z programami uwzględniającymi dziedzictwo kulturowe, m.in.: Regionalny Program Operacyjny Województwa Podlaskiego na lata 2014-2020, Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko.

3. źródła prywatne:

- osób fizycznych – składki i zbiórki publiczne na określony cel;
- osób prawnych;
- organizacji pozarządowych – stowarzyszeń, fundacji;
- kościelnych osób prawnych.

1. Źródła publiczne. Środki krajowe.

Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami w Polsce może być finansowana z różnych źródeł, w tym w szczególności w ramach krajowych środków publicznych. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dopuszcza możliwość udzielania dotacji z budżetu państwa przez dysponentów jego części przeznaczonej na kulturę zarówno na poziomie krajowym, jak i wojewódzkim. Odpowiednio dotacje udzielane są, w drodze ogłaszanych konkursów, przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

I. Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego dysponuje instrumentami finansującymi działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego na mocy przyjętych rozwiązań wynikających z „Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2020”. Jednym z trzech instrumentów wdrażania przyjętych celów częściowych są Narodowe Programy Kultury, w tym Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego”. Określony jest on poprzez podprogramy, priorytety i działania, które MKiDN realizuje w corocznie ogłaszanych programach.

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego co roku ogłasza programy, w ramach których można się ubiegać o dofinansowanie projektów związanych z ochroną zabytków. Mimo, że są one ogłaszane każdego roku, zakres merytoryczny i tematyczny w poszczególnych latach zasadniczo nie ulegał zmianie.

Aplikowanie w programach odbywa się na zasadzie konkursu, w ramach którego składa się wnioski w dwóch terminach:

I nabór – do dnia 31 października lub 30 listopada każdego roku,

II nabór – do dnia 31 marca każdego roku, o ile środki finansowe w danym programie bądź priorytecie nie zostaną wyczerpane w I naborze.

Projekty dotyczące ochrony i promocji dziedzictwa narodowego zostały zgrupowane w programie „Dziedzictwo kulturowe”, którego celem jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą, wspieranie działalności muzeów oraz popularyzacja kultury ludowej. Program składa się z następujących priorytetów:

„OCHRONA ZABYTKÓW”

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Kluczowe dla realizacji celów programu są zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku, w ramach programu dofinansowania nie mogą zaś uzyskać projekty zakładające adaptację, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znaczącą rekonstrukcję. Duży nacisk kładziony będzie na dofinansowanie prac przy obiektach najbardziej zagrożonych oraz zabytkach najcenniejszych – wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, uznanych za Pomniki Historii oraz tych, posiadających wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Istotnym celem programu jest również zwrócenie uwagi na obiekty, mające szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego – zarówno w kontekście

ogólnoświatowym, jak lokalnym, gdzie pełnią ważną rolę nośnika historii i tradycji. Określone regulaminem zasady dopuszczają możliwość całkowitego finansowania zadania, to jednakże wsparcie takie będzie można otrzymać tylko w szczególnych przypadkach, gdy zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną i naukową, wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac lub gdy stan zabytku wymaga niezwłocznej interwencji. Istotnym elementem brany pod uwagę przy ocenie organizatorów będzie podejmowanie przez nich w przeszłości działań zmierzających do zabezpieczenia obiektu, będące wyrazem troski i dbałości o dziedzictwo. Kluczowym efektem działań realizowanych w ramach programu winno być stworzenie trwałych podstaw dla harmonijnego funkcjonowania obiektów zabytkowych we współczesnym, podlegającym dynamicznym, nierzadko nieodwracalnym zmianom otoczeniu. Dzięki realizacji nakreślonych wyżej celów obiekty zabytkowe, zachowując status materialnych świadectw minionych wieków, pozostaną integralną, pełnoprawną częścią czasów obecnych i przyszłych.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;

2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);

3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);

4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich O dofinansowanie w ramach priorytetu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego – osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące

właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

Instytucja zarządzająca:

Departament Ochrony Zabytków,

ul. Krakowskie Przedmieście 15/17, 00-071 Warszawa

<http://bip.mkidn.gov.pl/pages/departamenty-i-biura/departament-ochrony-zabytkow.php>

„KOLEKCJE MUZEALNE”

Strategicznym celem programu jest wspieranie działalności muzeów poprzez tworzenie oraz systematyczne wzbogacanie zbiorów i kolekcji o randze narodowej i regionalnej. Program ma za zadanie utrwalanie wysokich standardów w zakresie opracowywania, przechowywania, konserwowania i popularyzowania obiektów i kolekcji muzealnych. Decyzje o wytypowaniu obiektów do dofinansowania w ramach programu powinny być elementem konsekwentnie realizowanego i długofalowego planu rozwoju kolekcji. Ze względu na powyższe wymagania program skierowany jest wyłącznie do instytucji kultury wpisanych do Państwowego Rejestru Muzeów, które są w szczególny sposób zobligowane do zachowania wysokiej wartości merytorycznej realizowanych przedsięwzięć oraz do stosowania właściwych reguł opieki nad gromadzonymi zbiorami. Dla pełnej realizacji celów programu istotne jest również zagwarantowanie przez muzea i ich organizatorów odpowiedniej stabilności organizacyjnej i finansowej. Równie ważne jest wypracowanie efektywnych narzędzi promowania gromadzonych zbiorów oraz atrakcyjnych, nowoczesnych form ich prezentacji, które dadzą możliwość szerszego, ponadlokalnego oddziaływania prezentowanych treści. Tworzone i rozbudowywane w ramach programu zbiory powinny stanowić wsparcie dla rozwoju przedsięwzięć edukacyjnych, realizowanych przez muzea państwowe i samorządowe, których zadaniem jest wzbogacanie wiedzy i kompetencji kulturowych odbiorców. Realizacja projektów, w oparciu o przedstawione wyżej założenia powinna wzmocnić status materialnego, oraz związanego z nim niematerialnego, dziedzictwa kulturowego regionu i kraju.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie zadań mających na celu rozbudowę kolekcji zgromadzonych w muzeach. Szczegółowy zakres kwalifikujących się zadań oraz limity finansowe warunkujące uzyskanie dofinansowania określa załącznik do regulaminu konkursu. Z programu wyłączone są zadania dofinansowane w ramach innych programów ministra oraz programów objętych finansowaniem ze środków budżetu państwa realizowanych przez państwowe instytucje kultury jako zadanie własne.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się:

- samorządowe instytucje kultury - z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego;
- organizacje pozarządowe;
- kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

Instytucja zarządzająca:

Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów,

ul. Goraszewska 7, 02-910 Warszawa

<http://nimosz.pl/>

„WSPIERANIE DZIAŁAŃ MUZEALNYCH”

Strategicznym celem programu jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także - prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych. Główny nacisk w ramach programu zostaje położony na projekty kompleksowe, charakteryzujące się wysoką wartością merytoryczną oraz nowatorskimi rozwiązaniami aranżacyjnymi, dopełnionymi umiejętnie wykorzystanymi elementami multimedialnymi. Finansowane w ramach programu zadania konserwatorskie powinny być realizowane w zgodzie z dobrymi praktykami w zakresie opracowywania i ewidencjonowania zbiorów, przy czym szczególnie istotne jest wspieranie działań, które prowadzić będą do zachowania lub przywrócenia stanu właściwego obiektom zagrożonym nieodwracalnym uszkodzeniem. Z kolei projekty wydawnicze, prócz wysokiej wartości prezentowanych treści, powinny wyróżniać się oryginalną i spójną koncepcją graficzną. Biorąc pod uwagę fakt, że istotnym czynnikiem umożliwiającym skuteczną realizację projektów o wyżej nakreślonym profilu jest stabilność finansowa i organizacyjna, w ramach programu przewidziana jest możliwość finansowania zadań w trybie dwuletnim, a suma tych dofinansowań może wynieść do 40% budżetu programu. Wsparcie finansowe udzielane będzie tym projektom, których autorzy i wykonawcy gwarantują realizację założonych celów merytorycznych. Istotnym elementem brany pod uwagę przy ocenie potencjału podmiotów będzie ich doświadczenie, zgodność procedur działania ze standardami rekomendowanymi przez ministerstwo, a także umiejętność nawiązywania współpracy z innymi partnerami na szczeblu lokalnym, ogólnopolskim i międzynarodowym. Zasadniczym efektem działań finansowanych w ramach programu powinno być umocnienie muzeów oraz innych podmiotów działających w tym obszarze jako ważnych centrów kultury, dzięki którym

świadomość historyczna i tożsamość kulturowa obywateli staje się kluczowym elementem kształtującym współczesną przestrzeń społeczną.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie zadań związanych z działalnością merytoryczną muzeów. Szczegółowy zakres kwalifikujących się zadań oraz limity finansowe warunkujące uzyskanie dofinansowania określa załącznik do regulaminu. Z programu wyłączone są zadania dofinansowane w ramach innych programów ministra oraz programów objętych finansowaniem ze środków budżetu państwa realizowanych przez państwowe instytucje kultury jako zadanie własne.

O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: 1) samorządowe instytucje kultury - z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego; 2) organizacje pozarządowe; 3) kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

Instytucja zarządzająca:

Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów,

ul. Goraszewska 7, 02-910 Warszawa

<http://nimosz.pl/>

„KULTURA LUDOWA I TRADYCYJNA”

Strategicznym celem programu jest wspieranie zjawisk związanych z kulturami tradycyjnymi funkcjonującymi na poziomie lokalnym, regionalnym i ogólnopolskim (oraz narodowym), które występują zarówno na obszarach wiejskich, jak i miejskich. Dofinansowywane będą przedsięwzięcia związane ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych ich elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania, w tym odnoszących się także do kultur mniejszości narodowych i etnicznych oraz tradycji środowiskowych (w tym zawodowych i wiekowych np. zjawisk folkloru dziecięcego i młodzieżowego). Inicjatywy te mają przyczynić się do integracji członków społeczności, wśród których dane zjawiska funkcjonują, i w ramach których są przekazywane (transmitowane). Zadaniem programu jest wspieranie działań związanych z materialnym oraz niematerialnym wymiarem dziedzictwa kulturowego, co wpisuje się w założenia ratyfikowanej w 2011 roku przez Rzeczpospolitą Polską Konwencji UNESCO z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Szczególny nacisk w programie zostaje położony na projekty kompleksowe, integrujące zarówno nadawców – twórców depozytariuszy i nosicieli treści kultury wywodzących się

ze społeczności lokalnych i regionalnych oraz profesjonalistów i znawców w swoich dziedzinach, jak i odbiorców (indywidualnych i zbiorowych). Istotne jest rejestrowanie, dokumentowanie i archiwizowanie materialnych i niematerialnych przejawów kultur tradycyjnych; tworzenie odpowiednich metod i narzędzi służących ich ochronie i upowszechnianiu; wypracowywanie i dzielenie się dobrymi praktykami oraz nawiązywanie interdyscyplinarnych i międzyśrodowiskowych kontaktów; wykorzystywanie wszelkich form i sposobów promocji podejmowanych działań, w tym tworzenie ogólnodostępnych repozytoriów związanych z zasobami kultur tradycyjnych i ich transformacjami. Biorąc pod uwagę fakt, że czynnikiem wpływającym na skuteczną realizację projektów o wyżej nakreślonym profilu jest stabilność finansowa i organizacyjna, w ramach programu wprowadza się możliwość finansowania zadań w trybie wieloletnim, a suma dofinansowań udzielanych w tym trybie może wynieść do 40% budżetu programu. Wsparcie finansowe kierowane będzie przede wszystkim do zadań konstruowanych w oparciu o różnorodne źródła finansowania, przy założeniu, że autorzy projektów gwarantują stabilność działania i realizację podjętych celów merytorycznych. Istotnym elementem brany pod uwagę przy ocenie potencjału organizatorów będzie ich doświadczenie oraz umiejętność pozyskiwania znaczących środków na realizację zadania, a także zdolność do nawiązywania współpracy z innymi partnerami na szczeblu lokalnym, regionalnym, ogólnopolskim i międzynarodowym. Ze względu na specyfikę programu szczególnie ważne dla realizacji jego celów będą zadania, dla których problematyka związana z kulturami tradycyjnymi (zarówno w aspekcie historycznym, jak i współczesnym), będzie punktem wyjścia do podjęcia działań na rzecz integracji społeczności lokalnych, co przyczynić się może do wzmacniania tożsamości i budowania poczucia dumy z przejawów lokalnych i regionalnych kultur. Zakres podejmowanych działań jest zgodny z założeniami Konwencji UNESCO z 2003 roku. Głównym celem tego trybu dofinansowania jest wspieranie procesu transmisji w obrębie danej wspólnoty kulturowej, przejawiającego się w bezpośrednim przekazie wiedzy, umiejętności, funkcji – ze szczególnym naciskiem na ich unikatowość, bądź zagrożenie zanikiem. Istotnym jest przy tym czynnik in situ – przekaz winien odbywać się pomiędzy osobami wywodzącymi się z tej samej wspólnoty i kultury lokalnej, bądź możliwie najbliższej. Sposób przekazywania powinien odbywać się w jak najbardziej naturalny sposób, z uwzględnieniem lokalnie rozwijających się technik i sposobów transmisji, będących integralną częścią tradycji. O dofinansowanie mogą ubiegać się także przedstawiciele mniejszości narodowych, etnicznych i wyznaniowych, których kultura lokalna stanowi integralną część niematerialnego dziedzictwa kulturowego Polski. Najbardziej pożądanym efektem programu ma być wypracowanie wzorców ochrony oraz twórczego

inspirowania się elementami kultur tradycyjnych zarówno w wymiarze materialnym jak i niematerialnym, z uwzględnieniem społecznego kontekstu funkcjonowania.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie zadań mających na celu wspieranie przedsięwzięć związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, przemianami ich elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania, w tym odnoszących się także do kultur mniejszości narodowych i etnicznych oraz tradycji środowiskowych. Szczegółowy zakres kwalifikujących się zadań oraz limity finansowe warunkujące uzyskanie dofinansowania określa załącznik do regulaminu. Z programu wyłączone są zadania dofinansowane w ramach innych programów ministra oraz programów objętych finansowaniem ze środków budżetu państwa realizowanych przez państwowe instytucje kultury jako zadanie własne.

O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: 1) samorządowe instytucje kultury – z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego; 2) organizacje pozarządowe; 3) podmioty prowadzące działalność gospodarczą; 4) kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne

Instytucja zarządzająca:

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Departament Narodowych Instytucji Kultury,
ul. Krakowskie Przedmieście 15/17,
00-071 Warszawa

„OCHRONA ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH”

Strategicznym celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. Cel ten został sformułowany w oparciu o fundamentalną dla ochrony dziedzictwa kulturowego zasadę zrównoważonego rozwoju, która dopuszcza inwazyjne metody badawcze jedynie w ostateczności, gdy stanowisko (zabytek archeologiczny) narażone jest na bezpośrednie zniszczenie spowodowane oddziaływaniem przyrodniczym, bądź działaniami człowieka. Stąd zadaniem programu jest wspieranie i promocja badań prowadzonych metodami niedestrukcyjnymi, wykorzystującymi techniki tradycyjne oraz nowoczesne osiągnięcia techniczne, a także opracowanie i publikacja ich wyników. W obu grupach zadań na wsparcie mogą liczyć przede wszystkim projekty, które zakładają

prorowadzenie badań na obszarach (lub w dziedzinach) niewystarczająco rozpoznanych lub upowszechnionych, promujących nowe kierunki badawcze, a także opracowanie i publikację wyników badań archeologicznych, zwłaszcza zakończonych przed 2010 r. Nie będą natomiast wspierane projekty, które prowadzą do niszczenia stanowisk archeologicznych (np. poprzedzające rekonstrukcje na stanowisku archeologicznym) lub służące planowaniu dalszych badań wykopaliskowych. Ze względu na rozległość, różnorodność, a zwłaszcza nieodnawialność zasobów tworzących dziedzictwo archeologiczne oraz złożoność procesów związanych z jego badaniem i ochroną, kluczowe dla właściwej realizacji celów programu jest nie tylko zachowanie wysokiej wartości naukowej i poznawczej prowadzonych działań, lecz również przestrzeganie w trakcie ich realizacji określonych norm międzynarodowych, wskazanych w Europejskiej konwencji o ochronie dziedzictwa archeologicznego (Konwencja Maltańska) i Międzynarodowej Karcie Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym ICOMOS (Karta Lozańska). Zadania finansowane w ramach programu powinny być realizowane zgodnie z tymi zasadami. Biorąc pod uwagę fakt, że istotnym czynnikiem, umożliwiającym skuteczną realizację projektów o wyżej nakreślonym profilu, jest stabilność finansowa i organizacyjna, program umożliwia finansowanie zadań w trybie dwuletnim, a suma dofinansowań udzielanych w tym trybie może wynieść do 40% budżetu programu. Wsparcie finansowe udzielane będzie tym projektom, których autorzy, dysponując niezbędnym doświadczeniem oraz zapleczem organizacyjnym i naukowym, gwarantują stabilność działania oraz wysoki poziom kadry odpowiedzialnej za realizację podjętych zamierzeń merytorycznych. Zasadniczym efektem działań finansowanych w ramach programu powinno być upowszechnienie w środowisku naukowym i konserwatorskim wyników przeprowadzonych dotychczas badań, co pozwoli na wykorzystanie ich do świadomej i zrównoważonej ochrony dziedzictwa. Równoległe działania te powinny rozwijać świadomość społeczną, zarówno jeśli chodzi o wartość dziedzictwa archeologicznego, jak i potrzebę jego zachowania i ochrony, zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie zadań służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Szczegółowy zakres kwalifikujących się zadań oraz limity finansowe warunkujące uzyskanie dofinansowania określa załącznik do regulaminu. Z programu wyłączone są zadania dofinansowane w ramach innych programów ministra oraz programów objętych finansowaniem ze środków budżetu państwa realizowanych przez państwowe instytucje kultury jako zadanie własne.

O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: 1) samorządowe instytucje kultury; 2) państwowe instytucje kultury; 3) organizacje pozarządowe; 4) publiczne uczelnie akademickie; 5) niepubliczne uczelnie akademickie; 6) podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Instytucja zarządzająca:

Narodowy Instytut Dziedzictwa,
ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa
<http://www.nid.pl>

„OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO ZA GRANICĄ”

Strategicznym celem programu jest poprawa stanu zachowania i wzmocnienie ochrony dziedzictwa kulturowego znajdującego się poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej oraz upowszechnianie wiedzy na jego temat. Założeniem programu jest stworzenie warunków do efektywnej ochrony i popularyzacji spuścizny kulturowej, obejmującej zarówno dziedzictwo wielonarodowościowej Rzeczypospolitej Obojga Narodów, powstałej na obszarach należących współcześnie do suwerennych państw sąsiadujących z Rzeczpospolitą, jak i dorobku wielu generacji emigracji polskiej, wytworzonego, zgromadzonego bądź przechowywanego w całej Europie i innych częściach świata. Szeroki katalog zadań, uwzględniający prace konserwatorskie i remontowe w obiektach polskich lub z Polską związanych znajdujących się poza granicami kraju, ich ewidencjonowanie i dokumentowanie oraz działania naukowe i promocyjne, pozwala na realizację projektów zgodnych z zasadniczymi celami programu. Kluczowe dla realizacji celów programu są w szczególności zadania: - prowadzące do zabezpieczenia lub zachowania szczególnie cennych obiektów dziedzictwa za granicą. - zmierzające do zachowania lub przywrócenia stanu właściwego obiektom zagrożonego dziedzictwa za granicą. W ramach programu dofinansowania nie mogą uzyskać projekty zakładające adaptację, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znaczną rekonstrukcję. Biorąc pod uwagę fakt, że istotnym czynnikiem umożliwiającym skuteczną realizację projektów jest stabilność finansowa i organizacyjna Wnioskodawców, w ramach programu wprowadzona zostaje możliwość finansowania zadań w trybie dwuletnim. Suma dofinansowań udzielanych w tym trybie może wynieść do 40% budżetu programu. Mimo, że określone regulaminem zasady dopuszczają możliwość całkowitego finansowania zadania, to wsparcie takie będzie można otrzymać tylko w szczególnych przypadkach, gdy obiekt posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną i naukową, wymaga przeprowadzenia złożonych

pod względem technologicznym prac. Kluczowym efektem działań realizowanych w ramach programu będzie zachowanie obiektów polskiego dziedzictwa kulturowego poza granicami kraju, jako świadectwa dziejów Rzeczypospolitej i cennego elementu kształtującego współczesne postawy, budującego świadomość historyczną oraz tworzącego fundament tożsamości narodowej.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie zadań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego znajdującego się poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej oraz upowszechnianie wiedzy na jego temat. Szczegółowy zakres kwalifikujących się zadań oraz limity finansowe warunkujące uzyskanie dofinansowania określa załącznik do regulaminu. Z programu wyłączone są zadania dofinansowane w ramach innych programów ministra oraz programów objętych finansowaniem ze środków budżetu państwa realizowanych przez państwowe instytucje kultury jako zadanie własne.

O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: 1) państwowe instytucje kultury; 2) samorządowe instytucje kultury; 3) archiwa państwowe; 4) organizacje pozarządowe; 5) kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne;

Instytucja zarządzająca:

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

ul. Krakowskie Przedmieście 15/17, 00-071 Warszawa

„WSPIERANIE SAMORZĄDOWYCH INSTYTUCJI KULTURY – OPIEKUNÓW MIEJSC PAMIĘCI”

Strategicznym celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości. W sposób szczególny dotyczy to miejsc noszących ślady masowych zbrodni reżimów totalitarnych. Ustawowe zadania Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w zakresie podtrzymywania i rozpowszechniania tradycji narodowej i państwowej w przypadku najważniejszych miejsc pamięci powinny przyjąć konkretną formę stworzenia możliwości sprzyjających otoczeniu tych miejsc stałą i stabilną opieką, polegającej w szczególności na zapewnieniu warunków: 1) naukowego badania i dokumentowania miejsca pamięci oraz wydarzeń i osób z nim związanych; 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy miejscu pamięci; 3) zabezpieczenia i utrzymania miejsca pamięci oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; 4) korzystania z miejsca pamięci w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości

i autentyzmu; 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o miejscu pamięci oraz jego znaczeniu dla historii, dziedzictwa i tożsamości narodowej. Biorąc pod uwagę szeroki zakres tych zadań najbardziej stabilną formą gwarantującą ich stałe wypełnianie jest powierzenie ich instytucji kultury, państwowej lub samorządowej. Ze względu na koszty stałe wiążące się z takim rozwiązaniem powinno ono jednak być stosowane tylko w przypadku najważniejszych miejsc pamięci. Głównym celem Programu jest wypełnienie powstałej luki w tym ważnym obszarze poprzez wsparcie instytucji samorządowych w tym zakresie. Jako uzupełnienie tego celu Program ma promować stosowanie dodatkowych rozwiązań sprzyjających lepszej opiece nad miejscami pamięci, takich jak: - uwzględnienie miejsca pamięci i jego ochrony w miejscowych planie zagospodarowania przestrzennego; - współpraca merytoryczna i finansowa z organizacjami pozarządowymi, wolontariuszami, społecznością lokalną lub innymi podmiotami zewnętrznymi w zakresie opieki nad miejscem pamięci. Realizacji głównego celu Programu powinna też służyć większa dostępność miejsc pamięci dla odwiedzających, gdyż to obecność w tego rodzaju miejscu stanowi o sile jego oddziaływania.

Pod stosowanym pojęciem „miejsce pamięci” rozumie się:

- 1) miejsce popełnienia w ramach działań zbrojnych lub represji ze strony reżimów totalitarnych zbrodni, w szczególności zbrodni ludobójstwa, zbrodni wojennej i zbrodni przeciwko ludzkości, na obywatelach polskich, w tym obywatelach polskich będących przedstawicielami mniejszości narodowych i etnicznych lub grup posługujących się językiem regionalnym, lub obywatelach innych państw, o ile upamiętnienie miejsca nie wiąże się z gloryfikacją sprawców tego rodzaju zbrodni;
- 2) miejsce spoczynku ofiar działań zbrojnych oraz ofiar zbrodni, o których mowa w pkt. 1;
- 3) miejsce funkcjonowania obozów koncentracyjnych, obozów zagłady, obozów jenieckich oraz innych miejsc przetrzymywania ofiar zbrodni i represji, o których mowa w pkt. 1;
- 4) miejsce związane z działaniami prowadzonymi na rzecz obrony lub odzyskania pełnej niepodległości przez Rzeczpospolitą Polską.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie zadań związanych ze sprawowaniem opieki nad miejscami pamięci. Z programu wyłączone są zadania dofinansowane w ramach innych programów ministra oraz programów objętych finansowaniem ze środków budżetu państwa realizowanych przez państwowe instytucje kultury jako zadanie własne.

O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się samorządowe instytucje kultury sprawujące opiekę nad przynajmniej jednym miejscem pamięci.

Instytucja zarządzająca:

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

ul. Krakowskie Przedmieście 15/17, 00-071 Warszawa

„WSPIERANIE OPIEKI NAD MIEJSCAMI PAMIĘCI I TRWAŁYMI UPAMIĘTNIENIAMI W KRAJU”

Strategicznym celem programu jest wspieranie opieki nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami, stanowiącymi materialne świadectwo kluczowych wydarzeń z historii Polski oraz wspieranie działań mających na celu trwałe upamiętnienie tych wydarzeń. Ustawowe zadania Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w zakresie podtrzymywania i rozpowszechniania tradycji narodowej i państwowej w przypadku miejsc pamięci i trwałych upamiętnień powinny przyjąć konkretną formę stworzenia możliwości sprzyjających otoczeniu tych miejsc stałą i stabilną opieką, polegającą w szczególności na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, remontowych i robót budowlanych;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z nich w sposób zapewniający trwałe zachowanie ich wartości i autentyzmu;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy.

Głównym celem programu jest zaangażowanie w opiekę nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami jak największej liczby różnych podmiotów, w celu zwiększenia wiedzy o historii naszego kraju, zwłaszcza o jej najtrudniejszych i najbardziej skomplikowanych aspektach, i dzięki temu wzmocnienie świadomości obywatelskiej i postaw patriotycznych.

Pod pojęciami „miejsce pamięci i trwałe upamiętnienie” rozumie się odpowiednio miejsce związane z historią walk i męczeństwa narodu polskiego lub innych narodów, w tym miejsce spoczynku zwłok lub szczątków ludzkich i materialne upamiętnienie takiego miejsca, o ile nie łączy się ono z gloryfikacją sprawców zbrodni. W ramach programu mogą być finansowane następujące zadania związane ze sprawowaniem opieki nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami. Z programu wyłączone są zadania dofinansowane w ramach innych programów ministra oraz programów objętych finansowaniem ze środków budżetu państwa realizowanych przez państwowe instytucje kultury jako zadanie własne.

O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: 1) samorządowe instytucje kultury niebędące muzeami w rozumieniu ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2022 r., poz. 385); 2) organizacje pozarządowe; 3) jednostki samorządu terytorialnego; 4) uczelnie publiczne i uczelnie niepubliczne; 5) kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

Institucja zarządzająca:

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

ul. Krakowskie Przedmieście 15/17, 00-071 Warszawa

III. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji – Fundusz Kościelny

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9, poz. 87, z późn. zm.) jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez państwo nieruchomości ziemskie. Fundusz ten, stosownie do zasady równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych wyrażonej w art. 25 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., działa na rzecz kościołów i innych związków wyznaniowych, posiadających uregulowany status prawny w Rzeczypospolitej Polskiej.

Fundusz Kościelny stanowi wyodrębnioną pozycję w części 43 budżetu państwa - wyznania religijne oraz mniejszości narodowe i etniczne, w dziale 758 – różne rozliczenia, w rozdziale 75822 – Fundusz Kościelny, której dysponentem jest minister właściwy do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych – obecnie Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji.

Dotacje z Funduszu Kościelnego są udzielane między innymi na remonty i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym i to tylko na wykonywanie podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt (w szczególności remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej itp.). Z Funduszu nie finansuje się remontów i konserwacji obiektów towarzyszących (takich jak np.: dzwonnice wolnostojące, krzyże), ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: obrazy, ikonostasy, stalle, epitafia, szaty i naczynia liturgiczne, instrumenty muzyczne, dzwony) oraz otoczenia świątyni, a także stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: polichromie, freski, witraże i posadzki).

O przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego instytucje wyznaniowe mogą się ubiegać na realizację następujących zadań:

1. konserwacja i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo, bądź orzecznictwo. tj.

a) ustawę z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane zgodnie z którą ilekroć w ustawie jest mowa o remoncie należy przez to rozumieć wykonywanie w istniejącym obiekcie budowlanym robót budowlanych polegających na odtworzeniu stanu pierwotnego, a niestanowiących bieżącej konserwacji, przy czym dopuszcza się stosowanie wyrobów budowlanych innych niż użyto w stanie pierwotnym (art. 3 pkt. 8),

b) ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zgodnie z którą użyte w ww. ustawie określenia oznaczają:

- zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową (art. 3 pkt 1),

- prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań (art. 3 pkt 6).

c) w aktualnym ustawodawstwie brak jest legalnej definicji „obiekty sakralnego” oraz „obiekty kościelne”, dlatego na potrzeby udzielenia dotacji z Funduszu Kościelnego przyjmuje się, że:

- obiekty sakralne - są te miejsca, w których stale i systematycznie zbierają się wierni danej religii (wyznania) dla wzięcia udziału w nabożeństwach i innych zorganizowanych formach uprawiania kultu religijnego (vide wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 17 czerwca 1991 r., sygn. akt II SA 391/91),

- obiekty kościelne – są to inne obiekty należące do kościelnych osób prawnych, które, co do zasady, stanowią „budynki towarzyszące” obiektom sakralnym, przez które, na gruncie ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. 2013, poz. 1169, z późn. zm.) rozumie się „położone w sąsiedztwie obiektów sakralnych: budynki stanowiące mieszkanie proboszcza lub rektora i kancelarię parafialną lub kancelarię rektora (plebanię), budynki stanowiące mieszkanie wikariuszy (wikariatkę), budynki stanowiące mieszkanie pracowników świeckich parafii lub rektoratu (organistówkę), budynki punktu katechetycznego i budynki domu zakonnego związanego z duszpasterstwem w tym obiekcie sakralnym albo świadczeniem w nim pomocy.”. Dotacje przeznaczone są, co do zasady, na remonty i prace konserwatorskie zabytkowych obiektów sakralnych (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych

przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki). Z Funduszu Kościelnego nie finansuje się co do zasady prac dotyczących otoczenia obiektu (takich jak np.: chodniki, ogrodzenia, trawniki).

III. Wojewódzki Konserwator Zabytków

Z budżetu państwa, z części będącej w dyspozycji Wojewody Podlaskiego, której dysponentem jest Podlaski Wojewódzki Konserwator Zabytków mogą być udzielane dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków znajdującym się na obszarze województwa podlaskiego.

Dotacje mogą być przyznawane na dofinansowanie:

- 1) nakładów koniecznych na planowane do wykonania prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji lub w roku następującym po roku złożenia tego wniosku (prace planowane);
- 2) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji (refundacja poniesionych nakładów).

Wniosek o udzielenie dotacji, o której mowa w pkt 2 (jako refundacji poniesionych nakładów), Wnioskodawca może złożyć po przeprowadzeniu wszystkich prac lub robót przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, określonych w pozwoleniu wydanym przez Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków lub Miejskiego Konserwatora Zabytków.

O dotacje mogą się ubiegać osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, które posiadają siedzibę, zakład lub oddział na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru zabytków albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

Wnioskodawca może ubiegać się o dotację, jeśli obiekt jest indywidualnie wpisany do rejestru zabytków lub jest wyszczególniony w decyzji wpisującej zespół obiektów (ruchomych lub nieruchomości) do rejestru zabytków .

Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków może obejmować nakłady określone w art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tj.:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7-15;
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Kolejna dotacja celowa na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy tym samym zabytku wpisanym do rejestru zabytków, obejmująca prace lub roboty, na które poprzednio udzielono dotacji celowej, może być udzielona w przypadku, gdy prace lub roboty podlegające dofinansowaniu kolejną dotacją zostały lub zostaną przeprowadzone nie wcześniej niż po upływie 10 lat od końca roku, w którym została udzielona dotacja celowa.

Wnioskodawca, w danym roku budżetowym, może złożyć maksymalnie 3 wnioski, dotyczące prac przy zabytku w rozumieniu pojedynczej pozycji w rejestrze zabytków.

Podstawową wysokość dotacji, jaka może być udzielona, określa art. 78 ust. 1 z zastrzeżeniem art. 82 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tj. dotacja może być udzielona w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie wnioskowanych prac.

W sytuacji, o której mowa w art. 78 ust. 2 lub 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Łączna wysokość dotacji udzielonych przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz organy stanowiące województwa, powiatu i gminy nie może przekraczać wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie prac lub robót.

Wnioski składa się:

1) od dnia 1 listopada do dnia 30 listopada roku poprzedzającego przeprowadzenie prac przy zabytku wpisanym do rejestru, jeśli dotacja ma być udzielona na prace przy zabytku, które zostaną przeprowadzone;

2) od dnia 1 czerwca do dnia 30 czerwca roku, w którym składa się wniosek na dotacje na prace przy zabytku, które zostały przeprowadzone w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku;

3) wniosek, może być złożony z pominięciem w/w terminów , jeżeli prace przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa albo prace przy zabytku wpisanym do rejestru są wymagane ze względu na uszkodzenie tego zabytku w następstwie: pożaru, wybuchu, wstrząsu sejsmicznego, silnego wiatru, intensywnych opadów atmosferycznych, osuwiska ziemi, powodzi, katastrofy budowlanej lub innego nagłego zdarzenia o podobnym przebiegu, które wystąpiło w okresie 6 miesięcy przed dniem złożenia wniosku.

Termin zakończenia prac lub robót planowanych do wykonania, określony we wniosku, nie może być dłuższy niż do 30 listopada roku, w którym jest planowane zakończenie inwestycji, nie później niż roku następnego po roku zawarcia umowy o dofinansowanie.

IV. Budżety jednostek samorządu terytorialnego

Ustawodawca w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami przewidział też możliwość dofinansowywania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków ze środków jednostek samorządu

terytorialnego na zasadach określonych przez organy stanowiące tych jednostek. Dotyczy to samorządów wszystkich szczebli.

W każdym przypadku o dotację może ubiegać się, w drodze corocznie ogłaszanego konkursu, każdy podmiot posiadający tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, ograniczonego prawa rzeczowego, trwałego zarządu albo stosunku zobowiązaniowego. Ze środków dotacji można dofinansować wykonanie planowanych prac lub robót budowlanych tylko przy zabytkach wpisanych do rejestru, które mieszczą się w katalogu wskazanym w w/w art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Na szczeblu wojewódzkim, co roku w budżecie Województwa Podlaskiego zabezpieczane są środki finansowe przeznaczone na udzielenie dotacji na wykonanie prac lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków województwa podlaskiego.

Ponadto w ramach sprawowanego mecenatu zarówno przez samorząd województwa, jak i gminny, udzielane są, w drodze corocznie ogłaszanych konkursów ofert, dotacje dla organizacji pozarządowych oraz innych podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, na wsparcie realizacji zadań publicznych w zakresie kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

2. Źródła publiczne. Środki zagraniczne.

Możliwość finansowania ochrony zabytków została włączona do działań współfinansowanych środkami finansowymi Unii Europejskiej. Wejście Polski do Unii Europejskiej otworzyło wiele nowych możliwości związanych z realizacją projektów z zakresu kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Fundusze europejskie, tj. fundusze strukturalne, programy wspólnotowe oraz Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego i Norweski Mechanizm Finansowy umożliwiły realizację wielu ciekawych inicjatyw, zarówno tych o charakterze infrastrukturalnym, jak i przedsięwzięć artystycznych.

Działania związane z zakresu kultury i ochrony dziedzictwa narodowego mogą być dofinansowywane z dwóch zasadniczych źródeł:

I. Fundusze Unii Europejskiej

1. Fundusze strukturalne i Fundusz Spójności:

- Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko,

II. Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego i Norweski Mechanizm Finansowy

Oprócz funduszy, wskazanych powyżej, istnieją inicjatywy wspólnotowe. W zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego istotna jest jedna z nich:

JESSICA – celem tego wspólnego przedsięwzięcia Komisji Europejskiej, Europejskiego Banku Inwestycyjnego oraz Banku Rozwoju Rady Europy jest wspieranie inwestycji służących zapewnieniu zrównoważonego rozwoju w miastach. Zakres wsparcia w ramach inicjatywy obejmuje również coraz szerszy krąg tematyczny – rozpoczynając od rewitalizacji, poprzez edukację, kulturę, turystykę i transport a kończąc na odnawialnych źródłach energii.

Inicjatywa JESSICA przewiduje stworzenie specjalnych funduszy rozwoju miast lub funduszy powierniczych, zasilonych środkami strukturalnymi, których zadaniem będzie wspieranie, przy pomocy instrumentów finansowych, projektów realizowanych w ramach zintegrowanych planów rozwoju miejskiego. Beneficjenci, dzięki tej inicjatywie będą mieli dostęp do dogodnych instrumentów finansowych, takich jak korzystne kredyty, środki kapitałowe lub gwarancje często konieczne do realizacji projektów, ale nie będą mieli możliwości pozyskania dotacji. Inicjatywa Jessica jest nowatorskim podejściem do wykorzystywania środków unijnych, zakładającym odejście od finansowania dotacyjnego na rzecz finansowania zwrotnego. Dzięki jej pilotażowemu wdrożeniu w ramach obecnego okresu programowania, część polskich regionów, które zdecydowały się na jej wdrażanie, zdobędzie niezwykle cenne doświadczenie, umożliwiające efektywniejsze wdrażanie nowatorskich instrumentów inżynierii finansowej, które stanowiły główną oś perspektywy finansowej UE na lata 2014–2020. Program ma być kontynuowany w kolejnych latach.

Z finansowania w ramach Inicjatywy Jessica mogą skorzystać projekty uprawnione do dofinansowania w ramach działania regionalnego programu operacyjnego, z którego środki zostały wyodrębnione w celu sfinansowania Inicjatywy Jessica w danym regionie. Wśród przykładowych rodzajów projektów wymienić można m.in. przebudowę budynków lub zespołów obiektów w celu nadania im innych niż dotąd funkcji użytkowych (np. na cele gospodarcze, społeczne, kulturowe) lub przystosowanie obiektów do nowych wymagań bez zmiany ich funkcji (wymiana instalacji, elementów konstrukcyjnych, itp.) przy jednoczesnym zachowaniu walorów historycznych i architektonicznych istniejących obiektów; przywrócenie wartości obejmujące remont lub modernizację obiektów o szczególnej wartości zabytkowej, mające na celu wyeksponowanie wartości zabytkowych danego obiektu; zagospodarowanie terenów przemysłowych i powojkowych na cele usługowe, handlowe, rozrywkowe, kulturalne, itp.

FUNDUSZE UNII EUROPEJSKIEJ

Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko

Środki na projekty o charakterze ponadregionalnym z zakresu dziedzictwa dostępne są w ramach priorytetu „Ochrona i rozwój dziedzictwa kulturowego”. Realizacja priorytetu inwestycyjnego przyczyni się do osiągnięcia celu dotyczącego zachowania dziedzictwa kulturowego oraz rozwoju zasobów kultury dla obecnych i przyszłych pokoleń. Rezultatem interwencji będzie poprawa uczestnictwa społeczeństwa w kulturze skutkująca wzrostem poziomu kompetencji kulturowych oraz postaw kreatywnych, jako ważnych elementów poprawy konkurencyjności gospodarki (rozwój tzw. przemysłów kreatywnych). Służyć temu będzie zwłaszcza podniesienie zdolności instytucji kultury do rozwijania kreatywności i innowacyjności poprzez stworzenie odpowiedniego zaplecza materialnego i programowego tych placówek.

W ramach inwestycji odnoszących się do ochrony dziedzictwa kulturowego wspierane będą projekty z zakresu ochrony, zachowania i udostępnienia, w tym turystycznego, zabytkowych obiektów o znaczeniu ponadregionalnym, dotyczące renowacji zabytków nieruchomych wraz z otoczeniem, konserwacji zabytków ruchomych i ich digitalizacji (w przypadkach kiedy została ujęta jako element projektu). W ramach przedsięwzięć odnoszących się do rozwoju zasobów kultury realizowane będą działania dotyczące zwiększenia dostępu do zasobów kultury, poprawy jakości funkcjonowania instytucji kultury, w tym poprzez podnoszenie standardów infrastruktury oraz zakup trwałego wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej i edukacyjnej. W ramach tego obszaru wsparcie uzyskają również szkoły i uczelnie artystyczne, które oferując m.in. przestrzeń dla działalności twórczej, wystawienniczej i in. spełniają rolę aktywnych instytucji kultury.

Wspierane będą także projekty uzupełniające inwestycje infrastrukturalne o elementy związane z wykorzystaniem nowych technologii w obszarze kultury.

Beneficjentami w ramach priorytetu inwestycyjnego będą instytucje kultury, archiwa państwowe, jednostki samorządu terytorialnego, szkoły i uczelnie artystyczne prowadzone i nadzorowane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, kościoły i związki wyznaniowe, organizacje pozarządowe, podmioty zarządzające obiektami indywidualnie wpisanymi na Listę Dziedzictwa UNESCO. Wsparcie będą mogły uzyskać również partnerstwa projektowe związane przez uprawnionych beneficjentów.

Wsparcie dotyczy całego kraju, ze szczególnym uwzględnieniem miast i ich obszarów funkcjonalnych. Ukierunkowanie wsparcia inwestycji kulturalnych dla dużych miast będzie oddziaływać na:

- tworzenie wysokiej jakości oferty kulturalnej wpływającej na atrakcyjność inwestycyjną, turystyczną i osiedleńczą miast. W miastach/metropoliach będzie zapewniona bogata i zróżnicowana oferta kulturalna, dostarczana przez uznane instytucje kultury funkcjonujące w nowoczesnych, w pełni wyposażonych obiektach;
- „ożywienie” przestrzeni miejskich poprzez różne formy ich zagospodarowania – poczynając od renowacji i nierzadko nadania nowych funkcji zabytkom, po zagospodarowanie współczesnych obiektów kultury;
- budowanie potencjału społecznego i integracji społecznej poprzez zwiększenie dostępu do kultury oraz wysokiej jakości oferty kulturalnej;
- podniesienie jakości oraz estetyki miejskich przestrzeni publicznych.

Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz Norweski

Mechanizm Finansowy.

Głównymi celami Mechanizmów Finansowych, podobnie jak w przypadku poprzedniej edycji – jest przyczynianie się do zmniejszania różnic ekonomicznych i społecznych w obrębie Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz wzmacnianie stosunków dwustronnych pomiędzy państwami-darczyńcami a państwem-beneficjentem. Minimalna wartość dofinansowania została ustanowiona na 170 tys. euro. Ponadto, w ramach niektórych programów przewidziano możliwość ustanowienia Funduszu małych grantów, gdzie minimalna wartość dofinansowania może wynosić od 5 tys. euro do 250 tys. euro. Wnioskodawcami mogą być podmioty prywatne, publiczne, komercyjne bądź niekomercyjne, oraz organizacje pozarządowe ustanowione jako podmiot prawny w Polsce, jak również organizacje międzyrządowe działające w Polsce. Nowa perspektywa opiera na tzw. podejściu programowym. Ustanowiono 19 programów (np. program „Konserwacja i rewitalizacja dziedzictwa kulturowego”), zorientowanych na osiągnięcie założonych celów, rezultatów i wyników. Programami zarządzają Operatorzy (m.in. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego). Zakres wsparcia w ramach nowej perspektywy jest bardzo szeroki. W zakresie kultury i ochrony dziedzictwa narodowego: na konserwację i rewitalizację dziedzictwa kulturowego przeznaczono 60 mln euro. Oprócz tego, 10 mln euro zostanie skierowane na działania „miękkie” dotyczące promocji kultury i sztuki wśród szerokiej publiczności oraz wzrostu świadomości dotyczącej różnorodności kulturowej oraz umocnienia dialogu międzykulturowego. Ponadto kontynuowane jest również

wsparcie na rzecz mobilności studentów i pracowników naukowych szkolnictwa wyższego w ramach Funduszu dla Organizacji Pozarządowych a także współpracy instytucjonalnej pod postacią Funduszu Stypendialnego.

W ramach Mechanizmu Finansowego EOG wyróżnić należy:

Program: Konserwacja i rewitalizacja dziedzictwa kulturowego.

W ramach programu zakłada się współfinansowanie działań: rewitalizacja, konserwacja, renowacja i adaptacja na cele kulturalne historycznych obiektów i zespołów zabytkowych wraz z otoczeniem (zakup wyposażenia może stanowić integralną część projektu); budowa, rozbudowa, remonty i przebudowa instytucji kultury (zakup wyposażenia może stanowić integralną część projektu); konserwacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych księgozbiorów, zbiorów piśmienniczych, archiwaliów i zbiorów audiowizualnych, w tym filmowych; rozwój zasobów cyfrowych w dziedzinie kultury, w tym: digitalizacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych księgozbiorów, zbiorów piśmienniczych, archiwaliów i zbiorów audio, audiowizualnych i filmowych oraz tworzenie wirtualnych instytucji kultury. Operatorem Programu jest Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Program: Promowanie różnorodności kulturowej i artystycznej w ramach europejskiego dziedzictwa kulturowego.

W ramach programu zakłada się współfinansowanie działań: organizacja wystaw, spektakli, koncertów, festiwali (w tym filmowych) i innych wydarzeń artystycznych; wspieranie współpracy oraz wymiany artystów w zakresie m.in. sztuk plastycznych, sztuk scenicznych, muzyki, fotografii, filmu i innych; wspieranie współpracy szkół artystycznych i uczelni artystycznych; współpraca ekspertów w dziedzinie nowoczesnych technik konserwatorskich (w tym digitalizacji dóbr kultury); dokumentacji, ochrony, konserwacji i promocji dziedzictwa kulturowego, zwalczania nielegalnego wywozu i wwozu oraz handlu skarbami kultury, zarządzania dziedzictwem narodowym; współpraca międzyinstytucjonalna instytucji kultury i archiwów.

Inne źródła finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej.

Projekty związane z ochroną zabytków mogą być również finansowane z różnego rodzaju funduszy, powołanych do realizacji zadań w innych dziedzinach. Wśród nich należy wymienić Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej oraz Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Białymstoku, który w ramach priorytetowych działań wspiera prace leczniczo-pielęgnacyjne przy drzewach i krzewach, a w szczególności –

pomnikach przyrody oraz parkach. Warto podkreślić, że działania na rzecz ochrony zabytkowych parków i ogrodów oraz inicjowanie szczegółowych prac badawczych w tych obiektach prowadzone są także z ramienia Narodowego Instytutu Dziedzictwa. W ramach wieloletniej współpracy, w zakresie wspierania procesu rewaloryzacji najbardziej prestiżowych historycznych założeń ogrodowych, pomiędzy Narodowym Instytutem Dziedzictwa a Narodowym Funduszem Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, powstała Lista zabytkowych założeń ogrodowych, których właściciele i użytkownicy mogą ubiegać się o dofinansowanie ze środków Funduszu. Lista składa się z części stałej „Listy najcenniejszych zabytkowych założeń ogrodowych Polski” i części ruchomej, ustalonej w cyklu trzyletnim „Listy preferencyjnej zabytkowych parków i ogrodów dla Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej”. Na stronie internetowej Narodowego Instytutu Dziedzictwa www.nid.pl opisana została szczegółowa procedura aktualizacji ww. listy.

Środki Wojewódzkiego Funduszu (a także Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej) mogą być przeznaczone m.in. na: edukację ekologiczną oraz propagowanie działań proekologicznych i zasady zrównoważonego rozwoju, przedsięwzięcia związane z ochroną przyrody, w tym urządzenie i utrzymanie terenów zieleni, zadrzewień, zakrzewień oraz parków, dofinansowywanie działań związanych z utrzymaniem i zachowaniem parków oraz ogrodów, będących przedmiotem ochrony na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej udziela pomocy finansowej w formie pożyczek, dotacji, dopłaty do oprocentowania kredytów i pożyczek zaciąganych w bankach komercyjnych.

O pomoc ze środków WFOŚiGW w Białymstoku ubiegać się mogą zarówno jednostki samorządu terytorialnego, jak i przedsiębiorcy oraz organizacje pozarządowe. Finansowanie zadań związanych z ochroną zabytków zagwarantowano w Priorytecie: Ochrona przyrody i krajobrazu. Dotacja oraz dofinansowanie w formie przekazania środków państwowym jednostkom budżetowym mogą być przyznawane do wysokości 99% całkowitego kosztu zadania z zakresu ochrony przyrody i krajobrazu obejmujące prace rewitalizacyjne realizowane na terenach objętych ochroną lub w stosunku do obiektów poddanych pod ochronę, ujętych w rejestrze albo ewidencji, zgodnie z ustawą z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody lub z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Narodowe Centrum Nauki

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac

konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach mogą być również dofinansowane przez na zasadach określonych w przepisach o zasadach finansowania nauki ze środków pozostających w dyspozycji Narodowego Centrum Nauki.

Europejskie Dni Dziedzictwa

Europejskie Dni Dziedzictwa to największy w Europie projekt społeczny i edukacyjny, najważniejsze święto zabytków kultury Starego Kontynentu. Ich idea narodziła się w 1985 r. w Granadzie w Hiszpanii podczas II Konferencji Rady Europy. Wówczas po raz pierwszy bezpłatnie udostępniono zwiedzającym obiekty, do których dostęp dotychczas był ograniczony. Inicjatywa cieszyła się tak dużym zainteresowaniem, że w 1991 r. zainspirowała Radę Europy do ustanowienia Europejskich Dni Dziedzictwa. Głównym celem Europejskich Dni Dziedzictwa jest promowanie regionalnego dziedzictwa kulturowego oraz przypomnienie o wspólnych korzeniach kultury europejskiej. Imprezy skierowane są do bardzo szerokiej i różnorodnej grupy odbiorców, co nadaje im wymiar uniwersalny. W obchodach Europejskich Dni Dziedzictwa uczestniczą wszystkie państwa, członkowie Rady Europy, w tym Polska, która włączyła się do tej akcji w 1993 r. Co roku we wrześniu organizatorzy udostępniają do zwiedzania szerokiej publiczności zabytki i miejsca kultury, przygotowują festyny, jarmarki, imprezy plenerowe, inscenizacje, turnieje rycerskie, wystawy, odczyty naukowe, konkursy, spotkania z twórcami kultury i wiele innych imprez o różnorodnym charakterze, skierowanych do różnych grup społecznych i wiekowych. Dzięki temu obywatele państw uczestniczących w EDD mają doskonałą okazję do poznania dorobku kulturowego regionu, który zamieszkują.

Ogólnopolski konkurs „Zabytek zadbany”

„Zabytek Zadbany” jest corocznym konkursem ogłaszanym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Podmiotem realizującym procedurę konkursową, podobnie jak wyżej omówione Europejskie Dni Dziedzictwa jest Narodowy Instytut Dziedzictwa. Konkurs, skierowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków, nie stanowi źródła finansowania zabytków, jednak warto o nim wspomnieć, bowiem jego celem jest promocja opieki nad zabytkami i upowszechnianie najlepszych wzorów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Charakter edukacyjny konkursu polega na popularyzacji wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury podczas ich użytkowania oraz w trakcie przeprowadzanych remontów.

Pozostałe źródła finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

fundusze fundacji krajowych, m.in. Fundacja im. Stefana Batorego (www.batory.org.pl),
Fundacja Kronenberga (www.citibank.pl/poland/kronenberg/polish/index);

fundusze europejskie, m.in. Programy Europejskiej Fundacji Kultury (www.eurocult.org).

fundusze międzynarodowe, m.in. Fundusze Wyszehradzkie (www.visegradfund.org),
Szwajcarska Fundacja dla Kultury Pro Helvetia (www.prohelvetia.pl), Fundacja Współpracy
Polsko-Niemieckiej (www.fwpm.org.pl), Polsko-Amerykańska Fundacja Wolności
(www.pafw.pl);

fundusze organizacji międzynarodowych, m.in. Europa Nostra wręcza nagrody
za utrzymywanie i restaurację obiektów kulturowych w krajach europejskich
(www.europanostra.org).

11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki, wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami. Dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenia nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane spoczywa na właścicielu i posiadaczu obiektu zabytkowego, dysponującego tytułem prawnym do zabytku.

W przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robót jest zdaniem własnym. Pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd gminny powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając poniższe priorytety:

- 1) opieka nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest miasto i gmina Białystok;
- 2) kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze miasta.

Miasto Białystok jest właścicielem (posiada tytuł prawny) lub współwłaścicielem 37 obiektów wpisanych do rejestru zabytków.

Gmina jako właściciel zabytków jest ustawowo zobligowana do opieki nad nimi tj. utrzymywania w dobrym stanie technicznym, przeprowadzania remontów i bieżących konserwacji. Niezależnie od zapisów legislacyjnych władze Białegostoku powinny dołożyć wszelkich starań, aby stan zabytków, jak i całej przestrzeni publicznej, wpływał pozytywnie na jakość życia mieszkańców, a turystów i gości zachęcał do dłuższych pobytów w naszym mieście.

Co roku w budżecie Miasta Białystok zapewniane są środki finansowe na prace przy zabytkach stanowiących własność Miasta. Nakłady poniesione na ten cel w 2018 r. wyniosły 4.197.386 zł, w 2019 r. – 10.347.387 zł, zaś w 2020 r. – 14 410 833,16 zł; a w 2021 r. – 12 891 134,48 zł. Średnia z ostatnich 4 lat wynosi 10 461 685,16 zł. Na tej podstawie wartość docelową środków finansowych przeznaczanych przez Miasto Białystok na działania przy zabytkach w okresie obejmującym niniejszy program należy określić na około 10,5 mln zł rocznie.

Od 2017 r. dotacje udzielane są na nowych warunkach, w oparciu o uchwałę Rady Miasta Białystok z dnia 5 października 2016 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji celowych na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków (Dz. Urzęd. Woj. Podl. z 2016 r. poz. 3917). Z uwagi na zmiany

wprowadzane w przepisach ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zasady udzielania dotacji mogą być w przyszłości aktualizowane.

Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane mogą być przyznane w wysokości do 75% nakładów koniecznych, które obejmują:

1. sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
2. przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
3. wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
4. opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
5. wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
6. sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
7. zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
8. stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
9. odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
10. odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
11. odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
12. modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
13. wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
14. uzupełnienie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych;
15. działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
16. zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7-15;
17. zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Zgodnie z § 5 ust. 3 ww. uchwały wnioski o dotacje składa się do 31 stycznia każdego roku.

Warunkiem przyznania dotacji jest terminowe złożenie poprawnie wypełnionego wniosku wraz z kompletem załączników, wskazanych we wniosku. Wśród obowiązkowych załączników powinien znajdować się całkowity kosztorys prac, obejmujący koszty kwalifikowalne i niekwalifikowalne. Dla prac lub robót budowlanych powinien to być kosztorys szczegółowy

– sporządzony przez osobę posiadającą stosowne uprawnienia budowlane, a także podpisany przez wnioskodawcę. Natomiast dla prac konserwatorskich i restauratorskich całkowitym kosztorysem prac zawsze powinien być kosztorys ofertowy, zawierający cenę netto i brutto, podpisany przez uprawnionego wykonawcę prac (dyplomowanego konserwatora dzieł sztuki) oraz wnioskodawcę.

Ocena merytoryczna wniosków o udzielenie dotacji na prace przy zabytkach dokonywana jest w skali od 0 do 100 punktów w oparciu o następujące kryteria:

1. czas powstania zabytku – do 10 punktów,
2. autentyczność zabytku i jego wpływ na tożsamość kulturową miasta (wartość artystyczna, historyczna i naukowa zabytku w skali miasta) – do 20 punktów,
3. dostępność zabytku – do 5 punktów,
4. konieczność prowadzenia prac wynikająca ze stanu zachowania zabytku – do 20 punktów,
5. stosowanie rozwiązań i materiałów zgodnych ze sztuką konserwatorską – do 20 punktów,
6. rzetelność i spójność przedłożonego kosztorysu z dokumentacją techniczną – do 10 punktów,
7. udział środków z budżetu miasta w realizacji zadania – do 10 punktów,
8. rzetelność i terminowość rozliczeń dotacji udzielonych w poprzednich latach – do 5 punktów.

Z tej formy wsparcia przy podejmowaniu działań renowacyjnych obiektów zabytkowych korzystają różne podmioty: osoby fizyczne i prawne, instytucje państwowe i związki wyznaniowe. Udzielone dotychczas wsparcie umożliwiło wykonywanie kompleksowych, skomplikowanych pod względem technicznym i kosztownych prac konserwatorskich i remontowych w najcenniejszych dla miasta obiektach. Efekty realizacji dotowanych zadań są widoczne w przestrzeni miejskiej. Zdecydowana poprawa stanu technicznego zabytku i jego walorów estetycznych jest wartością niezaprzeczalną, budzi zainteresowanie mieszkańców, przyciąga turystów i media, ale nie sposób pominąć też innych cennych i trwałych wartości m.in. aspektu pogłębiania wiedzy o zabytku i poczucia tożsamości, a także wykorzystania obiektu do organizacji przedsięwzięć kulturalnych.

Formą pomocy finansowej miasta dla właścicieli obiektów zabytkowych jest również system ulg podatkowych - poprzez stosowanie zwolnień od podatku od nieruchomości w odniesieniu do budynków i gruntów wpisanych indywidualnie do rejestru zabytków pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem zajętych na

prowadzenie działalności gospodarczej (zgodnie z art. 7 ust 1 pkt 6 ustawy z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych).

Inną formą wspierania opieki nad zabytkami oraz upowszechniania dziedzictwa kulturowego miasta są stypendia artystyczne przyznawane na rok lub pół roku w dwóch kategoriach: dla młodych twórców i twórców profesjonalnych. W każdej z kategorii, o stypendium mogą ubiegać się osoby działające na rzecz opieki nad zabytkami.

Stypendia mają charakter indywidualny i mogą być przyznane wyłącznie na wykonanie w ustalonym czasie, określonego przedsięwzięcia w następujących dziedzinach: fotografia, literatura, muzyka, opieka nad zabytkami, sztuka estradowa, sztuka filmowa, sztuki wizualne, taniec, teatr i upowszechnianie kultury. Szczegółowe warunki i tryb przyznawania stypendiów oraz ich wysokość określają regulaminy.

Wnioski o przyznanie stypendiów składa się do Prezydenta Miasta Białegostoku za pośrednictwem Departamentu Kultury, Promocji i Sportu Urzędu Miejskiego w Białymstoku w następujących terminach:

1. młodzi twórcy:
 - a. do 30 kwietnia danego roku – stypendium półroczne w drugim półroczu danego roku,
 - b. do 30 listopada danego roku - stypendium półroczne w pierwszym półroczu następnego roku oraz roczne na rok następny,
2. twórcy profesjonalni: do 31 października danego roku - stypendia roczne na rok następny.

Kolejną bardzo istotną formą wspierania opieki nad zabytkami miasta Białegostoku są organizowane przez prezydenta miasta otwarte konkursy ofert na realizację zadań publicznych z dziedziny kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego.

Przedmiotem konkursu są zadania mające na celu, m.in:

1. realizację i wspieranie działań w sferze ochrony dóbr kultury i promocji dziedzictwa kulturowego oraz edukacji społeczeństwa w sferze zachowania i promowania dziedzictwa kulturowego Białegostoku;
2. wspieranie działań utrwalających i promujących tożsamość kulturową miasta, w tym inicjatyw z zakresu różnorodności kulturowej miasta, dialogu międzykulturowego, prezentacji kultur mniejszości narodowych i etnicznych.

**Aneks 1. Wykaz obiektów zabytkowych z terenu miasta
Białegostoku objętych ochroną prawną przez wpis do rejestru
zabytków województwa podlaskiego**

HISTORYCZNE UKŁADY URBANISTYCZNE			
L.P.	Obiekt i datowanie	Adres	Nr rejestru zabytków
1	teren części miasta, XIX/XX w.	granica strefy ochrony konserwatorskiej przebiega ulicami: Aleja 1 Maja (Aleja Józefa Piłsudskiego) - Henryka Sienkiewicza – Warszawska - Juliana Marchlewskiego (Pałacowa) - Piasta-Skorupska - Koszykowa/ na tyłach działek położonych przy południowej pierzei tej ulicy/ - Stanisława Staszica - Monopolowa (Św. Wojciecha)- Marcelego Nowotki (Świętojańska) - Akademicka- Bronisława Wesołowskiego (Suraska) - Młynowa- Kijowska - Grunwaldzka (Oskara Sosnowskiego) – Sosnowa - Krakowska - teren wzgórza z kościołem Św. Rocha - Aleja 1 Maja (Aleja Józefa Piłsudskiego)	A-286 z 1.09.1977
2	teren części miasta, na którym przebiega ul. Warszawska, XIX w.	teren części miasta na którym przebiega ul. Warszawska na odcinku ograniczonym od zachodu ul. Henryka Sienkiewicza, od wschodu ul. Majową oraz ul. Elizy Orzeszkowej, pierzeja południowa obejmuje numery posesji od 2 do 58, północna od 1 do nr 67	A- 287 z 15.05.1975

3	rynek wraz z „placem przykościelnym” przy Rynku Kościuszki, 2. połowa XVIII w.	zabytkiem jest rynek wraz z placem przedkościelnym; fasady budynków zlokalizowanych na odcinku od Lipowej 2 do ul. Henryka Sienkiewicza 4, od Lipowej 2 do Rynku Kościuszki 15 i od Rynku Kościuszki 15 do Rynku Kościuszki 5, stanowią część tego zabytku, tworzą pierzeje rynkowe, „ściany” Rynku – północną, zachodnią i południową określenie fasady oznacza, że orzeczeniem decyzji do rejestru zabytków wpisane są wszystkie elementy elewacji (fasad) tworzących (północną) pierzeję Rynku, w tym także połacie dachowe wraz z występującymi na nich lukarnami, facjatami itd.	A-189 z 30.06.2008
---	--	---	--------------------

OBIEKTY SAKRALNE

L.P.	Obiekt i datowanie	Adres	Nr rejestru zabytków
1	kościół katedralny p.w. Wniebowzięcia NMP, 1900-1906	Pl. Jana Pawła II (dawny adres: ul. Kościelna)	A-192 z 28.01.1980
2	dawny kościół parafialny , ob. kaplica w zespole kościoła katedralnego p.w. Wniebowzięcia NMP, XVII w.	Pl. Jana Pawła II (dawny adres: ul. Kościelna)	A-192 z 24.01.1957
3	parkan murowany z bramą, bramką i wieżyczką okalający od zachodu kościół barokowy i neogotycki w Rynku Kościuszki w zespole kościoła katedralnego p.w. Wniebowzięcia NMP	Pl. Jana Pawła II (dawny adres: ul. Kościelna)	A-192 z 24.01.1957
4	mur oporowy wraz ze schodami przy neogotyckim kościele par. p.w. Wniebowzięcia NMP, 1938 r.	Pl. Jana Pawła II (dawny adres: ul. Kościelna)	A-283 z 23.02.2010

5	plebania murowana w zespole kościoła katedralnego p.w. Wniebowzięcia NMP	Pl. Jana Pawła II (dawny adres: ul. Kościelna)	A-205 z 28.02.1957
6	kościół parafialny p.w. św. Rocha i Chrystusa Króla, 1927-1946 r.	ul. Henryka Dąbrowskiego	A-193 z 12.12.1975
7	ogrodzenie w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Rocha i Chrystusa Króla	ul. Henryka Dąbrowskiego	A-193 z 12.12.1975
8	plebania w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Rocha i Chrystusa Króla	ul. Henryka Dąbrowskiego	A-193 z 12.03.1975
9	kościół parafialny p.w. Niepokalanego Serca Maryi, 1949 - 1955	ul. Ks. Stanisława Suchowolca	A-195 z 17.05.1994
10	kaplica p.w. św. Tadeusza Judy w zespole kościoła parafialnego p.w. Niepokalanego Serca Maryi	ul. Ks. Stanisława Suchowolca	A-195 z 17.05.1994
11	plebania w zespole kościoła parafialnego p.w. Niepokalanego Serca Maryi, połowa XIX w.	ul. Dojlidy Fabryczne	A-195 z 14.12.1981
12	kościół parafialny p.w. Św. Andrzeja Boboli Męczennika, 1939-1967	ul. św. Andrzeja Boboli 49/1	A-151 z 16.05.2006
13	kościół ewangelicko-augsburski, obecnie rzymskokatolicki, parafialny p.w. św. Wojciecha, 1906-1912	ul. Warszawska 46	A-206 z 6.12.1969
14	plebania w zespole kościoła ewangelicko-augsburskiego	ul. Warszawska 46	A-206 z 10.12.1982
15	cerkiew p.w. św. Mikołaja, 1846	ul. Lipowa	A-200 z 24.01.1957
16	cerkiew garnizonowa, obecnie kościół rzymskokatolicki parafialny p.w. Najśw. Serca Jezusa, około 1884	ul. Romualda Traugutta 44	A-198 z 11.04.1988
17	cerkiew garnizonowa w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych dawnego 10 Pułku Ułanów Litewskich, obecnie rzymskokatolicki, parafialny p.w. św. Stanisława, 4. ćwierć XIX w.	ul. Kawaleryjska 70	A-197 z 21.07.1987
18	bożnica „Beth Midrasz”, koniec XIX w.	ul. Piękna 3	A-202 z 27.09.1988
19	kaplica cmentarna p.w. św. Marii Magdaleny, 2 poł. XVIII	ul. Sosnowa 2	A-199 z 20.10.1966

20	kaplica parafialna p.w. św. Rodziny z plebanią (w zabudowie zwartej), 1955-1957	ul. Poleska 42	A-204 z 1.03.1995
21	dawny klasztor ss. Miłosierdzia i szpital św. Marcina, 1769	Rynek Kościuszki 5	A-194 z 28.02.1957
OBIEKTY ZESPOŁÓW PAŁACOWO-PARKOWYCH			
L.P.	Obiekt i datowanie	Adres	Nr rejestru zabytków
1	pałac w zespole pałacowo-parkowym Branickich, XVI – XVIII w.	ul. Adama Mickiewicza 1/ Jana Kilińskiego 1	A-252 z 1.12.1958
2	Ogród Branickich (park stylowy), 1720-1771	ul. Jana Kilińskiego, Plac Branickich, Adama Mickiewicza	A-260 z 2.12.1958
3	budynek dwukondygnacyjny usytuowany równolegle do lewego skrzydła Pałacu Branickich – dawny aresnał	ul. Adama Mickiewicza 2	A-259 z 2.12.1958
4	budynek dwukondygnacyjny w zespole pałacowo-parkowym, dawna oranżeria Pałacu Branickich	ul. Adama Mickiewicza 2b	A-258 z 2.12.1958
5	pawilon tokański w parku w zespole pałacowo-parkowym Branickich, XVI – XVIII w.	ul. Jana Kilińskiego 1	A-257 z 20.10.1966
6	pawilon włoski w parku w zespole pałacowo-parkowym Branickich, XVI – XVIII w.	ul. Jana Kilińskiego 1	A-256 z 20.10.1966
7	brama wjazdowa wraz z murkami w zespole pałacowo-parkowym Branickich, XVI – XVIII w.	ul. Jana Kilińskiego 1	A-271 z 2.12.1958
8	studnia I na osi muru prawego skrzydła pałacu w zespole pałacowo-parkowym Branickich, XVI – XVIII w.	-	A-255 z 2.12.1958
9	studnia II na osi muru lewego skrzydła pałacu w zespole pałacowo-parkowym Branickich, XVI – XVIII w.	-	A-254 z 2.12.1958
10	pałac Hasbacha, XIX/XX w.	ul. Dojlidy Fabryczne 23	A-134 z 8.12.1981

11	park w zespole pałacowo-parkowym Hasbacha, XIX/XX w.	ul. Dojlidy Fabryczne	A-134 z 18.12.1986
12	osada mieszkalna (przyfabryczna), po 1880	ul. Dojlidy Fabryczne 25, 25a, 25 b, 25c, 25d, 25e, 25f, 25g	A-134 z 26.06.1987
13	pałac Kruzenszternów (Rüdygierów, Lubomirskich), po 1856	ul. Dojlidy Fabryczne 26	A-139 z 2.08.1950
14	park w zespole pałacowym Kruzenszternów (Rüdigerów, Lubomirskich), l. 80-te XIX w.	ul. Ks. Stanisława Suchowolca - Myśliwska, Wiewiórcza, Dojlidy Fabryczne	A-139 z 2.08.1950
15	pałac Chaima Nowika, około 1900 r.	ul. Lipowa 35	475 z 27.11.1979
16	oficyna w zespole pałacowym	ul. Lipowa 35	475 z 27.11.1979
17	ogrodzenie od strony ul. Lipowej w zespole pałacowym	ul. Lipowa 35	475 z 27.11.1979
18	teren ograniczony ulicami: Lipową, przedłużeniem Waryńskiego i dwoma budynkami wchodzący w skład zespołu pałacowego	ul. Lipowa 35	475 z 27.11.1979
19	pałac miejski Tryllingów, 1898-1899	ul. Warszawska 7	A-176 z 8.08.1979

BUDYNKI UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ

L.P.	Obiekt i datowanie	Adres	Nr rejestru zabytków
1	ratusz, ob. muzeum, 1745-1761, odbudowany 1958 r.	Rynek Kościuszki	A-233 z 18.11.1959
2	łoża masońska, 1803-1806, odbudowana 1952 r.	ul. Jana Kilińskiego 16	A-210 z 11.03.1957
3	pałacyk gościnny Branickich wraz z otoczeniem w granicach działki, 1771	ul. Jana Kilińskiego 6	A-214 z 20.01.1953
4	budynek szpitala, 2. połowa XVIII w.	Rynek Kościuszki 2	A-203 z 20.11.1966
5	odwach, ob. Galeria Slendzińskich, XVIII w., odbudowany 1954-1956	Rynek Kościuszki 4	A-241 z 17.01.1953
6	Teatr Dramatyczny w Parku Starym, 1936-1938	ul. Elektryczna 12	A-330 z 14.04.1977

7	Dom Partii (KW PZPR), ob. Uniwersytet w Białymstoku, 1951-1952	Pl. Niezależnego Zrzeszenia Studentów 1	A-229 z 9.09.1993
8	dworzec kolejowy w zespole stacji Kolei Petersbursko-Warszawskiej, 2. połowa XIX w.	ul. Kolejowa	A-238 z 28.12.1985
9	budynek ekspedycji kolejowej w zespole stacji Kolei Petersbursko-Warszawskiej, 2. połowa XIX w.	ul. Kolejowa	A-238 z 31.01.1996
10	komora celna, początek XIX w.	Szosa Warszawska ob. Al. Jana Pawła II	A-281 z 11.11.1952
11	Bank Gospodarstwa Krajowego, lata 30. XX w.	ul. Warszawska 14	A-172 z 15.12.1982
12	budynek banku, 1947-1950	Rynek Kościuszki 7	A-240 z 19.01.1996
13	hala targowa, około 1934 r.	ul. Modlińska 2/1	A-362 z 5.12.1988
14	szkoła żydowska, 1905	ul. Pałacowa 3	A-364 z 26.01.1988
15	budynek szkoły Talmud Tora	ul. Lipowa 41D	A-265 z 17.11.2009
16	budynek szkoły, ob. VI. LO im. Zygmunta Augusta, 2. połowa XIX w.	ul. Warszawska 8	A-174 z 11.04.1979
17	budynek Gimnazjum i Liceum Dawida Druskina	Al. Józefa Piłsudskiego 11/4	A-596 z 05.01.2016
18	Sąd Okręgowy i Sąd Grodzki, ob. Sąd Apelacyjny, 1929-1933	ul. Adama Mickiewicza 5	A-516 z 20.05.2013

BUDYNKI MIESZKALNE

L.P.	Obiekt i datowanie	Adres	Nr rejestru zabytków
1	willa, 1936-1937	ul. Akademicka 26	A-342 z 17.03.2011
2	dwór rodziny Commichau, ob. dom mieszkalny, 1900	ul. Antoniuk Fabryczny 12	A-309 z 24.11.1987
3	willa fabrykanta Steina, początek XX w.	ul. Artyleryjska 9	A-315 z 20.10.1981
4	dom mieszkalny	ul. Generała Józefa Bema 11/1	A-515 z 15.05.2013
5	wielorodzinny budynek mieszkalny, 1937-1939	ul. Jana Klemensa Branickiego 1	A-591 z 23.11.2015
6	dom zarządcy fabryki Commichau, ob. dom mieszkalny, 1889 r.	ul. Bukowa 4	A-313 z 1.12.1987

7	kamienica, koniec XIX w.	ul. Ciepła 1 / Jurowiecka	A-314 z 11.06.1993
8	dom mieszkalny, 2. połowa XIX w.	ul. Tadeusza Czackiego 2	A-280 z 18.11.1988
9	kamienica z oficynami, koniec XIX w.	ul. Henryka Dąbrowskiego 14	A-316 z 23.07.1997
10	dom mieszkalny, XIX/XX w.	ul. Henryka Dąbrowskiego 22	A-317 z 22.11.1988
11	willa, około 1930	ul. Elektryczna 6	A-318 z 17.04.1985
12	kamienica, około 1881-1884	ul. Elektryczna 8	A-324 z 3.12.2010
13	kamienica, 1871	ul. Fabryczna 10	A-292 z 15.06.1993
14	dom mieszkalny	ul. Grunwaldzka 2	A-617 z 26.09.2018 r.
15	dom, po 1912 r.	ul. Grunwaldzka 22	A-319 z 5.02.1997
16	kamienica, 1905	ul. Jurowiecka 46	A-351 z 29.04.2011
17	kamienica, początek XX w.	ul. Jana Kilińskiego 8	A-212 z 15.02.1979
18	kamienica, XIX/XX w.	ul. Jana Kilińskiego 10	A-207 z 25.10.1993
19	kamienica, XIX/XX w.	ul. Jana Kilińskiego 11	A-616 z 20.06.2018 r.
20	kamienica, 1912 r.	ul. Jana Kilińskiego 13	A-208 z 17.11.1997
21	kamienica, koniec XIX w.	ul. Jana Kilińskiego 15	A-209 z 24.04.1982
22	dom mieszkalny, koniec XIX w.	ul. Koszykowa 1,	A-145 z 31.10.2005
23	dom mieszkalny, XIX/XX w.	ul. Krakowska 1	A-291z 20.11.1998
24	dom mieszkalny, początek XX w.	ul. Ignacego Kraszewskiego 15A	A-264 z 8.09.1989
25	kamienica, XIX/XX w.	ul. Lipowa 24	A-244 z 22.12.1981
26	kamienica, po 1900 r.	ul. Lipowa 28	A-246 z 28.04.1982
27	kamienica, XIX/XX w.	ul. Lipowa 30	A-247 z 2.10.1986
28	kamienica, 1936	ul. Lipowa 47	A-248 z 23.08.1994
29	dom	ul. Mazowiecka 31/1	A-641 z 25.10.2021
30	kamienica, 1863	ul. Mazowiecka 35	A-310 z 5.11.2010

31	dom mieszkalny, około 1937	ul. Mazowiecka 52	A-232 z 29.04.2009
32	do mieszkalny, 1933-1934 r.	ul. Adama Mickiewicza 11	A-636 z 6.04.2020 r.
33	dwór, połowa XIX w.	ul. Adama Mickiewicza 15	A-320 z 13.04.1987
34	dom mieszkalny, około 1850	ul. Modlińska 2	A-321 z 22.08.1984
35	dom mieszkalny, 1932-1933	ul. Nowowarszawska 11	A-322 z 19.06.1991
36	dom mieszkalny, około 1910	ul. Nowowarszawska 20	A-155 z 9.11.2006
37	kamienica, około 1900	ul. Nowy Świat 9	A-323 z 4.05.1982
38	kamienica, 1930-1931	ul. Ogrodowa 2	A-243 z 30.11.1984
39	willa, około 1900	ul. Parkowa 6	A-325 z 26.01.1988
40	dom staromiejski (dawna kamienica dworska), obecnie restauracja Astoria, około 1771	ul. Henryka Sienkiewicza 4 (d. nr 2)	A-219 z 11.03.1957
41	kamienica z oficyną, około 1900	ul. Henryka Sienkiewicza 14	A-218 z 4.05.1982
42	kamienica, 1922-1925	ul. Henryka Sienkiewicza 22	A-220 z 30.03.1987
43	kamienica, początek XX w.	ul. Henryka Sienkiewicza 40a	A- 221 z 15.02.1979
44	kamienica, 4. ćwierć XIX w.	ul. Henryka Sienkiewicza 63a	A- 223 z 23.04.1998
45	kamienica, po 1880	ul. Henryka Sienkiewicza 77	A-224 z 4.05.1982
46	willa Stefana Fricka, 1939	ul. Marii Skłodowskiej-Curie 24	A-620 z 8.05.2019 r.
47	dom mieszkalny rodziny Zbirohowskich – Kościów, około 1910	ul. Słonimska 15	A-481 z 04.12.2012
48	dom mieszkalny, 1934	ul. Słonimska 31	A-334 z 22.05.1990
49	dom mieszkalny, po 1930	ul. Słonimska 33	A-335 z 19.03.1991
50	dom mieszkalny, 2. połowa XIX w.	ul. Jana III Sobieskiego 1	A-343 z 21.12.1984

51	kamienica, 4. ćwierć XIX w.	ul. Jana III Sobieskiego 12	A-347 z 13.04.1987
52	kamienica, koniec XIX w.	ul. Spółdzielcza 8	A-348 z 15.02.1979
53	kamienica, koniec XIX w.	ul. Spółdzielcza 10	A-349 z 15.02.1979
54	dom mieszkalny, początek XX w.	ul. Stanisława Staszica 5	A-350 z 25.03.1988
55	dom mieszkalny, 1906 r.	ul. Stanisława Staszica 10	A-361 z 14.11.1995
56	dom mieszkalny, po 1930	ul. Stołeczna 4/2	A-366 z 18.05.1990
57	kamienica, ob. Arcybiskupia Kuria Prawosławna, koniec XIX w.	ul. św. Mikołaja 3	A-201 z 22.12.1982
58	kamienica – elewacja frontowa (południowa) i część elewacji wschodniej (na długości 8 m od krawędzi elewacji frontowej w kierunku północnym), 1897 r.	ul. św. Mikołaja 8	A-627 z 15.11.2019 r.
59	dom mieszkalny w zespole zabytkowej zabudowy mieszkalnej, połowa XIX w.	ul. św. Rocha 4	571 z 30.04.1984
60	dom mieszkalny w zespole zabytkowej zabudowy mieszkalnej, koniec XIX w.	ul. św. Rocha 4A	571 z 30.04.1984
61	dom mieszkalny, ob. hospicjum “Dom Opatrzności Bożej”, 1896	ul. Świętojańska 1C	A-303 z 15.07.1997
62	dom mieszkalny, 1927	ul. Świętojańska 16	A-304 z 1.12.1984
63	dom wraz z przylegającym terenem, XIX/XX w.	ul. Świętojańska 17	A-305 z 14.06.1975
64	dom mieszkalny, 1927	ul. Świętojańska 20	A-306 z 30.11.1984
65	kamienica, 1936	ul. Świętojańska 22	A-307 z 30.11.1984
66	dom mieszkalny, początek XIX w.	ul. Warszawska 1	A-156 z 30.06.1959
67	kamienica, 2. połowa XIX w.	ul. Warszawska 2	A-157 z 12.05.1989
68	dom mieszkalny, 1. połowa XIX w.	ul. Warszawska 2/1	A-158 z 8.12.1981
69	dom mieszkalny, koniec XIX w.	ul. Warszawska 3	A-184 z 22.07.1999
70	dom mieszkalny, koniec XIX w.	ul. Warszawska 5	A-183 z 31.05.1989 i z 28.11.1994
71	kamienica, 1894-1900	ul. Warszawska 5A	A-178 z 2.11.1994

72	dom mieszkalny, 1835	ul. Warszawska 5/1	A-177 z 12.09.1995
73	dom mieszkalny, początek XX w.	ul. Warszawska 7A	A-175 z 30.06.1959
74	kamienica, około 1900	ul. Warszawska 11	A-173 z 30.12.1981
75	kamienica, XIX/XX w.	ul. Warszawska 13	A-171 z 25.07.1997
76	kamienica, 1. połowa XIX w.	ul. Warszawska 18	A-170 z 13.11.1984
77	kamienica, koniec XIX w.	ul. Warszawska 20	A-169 z 18.04.1985
78	budynek mieszkalny w zespole, 1910	ul. Warszawska 25	A-168 z 3.06.1993
79	budynek mieszkalny z łącznikiem i oficyną, w zespole, 2. połowa XIX w.	ul. Warszawska 27	A-168 z 3.06.1993
80	kamienica, około 1890	ul. Warszawska 29	A- 216 z 18.12.2008
81	dom mieszkalny, 1. połowa XIX w.	ul. Warszawska 30	A-167 z 16.07.1979
82	dom mieszkalny, 1. połowa XIX w.	ul. Warszawska 31	A-165 z 13.04.1984
83	dom mieszkalny, 1. połowa XIX w.	ul. Warszawska 32	A-166 z 14.04.1984
84	kamienica, XIX/XX w.	ul. Warszawska 36	A-161 z 16.09.1986
85	kamienica z ogrodzeniem, 1900-1910	ul. Warszawska 37	A-164 z 8.04.1978
86	kamienica, XIX/XX w.	ul. Warszawska 38	A-162 z 16.09.1986
87	kamienica, XIX/XX w.	ul. Warszawska 40	A-163 z 16.09.1986
88	kamienica, XIX/XX w.	ul. Warszawska 42	A-141 z 16.09.1986
89	dom mieszkalny, koniec XIX w.	ul. Warszawska 50	A-159 z 30.12.1975
90	fasada kamienicy, po 1890	ul. Warszawska 57	A-757 z 7.09.1993
91	dom mieszkalny, 2. połowa XIX w.	ul. Warszawska 63	A-160 z 30.12.1975
92	kamienica, koniec XIX w.	ul. Ludwika Waryńskiego 4	A-300 z 10.10.1978
93	kamienica, koniec XIX	ul. Ludwika Waryńskiego 7	A-301 z 4.04.1984
94	kamienica, 1899-1901	ul. Ludwika Waryńskiego 24	A-604 z 15.04.2016
95	kamienica, XIX/XX	ul. Jerzego Waszyngtona 5	A-276 z 30.10.1985
96	kamienica, XIX/XX	ul. Jerzego Waszyngtona 9	A-277 z 30.10.1985
97	kamienica, XIX/XX	ul. Jerzego Waszyngtona 11	A-278 z 30.10.1985

98	dom mieszkalny, koniec XIX w.	ul. Wiktorii 14	A-132 z 31.10.2005
99	kamienica, 1896	ul. Wojskowa 4	A-736 z 27.12.1991
100	kamienica, 1894	ul. Wojskowa 5	A-298 z 9.06.1992
101	dom mieszkalny, 1930	ul. Wróbla 4	A-253 z 27.07.1992
102	kamienica, koniec XIX w.	ul. Ludwika Zamenhofa 19	A-297 z 15.02.1979
103	willa, 1928	ul. Złota 6	A-228 z 29.12.1983
104	dom mieszkalny, lata 20. XX w.	ul. Złota 7	A-635 z 13.08.2020 r.
105	dom – bryła i elewacja, 1930 r.	ul. Złota 8	A-634 z 11.05.2020 r.
106	dom czynszowy, około 1934	ul. Złota 9	A-215 z 11.12.2008

OBIEKTY FABRYCZNE

L.P.	Obiekt i datowanie	Adres	Nr rejestru zabytków
1	budynek biurowy w zespole fabryki Nowika, około 1900	ul. Augustowska 6	A-308 z 28.11.1989
2	wieża ciśnień w zespole fabryki Nowika, 1904	ul. Augustowska 6	A-308 z 28.11.1989
3	budynek biurowy w Browarze Dojlidy	ul. Dojlidy Fabryczne 28	A-624 z 30.09.2019 r.
4	fabryka kapeluszy w zespole Fabryki Sukna „Nowik i Synowie”, początek XX w.	ul. Adama Mickiewicza 43	A-370 z 24.11.1987
5	młyn parowy (budynek I) w zespole fabryki Steina, koniec XIX w.	ul. Poleska 85	A-4 z 9.11.1999
6	magazyn (budynek II) w zespole fabryki Steina, koniec XIX w.	ul. Poleska 85	A-4 z 9.11.1999
7	budynek fabryki pluszów z otaczającym terenem, koniec XIX w.	ul. Świętojańska 15	A-374 z 20.06.1975
8	pałacyk zarządu w zespole fabryki pluszów, koniec XIX w.	ul. Świętojańska 15	A-371 z 20.06.1975
9	budynek mieszkalno-administracyjny „A” w zespole fabryki Chany Marejn, 1892-1920	ul. Włókiennicza 7/9	A-375 z 11.03.1988

10	tkalnia „C” w zespole fabryki Chany Marejn, 1892-1920	ul. Włókiennicza 7/9	A-375 z 11.03.1988
11	przędzalnia „D” w zespole fabryki Chany Marejn, 1892-1920	ul. Włókiennicza 7/9	A-375 z 11.03.1988
12	kotłownia „E” w zespole fabryki Chany Marejn, 1892-1920	ul. Włókiennicza 7/9	A-375 z 11.03.1988
13	zgrzeblarnia „F” w zespole fabryki Chany Marejn, 1892-1920	ul. Włókiennicza 7/9	A-375 z 11.03.1988
14	pomieszczenia mieszaka „P” w zespole fabryki Chany Marejn, 1892-1920	ul. Włókiennicza 7/9	A-375 z 11.03.1988
15	budynek mieszkalno-administracyjny „G” w zespole fabryki Wolfa Zilberblatta, 1892-1910	ul. Włókiennicza 7/9	A-376 z 11.03.1988
16	tkalnia „H” w zespole fabryki Wolfa Zilberblatta, 1892-1910	ul. Włókiennicza 7/9	A-376 z 11.03.1988
17	tkalnia „K” w zespole fabryki Wolfa Zilberblatta, 1892-1910	ul. Włókiennicza 7/9	A-376 z 11.03.1988
18	przędzalnia „L” w zespole fabryki Wolfa Zilberblatta, 1892-1910	ul. Włókiennicza 7/9	A-376 z 11.03.1988
19	fabryka, 1930	ul. Kijowska 3 (dawniej 1)	734 z 14.03.1990
20	kamienica zarządu fabryki Moesa	ul. św. Rocha 3	A-363 z 30.11.1984
21	fabryka włókiennicza Flakiera – bryła i elewacje , pocz. XX w.	ul. Warszawska 10	A-632 z 5.03.2020 r.
22	budynek dawnego magazynu tranzytowego w Zakładach Remontowych Zaplecza Kolei Żelaznych	ul. Warsztatowa 1	A-611 z 21.12.2017
23	hala Fabryczna w Zakładach Remontowych Zaplecza Kolei Żelaznych	ul. Warsztatowa 1	A-611 z 21.12.2017
BUDOWLE TECHNICZNE I INNE			
L.P.	Obiekt i datowanie	Adres	Nr rejestru zabytków
1	młyn, 1947 r.	ul. Pod Krzywą 11/1	A-353 z 27.05.2011
2	wieża ciśnień, 1923-1925	ul. Władysława Wysockiego	A-365 z 29.08.1978

3	wieża strażacka (obserwacyjna), 1891	ul. Warszawska 3	A-185 z 27.01.1995
OBIEKTY KOSZAROWE I WIEZIENNE			
L.P.	Obiekt i datowanie	Adres	Nr rejestru zabytków
1	budynek nr 1, sztabowy w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych dawnego 10 Pułku Ułanów Litewskich im. Marszałka Józefa Piłsudskiego, około 1891	ul. Kawaleryjska 70	806 z 25.10.1995
2	budynek nr 2, sztabowy w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych dawnego 10 Pułku Ułanów Litewskich, około 1891	ul. Kawaleryjska 70	806 z 25.10.1995
3	budynek nr 3, administracyjno-mieszkalny w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych dawnego 10 Pułku Ułanów Litewskich, około 1891	ul. Kawaleryjska 70	806 z 25.10.1995
4	budynek nr 8, administracyjny w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych dawnego 10 Pułku Ułanów Litewskich, około 1891	ul. Kawaleryjska 70	806 z 25.10.1995
5	budynek nr 12, gospodarczy w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych dawnego 10 Pułku Ułanów Litewskich, około 1891	ul. Kawaleryjska 70	806 z 25.10.1995
6	budynek nr 13, maneż w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych dawnego 10 Pułku Ułanów Litewskich, około 1891	ul. Kawaleryjska 70	806 z 25.10.1995
7	budynek nr 16, gospodarczy w zespole zabudowań mieszkalnych,	ul. Kawaleryjska 70	806 z 25.10.1995

	koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych dawnego 10 Pułku Ułanów Litewskich, około 1891		
8	budynek nr 18, gospodarczy w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych dawnego 10 Pułku Ułanów Litewskich, około 1891	ul. Kawaleryjska 70	806 z 25.10.1995
9	budynek nr 21, koszarowy w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych dawnego 10 Pułku Ułanów Litewskich, około 1930	ul. Kawaleryjska 70	806 z 25.10.1995
10	budynek nr 23, gospodarczy w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych dawnego 10 Pułku Ułanów Litewskich, około 1891	ul. Kawaleryjska 70	806 z 25.10.1995
11	budynek nr 25, gospodarczy w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych dawnego 10 Pułku Ułanów Litewskich, około 1891	ul. Kawaleryjska 70	806 z 25.10.1995
12	budynek nr 27, gospodarczy w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych dawnego 10 Pułku Ułanów Litewskich, około 1891	ul. Kawaleryjska 70	806 z 25.10.1995
13	budynek nr 32, tzw. „szwadron” koszarowy w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych dawnego 10 Pułku Ułanów Litewskich, około 1891	ul. Kawaleryjska 70	806 z 25.10.1995
14	budynek nr 33, tzw. „szwadron” koszarowy w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych dawnego 10 Pułku Ułanów Litewskich, 1897 r.	ul. Kawaleryjska 70	806 z 25.10.1995

15	budynek nr 38, gospodarczy w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych dawnego 10 Pułku Ułanów Litewskich, 1897 r.	ul. Kawaleryjska 70	806 z 25.10.1995
16	budynek nr 40, lazaret w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych dawnego 10 Pułku Ułanów Litewskich, około 1891	ul. Kawaleryjska 70	806 z 25.10.1995
17	budynek nr 42, stołówka żołnierska w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych dawnego 10 Pułku Ułanów Litewskich, około 1950	ul. Kawaleryjska 70	806 z 25.10.1995
18	budynek nr 56, przedszkole garnizonowe w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych dawnego 10 Pułku Ułanów Litewskich, około 1953	ul. Kawaleryjska 70	806 z 25.10.1995
19	budynek nr 1, wartownia w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych d. Mariampolskiego Pułku Huzarów, 1939, rozbudowany 1975-1980	ul. Generała Józefa Bema 100	A-816 z 23.09.1996
20	budynek nr 2 w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych d. Mariampolskiego Pułku Huzarów, przed 1887	ul. Generała Józefa Bema 100	A-816 z 23.09.1996
21	budynek nr 3 w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych d. Mariampolskiego Pułku Huzarów, około 1887	ul. Generała Józefa Bema 100	A-816 z 23.09.1996
22	budynek nr 4 w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych d. Mariampolskiego Pułku Huzarów, około 1887	ul. Generała Józefa Bema 100	A-816 z 23.09.1996

23	budynek nr 5 w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych d. Mariampolskiego Pułku Huzarów, około 1887	ul. Generała Józefa Bema 100	A-816 z 23.09.1996
24	budynek nr 6 w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych d. Mariampolskiego Pułku Huzarów, około 1887	ul. Generała Józefa Bema 100	A-816 z 23.09.1996
25	budynek nr 7, obecnie sztabowy w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych d. Mariampolskiego Pułku Huzarów, około 1887	ul. Generała Józefa Bema 100	A-816 z 23.09.1996
26	budynek nr 8, obecnie hotel w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych d. Mariampolskiego Pułku Huzarów, około 1887	ul. Generała Józefa Bema 100	A-816 z 23.09.1996
27	Dawniej budynek nr 14 w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych d. Mariampolskiego Pułku Huzarów, około 1887, ob. poza obszarem koszar nr 6	ul. Gnieźnieńska 6 (dawniej Generała Józefa Bema 100)	A-816 z 23.09.1996
28	budynek nr 17 w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych d. Mariampolskiego Pułku Huzarów, około 1887	ul. Generała Józefa Bema 100	A-816 z 23.09.1996
29	budynek nr 19 w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych d. Mariampolskiego Pułku Huzarów, około 1887	ul. Generała Józefa Bema 100	A-816 z 23.09.1996
30	budynek nr 20 w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych d. Mariampolskiego Pułku Huzarów, około 1887	ul. Generała Józefa Bema 100	A-816 z 23.09.1996
31	budynek nr 21 w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych,	ul. Generała Józefa Bema 100	A-816 z 23.09.1996

	administracyjnych, gospodarczych i magazynowych d. Mariampolskiego Pułku Huzarów, około 1887		
32	budynek nr 22 w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych d. Mariampolskiego Pułku Huzarów, około 1887	ul. Generała Józefa Bema 100	A-816 z 23.09.1996
33	budynek nr 30, maneż, obecnie hala sportowa w zespole zabudowań mieszkalnych, koszarowych, administracyjnych, gospodarczych i magazynowych d. Mariampolskiego Pułku Huzarów, około 1887	ul. Generała Józefa Bema 100	A-816 z 23.09.1996
34	budynek sztabu koszar 61 Kazańskiego Pułku Piechoty, ob. Białostocki Ośrodek Tańca, 1884	ul. Romualda Traugutta nr 3	A-211 z 15.03.1994
35	magazyn dla Dowództwa i Wydziału Intendentury 4 Dywizji Kawalerii, około 1886	ul. Józefa Piłsudskiego 11/1	A-213 z 5.10.2007
36	budynek administracyjny w zespole więzienia carskiego, ob., aresztu śledczego, początek XX w.	ul. Mikołaja Kopernika 21	A-28 z 29.01.2002
37	pawilon więzienny w zespole więzienia carskiego, ob., aresztu śledczego, początek XX w.	ul. Mikołaja Kopernika 21	A-28 z 29.01.2002
38	pawilon szpitalny w zespole więzienia carskiego, ob., aresztu śledczego, początek XX w.	ul. Mikołaja Kopernika 21	A-28 z 29.01.2002
39	pawilon gospodarczy w zespole więzienia carskiego, ob., aresztu śledczego, początek XX w.	ul. Mikołaja Kopernika 21	A-28 z 29.01.2002
40	mur ogrodzeniowy w zespole więzienia carskiego, ob., aresztu śledczego, początek XX w.	ul. Mikołaja Kopernika 21	A-28 z 29.01.2002
41	budynek więzienny, 1. połowa XIX w.	ul. Henryka Sienkiewicza 57	A-222 z 23.04.1997

ZABYTKOWE CMENTARZE I BUDOWLE CMENTARNE

L.P.	Obiekt i datowanie	Adres	Nr rejestru zabytków
------	--------------------	-------	----------------------

1	cmentarz przykościelny w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Rocha i Chrystusa Króla	ul. Henryka Dąbrowskiego	A-193 z 12.12.1975
2	cmentarz rzymskokatolicki parafialny, „farny”, 1888	ul. Władysława Raginisa	A-92 z 29.03.1988
3	kościół cmentarny p.w. Chrystusa Zbawiciela w zespole cmentarza farnego, 1887-1890	ul. Władysława Raginisa	A-92 z 21.07.1987
4	cmentarz przykościelny w zespole kościoła parafialnego p.w. Niepokalanego Serca Maryi	ul. Ks. Stanisława Suchowolca	A-195 z 17.05.1994
5	cmentarz prawosławny, parafialny, 1887	ul. Władysława Wysockiego 1	A-84 z 30.12.1987
6	cerkiew cmentarna, obecnie parafialna p.w. Wszystkich Świętych, 1892-1894	ul. Władysława Wysockiego 1	A-84 z 3.08.1987
7	cmentarz żydowski, koniec XIX w.	ul. Wschodnia	A-89 z 30.12.1987
8	cmentarz wojskowy, 1920	ul. 11 Listopada - Zwierzyniecka	A-85 z 31.12.1985
9	część cmentarza ewangelicko-augsburskiego, ob. lapidarium (w granicach ogrodzenia lapidarium)	ul. Wasilkowska	A-472 z 24.10.2012

ZABYTKOWE PARKI

L.P.	Obiekt i datowanie	Adres	Nr rejestru zabytków
1	park Planty, 1933-1936	ul. Adama Mickiewicza /Akademicka/Skłódowskiej	A-137 z 18.12.1986
2	Bulwary im. Wojewody Zyndrama- Kościałkowskiego, (w rej. jako Bulwary Z.Kościałkowskiego),1933-1935	ul. Akademicka / Legionowa	A-137 z 16.04.1998
3	Park Stary im. księcia Józefa Poniatowskiego, (w rej. jako Park Stary), 1895	ul. Adama Mickiewicza-Lenina (ob.ul.Branickiego) - Elektryczna	A-423 z 15.12.1978
4	park Konstytucji 3 Maja (w rej. jako “ Park Zwierzyniec”), 1924- 1928	ul. Zwierzyniecka – Świerczewskiego (ob. ul. 11 Listopada)	A-138 z 30.12.1986

**Aneks 2. Wykaz obiektów zabytkowych ujętych w gminnej
ewidencji zabytków,
z wyłączeniem obiektów objętych wpisem do rejestru zabytków**

L.P.	Obiekt i datowanie	Adres	Nr rejestru zabytków
1.	dom	Akademicka 2	l. 30 XX w.
2.	willa	Akademicka 26	1936-1937
3.	willa	Akademicka 26A	ok. 1930 r.
4.	budynek fabryczny J. Flakiera, ob. budynek Fabryki NIBE- BIAWAR	Al. Jana Pawła II 57	pocz. XX w.
5.	budynek fabryczny J. Flakiera, ob. budynek magazynowy i produkcyjny Fabryki NIBE- BIAWAR	Al. Jana Pawła II 57	pocz. XX w.
6.	komora celna	Al. Jana Pawła II 62	l. 50 XIX w., zniszczona 1939-1944, odbud. 1946-1959, remont. l. 70 XX w.
7.	fabryka (w rej. magazyn dla Dowództwa i Wydziały Intendentury 4 Dywizji Kawalerii w mieście Białystok)	Al. Józefa Piłsudskiego 11/1	1913 r.
8.	kamienica – budynek Gimnazjum i Liceum Dawida Druskina	Al. Józefa Piłsudskiego 11/4	po 1914 r.
9.	dom (kamienica)	Al. Józefa Piłsudskiego 20B	l. 90 XIX w.
10.	dom (kamienica)	Al. Józefa Piłsudskiego 20/1	k. XIX w.
11.	dom (kamienica)	Al. Józefa Piłsudskiego 20/2	k. XIX w.
12.	dom (kamienica)	Al. Józefa Piłsudskiego 20/3	pocz. XX w.
13.	dom (kamienica)	Al. Józefa Piłsudskiego 20/5	pocz. XX w.
14.	fabryka włókiennicza Commichau	ul. Antoniuk Fabryczny 1	ok. 1890 r.

15.	dwór Commichau	ul. Antoniuk Fabryczny 12	k. XIX w. (1893 r.?)
16.	cmentarz rzymskokatolicki parafii p.w. św. Kazimierza	ul. Antoniuk Fabryczny / Al. Konstytucji 3 Maja	1926 r.
17.	dom	ul. Artyleryjska 2	k. XIX w.
18.	dom	ul. Artyleryjska 2/2	1937 r.
19.	willa	ul. Artyleryjska 2/3	po 1935 r.
20.	dom	ul. Artyleryjska 5	1 ćw. XX w.
21.	dom (kamienica)	ul. Artyleryjska 8	1937 r.
22.	willa fabrykanta Steina	ul. Artyleryjska 9	pocz. XX w., remont. l. 80 XX w.
23.	dom	ul. Augustowska 5	1934 r.
24.	dom	ul. Augustowska 10	1935 r.
25.	cmentarz – zbiorowa mogiła z II wojny światowej	ul. Bacieczki	1941-1944
26.	cmentarz żydowski choleryczny, zamknięty	ul. Bema	1830 r.
27.	dom	ul. Bema 75	1937 r. lub 1938 r.
28.	magazyn nr 16 w zespole koszar Mariampolskiego Pułku Dragonów	ul. Bema 100	ok. 1887 r.
29.	szkoła	ul. Bohaterów Monte Cassino 25	l. 30 XX w.
30.	dom	ul. Botaniczna 6	1913 r.
31.	synagoga	ul. Jana Klemensa Branickiego 3	1901 r.
32.	dom (kamienica)	ul. Brukowa 28	1910 r.
33.	dom	ul. Fryderyka Chopina 1	1890 r.
34.	dom	ul. Fryderyka Chopina 11	4 ćw. XIX w.
35.	kamienica, ob. Placówka Opiekuńczo- Wychowawcza im. dr I. Białówny	ul. Ciepła 4	1897 r.
36.	dom (kamienica)	ul. Ciepła 8	k. XIX w.
37.	cmentarz żołnierzy radzieckich	ul. Konstanego Ciołkowskiego	1944 r.

38.	zespół budynków mieszkalnych i gospodarczych	ul. Konstantego Ciołkowskiego 1	1948 r.
39.	dom (kamienica)	ul. Częstochowska 3	k. XIX w. (wg ewidencji miejskiej GIS - 1859 r.)
40.	dom (kamienica)	ul. Częstochowska 23	k. XIX w.
41.	dom (kamienica)	ul. Czysta 3	1893-1895
42.	dom	ul. Jana Henryka Dąbrowskiego 16	k. XIX w.
43.	dom (kamienica)	ul. Jana Henryka Dąbrowskiego 20	k. XIX w.
44.	dom (kamienica)	ul. Jana Henryka Dąbrowskiego 24	około 1900 r.
45.	dom (kamienica)	ul. Jana Henryka Dąbrowskiego 26	1934 r.
46.	cmentarz rzymskokatolicki parafii p.w. Ducha Św.	ul. Dębowa	1990 r.
47.	dom	ul. Dojlidy Fabryczne 3	1916-1918, l. 30 XX w.
48.	dom	ul. Dojlidy Fabryczne 15	1870 r.
49.	komin w d. zespole fabryki Hasbacha	ul. Dojlidy Fabryczne	4 ćw. XIX w.
50.	cmentarz wojenny – mogiła z II wojny światowej	ul. Dojlidy Fabryczne 23	1944 r.
51.	budynek kotłowni w zespole fabrycznym Hasbacha	ul. Dojlidy Fabryczne 24	4 ćw. XIX w.
52.	stróżówka	ul. Dojlidy Fabryczne 26A	pocz. XX w.
53.	dom	ul. Dojlidy Fabryczne (ob. ul. ks. Stanisława Suchowolca) 26E	1937 r.
54.	dom	ul. Dojlidy Górne 90	pocz. XX w.
55.	elektrociepłownia I	ul. Elektryczna 13	1909-1910 r.
56.	dom (kamienica)	ul. Fabryczna 37	1912 r.
57.	dom	ul. Gdańska 1A	1895 r.
58.	dom	ul. Gdańska 22	1935 r.

59.	szkoła powszechna	ul. Gdańska 25 (23/1?)	1925-1927 r.
60.	dom	ul. Gliniana 6	1930 r.
61.	dom	ul. Gliniana 6/2	1925 r.
62.	dom	ul. Gliniana 8	1927-1929
63.	dom	ul. Gliniana 8A?	1880 r.
64.	dom	ul. Gliniana 14	k. XIX w.
65.	dom	ul. Gliniana 18	1914 r.
66.	dom	ul. Artura Grottgera 2/2	lata 20. XX w. (wg ewidencji miejskiej GIS - 1927 r.)
67.	willa	ul. Artura Grottgera 6	l. 20 XX w.
68.	dom	ul. Artura Grottgera 8	l. 20 XX w.
69.	dom	ul. Grunwaldzka (ob. Oskara Sosnowskiego) 7	1905 r.
70.	willa	ul. Grunwaldzka 65	1925 r.
71.	tunel drogowy I - zachodni w ciągu ul. Hetmańskiej	ul. Hetmańska	pocz. XX w.
72.	dom w kolonii domów "Zdobycz Robotnicza"	ul. Jesienna 2	l. 20. XX w.
73.	budynek fabryczny	ul. Jurowiecka 31	koniec l. 90. XIX w.
74.	cmentarz żydowski, ob. Park Centralny	ul. Konstantego Kalinowskiego	1766 r.
75.	cmentarz prawosławny przy cerkwi p.w. św. Marii Magdaleny	ul. Konstantego Kalinowskiego	1806 r.
76.	budynek sztabowy nr 9 w zespole koszar 10 Pułku Ułanów Litewskich	ul. Kawaleryjska 70	ok. 1897 r.
77.	budynek sztabowy nr 7 w zespole koszar 10 Pułku Ułanów Litewskich	ul. Kawaleryjska 70	ok. 1897 r.
78.	budynek sztabowy nr 5 w zespole koszar 10 Pułku Ułanów Litewskich	ul. Kawaleryjska 70	ok. 1897 r.
79.	budynek mieszkalny kadry nr 6 w zespole koszar 10 Pułku Ułanów Litewskich	ul. Kawaleryjska 70	ok. 1897 r.

80.	budynek sztabowy nr 11 w zespole koszar 10 Pułku Ułanów Litewskich	ul. Kawaleryjska 70	ok. 1897 r.
81.	dom (kamienica)	ul. Kijowska 2	pocz. XX w.
82.	dom (kamienica)	ul. Jana Kilińskiego 7 i 7/1	1938-1939 r.
83.	dom (kamienica)	ul. Jana Kilińskiego 9	pocz. XX w., odbud. 1947-1952
84.	dom (kamienica)	ul. Jana Kilińskiego 12	l. 50 XX w.
85.	budynek Urzędu Poczto-Telekomunikacyjnego Nr 2	ul. Kolejowa 15	1962-1964
86.	wieża ciśnień	ul. Mikołaja Kopernika	1955 r.
87.	cmentarz wojenny – zbiorowa mogiła	ul. Mikołaja Kopernika 21	1941 r.
88.	dom	ul. Mikołaja Kopernika 50	k. XIX w. (?), l. 20 XX w.
89.	dom	ul. Koszykowa 2	1890 r.
90.	dom	ul. Koszykowa 3	1909 r.
91.	dom	ul. Koszykowa 5	1936 r.
92.	dom	ul. Koszykowa 7	2 poł. XIX w.
93.	dom	ul. Koszykowa 8	1900 r.
94.	dom	ul. Koszykowa 9	k. XIX w.
95.	dom	ul. Koszykowa 12	2 poł. XIX w.
96.	dom	ul. Koszykowa 14	k. XIX w.
97.	dom	ul. Koszykowa 15	1899 r.
98.	dom	ul. Koszykowa 16	1897 r.
99.	dom	ul. Koszykowa 22	1911 r.
100.	dom	ul. Koszykowa 22a	1908 r.
101.	dom	ul. Koszykowa 23	1912 r.
102.	dom	ul. Koszykowa 24	pocz. XX w.
103.	dom	ul. Koszykowa 25	l. 20 XX w.
104.	dom	ul. Koszykowa 26	ok. 1900 r.

105.	dom	ul. Koszykowa 27	1910 r.
106.	dom	ul. Koszykowa 27/1	1936 r.
107.	dom	ul. Koszykowa 31	l. 30 XX w.
108.	dom (kamienica)	ul. Zygmunta Kraśińskiego 8	1932-1934
109.	dom (kamienica)	ul. Józefa Ignacego Kraszewskiego 7	1919-1932
110.	dom	ul. Józefa Ignacego Kraszewskiego 24/1?	ok. 1930 r.
111.	dom	ul. Józefa Ignacego Kraszewskiego 41	1934 r.
112.	cmentarz rzymskokatolicki przy kościółce p.w. św. Rocha	ul. Ks. Adama Abramowicza / ul. Jana Dąbrowskiego	l. 40 XVIII w.
113.	cmentarz prawosławny parafii p.w. Zaśnięcia NMP	ul. Ks. Pawła Grzybowski	2 poł. XIX w.
114.	cmentarz prawosławny parafii p.w. Św. Proroka Eliasza	ul. Ks. Stanisława Suchowolca / ul. Plażowa	1887 r.
115.	cmentarz rzymskokatolicki parafii p.w. Niepokalanego Serca Maryi i Matki Boskiej Ostrobramskiej	ul. Ks. Stanisława Suchowolca	1920 r.
116.	cmentarz żydowski (nieistniejący)	ul. Legionowa / Rynek Kościuszki	XVII w.
117.	budynek administracyjno-biurowy	ul. Legionowa 8	l. 40 XX w.
118.	szkoła	ul. Letnia 1/1	pocz. XX w.
119.	dom (kamienica)	ul. Lipowa 1	1955-1957
120.	cmentarz prawosławny przy cerkwi św. Mikołaja	ul. Lipowa	XVIII w.
121.	cmentarz rzymskokatolicki (nieistniejący)	ul. Lipowa	XVII w.
122.	Hotel Miejski	ul. Lipowa 3/5	1951-1954, przebud. l. 90 XX w.
123.	dom	ul. Lipowa 15A	1869 r.
124.	dom (kamienica)	ul. Lipowa 16A	k. XIX w.

125.	dom (kamienica z oficyną)	ul. Lipowa 23	1889 r.
126.	dom (kamienica)	ul. Lipowa 31	przed 1897 r.
127.	dom (kamienica z oficyną)	ul. Lipowa 33	1900 r.
128.	dom, ob. Dom Zgromadzenia Sióstr od Aniołów	ul. Łąkowa 15	1933 r.
129.	dom	ul. Mazowiecka 31/1	przed 1932 r.
130.	budynek fabryczny, szkoła, ob. budynek usługowy	ul. Mazowiecka 33	1903- 1910
131.	willa miejska	ul. Mazowiecka 37 (29?)	1930-1935
132.	dom (kamienica)	ul. Mazowiecka 54/1	1938 r.
133.	budynek II w zespole Instytutu Panien Szlacheckich	ul. Adama Mickiewicza 2A	k. XIX w., nadbud. i remont. 1980-1982
134.	Izba Skarbowa	ul. Adama Mickiewicza 3	1928-1930, nadbud. l. 60 XX w., remont. 2005 r.
135.	dom, ob. placówka socjalizacyjna dla dziewcząt Sióstr Służebnic Matki Dobrego Pasterza	ul. Adama Mickiewicza 13A	k. XIX w.
136.	dom	ul. Adama Mickiewicza 25	l. 30 XX w.
137.	willa	ul. Adama Mickiewicza 32A	l. 30 XX w.
138.	willa miejska	ul. Adama Mickiewicza 34	l. 20 XX w.
139.	dom (kamienica)	ul. Adama Mickiewicza 51	k. XIX w.
140.	dom (kamienica)	ul. Młynowa 2	l. 90 XIX w.
141.	dom (kamienica)	ul. Młynowa 4	l. 90 XIX w.
142.	dom	ul. Młynowa 18	1910 r.
143.	dom	ul. Młynowa 19	l. 30 XX w.
144.	dom	ul. Młynowa 23	pocz. XX w.
145.	dom	ul. Młynowa 28	pocz. XX w.
146.	dom (kamienica)	ul. Młynowa 30	l. 90 XIX w.
147.	cmentarz ewangelicko-augsburski	ul. Młynowa / Rynek Sienny	k. XVIII w.

148.	dom	ul. Modlińska 5	ok. 1900 r.
149.	magazyn Fabryki Wyrobów Tytoniowych "F.D. Janowski"	ul. Modlińska 8/1 (ob. ul. Stanisława Bukowskiego 1)	ok. 1903 r.
150.	willa	ul. Modlińska 11	l. 30 XX w.
151.	willa	ul. Nowogródzka 1	1926 r.
152.	dom	ul. Nowowarszawska 44	l. 20 XX w.
153.	dom (kamienica)	ul. Nowy Świat 4	l. 30 XX w.
154.	dom (kamienica)	ul. Nowy Świat 12	1948 r.
155.	dom (kamienica)	ul. Nowy Świat 17	ok. 1901 r.
156.	Willa	ul. Ogrodowa 27	
157.	dom (willa Nowakowskich)	ul. Orla 1	1928r.
158.	dom	ul. Orla 3	1933 r.
159.	dom	ul. Orla 5	1933 r.
160.	dom	ul. Orla 7	l. 30 XX w.
161.	dom (kamienica)	ul. Elizy Orzeszkowej 15	k. XIX w.
162.	dom	ul. Pałacowa 1	pocz. XX w.
163.	willa	ul. Pałacowa 3/1	1937 r.
164.	dom (kamienica)	ul. Piasta 2	l. 90 XIX w.
165.	dom	ul. Piasta 9	1937 r.
166.	dom	ul. Piasta 12	1881 r.
167.	dom	ul. Piasta 21	l. 20 XX w.
168.	dom	ul. Piasta 24	1892 r.
169.	dom	ul. Piasta 25	pocz. XX w.
170.	dom	ul. Piasta 27	1910 r.
171.	dom	ul. Piasta 27/2, 27/3	1910 r.
172.	dom	ul. Piasta 30	pocz. XX w.
173.	dom	ul. Piasta 32	l. 30 XX w.

174.	dom	ul. Piasta 33	I. 30 XX w.
175.	dom	ul. Piasta 39	1936 r.
176.	dom	ul. Piasta 146	lata 30. XX w.
177.	dom, ob. Dom Kultury Muzułmańskiej	ul. Piastowska 13F	1934 r.
178.	dom	ul. Piękna 2	I. 90 XIX w.
179.	dom	ul. Pod Krzywą 7	1934 r.
180.	dom	ul. Pod Krzywą 9	1936 r.
181.	dom	ul. Poprzeczna 1	1872 r.
182.	dom	ul. Poprzeczna 2	1937 r.
183.	dom	ul. Poprzeczna 5A	I. 30 XX w.
184.	dom	ul. Poprzeczna 7	1870 r.
185.	dom	ul. Poprzeczna 15	pocz. XX w.
186.	cmentarz ewangelicki (nieistniejący)	ul. Produkcyjna	XIX w.
187.	dom (kamienica)	ul. Przejazd 2A	I. 90 XIX w.
188.	wieża ciśnień w zespole fabryki włókienniczej „Fasty”	ul. Przędzalniana 8	1952 r.
189.	willa	ul. Władysława Reymonta 7	I. 30 XX w.
190.	cmentarz rzymskokatolicki przy klasztorze p.w. Miłosiernych Zakonnicy (nieistniejący)	ul. Rynek Kościuszki	XVII w.
191.	cmentarz rzymskokatolicki przy kościele p.w. Wniebowzięcia NMP	ul. Rynek Kościuszki / ul. Kościelna	1581 r.
192.	dom (kamienica)	ul. Rynek Kościuszki 5A	I. 50 XX w.
193.	budynek administracyjny Urzędu Zatrudnienia i Inspektoratu Pracy, ob. Kuratorium Oświaty	ul. Rynek Kościuszki 9	I. 40 XX w.
194.	dom (kamienica)	ul. Rynek Kościuszki 13	I. 50 XX w.
195.	dom (kamienica)	ul. Rynek Kościuszki 16	I. 50 XX w.
196.	dom (kamienica)	ul. Rynek Kościuszki 17	1954-1955

197.	dom (kamienica)	ul. Henryka Sienkiewicza 12A	k. XIX w.
198.	kamienica, ob. hotel	ul. Henryka Sienkiewicza 24	l. 30. XX w.
199.	dom	ul. Henryka Sienkiewicza 26A	1889 r.
200.	Wileński Bank Handlowy	ul. Henryka Sienkiewicza 40	l. 90 XIX w., remont. i przebud. od 1989 r.
201.	przychodnia lekarska (?)	ul. Henryka Sienkiewicza 53/1	1933-1938
202.	zespół więzienia	ul. Henryka Sienkiewicza 57	1 poł. XIX w - XX w.
203.	Gimnazjum Hebrajskie M. Kancelsona	ul. Henryka Sienkiewicza 79	ok. 1919 r.
204.	dom (kamienica)	ul. Henryka Sienkiewicza 112	pocz. XX w.
205.	dom (kamienica)	ul. Henryka Sienkiewicza 112A	pocz. XX w.
206.	dom (kamienica)	ul. Henryka Sienkiewicza 114	pocz. XX w.
207.	kompleks budynków Sądu Okręgowego	ul. Marii Skłodowskiej-Curie 1	l. 50 XX w.
208.	dom	ul. Skorupska 23	ok. 1896 r.
209.	dom	ul. Skorupska 42/1	1908 r.
210.	dom	ul. Skorupska 46	ok. 1910 r.
211.	dom	ul. Skorupska 48	1906 r.
212.	łaźnia miejska	ul. Słonimska 2/2	1939 r.
213.	Zakład Rzemieślniczo - Wychowawczy im. Św. Józefa	ul. Słonimska 8	pocz. XX w., rozbud. l. 30 XX w.
214.	dom	ul. Słonimska 10	1848 r.
215.	willa	ul. Słonimska 35/2	l. 30 XX w.
216.	kamienica	ul Jana III Sobieskiego 2	k. XIX w.
217.	kamienica	ul Jana III Sobieskiego 5	1906 r.

218.	kamienica z oficyną	ul. Jana III Sobieskiego 22	1928 r.
219.	dom	ul. Starobojarska 13	1928 r.
220.	dom	ul. Stanisława Staszica 8	1906 r.
221.	dom	ul. Stanisława Staszica 9	l. 80 XIX w.
222.	dom	ul. Stanisława Staszica 13/1	1930 r.
223.	dom	ul. Stanisława Staszica 14	pocz. XX w.
224.	dom	ul. Stanisława Staszica 15	1936 r.
225.	dom	ul. Stołeczna 4/1	1935 r.
226.	kamienica	ul. Sukienna 1	k. XIX w.
227.	kamienica	ul. Sukienna 5	pocz. XXw.
228.	cerkiew parafialna pw. św. św. Cyryla i Metodego	ul. Szkolna 1/1	1901 r.
229.	posterunek policji	ul. Św. Andrzeja Boboli 5	pocz. XX w.
230.	zespół kościoła rzymskokatolickiego parafialnego p.w. św. Andrzeja Boboli i św. Stanisława Bpa	ul. Św. Andrzeja Boboli 49	1 poł. XX w.
231.	plebania w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Andrzeja Boboli i św. Stanisława Bpa	ul. Św. Andrzeja Boboli 49	l. 20 XX w.
232.	cmentarz rzymskokatolicki przy kościele p.w. św. Andrzeja Boboli	ul. Św. Andrzeja Boboli	1938 r.
233.	cmentarz rzymskokatolicki parafii św. Andrzeja Boboli	ul. Św. Andrzeja Boboli	1952 r.
234.	cmentarz prawosławny	ul. Św. Andrzeja Boboli	1990 r.
235.	plebania parafii prawosławnej p.w. św. Mikołaja, ob. kancelaria	ul. Św. Mikołaja 4A	k. XIX w.
236.	dom	ul. Św. Rocha 11	l. 30 XX w.
237.	dom Misji Barbikańskiej	ul. Św. Rocha 25	1925 r.
238.	ambulatorium w zespole Misji Barbikańskiej	ul. Św. Rocha 25A	1933-1935

239.	dom	ul. Świętojańska 10	k. XIX w.
240.	stajnia w zespole fabryki jedwabnych pluszów Towarzystwa Białostockiej Manufaktury "E. Becker i S-ka"	ul. Świętojańska 15	ok. 1895, przebud. ok. 1911
241.	zespół zabudowy ulicy Świętojańskiej	ul. Świętojańska 17/1, 18, 18/1, 24, 26, 28, 32	I. 20 – 40 XX w.
242.	ogrodzenie z bramą w zespole willi generała Mikołaja von Driesen	ul. Świętojańska 17	k. XIX w.
243.	stajnia i wozownia z częścią mieszkalną w zespole willi generała Mikołaja von Driesen	ul. Świętojańska 17A	I. 90 XIX w., remont i nadbudowa I. 80 XX w.
244.	dom	ul. Świętojańska 17/1	1935 r.
245.	kamienica	ul. Świętojańska 18	I. 30 XX w.
246.	kamienica	ul. Świętojańska 18/1	I. 30 XX w.
247.	dom (kamienica)	ul. Świętojańska 21	pocz. XX w.
248.	kamienica	ul. Świętojańska 24	I. 20 XX w.
249.	kamienica	ul. Świętojańska 26	I. 20 XX w.
250.	kamienica	ul. Świętojańska 28	I. 20 XX w.
251.	kamienica	ul. Świętojańska 32	I. 30 XX w.
252.	cmentarz rzymskokatolicki przy kościele p.w. Najświętszego Serca Jezusa	ul. Romualda Traugutta	1888 r.
253.	dom mieszkalny	ul. Romualda Traugutta 6	1887 r.
254.	piwnica	ul. Romualda Traugutta 6	ok. 1890 r.
255.	dom kolejowy przy dworcu Białystok Fabryczny	ul. Romualda Traugutta 8	ok. 1886 r.
256.	dom	ul. Romualda Traugutta 11	pocz. XX w.
257.	dom kolejowy przy dworcu Białystok Fabryczny	ul. Romualda Traugutta 14	k. XIX w.
258.	kamienica	ul. Warszawska 9	2 poł. XIX w.
259.	poczta	ul. Warszawska 10	po 1897 r.

260.	skarbiec Banku Polskiego, ob. Cerkiew pw. Św. Dymitra z Tesalonik	ul. Warszawska 16	I. 30 XX w.
261.	Ryski Komercyjny Bank (dotychczas jako Szpital żydowski)	ul. Warszawska 19 (d. 15)	ok. 1840, przebud. przed 1939 i po 1945 r.
262.	dom (kamienica)	ul. Warszawska 33	ok. 1900 r.
263.	dom (kamienica)	ul. Warszawska 44	ok. 1900 r.
264.	dom (kamienica)	ul. Warszawska 45	1881 r., rozbud. 1931 r.
265.	dom (kamienica)	ul. Warszawska 45A i 45B	ok. 1880 r., rozbud. I. 30 XX w.
266.	dom parafialny kościoła ewangelicko - augsburskiego	ul. Warszawska 46A	k. XIX w.
267.	kamienica	ul. Warszawska 47	k. XIX w.
268.	dom	ul. Warszawska 56	4 ćw. XIX w.
269.	zespół fabryczny	ul. Warszawska 59	2 poł. XIX w. – I. 60 XX w.
270.	kamienica	ul. Warszawska 64	1936 r.
271.	zespół Państwowej Wytwórni Wódek nr 8, d. Gubernialny Zarząd Akcyz	ul. Warszawska 65, 65A	XIX/XX w.
272.	budynek administracyjny w zespole Państwowej Wytwórni Wódek nr 8, ob. komisariat Policji	ul. Warszawska 65	XIX/XX w.
273.	d. Państwowa Wytwórnia Wódek nr 8, ob. KWP, budynek o nr ewid. 1918	ul. Warszawska 65A	XIX/XX
274.	d. Państwowa Wytwórnia Wódek nr 8, ob. KWP, budynek o nr ewid. 1923	ul. Warszawska 65	XIX/XX w.
275.	d. Państwowa Wytwórnia Wódek nr 8, ob. KWP, budynek o nr ewid. 1924	ul. Warszawska 65	XIX/XX w.
276.	d. Państwowa Wytwórnia Wódek nr 8, ob. KWP, budynek o nr ewid. 1925	ul. Warszawska 65	XIX/XX w.
277.	d. Państwowa Wytwórnia Wódek nr 8, ob. KWP, budynek o nr ewid. 1926	ul. Warszawska 65	XIX/XX w.
278.	d. Państwowa Wytwórnia Wódek nr 8, ob. KWP, budynek o nr ewid. 1927	ul. Warszawska 65	XIX/XX w.
279.	d. Państwowa Wytwórnia Wódek nr 8, ob. KWP, budynek o nr ewid. 1928	ul. Warszawska 65	XIX/XX w.

280.	d. Państwowa Wytwórnia Wódek, ob. KWP, budynek o nr ewid. 1929	ul. Warszawska 65	XIX/XX w.
281.	dom	ul. Warszawska 67 (67/1?)	1888 r.
282.	wieża ciśnień	ul. Warsztatowa 1	1950 r.
283.	kamienica	ul. Ludwika Waryńskiego 1	k. XIX w.
284.	kamienica	ul. Ludwika Waryńskiego 2	k. XIX w.; odb. 1947 r.
285.	dom (kamienica)	ul. Ludwika Waryńskiego 8	k. XIX w.
286.	synagoga Cytron Beit Midrasz	ul. Ludwika Waryńskiego 24 (d. ul. Polna)	1936 r., przebud. 1971 r., remont. 1991 r.
287.	kamienica	ul. Jerzego Waszyngtona 7	XIX/XX w., zniszczony 1944 r., rekonstr. 1948-1949
288.	piekarnia	ul. Jerzego Waszyngtona 27	ok. 1910 r.
289.	magazyn Wojskowy Nr 5	ul. Węglowa 5	1934-36 r.
290.	magazyn Wojskowy Nr 9	ul. Węglowa 5	1934-36 r.
291.	magazyn Wojskowy Nr 10	ul. Węglowa 5	1934-36 r.
292.	magazyn Wojskowy Nr 11	ul. Węglowa 5	1934-36 r.
293.	magazyn Wojskowy Nr 12	ul. Węglowa 5	1934-36 r.
294.	cmentarz rzymskokatolicki przy kościele p.w. św. Stanisława Biskupa i Męczennika	ul. Wiadukt	1895 r.
295.	szkoła powszechna	ul. Wiatrakowa 18	1933 r., remont. 2008 r.
296.	dom	ul. Wiktorii 3	1912 r.
297.	dom	ul. Wiktorii 3A	1933 r.
298.	dom	ul. Wiktorii 5	1911 r.
299.	dom	ul. Wiktorii 6A	ok. 1912 r., remont. po 2004 r.
300.	dom	ul. Wiktorii 7	1912 r.
301.	dom	ul. Wiktorii 9	1910 r.

302.	dom	ul. Wiktorii 11	1926 r.
303.	dom	ul. Wiktorii 12	k. XIX w.
304.	dom	ul. Wiktorii 13	1912 r.
305.	dom	ul. Wiktorii 17	1931 r.
306.	dom	ul. Wiktorii 17/1	pocz. XX w.
307.	dom	ul. Wiktorii 19	1907 r.
308.	dom	ul. Wiktorii 19A	1927 r.
309.	dom wielorodzinny	ul. Włókiennicza 16	ok. 1914 r.
310.	budynek biurowo-magazynowy	ul. Włókiennicza 16A	1948-1949
311.	willa generalska	ul. Wojsk Ochrony Pogranicza 3	1880 r.
312.	zespół willi generalskiej	ul. Wojsk Ochrony Pogranicza 3A?	ok. 1880 r.
313.	stajnia	ul. Wojsk Ochrony Pogranicza 3	k. XIX w.
314.	dom	ul. Wojskowa 3	k. XIX w.
315.	budynek koszarowy Włodzimierskiego Pułku Piechoty	ul. Michała Wołodziejowskiego 2A i 2B	1879 r.
316.	dom	ul. Wołyńska 13	1894 r.
317.	dom	ul. Wołyńska 15	1894 r.
318.	dom	ul. Wołyńska 17	1894 r.
319.	kamienica	ul. Wrocławska 6	pocz. XX w.
320.	cmentarz komunalny (miejski)	ul. Władysława Wysockiego	k. XIX w.
321.	kapliczka na cmentarzu prawosławnym parafii p.w. Wszystkich Świętych	ul. Władysława Wysockiego 1	przed 1915 r.
322.	cmentarz Ofiar Faszyzmu	ul. Władysława Wysockiego (Las Pietrasze)	1941
323.	dwór	ul. Zacisze 1	l. 80-90 XIX w.
324.	kamienica	ul. Ludwika Zamenhofa 5C	k. XIX w.

325.	dom (kamienica)	ul. Ludwika Zamenhofa 22	1900-1910 r.
326.	cmentarz wojenny, wielowyznaniowy żołnierzy armii niemieckiej i carskiej w Lesie Zwierzynieckim	ul. Zwierzyniecka / ul. Świerkowa	1915 r.
327.	dom	ul. Zwycięstwa 22	przed 1903 r.
328.	cmentarz wojenny – zbiorowa mogiła	ul. Zwycięstwa	1920 r.
329.	żydowski cmentarz gettowy – ob. mogiła zbiorowa	ul. Żabia (Proletariacka / Bohaterów Getta/ Żabia/ Armatnia)	1941 -1943

Aneks 3. Wykaz stanowisk archeologicznych z terenu Białegostoku¹⁵⁴

L.P.	Nazwa stanowiska	Obszar AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja i chronologia
1	Białystok – Ogród Branickich	37-86	1	1	1) ślad osadnictwa, neolit – kultura ceramiki sznurowej 2) osada, wczesna epoka żelaza – okres wpływów rzymskich, kultura ceramiki kreskowanej 3) dwór, średniowiecze, XV-początek XVI w. 4) zamek, okres nowożytny, XVII w. 5) park, okres nowożytny, 1. połowa XVIII – XIX w.
2	Białystok	37-86	2	2	1) ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze, XII – XIII w. 2) ślad osadnictwa, średniowiecze, XV w. 3) osada, okres nowożytny, XVI-XVII w. 4) miasto, okres nowożytny, XVIII – XIX w.
3	Białystok – Wysoki Stoczek	37-86	3	3	osada?, okres wpływów rzymskich
4	Białystok – ulica Niedźwiedzia	37-87	4	7	grób, kultura amfor kulistych, neolit
5	Białystok – ulica Piastowska	37-87	5		znalezisko luźne, neolit
6	Białystok – Białostoczek	37-86	6	4	ślad osadnictwa, neolit – wczesna epoka brązu?, kultura amfor

¹⁵⁴ Wykaz sporządzony został na podstawie dokumentacji z badań AZP na obszarach 36-86, 37-86, 37-87 i 38-87 oraz artykułu L. Pawłaty, Problematyka i stan badań archeologicznych na obszarze miasta Białystok, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne”, nr 3:2007, s. 220-271.

					kulistych lub kultura mierzanowiecka?
7	Białystok - Słoboda	37-86	7	5	śląd osadnictwa (kamień ofiarny), wczesne średniowiecze IX-X w.?
8	Białystok	37-87	9	2	1) obozowisko, epoka kamienia – epoka brązu 2) punkt osadniczy, wczesne średniowiecze 3) punkt osadniczy, średniowiecze 4) punkt osadniczy, okres nowożytny
9	Białystok – kościół p.w. Wniebowzięcia NMP	37-86	10	6	1) cmentarz historyczny ¹⁵⁵ , okres nowożytny, 2. połowa XVI – początek XIX w. 2) krypty grzebalne, okres nowożytny, XVII-XVIII w. 3) ogród, okres nowożytny, XVIII w.
10	Białystok – osiedle Piasta	37-87	11	6	śląd osadnictwa, epoka kamienia – epoka brązu
11	Białystok - Pieczurki	37-87	12	5	śląd osadnictwa, okres starożytny
12	Białystok - Bagnówka	37-87	13	4	1) punkt osadniczy, młodsza epoka kamienia – epoka brązu 2) punkt osadniczy, wczesne średniowiecze 3) osada?, średniowiecze
13	Białystok – wzgórze św. Marii Magdaleny	37-86	14	7	cmentarz historyczny, wielowyznaniowy ¹⁵⁶ , 2. połowa XVIII – początek XX w.
14	Białystok – osiedle Dojlidy	38-87	15	---	osada, okres nowożytny
15	Białystok	37-86	16	8	miasto, XVIII – XX w.

¹⁵⁵ W karcie KEZA funkcja stanowiska została określona błędnie jako „cmentarzysko płaskie, szkieletowe”. Zastosowane w w/w dokumentacji określenie dotyczy stanowisk o ochronologii pradziejowej lub wczesnośredniowiecznej.

¹⁵⁶ Ibidem.

16	Białystok – Pałac Lubomirskich	38-87	17	16	1) osada, XVI w. 2) zespół pałacowy Lubomirskich, połowa XIX – XX w.
17	Białystok – dawniej Dojlidy Górne, st. 2	38-87	19	11	1) punkt osadniczy, epoka kamienia 2) punkt osadniczy, okres nowożytny
18	Białystok - Zawady	36-86	20	21	1) obozowisko?, epoka kamienia 2) punkt osadniczy, epoka brązu, kultura łużycka 3) osada, średniowiecze 4) osada, nowożytność
19	Białystok - Zawady	36-86	21	22	1) ślad osadniczy, epoka kamienia – wczesna epoka żelaza 2) punkt osadniczy, średniowiecze 3) osada, nowożytność
20	Białystok - Zawady	36-86	22	23	ślad osadniczy, epoka kamienia
21	Białystok	36-86	23	24	1) ślad osadniczy, epoka kamienia 2) ślad osadniczy, średniowiecze 3) osada, nowożytność
22	Białystok – wzgórze św. Rocha	37-86	24	9	cmentarz historyczny ¹⁵⁷ , połowa XVIII – XIX w.
23	Białystok – Wysoki Stoczek	37-86	25	10	ślad osadnictwa, epoka kamienia
24	Białystok – Wysoki Stoczek	37-86	26	11	1) ślad osadnictwa, średniowiecze 2) osada, okres nowożytny
25	Białystok – Rynek Sienny	37-86	29	12	cmentarz historyczny, ewangelicki ¹⁵⁸ , połowa XVIII – XIX w.
26	Białystok – młyn Antoniuk	37-86	30	13	1) fabryka, okres nowożytny, połowa XVIII – XIX w.

¹⁵⁷ Ibidem. W karcie KEZA, w pkt 17 umieszczona została adnotacja: stanowisko nieistniejące. Nie jest to prawda, szczątki ludzkie nie zostały w całości ekshumowane w związku z budową kościoła p.w. św. Rocha.

¹⁵⁸ W karcie KEZA funkcja stanowiska została określona błędnie jako „cmentarzysko płaskie, szkieletowe”. Zastosowane w w/w dokumentacji określenie dotyczy stanowisk o chronologii pradziejowej lub wczesnośredniowiecznej.

					2) ogród, okres nowożytny, połowa XVIII – XIX w.
27	Białystok – Bacieczki – folwark i ogród Bazylianów supraskich	37-86	31	14	1) folwark, okres nowożytny, XVI – połowa XIX w. 2) ogród, okres nowożytny, XVI – połowa XIX w.
28	Białystok - Bażantaria	37-86	32	15	1) folwark, okres nowożytny, połowa XVIII – XIX w. 2) ogród, okres nowożytny, połowa XVIII – XIX w.
29	Białystok – folwark Bazylianów supraskich	37-86	33	16	1) folwark, okres nowożytny, połowa XVI – XIX w. 2) ogród, okres nowożytny, połowa XVIII – XIX w.
30	Białystok - Marczuk	37-86	34	17	1) folwark, okres nowożytny, połowa XVIII – XIX w. 2) ogród, okres nowożytny, połowa XVIII – XIX w.
31	Białystok – folwark Kuropatwiarnia	37-86	35	18	1) folwark, okres nowożytny, połowa XVIII – XIX w. 2) ogród, okres nowożytny, połowa XVIII – XIX w.
32	Białystok	37-86	36	19	ogród, okres nowożytny, połowa XVIII – XIX w.
33	Białystok	37-86	37	20	ogród, okres nowożytny, połowa XVIII – XIX w.
34	Białystok – wzgórze św. Rocha	37-86	38	21	ogród, okres nowożytny, połowa XVIII – XIX w.
35	Białystok	37-86	39	22	1) cmentarz historyczny ¹⁵⁹ , okres nowożytny, połowa XVIII – XIX w.

¹⁵⁹ Ibidem.

					2) ogród, okres nowożytny, połowa XVIII – XIX w.
36	Białystok – Park Zwierzyniecki	37-86	40	23	park, okres nowożytny, połowa XVIII – XIX w.
37	Białystok – Wysoki Stoczek	37-86	41	24	1) folwark, okres nowożytny, 2. połowa XVI – XIX w. 2) dwór, okres nowożytny, 1. połowa XVIII – XIX w. 3) park, okres nowożytny, 2. połowa XVI – XIX w.
38	Białystok – Park Centralny	37-86	42	25	cmentarz historyczny wyznawców judaizmu ¹⁶⁰ , okres nowożytny, 2. połowa XVIII – XIX w.
39	Białystok – Ogrodniki Wysokostockie	37-86	43	26	wieś historyczna, okres nowożytny, XVIII – XIX w.
40	Białystok - Starosielce	37-86	44	27	wieś historyczna, okres nowożytny, XVI – XIX w.
41	Białystok - Marczuk	37-86	45	28	młyn, okres nowożytny, XVIII – XIX w.
42	Białystok - Białostoczek	37-86	46	29	wieś historyczna, okres nowożytny, XVI – XIX w.
43	Białystok - Białostoczek	37-86	47	30	1) ślad osadnictwa, epoka kamienia – epoka brązu 2) ślad osadnictwa, okres nowożytny, XVI – XIX w.
44	Białystok	37-86	48	31	1) ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze (?) 2) osada, okres nowożytny, XVI – XIX w.
45	Białystok	37-86	49	32	osada, okres nowożytny, XVI – XIX w.

¹⁶⁰ Ibidem.

Aneks 4. Wykaz pomników i miejsc pamięci z terenu miasta Białegostoku¹⁶¹

Ulica 11 Listopada:

- 15 Pomnik 42. Pułku Piechoty
- Pomnik Konstytucji 3 Maja
- Pomnik Katyński i Krzyż Katyński
- Pomnik Żołnierzy Polskich na cmentarzu wojskowym
- Płyta Nieznanego Żołnierza na cmentarzu wojskowym
- Krzyż z napisem Starobielsk / Ostaszków / Katyń / 1940/1990 i symboliczny nagrobek
- Pomnik Bohaterom Polski Podziemnej na cmentarzu wojskowym
- Pomnik ofiar zbrodni komunistycznych
- Tablica poświęcona dr Irenie Białównie, Wielofunkcyjna Placówka Opiekuńczo-Wychowawcza im. Ireny Białówny nr 2

Ulica ks. Adama Abramowicza:

- Pomnik Ofiar Katastrofy Smoleńskiej, podnóże kościoła pw. św. Rocha
- Pomnik Batalionu Marszowego 42. Pułku Piechoty, podnóże kościoła pw. św. Rocha
- Pomnik-nagrobek Księdza Kanonika Adama Abramowicza, przy wejściu do kościoła p.w. św. Rocha

Ulica Akademicka:

- Tablica poświęcona Sewerynowi Nowakowskiemu
- Pomnik Danuty Siedzikówny ps. Inka
- Pies Kawelina

Ulica Antoniuk Fabryczny:

- Kaplica poświęcona prawosławnym mieszkańcom Białostoczczyzny, zabitym, pomordowanym, zaginionym i zamęczonym w latach 1939-1956, w ogrodzeniu cerkwi Świętego Ducha

Ulica Bacieczki:

- Pomnik Miejsca Masowych Straceń Las Bacieczki

Ulica Generała Józefa Bema:

- Pomnik – cmentarz żydowski tzw. stary, choleryczny

¹⁶¹ Biuro MKZ

- Tablica upamiętniająca 90-lecie szkolnictwa handlowo-ekonomicznego w Białymstoku, budynek Zespołu Szkół HandlowoEkonomicznych im. Mikołaja Kopernika

Ulica Generała Józefa Hallera:

- Pomnik Solidarności, przy kościele pw. św. Kazimierza Królewicza
- Rzeźba Papieża Jana Pawła II, elewacja kościoła pw. św. Kazimierza Królewicza

Ulica Św. Andrzeja Boboli:

- Pomnik Aleksandra Rybnika, przy kościele pw. św. Andrzeja Boboli w Starosielcach

Ulica Jana Klemensa Branickiego:

- Tablica na dawnej synagodze Shmuela Mohilewera

Ulica Władysława Broniewskiego:

- Tablica poświęcona Marii Skłodowskiej-Curie, Szkoła Podstawowa nr 15

Ulica Brukowa:

- Tablica poświęcona maturzystom – ofiarom wypadku pod Jezewem, I Liceum Ogólnokształcące

Ulica Bolesława Chrobrego:

- Krzyż Milenijny A.D. 2000

Ulica Konstantego Ciołkowskiego:

- Pomnik Żołnierzy Armii Radzieckiej, cmentarz wojenny żołnierzy Armii Radzieckiej
- Kamień upamiętniający 40-lecie baloniarstwa
- Głaz z tablicą poświęcony lotnikom, obok nowego budynku Areoklubu Białostockiego na lotnisku sportowym na Krywlanach
- Wielki Wybuch (kampus uniwersytecki)

Ulica Elektryczna:

- Tablica pamiątkowa poświęcona Marszałkowi Józefowi Piłsudskiego
- Płyta poświęcona Papieżowi Janowi Pawłowi II przy budynku administracyjnym PGE Dystrybucja S.A. Oddział Białystok
- Tablica ku czci poległych energetyków, elewacja budynku PGE Dystrybucja S.A. Oddział Białystok

Ulica Księdza Arcybiskupa Romualda Jałbrzykowskiego:

- Monument Jezusa Miłosiernego

Aleja Jana Pawła II

- Pomnik Obrońców Białegostoku
- Ptaki

Ulica Kawaleryjska:

- Głaz z tablicą upamiętniającą 10. Pułk Ułanów Litewskich

Ulica Kijowska

- Wiolonczelistka

Ulica Jana Kilińskiego:

- Tablica upamiętniająca żołnierzy Armii Krajowej
- Pomnik Żołnierzy Armii Krajowej
- Tablica – siedziba Urzędu Pracy III Rzeszy 7
- Armata (instalacja)

Ulica Księdza Krzysztofa Kluka:

- Pomnik Synów Pułku, nieopodal budynku Szkoły Podstawowej nr 51 im. Ludwika Zamenhofa

Ulica Św. Maksymiliana Marii Kolbego:

- Pomnik św. Maksymiliana Kolbego, przy kościele parafialnym

Ulica Kolejowa:

- Tablica poświęcona Marszałkowi Józefowi Piłsudskiemu, budynek dworca kolejowego
- Tablica upamiętniająca kolejarzy Białostoczczyzny, budynek dworca kolejowego

Ulica Marii Konopnickiej:

- Pomnik Marii Konopnickiej, Zespół Szkół Ogólnokształcących Mistrzostwa Sportowego im. Marii Konopnickiej

Ulica Mikołaja Kopernika:

- Tablica poświęcona ofiarom sowieckich i niemieckich okupantów z lat 1939-1956, budynek Aresztu Śledczego
- Tablica w miejscu straceń, ogrodzenie Aresztu Śledczego

Ulica Kościelna:

- Tablica poświęcona ks. dr. Stanisławowi Hałce, budynek VI Liceum Ogólnokształcącego

Ulica Krakowska:

- Tablica upamiętniająca Eugenię i Zbigniewa Troczewskich, na ścianie kamienicy pod nr 11

Las Zwierzyniecki:

- Głaz upamiętniający kpt. Stanisława Skarżyńskiego, pierwszego Polaka, który przeleciał Atlantyk

Ulica Legionowa:

- Tablica z nazwą Skweru Ryszarda „Skiby” Skibińskiego
- Tablica upamiętniająca Polską Organizację Wojskową

Ulica Władysława Liniarskiego:

- Tablica poświęcona twórcom rządu i Wojska Polskiego

Ulica Lipowa:

- Tablica upamiętniająca ofiary stanu wojennego, elewacja budynku pod nr 20
- Tablica upamiętniająca Jakuba Szapiro, elewacja budynku nr 33
- Tablica informująca o Sztapie Obrony Białegostoku we wrześniu 1939 r., budynek Wojskowej Komendy Uzupełnień
- Obelisk w hołdzie żołnierzom i pracownikom za służbę i pracę na rzecz obronności 1919-2019, budynek Wojskowej Komendy Uzupełnień
- Tablice upamiętniające leśników i drzewiarzy, budynek Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych
- Pomnik Podróż

Lotnisko Krywlany:

- Kopiec upamiętniający wizytę Papieża Jana Pawła II w Białymstoku

Ulica Generała Stanisława Maczka:

- Pomnik szesnastu ofiar mordu bolszewickiego z 1920 r., w sąsiedztwie wiaduktu linii kolejowej Białystok – Kuźnica Białostocka

Ulica Icchoka Malmeda:

- Tablica upamiętniająca Icchoka Malmeda, elewacja budynku pod nr 10
- Pomnik Ludwika Zamenhofa

Ulica Mazowiecka:

- Tablica poświęcona Ryszardowi Kaczorowskiemu, ostatniemu Prezydentowi RP na Uchodźstwie, budynek Poradni Psychologiczno-Pedagogicznej Nr 2

Ulica Adama Mickiewicza:

- Tablica poświęcona nauczycielom Białostoczczyzny, budynek Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku
- Tablica poświęcona profesorom i wychowankom seminariów nauczycielskich, budynek Uniwersytetu Medycznego
- Tablica poświęcona Romanowi Hryniewickiemu i Zbigniewowi Roszczykowi, budynek Uniwersytetu Medycznego, elewacja ogrodowa
- Tablica poświęcona poległym profesorom i wychowankom seminariów nauczycielskich, budynek Uniwersytetu Medycznego, elewacja ogrodowa
- Tablica informująca o miejscu przesłuchań i kaźni, budynek Sądu Apelacyjnego
- Praczk (rzeźba)

- Tablica upamiętniająca Alfonsa Zgrzebnioka, Podlaski Urząd Wojewódzki

Ulica Miodowa:

- Pomnik X-lecia Odzyskania Niepodległości, przed budynkiem V Liceum Ogólnokształcącego

Ulica Nowogródzka:

- Pomnik Henryka Sienkiewicza, przy skrzyżowaniu z ul. Ciepłą

Ulica Ogrodowa:

- Głaz i tablica upamiętniające miejsce rozstrzelania harcerza Wacława Siedleckiego, elewacja budynku III Liceum Ogólnokształcącego

- Tablica upamiętniająca dziewięć osób zamordowanych we wrześniu 1939 r., elewacja budynku III Liceum Ogólnokształcącego

- Tablica informująca o budowie szpitala, budynek szpitala onkologicznego

- Tablica- miejsce martyrologii Polaków, elewacja Ogrodowa 2

Ulica Pałacowa:

- Tablica upamiętniająca patrona szkoły Krzysztofa Kamila Baczyńskiego, budynek III Liceum Ogólnokształcące im. K. K. Baczyńskiego

- Pomnik Harcerzy Ziemi Białostockiej

Ulica Piastowska:

- Głaz z tablicą poświęconą patronowi szkoły – Królowi Kazimierzowi Wielkiemu

- Tablica z aleją dębów pamięci, nieopodal kościoła św. Ducha

Ulica Piękna:

- Tablica – dawna synagoga

- Obiekt upamiętniający 72. Światowy Kongres Esperanto, od strony wewnętrznego dziedzińca dawnej synagogi

Plac Jana Pawła II:

- Pomnik Księdza Jerzego Popiełuszki

- Pomnik Jana Pawła II, przy katedrze

- Pomnik 600-lecia Diecezji Wileńskiej, przy ścianie katedry

- Tablica poświęcona ks. Jerzemu Popiełuszcze

- Tablice i relikty nagrobne na elewacji kościoła parafialnego pw. Wniebowzięcia NMP (tzw. kościoła starego)

- Epitafium Gryzeldy z Wodyńskich

- Tablice epitafijne biskupów białostockich Władysława Suszyńskiego i Adama Sawickiego

- Tarcza herbowa Wiesiołowskich z prezbiterium starego kościoła

Plac Marszałka Józefa Piłsudskiego

Kompozycja (rzeźba)

Plac Niezależnego Zrzeszenia Studentów:

- Pomnik Bohaterów Ziemi Białostockiej
- Tablica I i II Armii Wojska Polskiego, aleja prowadząca do Pomnika Bohaterów Ziemi Białostockiej, od strony ul. Kalinowskiego
- Tablica poświęcona Niezależnemu Zrzeszeniu Studentów w Białymstoku

Ulica Poleska:

- Pomnik-Krzyż, okolice ul. Wąskiej i Chmielnej
- Pomnik ks. Michała Sopočki, plac przy Domu Zakonnym Zgromadzenia Sióstr Jezusa Miłosiernego

Ulica Promienna:

- Tablica poświęcona młodocianym żołnierzom, Zespół Szkół Sportowych nr 1 im. Synów Pułku

Ulica Gen. Kazimierza Pułaskiego

- Ormiański Chaczkarczyk poświęcony poległym w bitwie o Arcach w Armenii

Rynek Kościuszki:

- Pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego, przed budynkiem Archiwum Państwowego
- Tablica informująca o istnieniu na Rynku Kościuszki wagi miejskiej i kramnic, w kamiennej nawierzchni rynku, na zachód od ratusza
- Tablica informująca o odbudowie ratusza, budynek Muzeum Podlaskiego
- Tablica – miejsce politycznych procesów, budynek kina Ton
- Tablica pamięci ppłk. Aleksandra Rybnika, budynek kina Ton
- Tablica poświęcona Feliksowi Filipowiczowi, budynek restauracji „Astoria”
- Tablica upamiętniająca setną rocznicę odzyskania niepodległości

Ulica Henryka Sienkiewicza:

- Tablica poświęcona por. Zbigniewowi Rećce, ściana budynku pod nr 7
- Głaz z tablicą poświęconą policjantom poległym w obronie wolności i suwerenności Ojczyzny
- Tablica poświęcona siostrze Frankiewicz – Helenie, Zofii i Jadwidze, budynek Akademii Teatralnej
- Tablica upamiętniająca zsyłki Polaków na Syberię w XIX w., budynek Zespołu Szkół Technicznych i Ogólnokształcących im. Stanisława Staszica
- Tablica – Gimnazjum Hebrajskie, budynek szpitala miejskiego

Ulica Generała Władysława Sikorskiego

- Pomnik ku czci zburzonego Soboru

Ulica Z. Simoniuka

- Pomnik Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie

Ulica Marii Skłodowskiej-Curie:

- Głaz poświęcony pracownikom służby zdrowia

Ulica W. Sławińskiego:

- Pomnik pomordowanych jeńców

Ulica Słonimska:

- Tablica poświęcona prezydentowi Białegostoku Andrzejowi Piotrowi Lussie

- Tablica poświęcona ks. Michałowi Sopoćce

- Głaz z tablicą upamiętniającą nadanie imienia Zespołowi Szkół Budowlano-Geodezyjnych w Białymstoku

Ulica J. Słowackiego:

- Tablica pamiątkowa poświęcona 100-leciu Szkoły Podstawowej nr 1 im. Juliusza Słowackiego

Ulica Stołeczna:

- Tablice poświęcone patronowi szkoły gen. Władysławowi Andersowi

Ulica Suraska:

- Pomnik Spalonej Wielkiej Synagogi

- Tablica – pomordowanym Żydom

- Tablica upamiętniająca 40-lecie powstania „Solidarności”

- Maski (rzeźba)

- Pegaz (instalacja)

Ulica Sybiraków:

- Pomnik Grób Nieznanego Sybiraka

Ulica Świętego Rocha:

- Pomnik Jadwigi Dziekońskiej ps. „Jadzia”

Tablica – siedziba Powiatowej Komendy Uzupelnien Białystok

Ulica Świętojańska:

- Rzeźba św. Jana Nepomucena

- Merkury

- Tablica poświęcona Bohaterom Wielkiego Zrywu Solidarnościowego lat osiemdziesiątych

Ulica Księdza Aleksandra Tomkowida

- Pomnik poświęcony ofiarom bieżącego

Ulica Romualda Traugutta:

- Pomnik Jana Pawła II
- Tablica upamiętniająca miejsce stacjonowania 42. Pułku Piechoty
- pomnik- Znak Pamięci Polskiej Gogoty Wschodu, wywózki

Ulica Warszawska:

- Tablica upamiętniająca tysiąclecie państwa polskiego
- Tablica poświęcona Ludwikowi Zamenhofowi
- Tablica poświęcona ks. dr. Stanisławowi Hałce
- Tablica – siedziba sztabu i dowództwa 9. Dywizji Piechoty
- Popiersie bł. ks. Michała Sopoćki
- Tablica poświęcona Józefowi Piłsudskiemu
- Tablica upamiętniająca Szkoły Handlowe i Ekonomiczne
- Bazyliczek

Ulica Ludwika Waryńskiego:

- Tablica poświęcona Zofii Szmidtównie
- Tablica – bożnica „Cytrona”

Ulica Wasilkowska:

- Tablica upamiętniająca oddanie do użytku wiaduktu kolejowego

Ulica Jerzego Waszyngtona:

- Głaz z tablicą poświęcony ks. Jerzemu Popiełuszcze

Ulica Węglowa

- Pomnik Bohaterskie Matki Sybiraczki

Ulica Wiatrakowa:

- Obiekt – symbol więzi Szkoły Podstawowej nr 7 ze statkiem „Ziemia Białostocka”

Ulica Wierzbowa:

- Głaz z tablicą upamiętniający nauczycieli tajnej oświaty

Ulica Władysława Wysockiego:

- Miejsce straceń w Lesie Pietrasze

Ulica Wschodnia

- Obelisk upamiętniający ofiary pogromu Żydów

Ulica Ludwika Zamenhofa:

- Tablica – Dom Zamenhofów
- Pomnik młodego Ludwika Zamenhofa

Ulica Złota:

- Tablica poświęcona ks. Michałowi Sopoćce

Ulica Zwycięstwa:

- Pomnik Żołnierzy 1. Pułku Piechoty Legionów

- Tablica poświęcona prof. Feliksowi Nagórskiemu

Ulica Żabia:

- Cmentarz Gettowy

- Pomnik Powstańców Getta

**Aneks 5. Wykaz zabytków ruchomych objętych ochroną prawną
przez wpis do rejestru zabytków ruchomych województwa
podlaskiego**

L.P.	Określenie zabytku	Nr rejestru	Decyzja o wpisie do rejestru zabytków
1	Ikona – Zaśnięcie NMP	B-2	PWKZ-5330/2/99 z 25 listopada 1999 r.
2	Ikona – Św. Serafin Sarowski		
3	Obraz – Św. Jerzy	B-7	ZR-442-1/L.S./2001 z 11 stycznia 2001 r.
4	Obraz – Pojmanie Samsona	B-32	KL.WKZ-660/7/73 z 29 grudnia 1973 r.
5	Rzeźba – Chrystus Frasobliwy		
6	Rzeźba – Św. Szczepan		
7	Rzeźba – Chrystus Ukrzyżowany		
8	Rzeźba – Św. Antoni Padewski z Dzieciątkiem	B-60	RZ-442-60/IM-J/2004 z 23 lutego 2004 r.
9	Balustradka	B-71	Kl.III-660/37/70 z 5 listopada 1970 r.
10	Porte-fenetre		
11	Dekoracja otworów okiennych (80 sz.)		
12	Dekoracja otworów okiennych (28 szt.)		
13	Zwieńczenie fasady ogrodowej		
14	Sztukaterie d. sali jadalnej		
15	Sztukaterie apartamentu królewskiego – sklepienie gabinetu		
16	Sztukaterie sklepienia gabinetu apartamentu królewskiego		
17	Ołtarz w kaplicy		
18	Płyta kominkowa z Gryfem		
19	Płyta kominkowa z herbami Ciołek i Gryf		
20	Nisza dekoracyjna na fasadzie ogrodowej		
21	Płaskorzeźba z głową satyra		
22	Rzeźba - Rotator	B-71	Kl.III-2-23/35/59

			z 12 grudnia 1959 r.
23	Rzeźba – Atlas	B-71	Kl.III-2-24/36/59 z 12 grudnia 1959 r.
24	Rzeźba - Atlas	B-71	Kl.III-2-25/37/59 z 12 grudnia 1959 r.
25	Rzeźba – Herkules walczący ze smokiem	B-71	Kl.III-2-21/33/59 z 12 grudnia 1959 r.
26	Rzeźba – Herkules walczący z hydrą	B-71	Kl.III-2-22/34/59 z 12 grudnia 1959 r.
27	Rzeźba – Sfinks i putto	B-72	Kl.III-2-35-9/60 z 31 maja 1960 r.
28	Rzeźba – Sfinks i putto	B-72	Kl.III-2/10/36/60 z 20 listopada 1960 r.
29	Rzeźba – Flora	B-72	Kl.III-660/36/70 z 3 listopada 1970 r.
30	Rzeźba – Akteon		
31	Rzeźba – Akteon (?)		
32	Rzeźba – Apollo		
33	Rzeźba - Wenus		
34	Rzeźba – Diana z psem	B-72	Kl.III-2-26/38/59 z 15 grudnia 1959 r.
35	Rzeźba – Bachus	B-72	Kl.III-2/25/51/60 z 30 listopada 1960 r.
36	Rzeźba – Diana z psem	B-72	Kl.III-2/26/52/60 z 30 listopada 1960 r.
37	Wazon	B-72	Kl.III-2-27/1/60 z 31 maja 1960 r.
38	Wazon	B-72	Kl.III-2-28/2/60 z 31 maja 1960 r.
39	Wazon	B-72	Kl.III-2-29/3/60 z 31 maja 1960 r.
40	Wazon	B-72	Kl.III-2-30/4/60 z 31 maja 1960 r.
41	Wazon	B-72	Kl.III-2-31-5/60 z 31 maja 1960 r.
42	Wazon	B-72	Kl.III-2-32-6/60 z 31 maja 1960 r.
43	Wazon	B-72	Kl.III-2-33-7/60

			z 31 maja 1960 r.
44	Wazon	B-72	Kl.III-2-34-8/60 z 31 maja 1960 r.
45	Rzeźba - Praczki	B-73	WKZ-5330/4/72 z 18 września 1992 r.
46	Plafon I	B-74	WKZ-5330/2/92 z 20 października 1992 r.
47	Plafon II		
48	Pomnik	B-75	WKZ-5330/1/91 z 10 czerwca 1991 r.
49	Ikona – Veraicon	B-76	KL.WKZ-660/2/76 z 30 grudnia 1976 r.
50	Ikona – Św. Katarzyna		
51	Organy	B-87	WKZ-5330/5/94 z 12 października 1994 r.
52	Samochód osobowy Mercedes Benz model 280 SE typ W 116	B-103	RZ-442-103/JT/05 z 17 stycznia 2005 r.
53	Obraz – Św. Andrzej Bobola	B-110	RZ-442-110/IM-J/05 z 17 lutego 2005 r.
54	Obraz – Św. Roch	B-116	Kl.III-660/11/68 z 17 listopada 1968 r.
55	Obraz – Madonna z Dzieciątkiem	B-116	Kl.WKZ-660/8/75 z 20 marca 1975 r.
56	Kielich		
57	Krzyż ołtarzowy		
58	Obraz – Madonna Tronująca	B-117	Kl.WKZ-660/7/75 z 20 marca 1975 r.
59	Obraz – Archanioł Gabriel		
60	Obraz – Archanioł Michał		
61	Obraz – Chrystus Pantokrator		
62	Obraz – Sobór Proroków		
63	Obraz – Ewangelista		
64	Obraz – Sobór Apostołów		
65	Obraz – Ewangelista		
66	Obraz – Wniebowstąpienie		
67	Obraz – Zmartwychwstanie		
68	Obraz - Ewangelista		
69	Obraz – Ewangelista		

70	Obraz – Anioł		
71	Obraz - Zwiastowanie		
72	Nagrobek – mauzoleum ks. Pawła Grzybowskiego	B-128	RZ-442-127/IM-J/04/05 z 29 grudnia 2005 r.
73	Nagrobek Feliksa Kierula		
74	Nagrobek Ignacego i Bolesława Maciejewskich		
75	Nagrobek Umiastowskich i Felnagelów		
76	Nagrobek Natalii Wawrzeckiej		
77	Nagrobek Hipotlita Frykoskiego		
78	Nagrobek rodziny Rudzkich		
79	Nagrobek Józefa Borysiewicza		
80	Nagrobek Stanisława Ryszarda Koleśnika		
81	Nagrobek Jozefy z Wiszowatych i Pawła Rakowskich oraz Janiny Borejszo		
82	Nagrobek /.../ z Dubowskich Pawlukowiec		
83	Nagrobek Henryka Czarneckiego		
84	Nagrobek N.N.		
85	Antepedium		
86	Klucz portalu		
87	Płyta nagrobna Teresy Wydrzyckiej		
88	Monstrancja		
89	Kielich		
90	Polichromia – wizyta Trzech Aniołów u Abrahama		
91	Obraz – Św. Wincenty a Paulo		
92	Obraz – Ludwik de Marillac		
93	Kominek		
94	Obraz – Matka Boska	B-149	Kult.V-2b-12-25-57 z9 sierpnia 1957 r.
95	Obraz – Wniebowzięcie NMP	B-149	Kult.V-2b-13-26-57 z 9 sierpnia 1957 r.
96	Portal	B-149	Kl.III-660/1/68

			z 17 lutego 1968 r.
97	Krucyfiks	B-149	Kl.III-660/10/68 z 17 lutego 1968 r.
98	Obraz z przedstawieniem Madonny	B-149	Kult.III-660/131/68 z 5 grudnia 1968 r.
99	Tablica erekcyjna	B-149	Kult.III-660/132/68 z 5 grudnia 1968 r.
100	Ornat niebieski	B-149	Kult.III-660/133/68 z 5 grudnia 1968 r.
101	Ornat niebieski	B-149	Kult.III-660/134/68 z 6 grudnia 1968 r.
102	Ornat złoty	B-149	Kult.III-660/135/68 z 6 grudnia 1968 r.
103	Ornat złoty	B-149	Kult.III-660/136/68 z 6 grudnia 1968 r.
104	Ornat biały	B-149	Kult.III-660/137/68 z 6 grudnia 1968 r.
105	Ornat biały	B-149	Kult.III-660/138/68 z 6 grudnia 1968 r.
106	Ornat biały	B-149	Kult.III-660/139/68 z 6 grudnia 1968 r.
107	Ornat biały	B-149	Kult.III-660/140/68 z 7 grudnia 1968 r.
108	Ornat biały	B-149	Kult.III-660/141/68 z 7 grudnia 1968 r.
109	Ołtarz główny	B-149	Kult.III-660/142/68 z 7 grudnia 1968 r.
110	Krzyż ołtarzowy	B-149	Kult.III-660/143/68 z 7 grudnia 1968 r.
111	Ołtarz boczny NMP	B-149	Kult.III-660/144/68 z 7 grudnia 1968 r.
112	Ołtarz boczny Trójcy Świętej	B-149	Kult.III-660/145/68 z 8 grudnia 1968 r.
113	Obraz z wizerunkiem Św. Pawła (?)	B-149	Kult.III-660/146/68 z 8 grudnia 1968 r.
114	Obraz z wizerunkiem Św. Piotra (?)	B-149	Kult.III-660/147/68 z 8 grudnia 1968 r.

115	Rzeźba – Św. Piotr	B-149	Kult.III-660/148/68 z 9 grudnia 1968 r.
116	Rzeźba – Św. Paweł	B-149	Kult.III-660/149/68 z 9 grudnia 1968 r.
117	Rzeźba – Św. Jan Nepomucen	B-149	Kult.III-660/150/68 z 9 grudnia 1968 r.
118	Ambona	B-149	Kl.III-660/39/70 z 29 listopada 1970 r.
119	Organy		
120	Kropielnica		
121	Konfesjonały (2 szt.)		
122	Epitafium Elżbiety Branickiej		
123	Płyta herbowa		
124	Nagrobek Teresy Wydrzyckiej		
125	Nagrobek J. K. Branickiego		
126	Nagrobek St. Mikołaja Branickiego		
127	Chrzcielnica		
128	Malarstwo ścienne z lat 1750-52	B-149	WKZ-5330/3/91 z 27 grudnia 1991 r.
129	Malarstwo ścienne z lat 1617-26		
130	Ołtarz Wniebowzięcia NMP	B-156	Kl.WKZ-5330/9/87 z 28 grudnia 1987 r.
131	Rzeźba – Wniebowzięcie NMP		
132	Tabernakulum ołtarza głównego		
133	Ołtarz Pana Jezusa		
134	Tabernakulum ołtarza Pana Jezusa		
135	Ołtarz Matki Boskiej Częstochowskiej		
136	Tabernakulum ołtarza Matki Boskiej Częstochowskiej		
137	Ołtarz ŚŚ. Kazimierza i Antoniego		
138	Ambona		
139	Stalle		
140	Stalle		
141	Dwa konfesjonały		
142	Zespół komód		
143	Szafa		
144	Balustrada		

145	Lampka wieczna		
146	Sygnaturka		
147	Lichtarz		
148	Żyrandol		
149	Żyrandol		
150	Żyrandol		
151	Żyrandol		
152	Żyrandol		
153	Posadzka		
154	Ołtarz boczny Matki Boskiej Krypniańskiej	B-171	RZ-4011-2/IM-J/07 z 31 grudnia 2007 r.
155	Ołtarz boczny Serca Jezusowego		
156	Obraz Matki Boskiej Krypniańskiej		
157	Rzeźba – Herkules podtrzymujący kulę wszechświata w zastępstwie Atlasa	B-172	RZ-4011-11/IM-J/07 z 31 grudnia 2007 r.
158	Rzeźba - Mars		
159	Rzeźba - Minerwa		
160	Rzeźba – Alegoria Męstwa (para)		
161	Rzeźba – postacie alegoryczne (Pancea i Higiea?) (para)		
162	Rzeźba – Dwie nimfy – Najdy (para)		
163	Rzeźba – Alegoria zwycięstwa (para)		
164	Rzeźba – Pary puttów na attykach galerii elewacji ogrodowej (4 pary)		
165	Rzeźba – putta na attykach galerii elewacji ogrodowej (8 sztuk)		
166	Rzeźba architektoniczna – wazony wieńczące fronton elewacji frontowej (2 sztuki)		
167	Rzeźba architektoniczna – wzony wieńczące attykę (66 sztuk)		
168	Rzeźba architektoniczna – wazony wieńczące korpus główny elewacji ogrodowej (4 sztuki)		
169	Rzeźba – biust na konsoli na arkadach elewacji frontowej, barokowe (2 sztuki)		

170	Rzeźba – biust na konsoli, elewacja frontowa, części boczne (10 sztuk)		
171	Rzeźba – biust na konsoli, elewacje frontowe skrzydeł bocznych (4 sztuki)		
172	Rzeźba – biust na konsoli, elewacje szczytowe (2 sztuki)		
173	Rzeźba – biust na konsoli, elewacja ogrodowa (6 sztuk)		
174	Rzeźba architektoniczna – Maszkaron (2 sztuki)		
175	Rzeźba architektoniczna – Maszkaron (2 sztuki)		
176	Rzeźba – konsole balkonowe drewniane (2 sztuki)		
177	Rzeźba – konsole balkonowe drewniane (2 sztuki)		
178	Nisza elewacji ogrodowej		
179	Polichromia – pejzaż romantyczny		
180	Polichromia – Sąd Parysa		
181	Polichromia – Pan i Syrix		
182	Tender – zbiornik przeciwpożarowy	B-182	RR-IM-J/4011-25/07/08 z 11 kwietnia 2008 r.
183	Samochód osobowy Austin FX 4	B-188	RZ-JT/4011-19/08 z 20 października 2008 r.
184	Obraz – Wizja Św. Antoniego		
185	Obraz – Św. Kazimierz		
186	Rzeźba – Św. Augustyn Biskup	B-214	RR-IM-J/4011-16/09 z 2 listopada 2009 r.
187	Rzeźba – Św. Ambroży Biskup (?)		
188	Ikonostas		
189	Carskie wrota		
190	Ikona – Przemienienie Pańskie		
191	Ikona – Św. Mikołaj Cudotwórca		
192	Ikona – Chrzczenie Pańskie / Epifania, Objawienie Pańskie	B-222	RR-IM-J/4011-29/09/10 z 19 stycznia 2010 r.
193	Ikona – Spotkanie Pańskie – Ofiarowanie w świątyni		
194	Ikona – Boże Narodzenia		

195	Ikona – Zesłanie Ducha Świętego / Pięćdziesiątnica		
196	Ikona – Ostatnia Wieczerza		
197	Ikona – Matka Boża Pokrow / Matka Boża Opieki		
198	Krzyż procesyjny	B-226	RR-IM-J/4011-2/10 z 29 kwietnia 2010 r.
199	Obraz – Najświętsza Maria Panna Królowa Rodzin	B-251	RR-IM-J/4011-25/10 z 30 grudnia 2011 r.
200	Ołtarz główny p.w. Chrystusa Króla		
201	Rzeźba – Chrystus Najświętsze Serca Jezusa		
202	Płaskorzeźba – Bóg Ojciec i Duch Święty		
203	Ołtarz p.w. Matki Boskiej Ostrobramskiej		
204	Płaskorzeźba – Anioły Wiary		
205	Płaskorzeźba – Anioł Nadziei		
206	Płaskorzeźba – Anioł Miłości		
207	Płaskorzeźba – Anioł z kielichem		
208	Płaskorzeźba – Anioł z koroną cierniową		
209	Płaskorzeźba – Anioł z koroną		
210	Obraz – Matka Boska Ostrobramska		
211	Rzeźba – Krucyfiks		
212	Chrzcielnica		
213	Konfesjonał		
214	Ołtarz p.w. Św. Rocha		
215	Płaskorzeźba / antepedium – Scena z życia Św. Rocha		
216	Ołtarz p.w. Matki Boskiej Różańcowej		
217	Płaskorzeźba / antepedium – Św. Anna ucząca Marię w adoracji dwóch aniołów		
218	Płaskorzeźba – Zwiastowanie Najświętszej Marii Panny		
219	Płaskorzeźba – Nawiedzenia Św. Elżbiety		
		B-242	R-R.5140.3.2.2011.IM-J z 9 czerwca 2011 r.

220	Płaskorzeźba – Boże Narodzenie		
221	Płaskorzeźba – Ofiarowanie Pańskie		
222	Płaskorzeźba – Nauczanie Jezusa		
223	Rzeźba – Matka Boska Różańcowa		
224	Ołtarz p.w. Św. Antoniego		
225	Płaskorzeźba / antependium – Sceny z życia Św. Antoniego		
226	Płaskorzeźba – Św. Franciszek		
227	Płaskorzeźba – Św. Feliks		
228	Płaskorzeźba – Św. Klara		
229	Płaskorzeźba – Św. Jolanta		
230	Rzeźba – Św. Jadwiga (?) z koronie z miniatura świątyni		
231	Rzeźba – Zakonnik z otwartą księgą		
232	Rzeźba – Św. Antoni		
233	Ambona		
234	Płaskorzeźba – Symbole czterech świętych ewangelistów, dwa cherubiny		
235	Płaskorzeźba – Stacje drogi krzyżowej (14 sztuk)		
236	Rzeźba – Św. Męczennica Katarzyna Aleksandryjska z kołem		
237	Rzeźba – Święty Męczennik błogosławiący		
238	Rzeźba – Św. Męczennica Filomena z kotwicą		
239	Rzeźba – Św. Męczennik Ambroży z piórem i zwojem		
240	Rzeźba – Św. Męczennica Barbara z kielichem		
241	Rzeźba – Św. Męczennik w modlitwie		
242	Rzeźba – Św. Męczennica Agnieszka z barankiem		
243	Rzeźba – Św. Męczennik ze zwojem		
244	Instrument – organy 50 głosowe		
245	Prospekt organowy / szafa		

246	Witraż – symbole Św. Ducha i Ewangelistów		
247	Konfesjonał (4 sztuki)		
248	Konfesjonał (5 sztuk)		
249	Ławki (2 sztuki)		
250	Płaskorzeźba – stacje drogi krzyżowej		
251	Płaskorzeźba – Św. Jan Kanty		
252	Rzeźba – Dobry Pasterz		
253	Rzeźba – Matka Boska z Dzieciątkiem		
254	Płaskorzeźba – Wniebwienie Najświętszej Marii Panny		
255	Płaskorzeźba – Koronacja Najświętszej Marii Panny		
256	Samochód osobowy Porsche 924 S	B-249	RR.5140.3.8.2011.JT z 14 grudnia 2011 r.
257	Mozaika – wielobarwna abstrakcja kubistyczna	B-253	R-R.5140.3.11.2011.IM-J z 31 stycznia 2012 r.
258	Instrument – organy 67 głosowe	B-254	R.5140.3.4.2012.IM-J z 8 marca 2012 r.
259	Prospekt organowy / szafa organowa z kontuarem		
260	Ryty martyrologiczne – zespół inskrypcji literowo-cyfrowych i kompozycji geometryczno-figuralnych	B-280	R.5140.3.14.2012.IM-J z 12 sierpnia 2013 r.
261	Sgraffito – kompozycje geometryczno-figuralne / uzbrojeni wojowie	B-187	RR-IM-J/4011-5/08 z 3 października 2008 r.
262	Sgraffito – kompozycje geometryczno-figuralne / głowy z profilu w epokowych nakryciach		
263	Sgraffito – herby / trzy płaszczyzny z 3, 4 i 2 płycinami		
264	Polichromia – nadanie Białemustokowi praw miejskich magdeburskich z 1749 r.		
265	Sgraffito – dekoracje geometryczno-figuralne / zawody: tkaczka, kowal, drwal, garncarz, rolnik		
266	Sgraffito – dekoracje geometryczno-figuralne / koń w różnych pozach		

267	Sgraffito – dekoracje geometryczno-figuralne / zawody: żniwiarz, myśliwy, sadownik, rybak, pszczelarz		
268	Sgraffito – monety polskie		
269	Mozaika – biesiady przy stole		
270	Sgraffito – 4 medaliony na tle litery „A”		
271	Polichromia ścienna – zwierzęta / łoś, dzik, jeleń, żubr i sgraffito – ornamenty kwiatowe		
272	Polichromia – ptaki, sgraffito – ornamenty roślinne		
273	Sgraffito – dekoracje geometryczno-figuralne / znaki zodiaku		
274	Sgraffito – dekoracje geometryczno-figuralne / żywioł wiatr		
275	Sgraffito – ks. Jan Krzysztof Kluk		
276	Sgraffito – sceny wiejskie i ornamenty kwiatowe		
277	Malowido ścienne – wiejskie plony; sgraffito – ornament geometryczny		
278	Malowido ścienne – gołąb pokoju; sgraffito – ornament geometryczny		
279	Sgraffito – moda kobieca, męska i logo WPT-O		
280	Sgraffito – moda kobieca i logo WPT-O		
281	Sgraffito – moda damska i logo WPT-O		
282	Sgraffito – stroje damskie i logo WPT-O		
283	Sgraffito – stroje męskie i logo WPT-O		
284	Sgraffito – stroje kobiece domowe i logo WPT-O		
285	Sgraffito – kompozycje geometryczne		
286	Sgraffita – kompozycje geometryczno-figuralne / znaki zodiaku		

287	Sgraffita – kompozycje geometryczno-figuralne / pory roku, symbole nocy i dnia		
288	Mozaiki – sowy, 3 płyciny		
289	Sgraffito – kompozycje geometryczne		
290	Fontanna	B-326	WKZ-5330/3/92 z 8 października 1992 r.
291	Sgraffito – abstrakcja kubistyczna	B-281	R.5140.3.6.2013.IM-J z 12 sierpnia 2013 r.
292	Rzeźba – Św. Józef z Dzieciątkiem	B-350	R.5140.13.2016.AW z 16 marca 2016 r.
293	Obraz - Ukrzyżowanie	B-351	R.5140.12.2016.AW z 16 marca 2016 r.
294	Krzyż - karawaka	B-388	R.5140.32.2020. AW z 16 lipca 2020 r.

Aneks 6. Wykaz krzyży i kapliczek z terenu miasta Białegostoku¹⁶²

Osiedle Antoniuk

1. Zwycięstwa 20, krzyż-pomnik poświęcony żołnierzom poległym w 1920 r.
2. Antoniukowska / W. Broniewskiego, grupa dwóch krzyży

Osiedle Bacieczki

3. Bacieczki 131, krzyż
4. Bacieczki / Komisji Edukacji Narodowej, krzyż
5. Bacieczki 53B, krzyż
6. Produkcyjna 3, krzyż
7. Bacieczki 2, krzyż
8. Produkcyjna / Gen. Kleeberga, krzyż

Osiedle Białostoczek

9. Białostoczek / Kozłowa, krzyż
10. Białostoczek / Kozłowa, krzyż
11. Białostoczek / Radzymińska, krzyż
12. Białostoczek, krzyż
13. Białostoczek / Sokóleńska, krzyż
14. Sokóleńska / Tysiąclecia Państwa Polskiego, krzyż
15. Tysiąclecia Państwa Polskiego 31, krzyż

Osiedle Centrum

16. Plac Jana Pawła II, kapliczka
17. Ogród górny pałacu Branickich (ścianka parawanowa), kapliczka
18. Aleja Zakochanych w Parku Planty, kapliczka

Osiedle Dojlidy

19. Myśliwska / Wiewiórcza, krzyż
20. Parku przy pałacu Lubomirskich w Dojlidach, fragment nagrobka
21. Mickiewicza / Grabowa, krzyż
22. Św. Proroka Eliasza / Karpińskiego / Zalesie / Dojlidy Górne, krzyż

Osiedle Dojlidy Górne

23. Dojlidy Górne 39, krzyż
24. Dojlidy Górne 52, krzyż i kapliczka

¹⁶² Aneks opracowano na podstawie katalogu Białostockie krzyże i kapliczki, oprac. M. Wróbel, wydanego przez Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2017.

- 25. Dojlidy Górne 62, krzyż
- 26. Dojlidy Górne 63, krzyż
- 27. Dojlidy Górne / Brzoskwiniowa, krzyż
- 28. Dojlidy Górne 90, kaplica
- 29. Dojlidy Górne / Halicka, krzyż
- 30. Zabłudowska 59B, krzyż i kapliczka

Osiedle Dziesięciny I

- 31. Leszczynowa 8, krzyż
- 32. Leszczynowa 8, krzyż
- 33. Gajowa 21, krzyż

Osiedle Dziesięciny II

- 34. Gajowa 110, krzyż
- 35. Gajowa, krzyż
- 36. Gajowa, krzyż
- 37. Porzeczkowa 17, krzyż

Osiedle Jaroszkówka

- 38. Jęczmienna / Majora Hubala, krzyż
- 39. Szlak pieszy między ul. Wysockiego i Sadzawki, obelisk z krzyżem

Osiedle Mickiewicza

- 40. Park Konstytucji 3 Maja, kapliczka
- 41. Park Konstytucji 3 Maja, kapliczka

Osiedle Nowe Miasto

- 42. Łodzińskiego / Oboźna, krzyż
- 43. Starosielce 24, krzyż

Osiedle Piaski

- 44. Wiejska 49, krzyż

Osiedle Piasta I

- 45. Plac Ducha Świętego, krzyż i kapliczka

Osiedle Skorupy

- 46. Piastowska / Nowowarszawska, krzyż
- 47. Nowowarszawska 1, trzy krzyże
- 48. Wołyńska 18, krzyż
- 49. Wołyńska, krzyż
- 50. Baranowicka 49, krzyż

- 51. Dojnowska 1, krzyż
- 52. Dojlidy Fabryczne / Stawowa, krzyż

Osiedle Starosielce

- 53. Klepacka / Graniczna, krzyż
- 54. Niewodnicka / Polowa, krzyż
- 55. Nowosielska 8, krzyż
- 56. Ks. A. Boboli / Ks. J. Popiełuszki, krzyż
- 57. Rybnika / Wrocławska, krzyż

Osiedle Wygoda

- 58. Raginisa (cmentarz), krzyż – karawaka
- 59. Wasilkowska / Gen. Andersa, krzyż
- 60. Makuszyńskiego / Kluka, dwa krzyże i dwie kapliczki
- 61. Kluka 30, krzyż
- 62. Kluka, krzyż
- 63. Kluka, krzyż
- 64. Dolistowska, krzyż
- 65. Pieczurki / Dolistowska, krzyż
- 66. Pieczurki / Włociańska, krzyż
- 67. Pieczurki / Rolna / Ziemska, dwa krzyże

Osiedle Wysoki Stoczek

- 68. Antoniuk Fabryczny / Ogrodniczki, krzyż
- 69. Ogrodniczki 26/1, krzyż
- 70. Ogrodniczki / Rzemieślnicza, kapliczka

Osiedle Zawady

- 71. Tysiąclecia Państwa Polskiego 75, krzyż
- 72. Zawady 4, krzyż
- 73. Zawady 24, krzyż
- 74. Zawady 68, krzyż
- 75. Zawady 72, krzyż
- 76. Zawady / Polna, krzyż

Aneks 7. Prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane planowane do realizacji przez Miasto Białystok

- remont i przebudowa ogrodzenia zespołu pałacowo-ogrodowego Branickich z pawilonem Toskańskim,
- remont mostu w zabytkowym Ogrodzie Branickich,
- rewaloryzacja zabytkowego parku Lubomirskich (Kruzenszternów, Rüdigerów),
- przebudowa dachu, wymiana okien oraz wykonanie elewacji i innych robót zabezpieczających budynek VI Liceum Ogólnokształcącego w Białymstoku, ul. Warszawska 8,
- rewaloryzacja zabytkowego Parku Planty i Bulwarów Kościąkowskiego w Białymstoku – I etap; odtworzenie układu alejek wraz z wymianą nawierzchni, wykonanie kwietników dywanowych z roślin sezonowych, odtworzenie różanki, odtworzenie wyglądu latarni parkowych wraz z wymianą oświetlenia na oprawy LED, przebudowa niezbędnej infrastruktury technicznej parku (kanalizacja deszczowa, kanalizacja sanitarna, wodociąg, roboty elektryczne) oraz montaż małej architektury,
- dom, ul. Wiktorii 9- remont ze zmianą sposobu użytkowania na placówkę opiekuńczo-wychowawczą,
- kamienica przy ul. Waryńskiego 7 – remont ze zmianą sposobu użytkowania na usługowy,
- budynki przy ul. Ks. S. Suchowolca 25, 25a, 25b, 25c, 25d – remont budynków wraz z zagospodarowaniem terenu,
- budynek przy ul. Lipowej 41D – przebudowa budynku na potrzeby Domu Kultury „Śródmieście”,
- kamienica przy ul. Sienkiewicza 26A - roboty budowlane,
- budynek przy ul. Ks. S.Suchowolca 25e - przebudowa budynku ze zmianą sposobu użytkowania na placówkę opiekuńczo- wychowawczą,
- budynek przy ul. Ks. S. Suchowoca 25 g - przebudowa budynku ze zmianą sposobu użytkowania na placówkę opiekuńczo- wychowawczą,
- na obszarze miasta wpisanego do rejestru zabytków planuje się budowę mostu w ciągu ulicy Elektrycznej, przebudowę monitoringu miejskiego ulicy Suraskiej, modernizację urządzeń bezpieczeństwa na Rynku Kościuszki, przebudowę ulic Św. Rocha oraz Akademickiej.